

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KAFKASYA'DA TÜRKİYE-RUSYA REKABETİ: KARABAĞ
MESELESİ ÖRNEĞİ

Ahmet TURAN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Kemal İNAT

EYLÜL - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKASYA'DA TÜRKİYE-RUSYA REKABETİ: KARABAĞ
MESELESİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Ahmet TURAN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 05/09/2024 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Kemal İNAT	Başarılı
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	Başarılı
Doç. Dr. İsmail EDİZ	Başarılı
Doç. Dr. Nebi MİŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜPELİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ahmet TURAN

05/09/2024

ÖN SÖZ

Türk dış politikasının temel köşe taşlarından birini bölgesel barış ve istikrarın güçlendirilmesi amacı teşkil etmektedir. “Türkiye Yüzyılı”nda müessir ve müşfik bir dış politika izleyen Ankara’nın mezkûr amacı özellikle Filistin’de İsrail tarafından gerçekleştirilen soykırımın doruğa ulaştığı bu dönemde daha da anlam kazanmaktadır. Türkiye’nin bölgesel barış ve istikrar hedefinin sacayaklarından biri de Kafkasya ve Karabağ Meselesidir. Türkiye’nin Rusya ile Karabağ Meselesi özelinde yaşadığı rekabeti konu edinen bu tez çalışması nihayete ermiş bulunmaktadır. Emeği geçen herkesin adını zikretmenin zorluğuna vakıf olmakla birlikte bazı isimleri özellikle anmayı görev addediyorum.

Bu çalışmanın tüm safhasında beni yönlendiren, konu seçiminde bana yardımcı olan ve yazdıklarımı noktasından virgülüne kadar emek verip okuyan, ayrıca manevi olarak da desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Kemal İNAT’a teşekkür ediyorum. Tezimin şekillenmesinde değerli görüşleriyle katkılar sunan tez komitesi jüri üyelerim kıymetli Doç. Dr. İsmail EDİZ ve Doç. Dr. Nebi MİŞ hocalarıma da teşekkürü borç biliyorum. Tez savunma sınavında çalışmama değerli görüşler bildiren jüri üyelerin Prof. Dr. Muhittin ATAMAN ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜPELİ hocalarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA ve Doç. Dr. Gökhan EŞEL hocalarıma da teşekkür ederim.

Beni büyüten ve dualarıyla hep yanımda olan Azerbaycan’daki aileme ve biricik gözlerinin nurunu bana emanet eden Türkiye’deki aileme de çalışmalarım boyunca maddi manevi desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Şükranlarımın aslan payını ise tez çalışması boyunca desteğini esirgemeyen, hep yanımda olan, zor zamanlarımı inşiraha çeviren sevgili refikam Ayşe TURAN’a, onlara ayıracağım vakitlerden çalarak çalışmamı tamamlayabildiğim için hayatımı güzelleştiren evlatlarım Aliyar TURAN ve Ülkü TURAN’a teşekkür ediyorum. Ek olarak simlerini buraya yazmayı unuttuğum tüm sevdiklerime ve dostlarıma da teşekkür ediyorum.

Ahmet TURAN

05/09/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	ix
HARİTA LİSTESİ	x
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE	12
1.1. Neoklasik Realizmin Ortaya Çıkışı	12
1.1.1. Klasik Realizm	12
1.1.2. Neorealizm veya Yapısal Realizm	14
1.1.2.1. Savunmacı Realizm	15
1.1.2.2. Saldırgan Realizm.....	15
1.1.3. Neoklasik Realizm.....	16
1.2. Neoklasik Realizm ve Birim Düzeyindeki Değişkenler	18
1.2.1. Devlet ve Maddi Güç Kapasitesi	18
1.2.1.1. Göreceli Güç.....	19
1.2.1.2. Siyasi İrade Olgusu.....	22
1.2.1.3. Grand Strateji.....	25
1.2.2. Türkiye ve Rusya'nın Maddi Güç Kapasitesi.....	26
1.2.2.1. Güç Unsurları Analizi.....	26
1.2.2.2. Ankara ve Moskova'nın Siyasi İradesi.....	37
1.2.2.3. Türkiye ve Rusya'nın "Grand Strateji"sinde Kafkasya'nın Yeri	44
1.2.3. Tarihsel Hafıza	46
1.2.3.1. Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının Dağılması	47
1.2.3.2. Türkiye'nin NATO'ya Katılımı.....	48
1.2.3.3. SSCB'nin Dağılması.....	49
1.2.4. Stratejik Kültür	49
1.2.4.1. "Yakın Çevre" ve "Arka Bahçe"	50
1.2.4.2. "Bir Millet, İki Devlet"	52
1.2.5. İdeoloji.....	52

1.2.5.1. Avrasyacılık.....	53
1.2.5.2. Türk Devletleri Eksenli Dış Politika	53
1.3. Neoklasik Realizm ve Sistem Düzeyinde Değişkenler	54
1.3.1. Uluslararası Sistemin Yapısı	55
1.3.1.1. Göreceli Güç Dağılımı.....	56
1.3.1.2. Modern Çağda Genişleme	57
1.3.1.3. Nüfuz Mücadelesi.....	58
1.3.1.4. “Rekabet İçin Olgunlaşmış Olma” Durumu	59
1.3.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Karabağ Politikaları	64
1.3.2.1. “Yeni Büyük Oyun”	65
1.3.2.2. ABD.....	65
1.3.2.3. NATO	66
1.3.2.4. AB.....	67
1.3.2.5. AGİT.....	68
1.3.2.6. İran.....	69
1.3.2.7. İsrail.....	70
2. BÖLÜM: BİRİNCİ KARABAĞ SAVAŞI.....	72
2.1. Savaşa Giden Süreç	72
2.1.1. Karabağ Meselesinin Kısa Tarihçesi	72
2.1.1.1. Zengezur’un SSCB Tarafından Ermenistan’a Verilmesi	73
2.1.1.2. Dağlık Karabağ Özerk Vilayetin Oluşturulması	75
2.1.2. SSCB’nin Bölge Üzerindeki Kontrolü Kaybetmesi	76
2.1.2.1. 20 Ocak Katliamı.....	78
2.1.2.2. Sovyet Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık Akımı ve Türkiye’nin Yaklaşımı.....	80
2.1.2.3. Azerbaycan’ın Resmen Bağımsızlığını İlan Etme Süreci	85
2.1.2.4. “Jeleznovodsk” Ateşkes Anlaşması.....	90
2.1.2.5. Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin Tesis Edilmesi.....	91
2.1.2.6. Ankara ve Bakü’nün “Rekabet İçin Olgunlaşma”da İlk Adımı: Azerbaycan’ın Latin Alfabesine Geçmesi.....	93
2.2. Türkiye ve Rusya’nın Savaş Esnasındaki Politikaları	95
2.2.1. Savaşın İlk Evresi (Şubat-Mayıs 1992).....	96

2.2.1.1. Düzenli Ordunun Kurulamaması.....	96
2.2.1.2. Hocalı Soykırımı.....	99
2.2.1.3. Şuşa ve Laçın'ın İşgali: “Karabağ’ın Ermenistan ile Kara Bağlantısının Sağlanması”.....	103
2.2.1.4. Savaş Esnasında Türkiye-Rusya Rekabetinin Odak Noktaları: Ordu ve Siyaset.....	108
2.2.2. Savaşın İkinci Evresi (Nisan-Ekim 1993).....	111
2.2.2.1. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapatılması.....	113
2.2.2.2. Rus Ordusunun Azerbaycan Topraklarından Çıkarılması.....	115
2.2.2.3. Dört Ayda Beş Azerbaycan Kentinin İşgali	119
2.2.2.4. Bişkek Protokolünün İmzalanması	123
2.3. Uluslararası ve Bölgesel Aktörlerin Savaş Esnasındaki Politikaları	124
2.3.1. Uluslararası Örgütler	125
2.3.1.1. BM.....	125
2.3.1.2. AB.....	128
2.3.1.3. AGİT.....	129
2.3.1.4. NATO	131
2.3.1.5. İİT	132
2.3.2. Devletler	134
2.3.2.1. ABD.....	134
2.3.2.2. İran.....	135
3. BÖLÜM: İKİ KARABAĞ SAVAŞI ARASINDAKİ DÖNEM	138
3.1. İki Karabağ Savaşı Arasında Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Birim Düzeyindeki Değişkenler	138
3.1.1. 1994-2000 Yılları Arasındaki Dönem	138
3.1.1.1. Birinci Rus-Çeçen Savaşı	139
3.1.1.2. Haydar Aliyev’in Proaktif Dış Politikası.....	143
3.1.1.3. Türkiye-Rusya Rekabetinin Odak Noktası: Azerbaycan Ordusunun Modernizasyonu	148
3.1.1.4. Rekabetin Kurumsallaşması: Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri	152
3.1.1.5. İkinci Rus-Çeçen Savaşı.....	155

3.1.2. Yeni Yüzyıl’da Rekabetin Yeni Yüzü: Erdoğan ve Putin Liderliğinde Karabağ Meselesi 2001-2010	157
3.1.2.1. 21. Yüzyılın İlk Yıllarında Karabağ Meselesi’nde Çözüm Arayışları	158
3.1.2.2. Putin, Erdoğan ve İlham Aliyev Dönemi: Stratejik Ortaklık Konusunda Rekabet.....	162
3.1.2.3. 2001-2010 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Askeri İşbirliğinin Dönüm Noktaları	166
3.1.2.4. Kurumsal Rekabetin Yeni Adı: “Türk Konseyi”	172
3.1.2.5. Ermenistan İle Normalleşme Girişimi	174
3.1.3. Türkiye-Rusya Arasında “Rekabetçi İşbirliği” Dönemi 2011-2020	178
3.1.3.1. Rusya-Ukrayna Savaşı.....	179
3.1.3.2. Rus Dış Politikasında “Eksen Kayması”: Suriye İç Savaşı.....	180
3.1.3.3. Türkiye-Azerbaycan Askeri İşbirliğinin Doruğu: Türkiye-Azerbaycan Ortak Tatbikatları	183
3.1.3.4. İkinci Karabağ Savaşı’nın Ayak Sesleri.....	188
3.1.3.5. Kurumsal Rekabetin Odak Noktası: Türk Konseyi Nezdinde Karabağ Meselesi.....	193
3.2. İki Karabağ Savaşı Arasında Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Sistem Düzeyindeki Değişkenler	196
3.2.1. Uluslararası Toplum Nezdindeki Girişimler	196
3.2.1.1. Rusya’nın Karabağ Meselesinde Batı Ülkeleri İle Rekabeti	196
3.2.1.2. BM.....	198
3.2.1.3. AB.....	200
3.2.1.4. AGİT.....	203
3.2.1.5. NATO	211
3.2.1.6. İİT	213
3.2.2. Devletlerin Politikaları	214
3.2.2.1. ABD.....	215
3.2.2.2. Fransa.....	216
3.2.2.3. İran.....	217
3.2.2.4. İsrail	219

4. BÖLÜM: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI.....	220
4.1. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Birim Düzeyindeki Değişkenler	220
4.1.1. “Vatan Muharebesi”	220
4.1.1.1. Tovuz Çatışmaları: Moskova-Ankara Rekabetinde Değişen Araç ve Yöntemler	221
4.1.1.2. Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı: Türkiye ve Rusya'nın Reaksiyonu	224
4.1.1.3. Azerbaycan'ın İlerlemesi: “Rekabetçi İşbirliği”nde Rusya'nın Rolü	228
4.1.2. Bakü'nün Rövanşısı	237
4.1.2.1. Türkiye'nin Askeri ve Diplomatik Desteği	237
4.1.2.2. Türkiye-Rusya Rekabetinde Karabağ Zaferi	244
4.1.2.3. Bakü Zafer Geçidi	250
4.1.3. Savaş Sonrasında Düzen Kurucu Mekanizmaların Tesisinde Türkiye'nin Rolü	252
4.1.3.1. Şuşa Beyannamesi: Türkiye-Azerbaycan İşbirliğinin Zirvesi.....	252
4.1.3.2. Zengezur Koridoru	254
4.1.3.3. Kurumsal Rekabetin Nihai Kimliği: Türk Devletleri Teşkilatına Doğru	255
4.2. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Sistem Düzeyindeki Değişkenler	258
4.2.1. Uluslararası Aktörlerin Politikaları	259
4.2.1.1. BM.....	259
4.2.1.2. AB.....	261
4.2.1.3. AGİT.....	262
4.2.1.4. İİT	264
4.2.2. Devletlerin Politikaları	265
4.2.2.1. ABD.....	265
4.2.2.2. Fransa.....	268
4.2.2.3. İran.....	271
4.2.2.4. İsrail.....	273

SONUÇ	276
KAYNAKÇA.....	284
ÖZGEÇMİŞ	323

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması
AP	: Avrupa Parlamentosu
APRI	: Uygulamalı Politika Araştırma Enstitüsü
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ESSC	: Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
DEEP	: Savunma Eğitimi Geliştirme Programı
DKMV	: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti
DOP	: Doğu Ortaklığı Programı
KİP	: Kafkasya İstikrar Paktı
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MGİMO	: Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü
NÖSSC	: Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ÖMİK	: Özel Makine İmalat ve Dönüşüm Kurulu
RKPMK	: Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SIPRI	: Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDKÜDBZ	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi
TDT	: Türk Devletler Teşkilatı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜSES : Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
YDSK : Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hava Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)	29
Tablo 2: Kara Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)	30
Tablo 3: Deniz Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)	30
Tablo 4: İnsansız Savaş Teknolojisi Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023).....	31
Tablo 5: Lojistik Olarak Türkiye ve Rusya (2023)	32
Tablo 6: Temel Ekonomik Göstergeler Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023).....	33
Tablo 7: İnsan Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)	35

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Enerji ve Ulaşım Güzergâhında Tovuz'un Yeri	222
--	-----

ÖZET

Başlık: Kafkasya’da Türkiye-Rusya Rekabeti: Karabağ Meselesi Örneği

Yazar: Ahmet TURAN

Danışman: Prof. Dr. Kemal İNAT

Kabul Tarihi: 05/09/2024

Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 323 (ana kısım)

Bölge ile köklü bir geçmişe ve derin bağlara sahip olması nedeniyle Kafkasya’nın Türk dış politikasında müstesna yeri vardır. Ankara’nın bölgede özel önem attığı ülkelerden biri Azerbaycan’dır. Bu nedenle Türkiye, Kafkasya politikasını ağırlıklı olarak Azerbaycan ile ilişkileri üzerinden yürütmektedir. Kafkasya’nın kaderini belirleyen gelişme ise şüphesiz ki Ermenistan’ın Azerbaycan’a ait olan Karabağ ve çevresindeki yedi kenti işgali ile başlayan Karabağ Meselesi olmuştur. Bölgede Türkiye ile benzer amaçlara sahip diğer bir ülke ise Rusya’dır. Moskova’nın da bölgede varlığını ve nüfuzunu sürdürme isteği Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabetini doğurmaktadır. Bölgede iki ülke arasındaki rekabetin mihenk taşı ise Karabağ Meselesidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Rusya’nın Karabağ Meselesi özelinde cereyan eden rekabetini Neoklasik Realizmin teorik argümanları ışığında incelemektir. Bu bağlamda çalışmada 1991-2021 yılları arasında yaşanan iki Karabağ savaşında ve ara dönemde iki ülke rekabetinin hangi parametreler üzerinden şekillendiği üzerinde durulmaktadır. Neoklasik realistlerin kuramsal önermelerinden hareketle çalışmada iki ülke rekabeti birim ve sistem düzeyindeki değişkenler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın sonucunda birinci ve ikinci Karabağ savaşları dönemi ve aradaki yıllarda iki ülke arasında sistematik bir rekabetin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkili rekabetin odak noktası ise ordu ve siyaset olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında bazı dönemlerde Türkiye’nin Karabağ Meselesindeki rolünün sınırlayıcı faktörlerinin maddi güç kapasitesi ve sistemik etkenler olduğu görülmektedir. Diğer yandan Türkiye’nin İkinci Karabağ Savaşı’ndaki aktif politikasının uzun soluklu bir hazırlık döneminin ürünü olduğu kanısına varılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada Karabağ Meselesinin doğrudan veya dolaylı taraflarının resmi makamlarınca paylaşılan bilgi, belge ve raporların yanı sıra, mezkur aktörlerin liderlerinin ve yöneticilerinin söylemleri de incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Rekabet, Kafkasya, Karabağ Meselesi

ABSTRACT

Title of Thesis: Türkiye-Russia Rivalry in the Caucasus: The Case of Karabakh Issue

Author of Thesis: Ahmet TURAN

Supervisor: Prof. Dr. Kemal İNAT

Accepted Date: 05/09/2024

Number of Pages: xii (pre text) + 323 (main body)

The Caucasus has a special place in Turkish foreign policy due to its deep-rooted history and deep ties with the region. Azerbaijan is one of the countries that Ankara attaches special importance to in the region. Therefore, Türkiye conducts its Caucasus policy mainly through its relations with Azerbaijan. The development that determined the fate of the Caucasus was undoubtedly the Karabakh conflict, which started with Armenia's occupation of Karabakh and seven surrounding towns belonging to Azerbaijan. Russia is another country in the region with similar objectives to Türkiye. Moscow's desire to maintain its presence and influence in the region has led to Türkiye-Russia rivalry in the Caucasus. The cornerstone of the rivalry between the two countries in the region is the Karabakh issue. The aim of this study is to analyze the rivalry between Türkiye and Russia over the Karabakh issue in the light of the theoretical arguments of Neoclassical Realism. In this context, the study focuses on the parameters through which the rivalry between the two countries was shaped during the two Karabakh wars and the interim period between 1991-2021. Based on the theoretical propositions of neoclassical realists, the study analyzes the two countries' rivalry within the framework of unit and systemic level variables. Accordingly, the study concludes that there was a systematic rivalry between the two countries during the first and second Karabakh wars and the years in between. The focal point of the bilateral rivalry is the military and politics. In addition, it is seen that the limiting factors of Türkiye's role in the Karabakh conflict in some periods were its material power capacity and systemic factors. On the other hand, it is concluded that Türkiye's active policy in the Second Karabakh War was the product of a long-term preparation period. In this context, the study analyzes the information, documents and reports shared by the official authorities of the direct or indirect parties to the Karabakh conflict, as well as the discourses of the leaders and administrators of the aforementioned actors.

Keywords: Türkiye, Russia, Rivalry, Caucasus, Karabakh Issue

GİRİŞ

Türk dış politikasında Kafkasya'nın özel bir yeri vardır. Söz konusu bölge ülkeleriyle olan etnik, tarihi ve kültürel bağları dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye ilgisi 1990'lı yıllardan başlayarak daha da artmıştır. Ankara 1990'ların başında bağımsızlıklarına kavuşan Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerini bu yıllarda geliştirmeye başlamıştır. Ancak Türkiye'nin bölgeye yönelik somut politikaları 2000'li yılların başında ağırlık kazanmıştır. Azerbaycan, Türkiye'nin Kafkasya politikasının lokomotifidir. Türkiye'nin Azerbaycan politikası zamanla Karabağ politikasıyla eşanlı hale gelmiştir. Ankara'nın Kafkasya politikasının odak noktası ise Karabağ Meselesidir. Sorun uluslararası ilişkilerin bölgesel sorunları kapsamında çeyrek asırdan fazla adından söz ettirmiştir.

Çalışmanın Konusu

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda konsolide eden en önemli unsur iki ülkenin de sahip oldukları etnik bağ üzerine yaptıkları yoğun vurgu ve geliştirdikleri kardeşlik söylemleridir. Bu bağlamda Türkiye Karabağ Meselesine her zaman özel önem atfetmiştir. Türkiye'ye bu bölgedeki en temel meydan okuma şüphesiz Kafkasya'yı kendi dış politikasının köşe taşlarından biri olarak gören Rusya'dan gelmiştir. Türkiye ve Rusya'nın söz konusu bölgedeki kendi nüfuz alanını inşa etme ve geliştirme çabaları ikilinin rekabetini ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Ankara ve Moskova bölgede kimi zaman sınırlı işbirliği içerisinde olsalar da sürecin rekabet boyutu daha fazla öne çıkmaktadır. İki ülke arasındaki rekabetin en fazla yansımalarından biri ise yürüttükleri Karabağ politikaları esnasında göze çarpmaktadır. Bu çalışma Dağlık Karabağ Meselesi özelinde Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini konu edinmektedir. Çalışma bu rekabetin sergilendiği önemli vakalar olan Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarını ve bu iki savaş arası dönemde rekabete varan önemli politikaları ve olayları incelemektedir. Karabağ Meselesi özelinde Türkiye-Rusya rekabetini incelerken Ankara ve Moskova'nın Karabağ politikalarını bu ülkelerin Azerbaycan ile ilişkilerinden soyutlanmış bir şekilde incelemek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle çalışmanın, Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan ile yaşadıkları Karabağ Meselesi ile ilgili gelişmeleri de ele alması konudan uzaklaşma olarak değerlendirilmemelidir. Aksine söz konusu vaka

analizleri Karabağ Meselesini anlamaya hizmet eden Türkiye-Rusya rekabet politikaları olarak çalışmanın hipotezlerini pekiştirecek örneklemeler olarak algılanmalıdır.

Literatür Taraması

Uluslararası ilişkiler ve bölgesel çalışmalar literatüründe Kafkasya'nın kendine özgü yeri vardır. Söz konusu bölge ile ilgili çalışmalarıyla bilinen araştırmacı ve akademisyenlerin sayısı ise her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya üzerine çalışmaları ile neredeyse bölge uzmanları arasında klasiklerden biri haline gelmiş Svante E. Cornell'in "Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus" (2000) isimli kitabı öne çıkmaktadır. Mezkur çalışmasında Kafkasya'daki çatışmaların kökenlerini inceleyen Cornell, aynı zamanda Türkiye, Rusya ve İran'ın bölgedeki rolünü de ele almaktadır. Kafkasya'daki diğer çatışmaların yanı sıra Karabağ Meselesi'ne de odaklanan Cornell'in "The Nagorno-Karabakh Conflict" (1999) adlı çalışmasında, Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı'ndaki politikası için sistem düzeyindeki değişkenlerden bazılarının "kısıtlayıcı faktörler" olduğunu vurgularken, özellikle BM'nin sorunun "çevresinde kaldığını" öne sürmektedir. Kafkasya ile ilgili klasikler arasında değerlendirilebilecek çalışmalardan biri de Thomas de Waal tarafından kaleme alınmış "Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War" (2003) adlı çalışmadır. Cornell'in aksine, Türkiye ve Azerbaycan karşıtı bir yaklaşıma sahip olan Waal'ın söz konusu çalışmasında özellikle Ermenistan devlet yetkilileriyle yaptığı röportajlar, meseleyi birinci ağızdan anlamak adına itiraf niteliğinde önemli detayları içermektedir. Her iki yazarın çalışma alanlarının genel Kafkasya politikalarının yanı sıra Karabağ Meselesine de odaklandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında Kafkasya'da doğrudan Karabağ Meselesine odaklanan çalışmalar da mevcuttur.

Kafkasya'da bilavasita Karabağ Meselesini inceleyen çalışmalardan biri de Araz Aslanlı tarafından 2013 yılında telif edilmiş "Yeni küresel mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu" isimli eserdir. Aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği üzerinde de önemli çalışmaları bulunan Aslanlı'nın Nazım Cafersoy ile birlikte kaleme aldığı "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri" isimli eser anılan konuda literatüre önemli katkıda bulunmaktadır. Diğer yandan yine Nazım Cafersoy'un da Kafkasya ve Karabağ Meselesi ile ilgili konularda önemli çalışmalarından söz edilebilir. Özellikle bölgede Azerbaycan-Rusya ilişkileri üzerine odaklanan Cafersoy'un bu doğrultudaki "Eyalet-

Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2000)” (2000) isimli çalışması öne çıkmaktadır. İsmi ile müsemma çalışma, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin seyrini “tam bağımsızlık” çerçevesinde incelemektedir. Türkiye’de de akademik literatürde Kafkasya ve Karabağ Meselesi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda özellikle İkinci Karabağ Savaşı sonrasında yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi’nin editörlüğünde kaleme alınan “Karabakh: From Conflict to Resolution” (2021) isimli çalışmadır. Bunun yanında literatürde Kafkasya ve Karabağ Meselesi üzerine yazılmış çeşitli tez çalışmalarının olduğunu da vurgulamak gerekir. Bu çalışmaların bir kısmı Türkiye’nin veya Rusya’nın Azerbaycan politikalarını tek yönlü şekilde ele almaktadır.

Nurettin Latifaci tarafından 2011 yılında yapılan “Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri” adlı çalışma bu konuda örnek gösterilebilir. Latifaci çalışmasında Karabağ Meselesine etki eden ülke ve uluslararası örgütleri Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, İran, ABD, AB, AGİT ve BM ile sınırlarken, bu aktörler arasında Fransa ve İsrail’i hesaba katmamaktadır. Çalışma Karabağ Sorununa sadece Türkiye penceresinden bakmanın yanı sıra yayın tarihi itibarıyla İkinci Karabağ Savaşını da kapsamamaktadır. Ayrıca çalışma Rusya’nın Azerbaycan’ın aksine Ermenistan’ın güçlenmesini desteklediğini iddia etmektedir. Bu iddia kısmen doğru olmakla birlikte eksiktir. Çünkü Rusya meseleye Palmerstoncu bir yaklaşımla bakarak Moskova’nın çıkarları neyi gerektiriyorsa pragmatik bir şekilde onu yapmaktadır. Bu tarz çalışmalar aynı şekilde yalnızca Rusya penceresinden ele alındığında da sağlıklı bir karşılaştırmanın yapılmasını olanaksız kılmaktadır.

Hüseyin Dinç, “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya’nın Kafkasya Politikası ve Azerbaycan” (2011) isimli çalışmasında durumu Rusya perspektifinden ele almaktadır. Dinç, çalışmasında Kuzey ve Güney Kafkasya’daki cumhuriyetleri birlikte ele almış, ardından yakın çevre politikasını ve rekabet eden güçleri sıralamıştır. Çalışma başlığı ile çelişkili bir şekilde sadece çalışmanın son bölümü Rusya’nın Azerbaycan politikasını incelemektedir. Çalışmada Dinç, Rusya’nın demokrasi ile yönetilmesine karşın otoriter bir yapıya sahip olduğu çelişmesini anlamlandıramadığına işaret etmektedir. Oysa Rusya açısından bu demokrasi biçimi son derece doğal karşılanmaktadır. Zira Rus yetkililer sahip olduğu demokrasiyi nevi şahsına münhasır kurullarla donatılmış “egemen demokrasi” olarak nitelemektedirler.

Kafkasya ve Karabağ sorununu ve Türkiye-Rusya ilişkilerini farklı boyutlarda ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan kimisi bazı küresel aktörlerin bölge politikalarına odaklanırken, kimisi de sorunu devlet düzeyinden ve uluslararası sistemin yapısından soyutlayarak Türkiye-Rusya ilişkilerini lider analizi çerçevesinde incelemiştir. “Challenges to the South Caucasus Policy of the EU: The Case Study of the Nagorno Karabakh Conflict” (2010) başlıklı tez çalışmasında sorunu AB perspektifinden ele alan Banu Turali meseleye tek yönlü olarak ışık tutmaktadır. Nitekim Turali AB’nin Karabağ Meselesinde Azerbaycan’ın yanında yer aldığını iddia ederek Birliğin komşuluk politikasına son derece iyimser yaklaşmaktadır. Yazar bu iddiasını Ermeniler tarafından Karabağda yurtlarından edilen Azerbaycanlılar için çeşitli AB ülkeleri tarafından 2005-2007 yılları arasında Azerbaycan’a ödenen €3.200.000 bağış ile ıspatlamaya çalışmaktadır. Çalışma AB’nin Karabağ Meselesindeki tutumunun tamamen Azerbaycan yanlısı olduğu konusunda fazla iyimser tutum sergilemektedir. Ayrıca çalışma başlığında vaka analizinin Dağlık Karabağ olduğu belirtilmesine rağmen Karabağ Meselesi çalışmanın incelediği krizlerden sadece biridir. Burada yalnızca uluslararası sistemin yapısına odaklanan çalışmalar açısından da benzer eksiklikler gözlemlenebilir. Örneğin Alpaslan Gül tarafından yapılan “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye Rusya İlişkileri: Sorunlardan Fırsatlara Karabağ Örneği” (2022) adlı çalışmada da Karabağ Örneği üzerine atıf yapılsa da benzer birçok çalışmadaki eksiklik gibi çalışmanın sadece beşinci bölümü Karabağ üzerine odaklanmıştır.

Mezkur ülkeler arasındaki bağları liderler düzeyinde ve sosyolojik açıdan analiz eden çalışmalar da mevcuttur. “Lider Analizi Çerçevesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin’in Rolü” (2022) adlı çalışmasında Tuğba Ergezen, ikili ilişkileri liderlik özellikleri açısından ele almıştır. İki ülke arasında sorun ve işbirliği alanlarını sıralayan Ergezen, Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin’in liderlik özelliklerini ve ikili ilişkilerdeki rolünü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Ona göre iki lider tarih, demokrasi, uluslararası sistemin yapısı ve iç siyasi saikler açısından benzer liderlik özelliklerine sahiptir. Bu benzer özelliklerin iki liderin empati kurabilmelerine izin verdiğini ifade eden Ergezen onların benzer durumlar karşısında benzer reaksiyonlar gösterdiklerini belirtenmektedir. Bu çalışmalarda aynı zamanda bir rekabet faktöründen de söz edilmemektedir. Karşılaştırma olarak değerlendirilebilecek çalışmalar arasında Rahim Babayev’in “Azerbaycan’da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan’ın Türkiye ve

Rusya ile İlişkileri” (2019) başlıklı tez çalışması ele alınabilir. Ancak buradaki karşılaştırma ise iki ülkenin Azerbaycan politikasından daha ziyade toplumsal bir olguyu ele almaktadır. Çalışmada anket ve sorular aracılığıyla Azerbaycan’daki Türkiye ve Rusya algısı incelenmektedir. Bu bağlamda literatürde hem başlık hem de içerik olarak doğrudan bu çalışmanın odaklandığı konuyu yansıtan çalışma bulunmamaktadır. Mezkur çalışmaların tamamı Kafkasya ve Karabağ Meselesine katkı sunan önemli çalışmalar olmakla birlikte, bu çalışmaların hiçbiri Karabağ Meselesi özelindeki Türkiye-Rusya rekabetine odaklanmamakla birlikte söz konusu hususta sistematik bir incelemeden de yoksundurlar. Bu yönüyle bu tez çalışması literatürdeki anılan boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Literatürde konuyu ağırlıklı olarak askeri terim ve veriler bağlamında ele alan bilimsel çalışmaya neredeyse rastlanmamaktadır. Çalışmadaki karşılaştırmanın sağlıklı değerlendirilebilmesi açısından Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı ve Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanmış verilerden istifade edilmektedir. Bu, çalışmayı özgün kılan önemli unsurlardan biridir. Bunun yanı sıra çalışmada ağırlıklı olarak devletlerarası antlaşma metinleri, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya Dışişleri Bakanlıklarından erişime açık arşiv belgeleri, Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan çevrimiçi arşivler, Ankara ve Moskova tarafından uygulanan strateji ve milli güvenlik konsepti belgeleri, TBMM tutanakları, raporlar, liderlerin söylemlerinin yanı sıra analiz konusu olan Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi makamları tarafından paylaşılan bilgi, belge ve söylemler de incelenecektir. Öte yandan literatürde bulunan bilimsel çalışmalar ve haber bültenlerinden de faydalanılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye ve Rusya’nın Kafkasya politikalarını ele alan yukarıdaki literatür incelemesinde daha çok tek yönlü araştırmaların öne çıktığı görülmektedir. Bölgesel ve küresel güçlerin Kafkasya politikalarından bağımsız yapılan analizler de oldukça yüzeysel kalmaktadır. Ayrıca iki ülkenin Karabağ politikalarında öne çıkan diğer bir etmen de lider faktörüdür. Bu üç unsurun ve aralarındaki söz ve güç birliği Karabağ savaşlarının gelişme ve neticelerini de belirleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle bu çalışmanın önemi ve diğer araştırmalardan farkı konuyu hem uluslararası ve ulusal düzlemde hem de liderlik ve karar alıcı kadronun fikir ve düşünce yapısı bağlamında ele almasıdır. Zira bu

kapsamda neden teorik çerçevenin neoklasik realizm olarak seçildiğinin önemi de bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Kafkasya ülkelerinin tamamının bir araştırma içerisinde değerlendirilmesi tez çalışması kapsamını aşmanın yanı sıra yüzeysel bir analiz sonucunu da doğurur. Çalışmayı önemli kılan diğer bir unsur ise Karabağ Meselesini Türkiye-Rusya rekabetinin izdüşümü niteliğinde bütüncül bir süreç olarak incelemesidir. Bu çalışmanın örneklemini Karabağ Meselesi oluşturmaktadır. Vaka analizi olarak Karabağ Meselesinin seçilmesinin ise iki temel nedeni mevcuttur. İlk olarak hem Türkiye hem de Rusya'daki politika yapıcılar Kafkasya'da bu bölgeye özel önem atfetmişlerdir. İkinci olarak ise Karabağ Meselesi aynı zamanda Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin bir tarihçesidir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Neoklasik Realizm teorisinden istifade ederek Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetini Karabağ Meselesi üzerinden tüm boyutlarıyla incelemek ve Rusya'nın benzer bölgesel sorunlarda verebileceği muhtemel tepkileri rasyonel olarak ortaya koymaktır. Bu nedenle Karabağ Meselesi ayrık savaşlar halinde değil bir bütün olarak ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmada Karabağ Meselesi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunan ve sorunu etkileme potansiyeline sahip olaylar incelenecektir. Bu bağlamda hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın Azerbaycan politikaları da çalışmanın inceleme konuları arasındadır. Çalışmanın odak noktası Türkiye ve Rusya'nın Karabağ Meselesine yönelik hangi politikalarının Ankara-Moskova rekabetini doğurduğu sorunsalıdır. Bu doğrultuda çalışmada iki gücün rekabetine neden olan vakaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ikincil amacı Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarının gerçekleştiği uluslararası ve ulusal ortamı, savaşın nedenlerini ve sonuçlarını temel parametreler aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın teorik temeli olarak Neoklasik Realizm kuramı seçilmiştir. Bu kuramsal çerçeve Karabağ meselesini tek yönlü değil, farklı açılardan ele almayı sağlayacaktır.

Karabağ Meselesinin tarihsel seyri bazı parametrelerde yaşanan gelişmeler ışığında aynı iki ülke arasında kazananı ve kaybedeni farklı iki savaşın yaşandığını göstermektedir. Bu parametrelerin neler olduğu ise aydınlanmaya muhtaçtır. Bu tez çalışması İki Karabağ Savaşı arası dönemde yaşanan hangi gelişmelerin İkinci Karabağ Savaşının öncülünden farklı şekilde sonuçlanmasına neden olduğunu aydınlatmayı da amaçlamaktadır. Bu

nedenle çalışmada uluslararası sistemin, iki devletin ve onların liderlik yapılarının geçirdiği değişim süreci incelenmektedir. Araştırma sorularının cevaplanması için, Türkiye'nin ve Rusya'nın Karabağ Meselesinde karşılıklı olarak birbirinin etkisini zayıflatacak politikaları incelenecektir. Çalışmanın amacı Karabağ Sorununun salt tarihini anlatmak olmadığı için burada seçici davranılacaktır. Bu bakımdan sadece nüfuz mücadelesi olarak değerlendirilebilecek politikalar ve gelişmeler ele alınacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışması Karabağ Meselesi özelinde Türkiye-Rusya rekabetini farklı tarihlerde yaşanmış iki Karabağ Savaşı ve bu iki Karabağ Savaşı arasındaki dönemlerde seçilecek örnek olayları üzerinden inceleyecektir. Buradan hareketle çalışmada kullanılacak en uygun bilimsel yöntemin nitel araştırma yöntemlerinden karşılaştırmalı vaka analizi olduğu kanısına varılmıştır. Öte yandan çalışmanın ortaya koyacağı bulguların geçerlilik oranını artırmak amacıyla daha kapsamlı bir incelemeye ihtiyaç vardır. Türkiye ve Rusya'nın rekabete dayalı Karabağ politikalarına yönelik isabetli çıkarımların yapılabilmesi, yeknesak tutumların aksine, Karabağ Savaşlarının cereyan ettiği dönemdeki uluslararası sistemin yapısı, devletlerin söz konusu dönemdeki askeri ve ekonomik güçleri ve liderlik yapısı gibi karma faktörlerin hesaba katılması ile mümkündür. Bu nedenle çalışma Neoklasik Realizm'in sunduğu kuramsal çerçeveye ışığında çok yönlü bir bakış açısıyla incelenmektedir.

Tek bir Neoklasik teorinin bulunmayışı ve çeşitli Neoklasik realistlerin kuramsal argümanlar konusundaki esnek ve 'sui generis' yapısı çalışmanın kapsamlılığına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda istifade edilen Neoklasik realistlerden bazıları önemlidir. Öncelikle çalışmanın temel tasarımı Gideon Rose'un tarif ve tasnif ettiği Neoklasik Realizm eksenlidir. Bunun yanında farklı durum ve devlet davranışlarının açıklanması Rose dışındaki Neoklasik realistlere de başvurmayı elzem kılmıştır. Nitekim bu tez çalışması devletlerin çevrelerini kontrol isteği ve sınırları dışında nüfuz arama çabalarını anlamlandırmak adına Fareed Zakaria'nın teorik önermelerine atıfta bulunmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı önemli iddialardan biri de Türkiye ve Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı esnasında izlediği ve savaşın neticesini belirleyen dış politika çizgisinin tesadüflerin ürünü olmadığıdır. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin uzun vadeli dış politika hedefleri Nicholas Kitchen'ın 'grand strateji' kavramına yönelik argümanları ile

açıklanmaktadır. Diğer yandan çalışmada Türkiye-Rusya rekabeti ve bu hususun zamanlaması durumunun tespiti ve analizi Aaron Louis Friedberg'in 'rekabet için olgunlaşmış olma' durumu olarak tarif ettiği teorik önermelerine dayanmaktadır.

Bu tez çalışması her ne kadar Türkiye-Rusya ilişkilerinin rekabet boyutuna odaklansa da söz konusu iki ülke arasında aynı zamanda sınırlı bile olsa iş birliğine gidildiği de görülmektedir. Bu durumu anlamlandırabilmek adına yine önemli Neoklasik realistlerden biri olan Jennifer Sterling-Folker'ın iki devletin aynı anda birbiri için hem ticari ortak hem güvenlik tehdidi olabileceği teorik argümanından ve betimlemelerinden istifade edilmektedir. Bu kapsamda yine çalışmada devletin gücü kavramı Robert Dahl, güç algısı kavramı Randall L. Schweller, göreceli güç kavramı ise Rose gibi Neoklasik realistlerin teorik yaklaşımları ışığında incelenecektir. Çalışmada devlet liderlerinin dış politikadaki önemine dikkat çekmek için Walter Russel Mead'ın kuramsal anlayışına atıfta bulunulurken, liderlerin arkasındaki toplumsal desteği dış politika hamlelerinde de lehine kanalize etme becerileri Thomas J. Christensen'in 'ulusal siyasi güç' diye tarif ettiği teorik çerçevesi öncülüğünde açıklanmaktadır.

Çalışmanın İçeriği

Bu tez çalışması yukarıdaki teorik çerçeve bağlamında, Karabağ Meselesi özelinde Türkiye-Rusya rekabetini dört bölümde ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünü araştırma boyunca test edilecek teori ve çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturmaktadır. Teorik çerçeve bölümünde çalışmanın kuramsal temellerinin neden Neoklasik Realizme dayandığının anlaşılabilmesi adına realist geleneğin gelişim aşamasına değinilmektedir. Burada realizmin yaşadığı dönüşümün ve Neoklasik realizmin kapsayıcı rolünün altı çizilerek çalışmaya ışık tutan yönleri vurgulanmaktadır. Diğer yandan söz konusu bölgedeki rekabetin hangi parametreler etrafında şekillendiği sorunsalı ile çalışmanın zemini hazırlanmaktadır. Burada çalışmanın hipotezi üzerinden de hareket edilerek Türkiye-Rusya rekabetinin tezahür ettiği dış faktörler, güvenlik, ekonomi faktörleri ile tarih ve kültür unsurları gibi parametrelerin içeriği saptanmaktadır. Araştırmanın konu/vaka ve zaman aralığı bakımından sınırlandırılması örneklemin Karabağ Meselesi ve 1992-2022 yılları arasındaki gelişmeler olarak seçilmesi ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda geçen 30 yıllık zaman diliminde Türkiye ve Rusya'nın

Karabağ politikaları nüfuz mücadelesi zemininde sebepleri ve sonuçlarıyla beraber analiz edilecektir.

Çalışmanın doğrudan başlıkta işaret ettiği araştırma içeriğinden odağını ayırmaması adına ikinci bölüm Birinci Karabağ Savaşı ile devam etmektedir. Bu kapsamda ilk Karabağ Savaşı esnasında Türkiye ve Rusya'nın rekabet eksenli politikaları ile küresel ve bölgesel aktörlerin politikaları incelenmektedir. Bu doğrultuda Neoklasik realizmin işaret ettiği analiz biçiminin her iki evresi de incelenerek Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı sırasında izlediği politikanın yol haritası çıkarılacaktır. Üçüncü bölümde iki Karabağ Savaşı arasındaki dönemin aktörleri, politikaları ve ilkeleri incelenmektedir. Bu bölüm mezkur dönemde Karabağ Meselesinin çözüme kavuşturulması adına yapılan uluslararası girişimler sürecini ve bunun sonuçlarını da içermektedir. Ayrıca İkinci Karabağ savaşını anlamak adına üçüncü bölümde hem uluslararası sistemin yapısının hem de Türkiye'nin yaşadığı askeri, teknolojik ve ekonomik dönüşümün genel resmi çizilmektedir. Öte yandan yine iki Karabağ savaşı arası dönemde Rusya'nın hem Kafkasya'da hem de Doğu Avrupa'da girdiği saldırgan politikaları bu kapsamda ele alınacak önemli gelişmeler arasındadır. Ayrıca bu bölümde Karabağ Meselesinde Türkiye-Rusya rekabeti ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olan konu ve olaylar ön plana çıkarılarak incelenmektedir.

Karabağ Meselesini anlatırken Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan ile ilişkisinden bağımsız bir anlatım mümkün olmayacağından İkinci Karabağ Savaşına giden süreçte bu iki ülkenin rekabeti ile bağlantılı hususlar araştırılmaktadır. Her ne kadar bu husulardan bazıları Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan politikalarının farklı boyutlarını içerse de temel olarak Karabağ politikalarını ve İkinci Karabağ Savaşına giden süreci anlamaya hizmet etmektedir. Bu bağlamda güvenlik boyutu kapsamında otuz yıl boyunca Azerbaycan ordusunun eğitim sistemindeki gelişmeler ile envanterdeki Türk ve Rus yapımı silah ve askeri ekipmanların değişim seyri izlenmektedir. Aynı zamanda otuz yılı aşkın bir süre içerisinde tarihsel ve kültürel gelişmeler açısından Azerbaycan'da Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine geçiş süreci, Azerbaycan'daki görsel ve işitsel yayınlarda Türkiye ve Rusya imgesi ve Türkçenin ve Rusçanın gelişim süreci ele alınmaktadır.

Son bölüm ise İkinci Karabağ Savaşını konu edinmektedir. Ayrıca bu bölümde ülkelerin Karabağ Meselesi özelindeki rekabet politikalarının yanı sıra iki Karabağ Savaşının sonuçlarını tayin eden önemli meseleler üzerinden dar kapsamlı bir karşılaştırma

yapılacaktır. Söz konusu karşılaştırma kapsamının sınırlı tutulmasının nedeni, bu çalışmanın odak noktasının iki savaş arasındaki karşılaştırmadan ziyade bütüncül süreci anlamak olmasıdır. Böylece bu karşılaştırma iki savaşın sonuçlarına doğrudan etki eden hayati politika ve hamlelerin aydınlığa kavuşmasına hizmet etmektedir. Bu kapsamda İkinci Karabağ Savaşının yaşandığı 44 gün boyunca yaşanan süreçteki politikalar ve liderlerin ve politika yapıcılarının söylemleri ele alınacaktır.

Araştırma Soruları

Araştırmanın sorunsalı üzerinden hareketle odaklandığı önemli soruların başında Karabağ Meselesi özelinde Türkiye-Rusya politikalarındaki rekabet-işbirliği dengesinin nasıl olduğu gelmektedir. Bu sorunun cevaplanması Neoklasik Realizmin sistem, birim ve birey düzlemini hesaba katan yaklaşımı ile farklı Neoklasik realist kuramcılarının çeşitli argümanları sayesinde mümkündür. Nitekim klasik realist geleneğin önermeleri Türkiye'nin iki savaşta benzer tutumlarının farklı sonuçlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ayrıca araştırma Türkiye'nin Karabağ politikalarının tarihsel tutarlılığını test eden bulguları da içermektedir. Türkiye'nin Karabağ Meselesine yaklaşımı bağlamında çalışma aşağıdaki üç temel sorunun yanında çeşitli yardımcı sorulara da cevap aramaktadır:

Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikaları bir nüfuz mücadelesi olarak değerlendirilebilir mi?

Karabağ üzerinde iki ülke arasındaki rekabet hangi parametreler üzerinden şekillenmektedir?

İkinci Karabağ Savaşı'nın ilkinden farklı olarak Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmasına giden yolun köşe taşları hangi olaylar ya da gelişmelerdir?

Çalışmanın temel sorularını besleyen diğer araştırma soruları ise şöyledir:

Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı arasında geçen süreçte Rusya'nın Karabağ politikası Türkiye'nin etkisini zayıflatmak üzerine mi kurulu olmuştur?

İkinci Karabağ Savaşında Rusya neden ilk Karabağ Savaşında olduğu gibi Ermenistan'ın yanında yer almamıştır? Ya da eğer öyle değilse Rusya'nın Ermenistan'a pasif desteğinin sistem, birim ve lider düzeyindeki nedenleri hangileridir?

Karabağ Meselesinin seyri boyunca Türkiye ile Rusya arasında yaşanan nüfuz mücadelesi hangi olaylar ya da gelişmeler sırasında belirginleşmektedir?

Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı esnasında izlediği dış politika uzun vadeli ve planlı bir dış politika çıktısı mı yoksa konjonktür gereği günübirlik tavrı mıdır?

Hipotezler

Hipotez 1. Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikaları kendi nüfuz alanını genişletmenin yanı sıra birbirinin etkisini zayıflatmaya dayalı nüfuz mücadelesi etrafında şekillenmektedir. Her iki ülkenin dış politika hamleleri doğrudan ya da dolaylı şekilde rakibin stratejilerine cevap niteliği taşımaktadır. İki ülkenin bölgesel politikalarının başarıya ulaşmaya yakın olduğu dönemlerde karşıt hamleler gecikmemektedir.

Hipotez 2. İki ülke arasındaki nüfuz mücadelesinin zirveye ulaştığı dönemler ülkelerin askeri ve/veya ekonomik gücünü artırması ile doğru orantılıdır.

Hipotez 3. Rusya'nın, Ukrayna Savaşı örneğinde olduğu gibi Batı ile rekabetinin arttığı ve iç sorunları ile uğraştığı dönemlerde Türkiye'nin manevra ve etki alanı genişlemektedir.

Hipotez 4. Karabağ Meselesi özelinde iki ülkenin Kafkasya'da yaşadıkları rekabet ikili ilişkilerinin farklı boyutlarındaki işbirliğini engellememektedir. Nitekim aynı anda ikili hem Kafkasya'da rekabete dayalı politikalar izlerken hem de yüksek ticaret hacmine sahip olma ya da savunma sanayi konularında çeşitli işbirliğine gidebilmektedirler.

Hipotez 5. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşındaki zaferi Türkiye'nin 'grand strateji'sinin bir yansımasıdır. Bu doğrultuda Ankara'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki başarıya götüren politikası, uzun dönemlik uyguladığı bir "rekabet için olgunlaşma" sürecinin ürünüdür.

1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler literatüründe teorilerin ortaya çıkışı neredeyse alanın kendisi kadar eskiye dayanmaktadır. Realist teoriler hem uluslararası ilişkiler disiplinindeki yeri hem de tarihsel süreçteki seyri açısından bu alanda adından sıkça söz ettirmiştir. Neoklasik Realizm, Realist teorilerin en kapsamlı modeli olduğundan araştırma açısından en uygun teori olarak görülmektedir. Teorik çerçevenin Neoklasik Realizm olarak seçilmesinin diğer bir nedeni de bu teorinin belirli tarih aralığında cereyan eden vakaların incelendiği çalışmalara olan yatkınlığıdır. ‘Siyasi tarih odaklı’ bakış açısına sahip bu kuramsal model sistem, yapı ve iç politika unsurlarını, maddi ve düşünsel faktörler ile birleştirilerek uluslararası ilişkileri çoğul bir bakış açısıyla incelemektedir.¹

Bu çalışmanın amacı vaka araştırması boyunca teoriyi test etmek değildir. Scott Burchill and Andrew Linklater uluslararası ilişkilerin teorileştirilme amacının tanımını konusunda farklı yorumların olduğunu ifade etmektedir. Bu tanımlar içerisinde Martin Hollis ve Steve Smith’in teori yorumu bu çalışmanın teorik çerçevesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Hollis ve Smith’e göre kuramlar, ya aktörlerin davranışlarını açıklamaya ve tahmin etmeye ya da ‘kafalarının içindeki’ dünyayı anlamaya çalışır.² Nitekim bu çalışmada teorinin kullanılması, teoriyi test etmekten ziyade Hollis ve Smith’in tanımından yola çıkarak kuramın açıklayıcı yönünden istifade etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Neoklasik Realizmin Ortaya Çıkışı

Neoklasik Realizmin ortaya çıkışını ve gerekçesini anlamak için realist geleneğin serüvenini kısaca incelemekte fayda vardır. Nitekim Neoklasik Realizm bir anlamda kendinden önceki realist kuramların eksikliklerini tamamlayarak olgunlaşmıştır. Neoklasik Realizm hem Klasik Realizmin hem de Neorealizmin boşluklarını doldurmuş ve daha kapsamlı bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak disiplin içerisindeki konumunu pekiştirmiştir.

1.1.1. Klasik Realizm

¹ Nicholas Kitchen, “Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation”, *Review of International Studies* 36/1 (2010), 118.

² Andrew Linklater-Scott Burchill, *Theories of international relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 11.

Bir uluslararası ilişkiler kavramı olarak 20. Yüzyılın ürünü olmasına rağmen realist geleneğin kökü Tukidides'e kadar dayanmaktadır. Bazı akademik çevrelerce³ bu konu tartışmalı olsa da özellikle güç ve ittifak kavramlarına atfettiği kutsiyet nedeniyle olacak ki, Tukidides yıllarca “Realizmin babası” olarak kabul edilmiştir. “The Peloponnesian War” kitabı ile Tukidides terimin tam anlamıyla bir teori ortaya koymamışsa da realist geleneğin sahiplendiği temel kavramların birçoğuna öncülük etmiştir. Bu bağlamda fikirleri ve metinleri ile realizmin öncüsü niteliğindeki diğer iki önemli isim ise Machiavelli ve Hobbes'dur.

İtalyan bir politikacı ve diplomat olan Niccolo Machiavelli, “Prens” ve “Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler” isimli yapıtları ile realist düşüncenin gelişimine hizmet etmiştir. Öte yandan insan doğasının bencilliği üzerine yaptığı yorumları ile realist geleneğin diğer bir öncüsü ve temsilcisi ise Thomas Hobbes olmuştur. “Leviathan” adlı öncü eseriyle daha sonradan realist teorisyenlerin özellikle altını çizecekleri insan doğasının kötülüğü, anarşi ve devletlerin niyetlerinin belirsizliği karşısında gücün önemi gibi birçok kavramın önünü açmıştır. Gerek Tukidides'in başyapıtı gerekse de Machiavelli ve Hobbes'un metinleri ve fikirleri modern anlamda bir realizm teorisi olarak değerlendirilemez. Nitekim bu yazarların klasik realist pozisyonlarının sınırlarını sorgulayan değerlendirmeler mevcuttur.⁴ Ancak bu isimlerin yapıtları klasik realizmin kuramsal önermelerinin büyük çoğunluğuna kaynaklık etmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplininin bir parçası olarak ise realizm, 20. Yüzyılda idealizm kuramına tepki olarak doğmuştur. 1930'lu yıllarda yaşanan bazı somut gelişmeler sonucunda idealizmin savlarının yetersiz kalması ile realist görüşler ilgi görmeye başlamıştır. Bu bağlamda 20. Yüzyılda klasik realizmin ilk metinlerinden biri E.H. Carr tarafından 1936 yılında kaleme alınan “Yirmi Yıl Krizi 1919-1939” adlı kitabıdır. Carr, söz konusu kitabın 1945'teki ikinci baskısının ön sözünde amacının bir realizm teorisi kaleme almak olmadığını, aksine gücü ihmal eden yayınlara ve düşüncelere eleştiri olduğunu belirtmiştir.⁵ Ancak bu Carr'ı klasik realizmin öncülerinden olma ününden alıkoymamıştır. Ayrıca Carr'ın 1937 yılında Aberystwyth Üniversitesi'nde Woodrow

³ David A. Welch, “Why International Relations Theorists Should Stop Reading Thucydides”, *Review of International Studies* 29/3 (2003), 302.

⁴ Damian Ilodigwe, “Machiavelli and the Limits of Realism in International Relations”, *Journal of International Relations & Foreign Policy* 7/1 (2019), 34.

⁵ John J. Mearsheimer, “E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On”, *International Relations* 19/2 (2005), 140.

Wilson kürsüsünde göreve gelmesi hem disiplin içerisinde hem de politika yapıcılarının nezdinde realist geleneğin gelişimine önemli katkıda bulunmuştur.

Carr'dan sonra Klasik realizmin teorik bir zemine dayandırılması ise onunla aynı dönemdeki çalışmaları ile bu kuramın bir diğer öncüsü sayılan Hans Morgenthau'nun çabaları ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda aslında yukarıda adı geçen isimler arasında realist teorisyen olarak nitelendirilecek en önemli ismin Morgenthau olduğu bir gerçektir. "Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi" isimli eseriyle Morgenthau klasik realizmin teorik temellerini atmıştır. Söz konusu eserde realizmi altı temel ilke etrafında sınıflandıran Morgenthau'nun amacı kendi deyimiyle 'milletler arasındaki siyasi ilişkileri belirleyen güçleri tespit etmek ve bu kuvvetlerin birbirleri ve uluslararası siyasi ilişkiler üzerinde nasıl etkide bulduklarını anlamak'⁶ olmuştur. Aslında bu amaç bir bakıma bu tez çalışmasında da güdüldüğü olsa da klasik realizm, ülkenin iç yapısını hiç hesaba katmaması sebebiyle bu araştırma açısından yetersizdir.

Morgenthau'nun eserindeki kuramsal önermelerinin özeti bir cümle ile ifade edilebilecek olsaydı, o cümle yazarın şu ifadesi olabilirdi: "Uluslararası politika, tüm politikalar gibi, bir güç mücadelesidir".⁷ Yine bu iddia da bu tez çalışmasının konusu olan Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikalarının analizinde geçerliliğini korumaktadır. Bu bölümün girişinde de ifade edildiği gibi bu çalışmanın teorik zeminini Neoklasik Realizm oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın Türkiye-Rusya güç mücadelesi örneğinde olduğu gibi klasik realist önermeler de barındırması araştırmanın kuramsal çerçevesi açısından herhangi bir çelişki oluşturmamaktadır. Aksine Rose, Neoklasik Realistleri tanımlarken dış politikada gücü hesaba katmanın onları realist yapan olgu⁸ olduğunu ifade etmektedir.

1.1.2. Neorealizm veya Yapısal Realizm

Klasik realizmin üzerinde sık vurgu yaptığı güç ve onun unsurları gibi kavramlar, kuramın uluslararası ilişkilerin birim düzeyindeki faktörlerine daha fazla odaklandığı şeklinde eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında OPEC'in olayların gidişatını değiştirecek boyutta soruna taraf olması, Klasik

⁶ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1949), 3.

⁷ Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 13.

⁸ Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics* 51/1 (1998), 146.

Realizmin aktör olarak sadece ulus devleti kabul etmesinin eksik olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu gelişmeler realizmin güncellenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda realizmin çekirdek kavramlarına sadık kalarak bıraktığı boşlukları dolduran yeni realist teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan, kendi nitelendirmeleri ile saldırgan realizm ve savunmacı realizm olmak üzere iki kuramı incelemekte fayda vardır.

1.1.2.1. Savunmacı Realizm

Neorealizm ya da yapısal realizm adıyla bilinen bu kuram Kenneth N. Waltz tarafından ortaya konmuştur. 1979 yılında yayınladığı “Uluslararası Politika Teorisi” isimli kitabı ile Waltz, klasik realizmin göz ardı ettiği “uluslararası sistemin yapısı” olgusunu derinlemesine ele almıştır. Gücü sadece birim düzeyinde değerlendiren klasik realizmin aksine, Waltz, uluslararası sistem ve yapının uluslararası siyaseti anlamak için daha belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Bu tez çalışmasının önemli hipotezlerinden ve Klasik realizmin esas argümanlarından biri olan uluslararası siyasetin bir güç mücadelesi olduğu görüşü Neorealizm açısından da geçerlidir. Buradaki temel fark ise bu güç mücadelesinin motivasyonunun izahında yatmaktadır. Klasik realizm güç mücadelesinin nedenini insan doğasının kötü ve bencilliğine yorarken, Waltz, bu durumu uluslararası sistemin anarşik yapısı ile açıklamaktadır.⁹ Waltz’un klasik realizme yönelttiği diğer bir eleştiri ise yine bu tez çalışmasında da kimi zaman analiz konusu olacak gücün elde edilmesi girişiminin açıklanma yöntemidir. Örneğin klasik realistler güç elde etmenin amaç olduğunu savunurken, Waltz bunun bir araç olduğu ve devletlerin esas amacının hayatta kalma olduğu görüşündedir.¹⁰ O zaman tüm devletlerin amacı hayatta kalmak ise onların hayatta kalma isteğine yönelik tehdit nereden kaynaklanmaktadır? Bu soru Neorealizmin savunmacı ve saldırgan şeklinde sınıflandırılmasına kadar gidecek bir tartışmayı doğurmuştur.

1.1.2.2. Saldırgan Realizm

Waltz’un devletlerin amacının güç elde etmek yerine hayatta kalmak olduğu iddiasına yönelik en önemli sorgulama Neorealizmin “saldırgan” teorik versiyonunu ortaya çıkarmıştır. Waltz’a, hayatta kalma motivasyonu ile hareket eden aktörlerin bu güdüsüne

⁹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company, Reading, 1979), 188.

¹⁰ Waltz, *Theory of International Politics*, 191.

yönelik tehdidin nereden kaynaklandığı sorusunu yönelten ve Neorealizmin kuramsal sınırları içerisinde bu soruyu cevaplayan kişi ise John J. Mearsheimer olmuştur. “Büyük Güç Siyasetinin Trajedisi” isimli kitabında “saldırgan realizm” olarak nitelendirdiği teorisinin çerçevesini çizen Mearsheimer, devletlerin güce ulaşma isteğindeki en önemli amacın hayatta kalmaktan ziyade, kendi güçlerini maksimize etmek olduğunu iddia etmektedir.¹¹ Mearsheimer, Kenneth N. Waltz ve beraberindeki birçok yapısal realisti “savunmacı realist”, kuramlarını ise “savunmacı realizm” olarak nitelendirmektedir. Öte yandan Mearsheimer, sistemik faktörlerin saldırganlığı sınırlandırdığı konusunda savunmacı realistler ile hemfikir olsa da bu realistleri sistemik faktörlerin sınırlayıcı gücünü abarttıkları konusunda eleştirmektedir.¹² Mearsheimer’in bu çalışma açısından da dikkate değer kuramsal önermelerinden biri güvenlik konusundaki rekabetin, doğası gereği uluslararası sistemin günlük yaşamına özgü¹³ bir olgu olduğu görüşüdür. Ancak saldırgan realizmin diğer önermeleri klasik realizm ve savunmacı realizmde olduğu gibi bütünüyle bu tez çalışmasını açıklamada yetersizdir. Bu nedenle çalışma açısından önemli olan Neoklasik Realizm ve onun temel ilke ve kavramlarını incelemek yerinde olacaktır.

1.1.3. Neoklasik Realizm

1990’lı yıllara gelindiğinde yaşanan bazı gelişmeler Neorealizmin savlarının geçerlilik düzeyini sorgulamaya açmıştır. ABD’nin Soğuk Savaştan galip çıkması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasına rağmen Avrupa’da ve Doğu Asya’da kendi çıkarlarını koruma ve nüfuz alanını genişletme çabaları saldırgan realizm dışındaki yapısal realistler ve salt iç politika kuramcıları tarafından açıklanamaz hale gelmiştir.¹⁴ Ancak hem realist geleneğin hem de yalın iç politika teorisyenlerinin gelişmeleri tek yönlü değerlendirmesi yeni teorilerin üretilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu yeni realist tutumu bir teorik çerçeve etrafında şekillendiren kişi ise Gideon Rose olmuştur. “Neoklasik Gerçekçilik ve Dış Politika Teorileri” isimli çalışmasında “Neoklasik realizm” olarak adlandırdığı teorisi realist geleneğin bazı çekirdek kavramlarına sadık kalmakla beraber daha kapsamlı

¹¹ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* (New York: Norton, 2001), 38.

¹² Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, 39.

¹³ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, 334.

¹⁴ Jeffrey W. Taliaferro vd., “Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 2.

değişkenler ile zenginleştirilmiştir.¹⁵ Bu çalışmanın teorik çerçevesinin Neoklasik Realizm olarak seçilmesinin en önemli sebebi kuramın bu kapsayıcı yönüdür. Ayrıca bu tez çalışmasının amacı Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikalarını karşılaştırırken sadece sonuçlar üzerinden analiz etmek değildir. Rose, sadece sonuçları açıklamaya odaklanan teorilerin uluslararası siyaset teorileri olduklarını belirterek, Neorealizmi de bu kapsamda değerlendirmektedir.¹⁶ Nitekim hem Morgenthau hem de Waltz, kendi teorilerini uluslararası siyaset teorisi olarak nitelendiriyor. Örneğin Morgenthau, amacının bir uluslararası siyaset teorisi olduğunu¹⁷ ifade ederken, Waltz mevcut teorilerin kusurlarını gideren bir uluslararası siyaset teorisi inşa etmek için¹⁸ yola çıktığını vurgulamıştır. Bu bağlamda bu tez çalışmasının bir dış politika teorisi ışığında değerlendirilmesi daha uygun olacağı için, Neoklasik Realizm teorisi seçilmiştir.

Neoklasik realizmin bu tez çalışması açısından uygun görülmesinin diğer bir nedeni ise önermeleri konusundaki esnekliğidir. Esnek yapısı Neoklasik Realizmi, sosyal bilimlerin çoğu zaman başarmayı umut ettiği en iyi orta düzey kuramsallaştırmayı gerçekleştirmek için yararlı bir çerçeve haline getirmektedir.¹⁹ Örneğin test edilmesi zorunlu kalıp hipotezlerin yerine, teorik tavsiyeler arasında seçim yapabilme fırsatı sunmaktadır. Bunun nedeni de Michiel Foulon'un tek bir Neoklasik Realizm teorisinin olmadığı, bunun yerine çeşitli Neoklasik realist teoriler var olduğu²⁰ iddiasıdır. Nitekim Schweller, Neoklasik realizmin bu esnek özelliği dolayısıyla giderek daha da revaçta olacağı tahmininde bulunmuştur. Bunun sebebi de kuramın farklı durumlara uygulanabilmesidir.²¹ Bu tez çalışması Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikalarını rekabet ekseninde karşılaştıracağından dolayı çalışmanın hipotezlerini aydınlığa kavuşturacak neoklasik önermeler özenle seçilmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada Neoklasik Realizmin kuramsal çerçevesine sadık kalınarak iki analiz düzeyi veya iki tip değişkenden istifade edilecektir. Bu bağlamda sırasıyla birim ve sistem düzeyinde

¹⁵ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 146.

¹⁶ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 145.

¹⁷ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1972), 3.

¹⁸ Waltz, *Theory of International Politics*, 1.

¹⁹ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 168.

²⁰ Michiel Foulon, "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities", *International Studies Review* 17/4 (2015), 646.

²¹ Randall L. Schweller, "The Progressiveness of Neoclassical Realism", *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, ed. Colin Elman, Miriam Fendus (Massachusetts: MIT Press, 2003), 345.

değişkenler ele alınacaktır.

1.2. Neoklasik Realizm ve Birim Düzeyindeki Değişkenler

Neoklasik realizmin teorik zemini oluşturan önemli bir diğer değişken dizini birim düzeyindeki değişkenlerdir. Yapısal realizmin iddia ettiği gibi uluslararası ilişkilerin sadece sistem düzeyindeki değişkenler ile açıklanmasının yetersiz olduğu tezinden yola çıkarak öne sürülen bu yaklaşım sağlıklı ve isabetli analiz açısından oldukça önemlidir. Özellikle Fareed Zakaria ve Thomas J. Christensen tarafından üzerinde durulan birim düzeyindeki değişken bir ülkenin devlet aygıtının gücü ve onun çevredeki topluma ilişkisidir. Bu tez çalışmasının temel hipotezlerinden biri olan nüfuz mücadelesi hususu da yine Zakaria'nın devlet ve güç hakkındaki kuramsal argümanı ile desteklenmektedir. Zakaria'nın, klasik realizmin genişlemenin nedenine yönelik bıraktığı boşluğu dolduran söz konusu önermesi bu çalışma açısından oldukça aydınlatıcıdır. Klasik realistlerin yanıtlamakta zorlandığı, devletlerin maddi maddi kaynaklar için mi yoksa maddi kaynakların bir sonucu olarak mı genişlediği sorunsalı Neoklasik realizme yeni bir bakış açısı getirmiştir. Zakaria, ülkelerin artan kaynaklarının daha büyük sorunlara yol açtığını, bu nedenle devletlerin kaynaklardan ziyade, nüfuzlarını azami seviyeye çıkarması gerektiğini vurgulamaktadır.²² Buradan yola çıkarak bu çalışma aynı bölgeden iki ülkenin benzer amaçlar doğrultusunda dış politika izlemesinin bir nüfuz mücadelesi doğuracağını iddia etmektedir.

1.2.1. Devlet ve Maddi Güç Kapasitesi

Realist kuramların uluslararası ilişkilerde devleti temel aktör olarak kabul etme gerçeği Neoklasik realizm tarafından da başvurulmuş bir önermedir. Ancak Neoklasik realizmin devlet kavramı diğerlerinden oldukça farklılık göstermektedir. Neoklasik realizmin sunduğu devlet anlayışı yönetim ilkeleri 'yukarıdan aşağıya' bir anlayışa sahip aktör olarak kabul edilse de bu diğer realist kuramların benimsediği gibi uluslararası sistemin dış politikayı yönlendirdiği tarzda bir tutum olarak algılanmamalıdır.²³ Neoklasik realistlerin perspektifinden devletin özü, hükümet başkanı ve dış güvenlik politikasının yürütülmesinden sorumlu önemli bakanlar ve yetkilileri içeren bir dış güvenlik yürütme

²² Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, 19.

²³ Taliaferro vd., "Introduction: Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy", 25.

organından oluşan kurumsal aygıttır.²⁴ Söz konusu yürütme organı sistemik değişkenler ile birim düzeyindeki değişkenler arasındaki bağı sağlayan unsurdur. Yürütme diğer bir ifadeyle devlet ile uluslararası sistemin kesişim noktasında yer almaktadır. Yürütme genellikle toplumdan bağımsız gibi görünüyorsa da siyaset kurumu politika planlaması esnasında onu yerel aktörlerle iş birliğine zorlamaktadır.²⁵ Ancak bu ilişki yerel aktörlerin yürütme ile aynı düzeyde devlet yönetiminde yer aldığı anlamına gelmez.

Neoklasik realizme göre devlet toplumdan farklıdır. Devlet liderleri toplumdan gelmelerine rağmen, aldıkları ayrıcalıklı bilgi ve kendilerine aşılan ulusal çıkar odaklı devlet kültürü sayesinde olaylara ‘yukarıdan bakışı’ deneyimlediklerinde tutumları ve tercihleri değişir.²⁶ Realist geleneğin devlet kadar önem atfettiği diğer bir kavram da güç kavramıdır. Neoklasik realizmin güç anlayışı da tıpkı devlet kavramı gibi kendine has niteliktedir.

1.2.1.1. Göreceli Güç

Neoklasik realizmin gücün farklı tanımı üzerine düşünsel kaynaklar Robert A. Dahl’ın ‘güç kavramı’na dayandırılmaktadır. Dahl aynı isimli çalışmasına güç sözcüğünün etki ve kontrol gibi kelimeler ile eşanlamlı olduğu ayrıntısını alıntılarla başlamaktadır. Dahl’a göre, A, B’nin başka türlü yapmayacağı bir şeyi yaptırabildiği ölçüde güçlüdür.²⁷ Neoklasik realistler tarafından benimsenen bu kavram diğer eşanlamlarıyla beraber kullanılarak birim düzeyindeki değişkenlerin önemli bir argümanını temsil etmektedir. Neoklasik realizmin muadili olan diğer realist teorilerden bir farkı da gücün unsurlarını açıklama biçimidir. Nitekim realist geleneğin gücün unsurları bağlamında sadece maddi kapasiteyi kabul etmesi Neoklasik realizme aykırıdır. Neoklasik realistler Dahl’ın tanımında vurguladığı “yaptırabilme” kelimesinin içini doldurabilen birçok erdemi güç olarak algılamaktadır. Bu tez çalışması gücün maddi unsurlarını analiz açısından engel olarak kabul etmemekle birlikte diğer kuramların göz ardı ettiği “fikrin gücü” meselesini de mercek altına almaktadır. Bu kapsamda da Neoklasik realizme başvurulması isabetli olacaktır.

Neoklasik realistler fikir ile güç arasındaki ilişkiye özel önem atfetmektedirler. Nitekim

²⁴ Norrin M. Ripsman, *Peacemaking by Democracies: The Effect of State Autonomy on the Post-World War Settlements* (University Park: Penn State University Press, 2002), 43.

²⁵ Taliaferro vd., “Introduction: Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy”, 25.

²⁶ Ripsman, “Neoclassical Realism”.

²⁷ Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, *Behavioral Science* 2/3 (2007), 203.

Kitchen, fikirlerin güçlü nesnelere, yani gücün unsurları olarak ele alınmasının faydalı olacağı kanaatinde. Ancak, fikirler ve güç arasındaki ilişkinin, örneğin para ve güç veya askeri donanım ve güç arasındaki ilişkiden oldukça farklı olduğunu belirten yazar fikri gücün diğer maddi unsurlarından ayırmaktadır. Ona göre, gücün maddi kapasitesi belirgin ve sabitken, fikrin gücünde oldukça seçici davranılmalıdır. Kitchen, fikrin gücünün kullanım alanlarını yöneticilerin, kurumların ve devletin kültürü gibi birim düzeyindeki değişkenler ile sınırlandırmaktadır.²⁸ Öte yandan Dahl'ın yukarıdaki formülasyonundan görüldüğü üzere gücün göreceli bir olgu olduğu da açıktır. Neoklasik realizmin atıfta bulunduğu güç kavramı da aynen bu şekildedir.

Güç Algısı

Uluslararası ilişkilerde aktörler dış politikalarını var olan maddi kapasiteleri üzerinden şekillendirebileceği gibi düşünsel güç faktöründen de etkilenmektedirler. Neoklasik realizm açısından bu unsur son derece doğaldır. Neoklasik realistlere göre devletlerin sınırları dışındaki nüfuzu, uluslararası kurumlar üzerindeki kontrolü, genel prestiji ve uluslararası saygısı genelde algılanan güç kapasitesiyle doğru orantılı olmaktadır. Rose, ABD-Sovyetler Birliği örneğinden yola çıkarak kendi kapasitesinin daha büyük ve çeşitli olduğu algısına kapılan Birleşik Devletler'in Sovyetlerin benzer küresel rolü edinmesini engellemek için giriştiği mücadeleyi bir güç algısı olgusu olarak yorumlamaktadır. Yazara göre Sovyetler Birliği'nde de benzer bir algının oluşması küresel hegemonya uğrunda rekabeti ortaya çıkarmıştır.²⁹ Aslında güç algısının negatif sonuçları olabileceği hususu da göz ardı edilmemelidir.

Güç algısı kadar, gücün yanlış algılanması durumu da önemlidir. Bu çalışmada Karabağ Savaşları döneminde tarafların güç algısı üzerinden şekillenen politikaları bağlamında bu kavrama başvurulacaktır. Neoklasik realizm tarihsel olayların ışığında bu kavramı da irdelemektedir. Schweller, bir ülkenin dış politikasını yönlendiren şeyin güç dağılımının yanlış algılanması olduğunu savunmaktadır. Yazar bunu İkinci Dünya Savaşı'nın dengeleri üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda Schweller'in çalışması, Stalin'in Almanya'nın gücünü ve oluşabilecek dengeyi yanlış algılamasının İkinci Dünya Savaşı

²⁸ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 130.

²⁹ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 182.

ile sonuçlandırılmış³⁰ göstermesi bakımından yanlış güç algısının sonuçları üzerine alınabilecek en belirgin derslerden biridir. Ayrıca yanlış güç algısının hatalı sonuçları, gücün göreceliliğinin göz ardı edildiğinin de göstergesidir. Zira Neoklasik realizmin güç unsurundan kastı göreceli güçten başka bir şey değildir.

Göreceli Güç Olgusu

Neoklasik realist literatürde epeyce var olmasına karşın göreceli güç kavramının nasıl tanımlanacağı konusu uzun zaman açıklığa kavuşmamıştır. Uzun süren bilimsel tartışmalar sonrasında üzerinde mutabık kalınan tanımıyla göreceli güç, devletlerin birbirini etkileyebilecekleri yeteneklere veya kaynaklara atıfta bulunmaktadır.³¹ Neoklasik realistler, 1940’lardan 1980’lere kadar yinelenen süper güç gerilim döngülerinin temelde oldukça benzer olduğunu ve hepsinin köklerinin, göreceli güç ve politika yapıcılarının buna ilişkin algılarındaki belirsizliklerden kaynaklandığını iddia etmektedirler.³² Neoklasik realizmin birim düzeyinde sık vurgu yaptığı önemli bir kavram da göreceli gücün uzun vadede deneyimleyeceği değişimin etkisidir.

Göreceli güç devletlerin tehdit algısını belirlerken de başvurdukları özelliktir. Rose, bu hususu göz ardı ettiğinden dolayı savunmacı realizmi kusurlu görmektedir.³³ Schweller ise Adolf Hitler’in karakterine ve görüşlerine atıfta bulunarak göreceli gücün ulusal politikalar üzerindeki etkisinin tarih açısından ‘önemli’ liderler tarafından bile ortadan kaldırılamadığını vurgulamaktadır.³⁴ Ülkelerin dış politikasında rekabet eğilimli tutumlarını da belirleyen göreceli gücün durumudur.

Değişen Göreceli Gücün Diğer Faktörler Üzerinde Etkisi

Neoklasik realizm açısından değişen göreceli gücün diğer faktörler üzerindeki etkisi de önemli bir araştırma alanı olmalıdır.³⁵ Devletin dış politikadaki hareket alanını sınırlandırmada ve genişletmede göreceli güçteki değişimin payı büyüktür. Devletlerin orta vadede dış politikasına yansıtılabileceği göreceli güç kapasiteleri sınırlıdır. Ancak yine de Türkiye ve Rusya’nın Karabağ politikalarındaki rekabeti doğrudan ilgilendiren ve bu

³⁰ Schweller, “Tripolarity and The Second World War”, 96.

³¹ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 151.

³² Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 159.

³³ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 150.

³⁴ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 157.

³⁵ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 169.

çalışmanın bazı hipotezlerinin de odaklandığı birkaç örnek sıralanabilir. Bunların başında göreceli maddi gücün ekonomik ve teknolojik boyutlarında gerçekleşen değişimlerdir. Örneğin Neoklasik realistler farklı büyüme oranları gibi faktörlerin ülkelerin dünya siyasetinde oynayabilecekleri rolleri dikte edeceğini öne sürmektedirler.³⁶ Kennedy ve Mandelbaum'un küresel ekonomik dengelerde kaymalara yol açan ve zamanla siyasi ve askeri dengeleri etkileyen unsur olarak nitelendirdiği ekonomi dışındaki ikinci faktör ise teknolojik değişimdeki farklılıklardır. Aslında devletlerin bu vizyonuna ekonomi ve teknolojideki revizyonist politikaların dış politikada da izlenmesi şeklinde yaklaşılabilir.³⁷ Öte yandan bir devletin dış politikadaki rolünde önemli hamleler yapabilmesi için göreceli gücün her alanında artış yaşaması şart değildir. Steven E. Lobell, tehdit değerlendirmesi yaparken bir devletin toplam gücündeki değişimden ziyade, gücünün belirli bileşenlerindeki değişimi dikkate aldığını vurgulamaktadır.³⁸

Göreceli maddi güçteki artışın devletlerin dış politikalarına yansımaları durumu her zaman geçerli olacak bir genelleme olarak düşünülmemelidir. Clausewitz, bu hususu “kılıç ustasının eskrim sanatıyla ilgi düzeyi” mecazı ile açıklamaktadır.³⁹ Tarihsel örnekler de bunun genel geçer bir durum olmadığı üzerine kanıtlarla doludur. Nitekim Amerikan İç Savaşı sonrasında Amerika'nın göreceli maddi kapasitesindeki büyüme, merkezi olmayan ve dağınık bir hükümetin yönetimi altında kalmıştır. ABD başkanları ve dışişleri bakanları defalarca ulusun yükselen gücünü sınırları dışında nüfuza dönüştürmeye çalışsalar da ulusun da isteksizliği yüzünden başarılı olamamışlardır.⁴⁰ Bu yaklaşım Neoklasik realizmin diğer bir birim düzeyindeki değişkeni olan liderlik ya da karar alıcılar faktörünün devreye girmesine olanak sağlamaktadır.

1.2.1.2. Siyasi İrade Olgusu

Neoklasik realistlerin Liderlik ya da karar vericilerin kişisel özellikleri olarak hesaba kattıkları değişken bu teoriyi diğer realist teorilerden ayıran en temel özelliklerden biridir. Öyle ki bu değişkenleri bir arada değerlendiren Fareed Zakaria, farklı teorilerden epeyce

³⁶ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 170.

³⁷ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 165.

³⁸ Steven E. Lobell, “Threat Assessment, The State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 45.

³⁹ Nizar Abdel-Kader, “Clausewitz and His Treatise On War and Its Relevance to the 21st Century”, *Official Website of the Lebanese Army* (2006).

⁴⁰ Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, 10.

önergeleri test ettikten sonra, ABD'nin dış davranışının zannedildiğinin aksine ulusal karar vericilerin emrindeki araçlara bağlı olduğu sonucuna varmaktadır. Devletin göreceli maddi kapasitesinin niyetlerini şekillendirdiğini kabul etmekle beraber devlet gücünü bu kapasite ile yetkililerin davranışları arasında bir değişken olarak görmektedir. Zakaria, dış politikanın bir bütün olarak ulus tarafından değil, onun hükümeti tarafından yapıldığını, sonuç olarak, önemli olanın devlet gücü olduğunu savunmaktadır. Yazar açısından devletin gücü, ulusal gücün hükümetin kendi amaçları doğrultusunda elde edebileceği kısımdır ve merkezi karar vericilerin amaçlarına ulaşma kolaylığını yansıttığı sürece⁴¹ geçerli akçedir.

Liderlik-Karar Vericiler

Neredeyse hiçbir realist kuram Neoklasik realistler kadar 'devletin başı'nın kim olduğunu önemsemez. Bu güçlü yönetimlerde aynı zamanda iyi bir dış politika karar alma ekibi anlamına gelmektedir. Neoklasik realizmin bu teorik yönü Türkiye'nin Karabağ politikasının geçirdiği evrelerin analizinde oldukça açıklayıcı olacaktır.

Walter Russel Mead "Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk" adlı çalışmasında klasik realist geleneğe aykırı bir çıkışta bulunmaktadır: "Başkanın kim olduğu önemlidir. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Woodrow Wilson değil de Theodore Roosevelt Başkan olsaydı, Amerikan ve dünya tarihi çok farklı bir yön alabilirdi."⁴² Neoklasik realistlerin özenle vurguladıkları bu konu sistem ve birim düzeyindeki değişkenlerin de bağlantı noktasıdır. Kitchen'ın, "devlet adamlarının rolü, bilge liderlik yoluyla anarşinin yol açabileceği tahribatı hafifletmek"⁴³ olarak yorumladığı liderlik rolü, uluslararası sistem ile devlet arasındaki dengeyi koruyabildiği düzeyde değerlidir. Neoklasik realistler açısından devlet yönetiminde hayati konumda bulunan liderler ulusal güvenlikten ve uzun vadede grand stratejilerin oluşturulmasından sorumlu yetkililerdir.⁴⁴ David A. Lake konuyu bir adım daha ileriye taşıyarak devlet yapısı içerisinde liderlerin yetkileri ile dış politikadaki etki arasında doğru orantıya işaret etmektedir. Lake, karma yetkiye sahip çok uluslu devlet yapılarının dış politikalarını 'tek

⁴¹ Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, 9.

⁴² Walter Russell Mead, *Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk* (New York: Knopf, 2004), 18.

⁴³ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 124.

⁴⁴ Lobell, "Threat Assessment, The State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", 56.

bir hegemonik lider' kadar verimli yönlendirecekleri pek mümkün olmayacağını iddia etmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla bu çalışmada Mead'ın 'başkanın kim olduğu önemlidir' iddiasını bir adım öteye taşıyarak başkanın ne kadar yetkili olduğu da önemlidir.

Neoklasik realistlerin yukarıdaki önermeleri Türkiye'nin Karabağ politikasına ışık tutması bağlamında önemlidir. Nitekim Türkiye'nin Karabağ savaşları ve ara dönemdeki politikalarında başkanın kim olduğu kadar, başkanın ve dış politikada karar alıcıların ne kadar yetkili olduğu karşılaştırmaları da yapılacaktır. Burada da Türkiye'deki yönetim sisteminin dış politikada yetki-etki dengesine katkısı da analiz edilecektir. Neoklasik realistlerin liderlerin önemini ortaya koymaya çalışırken atıfta buldukları bir olgu da 'ulusal siyasi güç' kavramıdır.

Ulusal Siyasi Güç

Neoklasik realizmin literatürüne Thomas J. Christensen tarafından kazandırılan 'ulusal siyasi güç' kavramı klasik ulusal güç tanımından farklı bir niteliğe sahiptir. Christensen söz konusu kavramı "devlet liderlerinin uluslarının insani ve maddi kaynaklarını güvenlik politikası girişimlerinin arkasında seferber etme yeteneği"⁴⁶ olarak nitelendirmektedir. Tanımdan hareketle maddi güç kapasitesine atıfta bulunan ulusal güç kavramının her zaman ulusal siyasi güç anlamına gelmeyeceği de açıktır.

Taliaferro, liderlerin mevcut tehditlerle başa çıkmada kullanmayı tercih ettikleri politikaların başarısını ülke içinde karşılaştıkları toplumsal engellerin yüksekliğine bağlamaktadır.⁴⁷ Bu bağlamda yine liderin kişisel özellikleri, ulusal çıkar algıları ve müktesebatı dış politikada da önem arz etmektedir. Örneğin Türkiye ya da Rusya'da Karabağ'ı Kafkasya açısından çok da önemli görmeyen yapıya sahip liderlerin olması durumunda mevcut politikaların aynı olması beklenemezdi. Hatta böylesine bir durumda bu tez çalışmasının hipotezlerinin tamamen farklı olması bile bir olasılık olabilirdi. Gustav Meibauer söz konusu durumu fikirler ve inançlar arasındaki ayrılmaz ilişkiye dayandırmaktadır. Meibauer'e göre fikirlerin kökeni bireysel inançlarda yatmaktadır. Böylece bireysel inançlar, karar vericilerin maddi dünya hakkındaki bilgi boşluklarını

⁴⁵ David A. Lake, *Power, protection, and free trade: international sources of U.S. commercial strategy, 1887-1939* (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1988), 37.

⁴⁶ Thomas J. Christensen, *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958* (Princeton: Princeton University Press, 1996), 11.

⁴⁷ Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies* 15/3 (ts.), 489.

doldurarak uluslararası çevreyi değerlendirmelerine yardımcı olur.⁴⁸ Buradan hareketle birey düzeyinde, Neoklasik realizm, devlet içindeki güçlü aktörlerin sahip olduğu fikirlerin önemli olduğunu anlamaktadır. Hatta Neoklasik realistlere göre dış politika üzerinde en fazla etki edecek fikirler, devlette karar verme konumunda olanların ve onlara doğrudan danışmanlık yapanların fikirleridir.⁴⁹ Bu bağlamda Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikalarını şekillendiren liderler ve karar vericilerin fikirlerinin de incelenmesi önem arz edecektir.

1.2.1.3. Grand Strateji

Uluslararası ilişkiler literatüründe çeşitli grand strateji tanımları bulunmaktadır. En geniş ve genel tanımıyla grand strateji, devletlerin veya diğer siyasi birimlerin kendi çıkarları olarak algıladıkları şeyleri sağlamak için hangi askeri, diplomatik, siyasi, ekonomik ve diğer güç kaynaklarına nasıl öncelik verdiğini ve seferber ettiğini belirleyen en yüksek ulusal devlet yönetimi düzeyidir.⁵⁰ Neoklasik realistlere göre etkili bir grand stratejinin ilk aşaması, uluslararası sistemin jeopolitik yapısını dikkate alan, ulusal çıkarları ve bu çıkarlara yönelik tehditleri tanımlayan ve önceliklendiren, maddi güç dengesini tanımlayan bir tehdit değerlendirmesiyle başlamaktadır.⁵¹ Grand strateji oluşturmanın ikinci adımı, belirlenen tehditlerin ele alınmasında hangi araçların mevcut olduğunun, hangilerinin en etkili şekilde çalışacağıının ve bunların kullanımının gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceğinin değerlendirilmesini içerir.⁵² Bu bağlamdaki üçüncül aşama yardımcı hedeflerin belirlenmesidir. Yardımcı hedefler bölge veya ekonomik güç açısından yayılmacı olabileceği gibi, devletin tarihi veya kültürel bağlara dayalı çıkarlarını ve etik kaygılarını güdebilir.⁵³ Tüm bunları yaparken aktörün zaman kaygısından bağımsız olarak hareket etmesi gerekir. Dolayısıyla grand strateji hem barış zamanında hem de savaş zamanında araçları ve amaçları dengelemek için 'on yıllarca,

⁴⁸ Gustav Meibauer, "Interests, Ideas, and The Study of State Behaviour in Neoclassical Realism", *Review of International Studies* 46/1 (2020), 22.

⁴⁹ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 130.

⁵⁰ Paul Hooft, "Grand Strategy", *Oxford Online Bibliographies*, (2017).

⁵¹ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 134.

⁵² Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 135.

⁵³ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 136.

hatta yüzyıllarca işleme gereken politikaların evrimini ve entegrasyonunu' içermektedir.⁵⁴ Bu kapsamda uzun soluklu rekabet ya da nüfuz mücadelesi yürüten devletlerin bir grand stratejiye sahip olup olmadıkları yukarıdaki üç aşamaya bağlılık derecesiyle doğru orantılı olarak değerlendirilebilir.

1.2.2. Türkiye ve Rusya'nın Maddi Güç Kapasitesi

Neoklasik realistlere göre dış politika analizinde sistemik değişkenler sonrasında dikkate alınması gereken ikinci önemli etken devletlerin maddi güç kapasiteleridir. Realist geleneğin belirli unsurlar üzerinden kavramsallaştırdığı güç, Neoklasik Realizm açısından da geçerlidir. Ancak Neoklasik realistler gücü, güç unsurlarının salt varlığından ziyade onları dış politikaya dönüştürebilme yeteneği olarak algılamaktadırlar.⁵⁵ Devletlerin gücünün ölçülmesinde maddi olmayan varlıklar yerine gözlemlenebilir, somut faktörler hesaba katılmaktadır. Bunlar sırasıyla devletin silahlı kuvvetlerinin büyüklüğü ve kalitesi, kişi başına düşen milli geliri ve doğal kaynakları, nüfusunun büyüklüğü, yüzölçümü ve coğrafi konumudur.⁵⁶ Gücün bu unsurları arasından yüzölçümü ve coğrafi konumu kolay kolay değişkenlik göstermemektedir. Neoklasik realistler daha çok askeri, ekonomik güç gibi değişimi daha belirgin şekilde gözlemlenebilir unsurlara odaklanmaktadır. Zira devletlerin dış politikadaki rekabet sürecini belirleyen de bu değişimdir. Öte yandan Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin tarihçesi aynı zamanda bu iki aktör arasındaki maddi güç kapasitesinin değişim serüvenidir.

1.2.2.1. Güç Unsurları Analizi

Türkiye ve Rusya'nın gözlemlenebilir güç unsurlarının içeriği incelemeye önce söz konusu etkenlerin niteliği hakkında bazı hususların vurgulanması önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, herhangi bir güç unsurunun diğerinden daha az önemli olduğu görüşü giderek geçerliliğini kaybetmektedir. İkinci olarak söz konusu nicel unsurlar içerisinde bile nitel bir ayırım yapılması mümkündür. Nitekim eğitim, savaşma deneyimi, savaşçı ruh ya da moral durumu gibi niteliksel faktörler eşit sayıdaki iki askeri gücü birbirinin

⁵⁴ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 120.

⁵⁵ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 151.

⁵⁶ Andrew Heywood, *Global Politics* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 210.

önüne geçirebilmektedir.⁵⁷ Bu tez çalışmasında birim düzeyindeki değişkenler bağlamında Türkiye ve Rusya'nın maddi güç kapasiteleri askeri güç, ekonomik güç, nüfus ve coğrafya gibi unsurlar üzerinden analiz edilecektir.

Türkiye ile Rusya arasındaki maddi güç kapasitesindeki sürekli değişimin tarihi 17. Yüzyılın başlarına dayansa da bu çalışma Sovyetlerin dağılmasından sonraki döneme odaklanmaktadır. Özellikle Karabağ Meselesinin tarihsel seyri boyunca geçen dönemde ikili arasındaki göreceli güç değişimi bu rekabeti belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu bölümde iki devletin maddi güç kapasitelerine genel hatlarıyla değinilecek olup, Karabağ Meselesinin tarihi boyunca yaşanan söz konusu değişim süreci sonraki bölümlerde detaylandırılacaktır. Bazı güç sınıflandırmalarında askeri ve ekonomik güç arasındaki hiyerarşi yer değiştirebilmektedir. Ancak tarihsel hafıza ekonomik güç açısından gelişmiş bir düzine devletin bu gücü askeri kapasitesine yansıtamadığına şahitlik etmiştir. Bu durumun aksine bazı ülkelerin ekonomik açıdan sıkıntılı dönemler yaşamasına rağmen askeri anlamda son derece önemli aktör olarak öne çıkabildiği görülmektedir. Türkiye ve Rusya da bu anlamda benzer niteliklere sahip olduğundan bu tez çalışmasında askeri güç hiyerarşik olarak ilk sırada ele alınmaktadır.

Askeri Güç

Devletlerin askeri gücü konusundaki detaylı bilgiler ve sayısal veriler ulusal çıkarları doğrultusunda bir iki istisna dışında tamamen şeffaf olarak paylaşılmamaktadır. Çünkü devletler askeri güçlerinin gerektiği kadarının bilinmesini isterler. Ayrıca söz konusu bilgiler paylaşılmış olsa bile objektif bir değerlendirme açısından geçerliliği sorgulanır. Bu bağlamda bu tez çalışmasında nesnelliği artırmak adına Türkiye ve Rusya'nın askeri güçleri uluslararası geçerliliği bulunan bağımsız kurum ve kuruluşların istatistik ve raporları doğrultusunda incelenecektir. Bu bağlamda verilerine başvurulacak kuruluşlar Global Firepower (GFP), Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) ve The International Institute for Strategic Studies (IISS) olacaktır. Bu veriler ülkelerin askeri güçlerinin tam envanterini açıklamaktan ziyade genel tablo açısından önem arz etmektedir.

Bu tez çalışması kapsamında Küresel Ateş Gücü olarak ele alınan GFP, 2006 yılından beri faaliyet gösteren ve 145 ülkenin askeri gücü ile ilgili analitik veri sağlayan Amerika

⁵⁷ Heywood, *Global Politics*, 211.

merkezli bağımsız kuruluştur. Kuruluş aynı zamanda insan gücü, donanım, doğal kaynaklar, finans ve coğrafya gibi 60'tan fazla bireysel faktörden yararlanarak ülkelerin askeri güçlerini her yıl düzenli olarak sıralamaktadır.⁵⁸ Çalışmada söz konusu yıllık istatistikler Kafkasya'daki rekabetin değişim dinamiğini anlamlandırmak açısından önemlidir. 1966 yılında kurulan Stockholm merkezli bağımsız düşünce kuruluşu olan Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü SIPRI, çatışma, silahlanma, silah kontrolü ve silahsızlanma araştırmaları alanında faaliyet göstermekte ve politika yapıcılara, araştırmacılara ve medyaya düzenli olarak halka açık kaynaklara dayalı veri, analiz ve öneriler sağlamaktadır.⁵⁹ Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü IISS ise yine savaşın ve silahlı çatışmanın değişen karakteri, uluslararası alanda kullanılan çeşitli güç ve etki türlerinin değişen doğası ve uluslararası düzen ve ittifak yapılarının nasıl gelişeceği⁶⁰ gibi stratejik konularda veri sağlaması yönüyle çalışmanın bu bölümü açısından önemli bir kaynaktır.

Türkiye askeri anlamda hem dünyanın hem de üyesi olduğu NATO ittifakının önde gelen ülkeleri arasındadır. GFP verilerine göre 2023 yılı itibariyle Türkiye, değerlendirmeye tabi tutulan 145 ülke arasında askeri olarak dünyanın 11. ülkesi konumundadır.⁶¹ Aynı zamanda NATO'nun 5. büyük askeri gücü olan Türkiye, bu listede Almanya, Kanada, Polonya ve İspanya gibi önemli NATO ülkelerini gerisinde bırakmaktadır.⁶² Rusya ise yine GFP'ye göre aynı 145 ülke arasında ABD'den sonra 2. en büyük askeri güce sahip ülkedir.⁶³ GFP söz konusu sınıflandırmayı 60'tan fazla faktörün değerlendirilmesiyle oluştursa da bu çalışmada askeri güç, nüfus, aktif ve pasif askeri personel ile hava, kara ve deniz kuvvetleri sayısı, savunma harcamaları ve siber alanlardaki güç gibi temel somut veriler etrafında analiz edilecektir. Ayrıca bu bölüm iki ülkenin maddi güç kapasitesinin boyutuna güncel genel bir bakış olup, Karabağ Meselesinin seyri boyunca yaşanan değişim sonraki bölümlerde ele alınacaktır

Bu çalışma maddi güç kapasitesi açısından ilk olarak kuvvet komutanlıklarının kapasitelerini, bunlar içerisinde ise önce hava kuvvetlerini ele almaktadır. Ülkenin askeri

⁵⁸ Global Firepower (GFP), "World Military Strength Rankings" (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁵⁹ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), "About SIPRI" (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁶⁰ International Institute for Strategic Studies (IISS), "War, Power, Rules: The Rationale Behind IISS research" (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁶¹ GFP, "2023 Türkiye Military Strength" (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁶² GFP, "NATO Member States Military Ranking 2023" (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁶³ GFP, "2023 Russia Military Strength" (10 Temmuz 2023).

gücü içerisinde en önemli kuvvet çarpanının hava kuvvetleri olduğu artık genel kabul görmüş bir gerçektir. GFP hava gücü bakımından karşılaştırmada ülkelerin sahip olduğu çeşitli hava silahları ve ekipmanlarının sayısını esas almaktadır. Ayrıca hem Türkiye hem de Rusya politik ve güvenlik gerekçeleriyle envanterlerindeki silahların tamamını açıklamadıklarından dolayı tablolardaki sayılar yaklaşık değerler olarak yorumlanmalıdır.

Uçak Türleri	Rusya	Türkiye
Toplam Uçak	4182 (2.)	1065 (9.)
Avcı Uçağı	773 (3.)	205 (15.)
Kargo Uçağı	444 (2.)	83 (8.)
Eğitim Uçağı	524 (3.)	270 (9.)
Özel Görev Uçağı	147 (3.)	22 (14.)
Yakıt İkmali Uçağı	19 (3.)	7 (7.)
Helikopterler	1531 (2.)	478 (7.)
Atak Helikopterleri	537 (2)	110 (6.)

Tablo 1: Hava Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: GFP verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin 145 ülke içerisindeki sıralamasını göstermektedir.⁶⁴

Geleneksel hava savunma ve saldırı silahları bağlamında sayısal olarak Rusya'nın görece üstünlüğü ilk bakışta göze çarpsa da söz konusu envanterin modernizasyonu konusunda Türkiye'nin gerisinde kalmaktadır. Nitekim Rusya 21. Yüzyılın başlarında askeri teknolojilerinin modernizasyonu konusunda İsrail gibi devletlerin kapısını çalmıştır.⁶⁵ Ayrıca Rusya'nın Tablo 2'deki görece üstünlüğünün en önemli nedeninin SSCB bakiyesi olduğunu ve Sovyetlerin neredeyse tüm askeri mirasını sahiplendiğini unutmamak gerekir.

⁶⁴ GFP, "Comparison of Russia and Türkiye Military Strengths 2023" (Erişim 10 Temmuz 2023).

⁶⁵ Savzalıyev, *Rusya'nın Suriye İç Savaşında İsrail Politikası*, 14.

Ekipman Türleri	Rusya	Türkiye
Tank Gücü	12.566 (1.)	2.229 (11.)
Zırhlı Araçlar	151.641 (3.)	112.476 (5.)
Kundağı Motorlu Topçu Sistemleri (OBÜS)	6.575 (1.)	1.038 (8.)
Çekili Topçu	4.336 (3.)	2.107 (8.)
Çoklu Fırlatmalı Roket Sistemleri	3.887 (1.)	516 (14.)

Tablo 2: Kara Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: GFP verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin 145 ülke içerisindeki sıralamasını göstermektedir.

İki ülkenin kara gücü kıyaslandığında da yine benzer sebeplerden dolayı tablonun fazla değişiklik göstermediği görülmektedir. Türkiye'nin terörle mücadele mazisi dolayısıyla tatbikat gücü güncel ve aktif ordusu burada öne çıkmaktadır. Ayrıca her iki ülkenin son yıllarda giriştiği harekâtlardaki askeri performansları da bu durumu kanıtlar niteliktedir. İki ülkenin görece gücünün öne çıktığı bir askeri unsur da deniz kuvvetleridir.

Ekipman Türleri	Rusya	Türkiye
Filo Gücü	598 (2.)	154 (21.)
Uçak Gemisi	1 (3.)	1 (3.)
Denizaltı	70 (2.)	12 (9.)
Korvet	86 (1.)	9 (7.)
Destroyer	15 (4.)	0 (145.)
Mayın Gemisi	49 (1.)	11 (11.)
Karakol Gemileri	59 (15.)	34 (26.)
Firkateyn	11 (7.)	16 (4.)

Tablo 3: Deniz Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: GFP verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin 145 ülke içerisindeki sıralamasını göstermektedir.

Her iki ülkenin deniz komşuluğuna dayalı jeopolitik konumlarının yanına Rusya'nın bitmek bilmeyen sıcak denizlere inme isteği ile Türkiye'nin denizlerde hâkimiyet iddiası eklenince iki güç arasında rekabet kaçınılmaz olmuştur. Nitekim 1769-1772 Rus-Osmanlı Savaşlarının sonucunda imzalanan antlaşmalarda önemli maddelerden biri de Rusya'nın donanma inşasının engellenmesi hususunu içeriyordu.⁶⁶ Ayrıca yine 1827 yılında Rusya'nın Navarin baskını ile Osmanlı'nın deniz gücüne vurduğu darbe iki güç arasında denizlerdeki nüfuz mücadelesinin yeni olmadığını göstermektedir.⁶⁷ Öte yandan son derece maliyetli olmasına rağmen Türkiye'nin kendi uçak gemisini üreterek envanterine katması da bu mücadelenin güncelliğine işaret etmektedir. Türkiye'nin yüzde yüz yerli imkânlarıyla üreterek silahlı kuvvetlerinin hizmetine sunduğu bu gemi aynı zamanda dünyanın ilk silahlı insansız hava aracı (SİHA) gemisi niteliğine sahiptir.⁶⁸

Türkiye	Sayısı	Rusya	Sayı
Bayraktar TB2	160-170	Kronshtadt Orion	48
TAI Anka	40	Luch Korsar	-
Vestel Karayel	10	Mohajer-6	-
Bayraktar Akıncı	20	Sukhoi S-70	-
TAI Aksungur	6	Okhotnik-B	-
Bayraktar Kızılelma	1	-	-

Tablo 4: İnsansız Savaş Teknolojisi Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: Armed Forces. "Turkey and Russia Comparison Military Strength". Erişim 16 Temmuz 2023. https://armedforces.eu/compare/country_Turkey_vs_Russia

Türkiye'nin Rusya ile güç kapasitesi anlamında değerlendirilecek en önemli kuvvet çarpanlarından biri ise insansız askeri teknoloji hususundaki görece üstünlüğüdür. Türkiye söz konusu bağlamda dünyanın önde gelen ülkeleri arasındadır. Tablo 5'te belirtilen insansız askeri teknoloji cephaneliğinin en güncel hali bile sürekli pozitif değişkenlik gösteren bir yapıya sahiptir. Bir devrim niteliğindeki İHA ve SİHA üretim kapasitesiyle Türkiye tartışmasız dünyanın en önemli 10 ülkesi arasına adını yazdırmıştır.

⁶⁶ А.А. Лебедев, *Константинопольская "Драма" 1853 Г. История Одной Несостоявшейся Экспедиции* (Санкт Петербург: Гангут, 2012), 6.

⁶⁷ Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged* (Harlow: Pearson, 2007), 463.

⁶⁸ Tolga Yanık, "Dünyanın ilk SİHA gemisi TCG Anadolu hizmete girdi", *Anadolu Ajansı* (10 Nisan 2023).

Türkiye silahlı ve silahsız insansız hava aracı teknolojileri alandaki bazı spesifik teknolojiler konusunda ise dünyanın ilk üç ülkesi arasındadır.⁶⁹ Literatürde Türkiye'nin bu alanda yükselen güç olduğuna dair çok sayıda analiz ve değerlendirme mevcuttur.⁷⁰ Rusya'ya gelince ise bu alanda oldukça pasif bir görünüm sergilemektedir. Öte yandan Türkiye'nin bu alandaki en önemli başarılarından biri de ürettiği teknolojilerin Libya, Karabağ ve Ukrayna savaşlarında rüşünü ispat etmiş olmasıdır.⁷¹ Nitekim yine Neoklasik realistlerin bakış açısından hareketle Türkiye bu alandaki potansiyelini yeteneğe dönüştürebilmiştir. Diğer yandan Rusya'nın resmi kanallardan yalanlamasına rağmen İran'dan SİHA tedarikine dair iddialar vardır.⁷² Genel itibariyle silahlı ve silahsız insansız araç teknolojisinde Türkiye'nin görece olarak Rusya'yı geride bıraktığı söylenebilir.

Lojistik Türü	Rusya		Türkiye	
Havaalanı	1.218	(5.)	98	(53.)
Ticari Deniz Filosu	2.873	(8.)	1.217	(18)
Limanlar	8	(11.)	11	(10.)
Karayolları	1.283.387 Km	(5.)	67.333 Km	(73.)
Tren Yolu	87.157 Km	(3.)	12.710 Km	(20.)

Tablo 5: Lojistik Olarak Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: GFP verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin 145 ülke içerisindeki sıralamasını göstermektedir.

Ülkelerin potansiyel güçlerini yeteneğe dönüştürmede dikkate alınması gereken önemli bir husus da lojistik alanındaki yetkinlikleridir. Tarihsel hafıza lojistiğin ülkelerin maddi gücünü etkin kılmadaki önemini ortaya koyan kırılma noktalarına tanıklık etmiştir. Örneğin Çanakkale Savaşının önemini vurgulayan kimi tarihçiler, savaşın Rusya'ya giden yardımın lojistik ağını sekteye uğrattığını ve bu durumun Bolşevik Devrimini kolaylaştırdığını iddia etmektedirler.⁷³ Tablo 6'daki verilerden hareketle Rusya'nın geniş

⁶⁹ Armed Forces (AF), "Turkey and Russia Comparison Military Strength" (Erişim 16 Temmuz 2023).

⁷⁰ Natasha Turak, "Killer drones and multi-billion dollar deals: Turkey's rapidly-growing defense industry is boosting its global clout", *CNBC* (28 Mart 2023). Gözde Bayar, "Turkey among top 3 countries in world in combat drone technology", *Anadolu Ajansı* (31 Ağustos 2021).

⁷¹ Kelsey D. Atherton, "Mass-market military drones have changed the way wars are fought", *MIT Technology Review* (30 Ocak 2023).

⁷² Sakshi Tiwari, "Iranian Drones For Russia?", *The Eurasian Times* (13 Temmuz 2022).

⁷³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Kitabevi, 1989), 699.

bir lojistik ağına sahip olduğu görülmektedir. Rusya'nın, güncel olan İHA ve SİHA teknolojileri hariç, askeri gücün diğer unsurları gibi lojistik ağının da Sovyetler mirası olduğu unutulmamalıdır. Sovyetler sonrası döneme gelince askeri alandaki gelişmelerin ekonomik güç ile doğru orantılı olduğu göze çarpmaktadır.

Ekonomik Güç

Ekonomik güç devletin maddi kapasitesinin olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Ancak aynı zamanda tıpkı bir devletin askeri olarak güçlü bir cephaneliğe sahip olması onu küresel ya da bölgesel güç yapmayacağı gibi ekonomik açıdan güçlü bir devletin de aynı oranda bir askeri güce sahip olacağı anlamına gelmez. Nitekim her iki unsur da dış politikaya yansiyacak bir yeteneğe dönüştürülemediği sürece aktörün gücünü garanti etmemektedir. Paul Kennedy, “Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri” adlı eserinde siyasi tarih açısından onlarca örnek üzerinden söz konusu iddiayı doğrulamaktadır. Öte yandan Neoklasik realistler nezdinde de Kennedy'nin önemli oranda saygınlığı vardır. Hem Türkiye hem de Rusya'nın mevcut küresel sistemdeki görece askeri güçleri ekonomik güçleri ile doğru orantılı değildir. Ancak bu çalışmanın temel hipotezlerinin birinde de olduğu gibi her iki ülkenin dış politikada nüfuz ve etki oluşturma politikaları ekonomilerinin güçlü olduğu dönemlerde daha cesur bir seyir izlemektedir.

Ekonomik Güç Çeşitleri	Rusya	Türkiye
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Milyar\$)	2.240 (8.)	906 (19.)
GSYH-SAGP (Milyar\$)	5.327 (6.)	1.181 (11.)
Askeri Harcamalar (Milyar\$)*	65.9 (2,9)	15.5 (1,7)
Dış Borç 2021 (Milyar\$)	481 (24.)	435 (28.)
İhracat (Milyar\$)	531.9 (13.)	254.2 (30.)
İthalat (Milyar\$)	240.4 (25.)	363.7 (18.)
Döviz Rezervi 2021 (Milyar\$)	632.2 (6.)	109.5 (26.)
Enerji Üretimi (Mtoe)	1455 (3.)	51 (40.)
Temel Enerji Tüketimi (Exajoules)	822 (4.)	156 (42.)

Tablo 6: Temel Ekonomik Göstergeler Bağlamında Türkiye ve Rusya (2022)

Kaynak: Dünya Bankası, IMF, CIA, Enerdata ve Energy Institute verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin dünya sıralamasındaki yerini göstermektedir. Askeri harcamalar bölümündeki parantez ise harcamanın GSYİH içerisindeki oranını belirtmektedir.

Tablo 6’da belirtilen ekonomik göstergeler ülkelerin ekonomik durumunun güncel haline genel bakış niteliğindedir. Türkiye ve Rusya’nın ekonomik gücünün Karabağ Meselesi boyunca değişimi ilgili bölümlerde detaylandırılacaktır. Nitekim bu değişim seyri ülkelerin dış politikalarını anlama bakımından açıklayıcı olacaktır. Tablo 6’daki göstergeler içerisinde dış borç ve döviz rezervi verilerinin en güncel tablosu 2021 yılına aittir. Tablodaki veriler içerisinde altı çizilmesi gereken önemli verilerden biri de Türkiye’nin satın alma gücü paritesine göre GSYH’sındaki (GSYH-SAGP) ilerlemenin hızıdır. Türkiye bu alanda aralarında İtalya ve İspanya’nın da olduğu birçok Avrupa ülkesini geride bırakmıştır. Ayrıca Ankara’nın enerji üretimi konusunda da önemli mesafe kat ettiği bir gerçektir. Tezin son bölümünde vurgulanacak olmakla beraber özellikle son yıllarda bu konuda yaşanan gelişmeler önemlidir. Diğer yandan iki ülkenin güç değerlendirmesi açısından önemli bir unsur da nüfustur.

Nüfus

Rusya ve Türkiye’nin göreceli güç kapasitesi değerlendirirken nüfus askeri güç ve ekonomi faktörlerinin ardından hesaba katılması gereken önemli bir unsur nüfustur. Neoklasik realistler nüfusun niceliğiyle beraber niteliğinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine atıfta bulunurlar. Örneğin Paul Kennedy 1913’teki Alman nüfusunu değerlendirirken niceliğin önemine değinir. Kennedy’nin bir İtalyan kaynaktan aktardığına göre 1913’te İtalya’da askere alınan 1.000 kişiden 330’u okuma yazma bilmezken, aynı tarihte bu oran Avusturya-Macaristan’da 220/1.000, Fransa’da 68/1.000 ve Almanya’da ise çok şaşırtıcı bir şekilde 1/1.000 olmuştur.⁷⁴ İlginç bir nokta ise Kennedy’nin Almanya’yı değerlendirdiği bu karşılaştırmanın diğer bir öznesi de Rusya’dır. Rusya söz konusu tarihte Almanya dışında nüfusu 66 milyonu aşan tek ülke konumundadır. Ancak Rusya’nın nüfusunun nitelik bakımından Almanya ile aynı düzeyde geliştiğinden söz edilmemektedir. Türkiye ve Rusya’nın nüfus verilerine gelince nitelik ve nicelik kıyaslaması yine önem kazanmaktadır.

⁷⁴ Paul Kennedy, *The Rise and Fall of The Great Powers* (London: Unwin Hyman, 1988), 210.

Güç Sınıflandırılması	Rusya	Türkiye
Toplam Nüfus	142,021,981 (9.)	83,047,706 (19.)
Aktif Askeri Personel	830,900 (5.)	425,000 (11.)
Yedek Askeri Personel	250,000 (17.)	200,000 (22.)
Paramiliter Kuvvet Sayısı	250,000 (11.)	150,000 (16.)

Tablo 7: İnsan Gücü Bağlamında Türkiye ve Rusya (2023)

Kaynak: GFP verilerinden derlenmiştir.

* Parantez içerisinde belirtilen derece ülkenin 145 ülke içerisindeki sıralamasını göstermektedir.

Türkiye ile Rusya'nın insan gücü anlamında analizi kâğıt üzerinde Rusya'nın üstünlüğünü ortaya koyabilir. Ancak Neoklasik realistler söz konusu gücü potansiyel güç olarak ele alarak, ordunun moral üstünlüğü, ulusun savaş ile olan bağı, savaş tecrübesi gibi ara değişkenlerin potansiyeli yeteneğe dönüştürmedeki önemine vurgu yapmaktadırlar.⁷⁵ Nüfus gücünün ardından ise ülkelerin kapasitesini etkileyen diğer önemli bir faktör de jeopolitik konumu, yani coğrafyadır.

Coğrafya

Neoklasik realistler açısından bir yapısal değişken niteliğinde olan coğrafya devletlerin güç kapasitesini ve doğal olarak da dış politikasını etkilemektedir. Neoklasik realizmin atıfta bulunduğu coğrafya unsuru devletin salt coğrafi konumundan öte farklı birçok bileşeni içeriğinde barındırmaktadır. Bu çalışma açısından en kapsayıcı olanı, Kennedy'nin tanımladığı coğrafya kavramı geçerlidir. Kennedy'nin coğrafya derken kastettiği şey bir ülkenin iklimi, hammaddeleri, tarım verimi ve ticaret yollarına olan yakınlık ya da uzaklığıyla beraber stratejik birkaç özelliğidir:

1. Bir devlet gücünü tek bir cephede yoğunlaştırabiliyor mu yoksa birkaç ayrı cephede mi savaşmak zorunda kalıyor?
2. Sınırları, zayıf devletlerle mi ortak, güçlü devletlerle mi?
3. Temelde bir kara gücü mü, deniz gücü mü, yoksa ikisinin karışımı mı? Bu onun için ne tür yarar ve sakıncalar doğuruyor?

⁷⁵ Heywood, *Global Politics*, 210.

4. İstese, büyük bir savaştan kolayca çekilebiliyor mu? Denizaşırı ülkelerden ek kaynaklar sağlayabiliyor mu?⁷⁶

Yukarıdaki özelliklerden hareketle Türkiye açısından coğrafya faktörü önemli bir husus olmuştur. Öyle ki kimi uzmanlar Soğuk Savaş döneminde bu retoriğin dış politikada Türkiye'nin sarıldığı tek argüman olduğunu öne sürmektedirler.⁷⁷ Türkiye'nin Rusya ile Karabağ Meselesinde rekabeti bağlamında değerlendirildiğinde hammadde konusunda, özellikle elverişli fosil yakıtlar bağlamında yeterli olmayan bir durumu göze çarpmaktadır. Yukarıda Tablo 6'da da belirtildiği gibi toplam enerji üretimi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan iki güç arasındaki rekabeti aynı zamanda esnek bir yapıya dönüştüren ve kimi zaman işbirliğine götüren önemli bir faktör de yine coğrafyayla bağlantılı olan enerji faktörüdür. Ancak Türkiye bu hususta Rusya karşısında Kennedy'nin sorularından hareketle jeopolitik konumunu öne çıkaran bir politika izlemektedir. Coğrafi konumu nedeniyle Avrupa ile Asya arasında köprü niteliğinde olan Türkiye özellikle Rusya'nın Batı ile husumetli olduğu dönemleri avantaja çevirecek dış politika izlemektedir. Yine Rusya'nın da Kafkasya politikasına verdiği önem de kaynağını geleneksel coğrafi "yakın çevre" tahayyülünden almaktadır.

Kennedy'nin sorduğu dört temel soru bağlamında değerlendirildiğinde askeri teknolojinin geçirdiği evrim giderek gücünü tek bir cephede yoğunlaştırabilme hususunu anlamsız kılmaktadır. Nitekim insansız askeri teknolojiler sayesinde günümüzde her ülkenin hava saldırısına açık olduğu bir gerçektir. Öte yandan, Türkiye denizlerle çevrili bir coğrafyada farklı sorunlarla aynı zamanda uğraşırken, Rusya da hem NATO'nun hamlelerini hesaplama hem de Doğu Avrupa'da nüfuzunu tesis etme gibi birden fazla cephede enerji harcamaktadır. Bu bağlamda iki güç açısından da Karabağ Meselesinde mücadelenin başarısını belirleyen unsurun konuya odaklanma başarısı ile doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Kennedy'nin yukarıda sıralanan ikinci maddesine atfen yine her iki güç kendi kapasiteleri uyarınca çetin sınırdaşlara sahiptirler. Örneğin Türkiye, İran ve Yunanistan gibi bölgesel güç ya da odak olma arayışına sahip komşularla çevriliyken, Rusya da Ukrayna ve Finlandiya gibi NATO güdümüne giren iki ülke ve Çin gibi küresel güç olma yolunda

⁷⁶ Kennedy, *The Rise and Fall of The Great Powers*, 86.

⁷⁷ Muhittin, Ataman. "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler". *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye / Aktörler, Alanlar, Sorunlar*. ed. Dursun, D., B. Duran ve H.AI. (İstanbul: Alfa, 2007), 293.

ilerleyen komşulara sahiptir. Üçüncü olarak, güçlerinin niteliği bağlamında ise her iki devletin salt kara, deniz ya da hava gücü olmaktan ziyade karma bir niteliğe sahip oldukları söylenebilir. Burada rekabetin seyrini belirleyen önemli unsur sahip oldukları gücün dinamiklik ve işlevsellik gibi niteliksel özellikleridir.

İkili rekabeti belirleyen dördüncü ve sonuncu coğrafi faktör ise bir savaştan çekilebilme ve ek kaynak sağlayabilme gibi lojistik kaynaklı etkenlerdir. Kennedy'nin İngiltere ve Hollanda örnekleri üzerinden açıklığa kavuşturduğu bu özellik Rusya'nın günümüzde Kafkasya'nın dışındaki bölgelerde karşılaştığı temel sorunların başında gelmektedir. Öte yandan Türkiye açısından yukarıda, Tablo 5'te, belirtildiği gibi liman konusunda Rusya'ya üstünlüğü ve olası bir savaşta kolayca geri çekilebilme özelliği bu anlamda önemlidir. Rusya'nın coğrafi olarak büyüklüğü bir avantaj olduğu gibi bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajların başında ise şüphesiz ki geniş bir coğrafyanın savunulması konusunda yaşanacak sıkıntılardır. Ancak bu çalışma Türkiye ve Rusya'nın doğrudan karşı-karşıya geleceği konusunda herhangi bir iddia barındırmadığından dolayı bu husus ikincil önem arz etmektedir.

Neoklasik realistler açısından askeri ve ekonomik güç, nüfus ve coğrafya gibi güç unsurlarıyla ölçülebilen maddi güç kapasiteleri dış politikada yeteneğe dönüştüğünde anlam kazanır. Bu ise etkin bir siyasi iradenin varlığını gerektirmektedir. Bu nedendir ki Neoklasik realizmin penceresinden devlet kavramından kasıt, doğrudan dış politikada karar alma yetkisine sahip bir hükümet yani bir siyasi iradenin varlığıdır.⁷⁸

1.2.2.2. Ankara ve Moskova'nın Siyasi İradesi

Neoklasik realizmin dış politika yapım sürecinde ısrarla altını çizdiği iki temel husus vardır. Her iki hususun da varış noktası mevcut kapasiteyi yeteneğe dönüştürecek bir siyasi irade, yani etkin bir liderliğin varlığıdır. Zira Neoklasik realistlerin birim düzeyinde atıfta buldukları unsur olan devlet kavramı yürütmenin ve doğrudan hükümetin kendisidir. Bu bağlamda özellikle liderlerin ve siyasi elitlerin söz konusu bölge ya da sorun konusundaki algıları ülkelerin politikalarını şekillendirmede önemli yere sahiptir. Nitekim Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya politikaları ve Karabağ Meselesine yönelik tutumları liderlerin algılarından bağımsız düşünülemez.

⁷⁸ Ripsman, *Peacemaking by Democracies: The Effect of State Autonomy on the Post-World War Settlements*, 43.

Türkiye’de Liderlerin ve Siyasi Elitlerin Kafkasya ve Karabağ’a Yönelik Yaklaşımları

Türkiye’nin Kafkasya politikalarının ve Karabağ Meselesine yönelik tutumunun şekillenmesinde mevcut liderlerin algılarının payı büyüktür. Bu tez çalışması kapsamında Birinci Karabağ Savaşının yaşandığı yıllardaki Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Özal’ın vefatından 2000 yılına kadarki dönem Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve iki Karabağ Savaşı arası dönemin büyük bir bölümü ile İkinci Karabağ Savaşı yıllarında Cumhurbaşkanlığı makamında bulunun Recep Tayyip Erdoğan’ın Kafkasya ve Karabağ algıları ele alınmaktadır. Söz konusu liderlerin politikalarının merkezinde Türk dünyasını birleştirme ve bu birliğe öncülük etme ideallerinin olduğu bilinmektedir. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı seleflerinden ayıran en önemli özelliği, onun Türk dünyasının birleşmesinin yolunun Karabağ Meselesinden geçtiğini anlamadaki siyasi ustalığıdır. Turgut Özal dönemi Türk dış politikası Türk-İslam dünyasına açılımı ile tarihe kazınmıştır. 1990’lı yıllarda Karabağ Meselesinin erken döneminde Azerbaycan’a yönelik bazı talihsiz açıklamaları⁷⁹ dışında Özal’ın Kafkasya algısı genel olarak Türk dünyasının birleşme ideallerine paralel şekilde gelişmiştir. Özal’ın ABD’de yaptığı söz konusu açıklamalar bazı çevreler tarafından ABD ve Ermeni diasporasından gelen eleştirilerden kaçınmaya ve Sovyet Rusya ile bir çatışmayı önlemeye yönelik girişim olarak yorumlanmıştır.⁸⁰ Ancak Neoklasik realistlerin, liderlerin algılarının birim ve sistem düzeyindeki değişkenler ile bir arada değerlendirilmesi gerektiği yönündeki önermeleri burada şiddetle zuhur etmektedir. Nitekim Türkiye’nin mezkûr yıllardaki ekonomik gücü ve Rusya’nın Karabağ Meselesine yönelik Türk müdahalesine dair herhangi bir işaretin doğrudan Rus-Türk çatışmasına sebep olacağını açıkça belirtmesi,⁸¹ Özal’ın Karabağ algısının gerçeğe yönlennesini engellemiştir. Buna rağmen Özal’ın Azerbaycan ziyareti ve sınırlı da olsa ekonomik ilişkilerin tesisi Bakü’de de karşılık bulmuş ve bu girişim sonraki yıllarda Türk dünyası ile ilişkilerin gelişimine dair umutları yeşertmiştir.

⁷⁹ Baskın Oran vd. (ed.), *Turkish Foreign Policy, 1919-2006: Facts And Analyses With Documents* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2010), 753.

⁸⁰ Shamkhal Abilov, “The Discourse ‘One Nation Two State’: The Position Of Turkey in The Nagorno-Karabakh Conflict”, *Journal of Caspian Affairs* 1/2 (2015), 31.

⁸¹ Laurent Ruseckas, “Turkey and Eurasia: Opportunities and Risks in the Caspian Pipeline Derby”, *Journal of International Affairs* 54/1 (2000), 221.

Özal'ın halefi 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kafkasya algısı yine ikili ilişkilere yön veren önemli bir unsurdur. Cumhurbaşkanı Demirel'in Türk dış politikasına da yansıyan Azerbaycan algısı ve merhum Azerbaycan Lideri Haydar Aliyev ile samimiyeti ikili ilişkilerin sembolü haline gelmiştir. Azerbaycan televizyonuna verdiği bir röportajında Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin ebedi ve kayıtsız şartsız olduğunu, bir milletin iki devleti olarak yükselen bayrağının inmeyeceğini dile getiren Demirel, iki ülkenin ortak kaderi paylaştığı inancını ifade etmiştir.⁸² Zira Demirel de Türk dünyasının birleşme idealinin Azerbaycan'dan geçtiğinin farkında olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel'in 1992 yılında Azerbaycan Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada “büyük Türk dünyası gerçeğe dönüştü” ifadelerini kullanması⁸³ yine onun Kafkasya algısının özeti olarak değerlendirilebilir.

Lider düzeyinde Türkiye'nin Karabağ politikasını dönüştüren ve pekiştiren devlet adamı ise hiç şüphesiz ki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kafkasya ve Karabağ algısı dini, milli ve dil birlikteliği üzerine inşa edilen samimiyet temelli bir müktesebatın ürünüdür. Erdoğan'ın Bakü'nün Taşnak-Bolşevik işgalinden kurtuluşunun 100. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen törende yaptığı konuşma onun Kafkasya ve Karabağ algısını özetlemektedir:

“... Azerbaycan'ın en büyük sorunu olan Dağlık Karabağ meselesi de bizim için aynı derecede acı verici bir sorundur. Türkiye olarak Azerbaycan'ın sorunun çözümüne yönelik çabalarını sonuna kadar desteklemeye devam edeceğiz. Yıllardır vatan hasreti çeken bir milyonu aşkın kardeşimizin hasretini gidermenin zamanı geldi. Kardeş Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal altında tutanlar, bir milyondan fazla kardeşimizin vatanlarına dönmesini engelleyenler, bizden boş yere sınırlarımızı açmamızı bekliyorlar. Türkiye'nin bu konudaki duruşu malum, net ve kesindir. Öncelikle, bu konuda harekete geçmesi gereken taraf işgalcilerdir, vatan hasretiyle bir milyon kardeşimizin yüreğini yakanlardır. Elbette tüm komşularımızla iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek istiyoruz. Ancak Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi, Ermenistan ile ilişkilerimizi yeniden tesis etmenin en önemli şartıdır. Bunu herkes bilmeli. 25 yıl önce Dağlık Karabağ'da Hocalı'da yapılan katliamların

⁸² Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC), “Süleyman Dəmirəl: Heydər Əliyev Azərbaycan Üçün Böyük Bir Şansdır Türkiyənin Sabiq Prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycan Televiziyasına Müsahibəsi” (Erişim 19 Kasım 2023).

⁸³ Şahismayıl İsmayılov, “Azərbaycanı Ucaldan və Müstəqilliyə Qovuşduran Rəhbər”, *National Leader Heydar Aliyev in the 100th Anniversary: Investigation in the Context of Turkey-Azerbaijan Relations*, ed. İbrahim Kazımbəyli vd. (Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023), 186.

sorumlularının, katilleri kahraman ilan edenlerin bize verecekleri tarihsel bir ders yok. Bugün Türk askeri, 100 yıl önce birlikte kazanılan büyük zaferin yıl dönümünü Azerbaycan askerleriyle omuz omuza kutluyor. Bu bayram gelecek nesillere bırakacağımız en büyük hediyedir. Bir asır önce binlerce şehidimizin kanıyla yazılan destanın unutulmasına, unutturulmasına kesinlikle izin vermeyeceğiz.”⁸⁴

Karabağ Meselesinin tarihsel seyri boyunca zirve diplomasisi ekseninde gelişen Turgut Özal-Ebülfaz Elçibey, Süleyman Demirel-Haydar Aliyev, Recep Tayyip Erdoğan-İlham Aliyev ilişkileri, dönem boyunca Türkiye'nin Kafkasya ve özellikle de Karabağ politikasını birim düzeyinde açıklayan önemli veriler sunmaktadır. Türkiye'de liderlerin Kafkasya ve Karabağ algısı ne kadar birleştirici bir zemine sahip olmuşsa, nüfuz mücadelesine giriştiği Rusya'nın algısı da bir o kadar ayrıştırıcı ve çözümsüzlüğü aşılacaktır.

Rusya'da Liderlerin ve Siyasi Elitlerin Kafkasya ve Karabağ'a Yönelik Yaklaşımları

1991 sonrasında Rus liderler ve siyasi elitler Sovyetlerin dağılmasını ve Kafkasya'da yeni bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasını Rus dış politikası açısından yüksek hassasiyetle takip etmişlerdir. SSCB'den günümüze 30 yılı aşkın süredeki Rus dış politikasına temelde iki politik figür, Boris Yeltsin ve Vladimir Putin yön vermiştir. Her iki devlet başkanı Kafkasya'yı Orta Asya politikasının, Karabağ Meselesini ise Kafkasya politikasının merkezi sütunu olarak görmüşlerdir. Pek çok siyaset bilimci Yeltsin ve Putin'in dış politika anlayışının ana parametrelerinde büyük bir farklılık olmadığını düşünmektedir.⁸⁵

Birinci Karabağ Savaşı Yeltsin dönemine tekabül etse de uluslararası ilişkiler literatüründe Yeltsin daha çok Kuzey Kafkasya ve özellikle Birinci Çeçenistan Savaşı ile anılmaktadır. Ancak Putin dönemi Rusya'sının Kafkasya ve Karabağ politikalarının şekillenmesinde ona ilham kaynağı olan bazı fikir adamlarından

⁸⁴ AZƏRTAC “Ərdöğan: ‘Dağlıq Qarabağ məsələsi bizim üçün də eyni dərəcədə ağırlı problemdir’” (Erişim 20 Kasım 2023).

⁸⁵ Shavkat Kasymov, “Statism in Russia: The Implications for US–Russian Relations”, *Journal of Eurasian Studies* 3/1 (2012), 58-68.

bahsetmek gerekir. Bu bağlamda Putin'in siyasi görüşleri İvan İlyin, Aleksandr Solzhenitsyn ve Aleksandr Dugin'in fikirselsel alt yapısından izler taşımaktadır.⁸⁶

1883-1954 yılları arasında yaşamış Rus siyaset felsefecisi İvan İlyin'in "otokratik liderlik" konusunda Putin'e ilham verdiği literatürde geniş yankı uyandırmıştır. Aynı zamanda dini bir figür olan İlyin'in Ortodoks Hıristiyanlığa özenle yaptığı vurgu ve Rusya Devlet Başkanını Ortodoksluğun hamiliğine özendirilmesi ile bilinmektedir. Putin Federal Mecliste yaptığı konuşmalarda İlyin'in "Görevlerimiz" eserine çeşitli atıflarda bulunmuştur.⁸⁷ Ayrıca söz konusu eser 2013 yılında Putin'in emriyle Rusya Federasyonu'nda valilere ve üst düzey kamu görevlilerine okunmak üzere gönderilmiştir.⁸⁸ Putin'in İlyin'e olan sempatisi bununla da kalmamış, 2004 yılında onun inisiyatifiyle 1954 yılında İsviçre'de sürgünde ölen İlyin'in mezarı Moskova'daki Donskoy Manastırına getirilmiştir.⁸⁹

Putin'in ideolojik çizgisinden etkilendiği önemli bir fikir adamı da Aleksandr Solzhenitsyn'dir. 1918-2008 yılları arasında yaşayan düşünürün pek çok konuda Putin için kılavuz olduğu konusunda literatürde yaygın bir inanış mevcuttur. Henüz Sovyetler Birliğinin dağılmamış olduğu bir süreçte, 18 Eylül 1990'da yayınlanan "Rusya'yı Nasıl İnşa Etmeliyiz?" isimli makalesinde Solzhenitsyn o dönem için oldukça cesur bir çıkışa imza atarak, Rusya'yı yeniden inşa etmenin yolunun SSCB içerisindeki "Rus fikri"ne bağlı Belarus ve Ukrayna haricindeki diğer 12 devletin birlikten ayrılması olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Solzhenitsyn'e göre Rusya ancak bu şekilde eski gücüne kavuşarak ayrılan cumhuriyetleri kontrol edebilir. Yazarın bu düşüncesi aslında Friedberg'in "rekabet için olgunlaşma" durumu ile de uyumlu olduğu için bu çalışma açısından önemlidir. Öte yandan Solzhenitsyn'in söz konusu makalesinde diğer önemli bir husus da Karabağ meselesidir. Solzhenitsyn o yıllarda Karabağ'ın Azerbaycan'a verilmesi kararını SSCB'nin Türkiye'yi memnun etmek

⁸⁶ Putin'in etkilendiği fikir adamları için detaylı olarak bkz. Вадим Зайцев, "Что читает Владимир Путин", *Коммерсантъ* (20 Ocak 2014). Anton Barbashin-Hannah Thoburn, "Putin's Philosopher Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule", *Foreign Affairs* (20 Eylül 2015).

⁸⁷ Президент России (ПР), "Послание Федеральному Собранию Российской Федерации" (Erişim 20 Kasım 2023).

⁸⁸ Уолтер Лакер, *Путинизм Россия и Ее Будущее с Западом* (Нью-Йорк: Сент-Мартинс Пресс, 2015), 171.

⁸⁹ Santiago Zabala-Claudio Gallo, "Putin's philosophers: Who inspired him to invade Ukraine?", *Al Jazeera* (30 Mart 2022).

⁹⁰ Александр Солженицын, "Как нам обустроить Россию", *Комсомольская Правда* (18 Eylül 1990), 110.

istemesine yormaktadır.⁹¹ Putin'in Solzhenitsyn'ın fikirlerinden etkilendiği iddiaları Rusya Devlet başkanının bu fikir adamına olan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Putin henüz sağlığındaiken Solzhenitsyn'ı kendi evinde iki kez ziyaret etmiştir. Solzhenitsyn ise 2007 yılında Der Spiegel'e verdiği bir röportajında Putin'in yağmalanmış ve şaşkına dönmüş, halkı yoksul ve morali bozuk bir ülkeyi miras aldığını ve mümkün olanı, yavaş ve kademeli bir restorasyonu, yapmaya başladığını ifade etmiştir.⁹² Öte yandan Putin 2005 ve 2006 yıllarında Federal Meclise verdiği mesajlarda Solzhenitsyn'ın yukarıda da bahsedilen "Rusya'yı Nasıl İnşa Etmeliyiz?" çalışmasından alıntılara yer vermiştir.⁹³

Rusya'da devlet başkanları düzeyinde sözünün dinlendiğine uluslararası bir kanaatin var olduğu diğer bir figür ise Aleksandr Dugin'dir. Dugin'in siyasi önerileri analiz edildiğinde Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin zemini anlaşılmaktadır. Dugin, Rusya'nın Avrasya'daki imparatorluk hayalinin en zorlu kısmının Kafkasya, burada ise önemli ülkenin Azerbaycan olduğunu belirtmektedir. Dugin Azerbaycan'ın Türkiye ile Orta Asya'daki diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki köprü niteliğindeki stratejik konumuna atıfta bulunarak bu köprünün engellenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Dugin'e göre bunun yolu Ermenistan'ın desteklenmesinden geçmektedir.⁹⁴ Dugin'in hem Putin nezdindeki saygınlığı hem de yukarıdaki fikirlerini açık bir şekilde beyan etmesi, bu çalışmanın Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin önemli odaklarından birinin de Karabağ Meselesi olduğu şeklindeki hipotezini birim düzeyinde kanıtlayan en önemli delillerdendir.

Dugin İkinci Karabağ Savaşından 15 yıl önce kaleme aldığı kitabında Karabağ Meselesinin Türkiye'yi dışarıda bırakacak şekilde, sadece Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve İran tarafından çözüme kavuşturulması gerektiğini önermektedir. Buradan Rusya'nın Türkiye ile giriştiği rekabetin nedenleri ve fikri temelleri açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim Dugin Türkiye'nin Kafkasya'da "Pantürkizm"i körüklediğini ima ederek, bu hususun Orta Asya'ya da sıçraması durumunda Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun eriyeceğine vurgu yapmaktadır.⁹⁵ Her ne kadar Putin'in Dugin konusunda

⁹¹ Солженицын, "Как нам обустроить Россию", 110.

⁹² Lee Congdon, "Remembering Aleksandr Solzhenitsyn", *Chronicles* (1 Aralık 2020).

⁹³ Зайцев, "Что читает Владимир Путин".

⁹⁴ Александр Г. Дугин, *Основы Геополитики* (Россия: Арктогея-Центр, 1997), 201.

⁹⁵ Дугин, *Основы Геополитики*, 246.

doğrudan açıklamaları bulunmasa da yazarın “Основы Геополитики”(Jeopolitiğin Temelleri) isimli kitabının 1997’den itibaren Rusya’da askeri okullarda okutulmaya başlanması⁹⁶ literatürde Dugin’in “Putin’in Rasputin’i” olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁹⁷ Öte yandan Putin’in etkilendiği bu üç fikir adamının günümüzde “Putinizm” ideolojisini de şekillendiren iki temel ortak özelliği bulunmaktadır. İlk olarak her üç düşünür aynı zamanda bir teolog olup “Rus dünyasının” sadece Ortodoks Hıristiyanlığın öğretileri ile inşa edilebileceğine inanmaktadır. İkincisi ise bu fikir adamları Rusya’nın kendi bölgesindeki ülkeler üzerinde etki kurabilmesi için öncelikle güçlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Buradan hareketle sistemik ve göreceli maddi güç gibi birim düzeyindeki değişkenlerin yanı sıra liderlerin ve siyasi elitlerin algısı da dış politikanın şekillenmesinde önem arz etmektedir. Bu anlamda liderlerin hesaba katılması gereken bir özelliği de halkı dış politika konularında ikna becerileridir.

Halk Desteğini Dış Politikaya Yönlendirme Kapasitesi

Liderlerin algısının dış politikada önemli olmasıyla beraber kamuoyunu politikalarına yönlendirme kapasitesi de önemli faktörlerdendir. Türkiye’nin Kafkasya politikası ve Karabağ Meselesindeki tutumu devlet yöneticileri ile kamuoyunun uyumundan neredeyse hiç mahrum kalmamıştır. Nitekim hem Özal ve Demirel döneminde hem de Erdoğan’ın dış politika hamlelerinde yürütmenin halkın desteğini dış politikaya yönlendirme yeteneğinin varlığından söz edilebilir. Kimi analistler, Erdoğan’ın iç ve dış gündemleriyle derin duygusal bağlar besleyen güçlü bir seçmen tabanının yanı sıra, onun toplumun desteğine muhatap olma özelliğinin sadece içeride değil, Türkiye’nin sınırlarının ötesindeki toplumlarda da karşılık bulduğunu iddia etmektedirler.⁹⁸ Türkiye’nin Karabağ Meselesindeki tutumu bu anlamda lider-halk uyumuna belirgin örnektir. Nitekim Karabağ Meselesinin tarihsel seyri boyunca Türkiye’de kamuoyu devletin Kafkasya politikasını ve meseleye tutumunu güçlü bir şekilde desteklemiştir. Hatta Türkiye’nin İkinci Karabağ Savaşındaki başarılı politikasının en önemli

⁹⁶ Zabala-Gallo, “Putin’s philosophers: Who inspired him to invade Ukraine?”.

⁹⁷ Robert Zubrin, “‘Putin’s Rasputin: Meet Aleksandr Dugin, The Mystical High Priest of Russian Fascism Who Wants to Bring About The End of The World’”, *Skeptical* 20/2 (2015).

⁹⁸ Bahar Baser-Élise Féron, “Host State Reactions to Home State Diaspora Engagement Policies: Rethinking State Sovereignty and Limits of Diaspora Governance”, *Global Networks*, (2021), 2-11.

sacayaklarından birinin Erdoğan'ın arkasındaki halk desteği olduğu⁹⁹ literatürde kabul görmüş gerçeklerden biridir.

Rusya'nın Karabağ politikasında ise durum biraz farklıdır. Örneğin Rusya'nın Kafkasya politikasına Rusların tamamının yeknesak bir şekilde Ermenistan'ı desteklediği söylenemez. Bunun en temel nedeni Türkiye ile Rusya arasındaki demokrasi anlayışının farklı olmasıdır. Örneğin her iki ülkede seçim sürecinin aynı şeffaflıkla yürütülmediği göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'de sağlıklı bir demokrasi kurumunun varlığı dış politikada halk desteğini hesaba katma tutumunu beraberinde getirmektedir. Otoriter bir rejim tarafından yönetilen Rusya'nın ise böylesine bir hassasiyet taşıdığı düşüncesi fazla iyimserlik gerektirir. Ancak bu Rusya'nın Karabağ politikasının tamamen halk desteğinden mahrum olduğu anlamına gelmez. Rus halkının tamamen Ermenistan'ı desteklememekle beraber Rusya'nın Kafkasya politikasına destek vermesi ilk bakışta çelişkili görünebilir. Bu husus ancak tarihsel perspektifin hesaba katılmasıyla anlam kazanır. Nitekim imparatorluk bakiyesi toplumlar eskiye duydukları özlem nedeniyle ülkelerinin genişlemeci politikalarını destekleyebilirler. Rus toplumunun Karabağ Meselesindeki pozisyonu bu çerçevede daha net anlaşılmaktadır. Böylece halk nezdinde etnik, dini, kültürel ve dil birliğine dayalı destek ile yola çıkan Erdoğan liderliğindeki Türkiye'nin Karabağ politikasına karşın, pragmatik nedenlerle halk tabanında destek bulan Rusya'nın Karabağ politikasının sürdürülebilirliğinin sorgulanması oldukça doğaldır.

1.2.2.3. Türkiye ve Rusya'nın "Grand Strateji"sinde Kafkasya'nın Yeri

Kitchen, başarılı bir grand stratejiyi; kapsamlı bir tehdit değerlendirmesi, kullanılacak araçların işlevine göre sınıflandırılması, bölge veya ekonomik güç açısından yayılmacı ve tarihi ya da kültürel bağlara dayalı çıkarlar ve etik kaygılar güden bir dizi yardımcı hedeflerin varlığına dayandırmaktadır.¹⁰⁰ Bunun yanında grand stratejinin hedeflenen sonuca ulaşması bazen uzun yıllar alabileceği gibi, böylesine bir politika izleyen devletin neticeye ulaşmada sabırlı olması beklenir. Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'da izledikleri strateji bu çerçevede değerlendirilmektedir.

⁹⁹ Adilah Hasna Khairunisa, "Identity and Foreign Policy: Turkey's Support of Azerbaijan in The Nagorno Karabakh Conflict", *ICONIC-RS 2022: Proceedings of the 1st International Conference on Contemporary Risk Studies*, ed. Indra Kusumawardhana vd. (Jakarta: European Alliance for Innovation, 2022).

¹⁰⁰ Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", 136.

Türkiye'nin Karabağ Stratejisi

Bu tez çalışmasının hipotezlerinden biri Azerbaycan'ın Karabağ'daki zaferinin Türkiye'nin grand stratejisinin bir yansıması olduğu iddiasıdır. Bu iddia sonraki bölümlerde 1. ve 2. Karabağ Savaşı anlatılırken delillendirilecektir. Ancak burada Türkiye'nin grand stratejisinin Kafkasya boyutunun temel hatlarıyla belirtilmesinde fayda vardır. Kitchen'ın önermesinden yola çıkarak Türkiye'nin Karabağ Meselesinde kapsamlı bir tehdit değerlendirmesi yaptığı söylenebilir. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye, Birinci Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bölgede Rusya ve İran'ın yörüngesinde güçlü bir Ermenistan'ın varlığını güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle Karabağ Meselesinin çözümünü Kafkasya politikasının anahtar bileşeni haline getirmiştir. Sorunun çözümü aynı zamanda Türkiye'nin enerji güvenliği açısından da temel bileşenlerden biri olmuştur.

8 Mayıs 1992'de Şuşa'nın Ermenistan tarafından işgalinin hemen ardından 9 Mayıs'ta Türkiye Karabağ Meselesi ile ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırmıştır.¹⁰¹ Çağrı sonrasında grand stratejinin ikinci basamağı olan politikaya uygun araçların saptanması aşaması devreye girmiştir. Türkiye'nin, Karabağ stratejisinde kullandığı araçlar; sorunun uluslararası platformlarda söylem haline getirilerek güvenlikleştirilmesi, meselenin uluslararası örgütlerin gündeminde canlı tutulması, Azerbaycan'a özellikle askeri anlamda destek verilmesi¹⁰² şeklinde sıralanabilir. Öte yandan Kitchen'ın sınıflandırmasını merkeze alarak Türkiye'nin grand stratejisinin Karabağ Meselesini içeren vizyonunun tarihi ve kültürel bağlara dayalı çıkarlar ve etik kaygılar etrafında şekillendiğini belirtmek gerekir. Karabağ Meselesinin otuz yılın sonunda çözüme kavuşması da yine Ankara'nın zaman kaygısından bağımsız bir strateji izlediğinin göstergesidir. Bu bağlamda Türkiye'yi Kafkasya'da Rusya ile karşı karşıya getiren unsur Rusya'nın da Kafkasya politikasının bölgede benzer güdülerle donatılmış, hegemonya kurmaya dayalı bir grand stratejinin ürünü haline getirme girişimi olmuştur. Diğer yandan Kafkasya'da uzun süren bir SSCB hükümrânlığı Türkiye'nin elinin Rusya kadar güçlü olmadığına işaret idi. Bu nedenle Türkiye'nin Karabağ stratejisi uzun süren

¹⁰¹ Toğrul Aliyev, *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 110.

¹⁰² Gareth Winrow, "Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interests", *Chatham House* (2009).

çabaların ürünü olduğundan bu çalışma açısından daha değerlidir. Aynı zamanda Rusya'nın yapmaya çalıştığı şey eski hegemonyasını sürdürme çabaları olmuştur.

Rusya'nın Karabağ Stratejisi

Rusya, Türkiye'nin Kafkasya'daki hamlelerinden endişelenen ülkelerin başında gelmektedir. Bu endişe Moskova'nın bölgede daha saldıran politikalar izlemesine yol açmış, SSCB'nin halefini Kafkasya'daki egemenliğini yeniden tesis etmek için harekete geçirmiştir.¹⁰³ Rusya'nın Ermenistan'da Gümrü'de bulunan askeri üssünü 2044 yılına kadar güvence altına alması ve buraya İskender-M füzelerini konuşlandırması, Moskova'nın Kafkasya'da askeri olarak "lider" kalmak için harekete geçmesi şeklinde algılanmıştır.¹⁰⁴ Nicolas Kitchen'ın neoklasik realist grand strateji hipotezinden hareketle Rusya'nın Kafkasya'daki tehdit algısı çok kuşkucu ve geniş kapsamlı bir özellik arz etmektedir. Örneğin Rusya açısından Kafkasya'daki tüm dış aktörler; ABD, AB, İsrail ve hatta İran bile tehdit olarak algılanmaktadır. Özetle Moskova Kafkasya'da kendi varlığı dışındaki bütün aktörleri öteki olarak belirlemiş ve hegemonyasına tehlike saymıştır.

Rusya'nın Karabağ meselesine yönelik politikası tek cümle ile özetlenebilseydi muhtemelen o ifade şöyle olurdu: Moskova'nın temel amacı Dağlık Karabağ Sorununun çözümsüzlüğünü sürdürülebilir kılarak arabuluculuk bahanesi ile bölgedeki varlığını pekiştirmektir. Türkiye'nin aksine Rusya'nın Karabağ meselesinde daha pragmatik davrandığı söylenebilir. Rusya'nın bu tutumuna aynı zaman diliminde hem Azerbaycan'a hem de Ermenistan'a silah satışı ve sevkiyatı gerçekleştirilmesi örnek gösterilebilir.¹⁰⁵ Türkiye ve Rusya'nın grand stratejilerinin aşamaları, araçları ve hedefleri Karabağ Meselesinin tarihsel seyrinin analiz edildiği sonraki bölümlerde detaylandırılacaktır.

1.2.3. Tarihsel Hafıza

Ülkeler arasındaki rekabetin güncel durumu tarihi bir bütünlük içerisinde mazisiyle beraber değerlendirildiğinde anlam kazanır. Türkiye ve Rusya'nın günümüzde yaşadığı

¹⁰³ Mustafa Aydın, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies* 5/2 (2004), 8.

¹⁰⁴ S. Frederick Starr-Svante E. Cornell (ed.), *Putin's grand strategy: the Eurasian Union and its discontents* (Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program--A Joint Transatlantic Research and Policy Center, Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies (SAIS), 2014), 25.

¹⁰⁵ David Boyajian, "Sleeping with Our Enemy: Russia Sells Weapons to Azerbaijan", *The Armenian Weekly* (2015). Joshua Kucera, "The Art Of The Arms Deal", *Eurasianet* (27 Eylül 2012).

rekabetin tarihi 18. Yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. 16. Yüzyılda Osmanlı'nın çağdaşları arasında 'primus inter pares' olarak küresel bir aktör iken, henüz bir bölgesel güç niteliğinde olan Rusya'nın tarih sahnesine büyük güç olarak çıkışı 1700'lü yılların başına, Çar I. Petro'nun zamanına tekabül etmektedir.¹⁰⁶ Bununla birlikte Avrupa tarihinin ana konularından biri 1673-1878 arasında, 200 yılı aşkın bir sürede 10 kez gerçekleşen Rusya-Osmanlı savaşları olmuştur. İki ülke arasındaki bu tarihsel husumetin temel nedenleri aslında günümüzde de Moskova-Ankara rekabetinin değişmez öğelerindedir. Nitekim dini ve etnik nedenler ile coğrafya faktörü bu rekabetin köşe taşlarındandır. Rusya ve Osmanlı arasında 200 yıl süren bu savaşların sürekliliğinin temel nedeni de bu faktörlerle yakından ilişkilidir.¹⁰⁷ Neoklasik realizmin siyasi tarih odaklı bakış açısı Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'daki rekabetinin ve Karabağ Meselesine yaklaşımlarının tarihçesinden yola çıkarak bu güçlerin tekrarlanabilir eğilimleri üzerinden bir yargı oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu anlamda tarihin rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Türkiye'nin ve Rusya'nın Kafkasya'da kıyasıya rekabetinin tarihini analiz etmek için 20. Yüzyılda yaşanan gelişmeleri analiz etmek yeterli olur. 20. Yüzyıla gelince Rusya-Türkiye rekabetinde üç temel tarihsel dönüm noktasından söz edilebilir. Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı sonunda her iki imparatorluğun dağılması ve oluşan yeni düzendir.

1.2.3.1. Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının Dağılması

Rusya'da 1917'nin Şubat'ında başlayan isyan sonucunda 15 Mart 1917 tarihinde imparatorun ordu tarafından tahttan indirilmesi ile üç yüz yıllık Romanov hanedanının iktidarına son verilmiştir. Kısa süren kaos ve Ekim Devrimi sonrasında Bolşeviklerin¹⁰⁸ iktidara yürümesi uluslararası ilişkiler sahnesine farklı bir Rusya'nın çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Öncesine kıyasla daha zayıf bir Rusya'nın kendi iç sorunlarına ve rehabilitasyon sürecine girmesi bir müddet bu ülkenin dahil olduğu küresel ve bölgesel nüfuz mücadelesini ertelese de uzun vadede rekabeti körüklemiştir.

1920'lerin başındaki Rusya'nın en belirgin özelliği Birinci Dünya Savaşı, Ekim Devrimi ve sonrasında yaşanan savaş yüzünden 1914-1918 arasında uluslararası ilişkileri birlikte

¹⁰⁶ Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 180.

¹⁰⁷ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları: 563, 1987), 85-86.

¹⁰⁸ Joshua A. Sanborn, "Russian Empire", *1914-1918-Online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. Ute Daniel vd. (Berlin: Freie Universität, 2014).

domine ettikleri diğer büyük güçlere kıyasla devletin zayıflamasıdır. Nüfusu 1914'te 171 milyonken, 1921'de 132 milyona inmiş, Polonya ve Finlandiya'yı kaybetmiş ve Baltık devletlerinin sanayi alt yapısı büyük hasar görmüştür. Buna rağmen Polonya, Japonya ve İngiltere gibi ülkelerden tehdit algılayan Rusya, 1920'li yıllar boyunca GSMH'si içerisinde savunma harcamalarını %12-16 gibi yüksek bir oranda tutmuştur.¹⁰⁹ Yeni düzen bir tarafta kendini onaran Rusya'nın, diğer tarafta ise küllerinden doğmaya çalışan yeni bir Türkiye'nin oluşum sancısının yansımasıdır. Birinci Dünya Savaşı tıpkı 300 yıllık Romanov hanedanının olduğu gibi 600 yılı aşkın hüküm süren Osmanlı hanedanının da varlığına son vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ve bir kurtuluş savaşı mücadelesi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ikili ilişkileri yeni boyuta taşımıştır. İki savaş arası dönemde Moskova ve Ankara arasında sınırlı işbirliğine gidilse de İkinci Dünya Savaşından galip çıkan ve eski gücünü yeniden tesis eden Stalin liderliğindeki Rusya, Türkiye'den Kars ve Ardahan ile Boğazlardan üs talep etmeye başlamıştır. Ayrıca Stalin Türkiye'nin Doğu Anadolu'sunun işgaline haklı zemin yaratmak amacıyla dünyanın çeşitli ülkelerinden Ermenileri SSCB'ye getirmiştir.¹¹⁰ Tam da burada, bu tez çalışmasının bu bölümünün alt başlığının neden tarihsel hafıza olarak isimlendirildiği belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın günümüzde de Kafkasya politikasında Ermenileri benzer amaçlarla kullanma güdüsü söz konusu tarihsel hafızanın ürünüdür. Rusya'nın bu tutumuna karşı Türkiye'nin tepkisi ise Batı ittifakının saflarında yer almayı tercih etmek olmuştur.

1.2.3.2. Türkiye'nin NATO'ya Katılımı

20. Yüzyılda iki ülke ilişkilerinde ikinci dönüm noktası ise Türkiye'nin Batı ittifakına katılması ile sonuçlanan süreç ve bunun Rusya'da yarattığı endişedir. 1952 yılına gelindiğinde Türkiye, Kore Savaşına asker göndermiş ve ardından NATO ittifakının bir üyesi olmuştur. Böylece Rusya bu yolla kendi eliyle NATO'yu Karadeniz'de kendine kıyıdaş konumuna getirmiştir. Stalin'i taleplerini gözden geçirmek zorunda bırakacak bu durum Rusya'nın ideolojik çerçevesinde de kesin sınırlar çizmiştir. Artık Avrasyacılığı

¹⁰⁹ Kennedy, *The Rise and Fall of The Great Powers*, 321-324.

¹¹⁰ "Record by the United Kingdom Delegation of a Meeting at the Moscow Conference of Foreign Ministers", Moscow, December 19, 1945, 740.00119 Council/12-2645, Document 239, Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, United States Department of State. "General: Political and Economic Matters (Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945, Volume II)".

doğrudan Atlantikçiliğin zıddı olarak konumlandırılan Rusya, Türkiye'yi de Atlantikçiliğin neferi olarak görmeye başlamıştır. Ancak beklenmedik bir olay kısa sürede iki ülke arasındaki gerilime neden olacak sebepleri ortadan kaldırmıştır. 5 Mart 1953'te Stalin'in ansızın ölümü¹¹¹ sonrasında yerine gelen yönetim Ankara'ya toprak ve üs taleplerini geri çektiklerini iletmiştir. Stalin'in yerine gelen yönetim 30 Mayıs 1953'te özür mahiyetinde bir açıklamada bulunarak, daha önceki yönetimin Türkiye'ye verdiği notalardaki görüşlerin kendileri tarafından benimsenmediğini duyurmuştur.¹¹²

1.2.3.3. SSCB'nin Dağılması

İki ülke arasındaki rekabetin 20. Yüzyıldaki sonuncu en önemli dönüm noktası ise Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. SSCB dağıldıktan sonra Kafkasya'da oluşan güvenlik açığı İran ve ABD gibi bölgesel ve küresel güçlerin bile iştahını kabartmışken,¹¹³ bölgede tarihi bir misyonu olan imparatorluk bakiyesi Türkiye'nin kayıtsız kalması beklenemezdi. Sovyetler sonrası süreçte ise Türkiye ve Rusya arasındaki rekabetin gidişatını belirleyen husus Karabağ Meselesi olmuştur. Bu anlamda her iki ülkenin stratejik kültürlerinin de rekabet eğilimi üzerinde şekillendiği söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nin henüz resmen dağılmasından önce bile, Türkiye, Haziran ve Ekim 1990 arasında sırayla bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, dış ilişkileri hala Moskova'nın gözetimi altında olmasına rağmen, o zamanki Sovyet Cumhuriyetleri ile üst düzey ziyaretler yapmış ve çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Hatta Türkiye 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın, 16 Kasım'da ise geri kalan Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur.¹¹⁴ Bu gelişmeler Ankara'nın bölgede kendini hesaba katmadan yapılacak herhangi bir girişimin önünü kesmek ve bölgesel güç konumunu tahkim etmek amacını taşımıştır. Bu yeni anlayış yeni bir stratejik kültürü de beraberinde getirmiştir.

1.2.4. Stratejik Kültür

Uluslararası ilişkiler literatüründe stratejik kültür kavramının kendine yer edinmesi 1990'lara tekabül etmektedir. Üzerinde farklı tanımların olmasına rağmen genel itibariyle

¹¹¹ Kissinger, *Diplomacy*, 504.

¹¹² Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), 464.

¹¹³ Dimitri Trenin, "Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region", *Contested Borders in the Caucasus*, ed. Bruno Coppieters (Brussels: VUB University Press, 1996), 91.

¹¹⁴ Aydın, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", 3.

stratejik kültür devlet davranışlarını açıklamada başvurulan düşünsel ögeler olarak özetlenebilir. Theo Farrel, “fikirlerin dünya politikasındaki gerçek aktörleri ve eylemleri şekillendirmek için ‘sonuna kadar’ işlediğini” ve böylece kültürün devlet kimliğinin ve davranışının kurucusu olarak görüldüğünü iddia eder.¹¹⁵ Neoklasik realistler devletin özellikle rekabet ve genişleme eğilimli davranışlarının kapasiteden ziyade kapasitenin algısal gücü gibi soyut kavramlardan kaynaklandığını belirtirler. Nitekim Zakaria, dış politikada karar vericilerin devlet gücünde göreceli bir artış algıladıklarında siyasi çıkarlarını yurtdışına genişletmeye çalıştıklarını iddia etmektedir.¹¹⁶ Devletlerin algılarını şekillendiren etkenlerin başında ise tarihsel hafızanın geldiği bir gerçektir.

Neoklasik realistler, güç karşılaştırmaları esnasında salt maddi kapasitenin göz önünde bulundurulmasının eksikliğini sık sık ifade ederler. Değerlendirmede iki devlet arasındaki ilişkinin tarihsel boyutu güncel durum ile ilgili fikir verir. Nitekim Thomas Christensen, ABD-Çin ilişkilerinden yola çıkarak, bölgesel güvenlik ikilemini değerlendirirken sadece maddi yetenekleri tahmin etmenin yeterli olmadığını “tarihsel miras ve etnik nefret”in dikkate alınması gerektiğini iddia etmektedir.¹¹⁷ Bu nedenle uluslararası ilişkiler teorileri ve stratejik kültür kavramı normalde bağımsız analiz nesnelere olmasına rağmen, John Glenn, en verimli işbirliğinin neoklasik realistler ile stratejik kültür arasında olacağından ve stratejik kültürün Neoklasik realizme hitap ettiğinden bahseder.¹¹⁸

Türkiye ve Rusya arasındaki rekabetin analizinde stratejik kültüre atıfta bulunmakta yarar vardır. Çünkü stratejik kültür kavramı, rekabet eksenli analizlerde oldukça önemli bir yardımcı olgudur. Nitekim kavramı literatürde meşhur eden akademisyenlerden, Alastair Iain Johnston’a göre stratejik kültür kavramı ile neoklasik realizmin kuramsal argümanları koordineli kullanıldığında ‘rekabetçi hipotez testi’nin uygulanmasını sağlayabilir.¹¹⁹

1.2.4.1. “Yakın Çevre” ve “Arka Bahçe”

¹¹⁵ Theo Farrell, “Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program”, *International Studies Review* 4/1 (2002), 49-72.

¹¹⁶ Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role*, 42.

¹¹⁷ Thomas J. Christensen, “China, the U.S.-Japan Alliance, and the Security Dilemma in East Asia”, *International Security* 23/4 (1999), 51.

¹¹⁸ John Glenn, “Realism versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?”, *International Studies Review* 11/3 (2009), 545.

¹¹⁹ Alastair Iain Johnston, “Cultural Realism and Strategy in Maoist China”, *The Culture of National Security*, ed. Peter Katzenstein (New York: Columbia University Press, 1996), 227-228.

Rusya'nın Kafkasya politikası ve Karabağ Meselesine yönelik bakış açısı ülkenin maddi kapasitesinin yanında aynı zamanda kendi stratejik kültürünün bir ürünüdür. Moskova'nın bölgedeki tarihsel geçmişi güncel statükoyu hazmedememesine neden olmaktadır. Aynı zamanda bölgede kendi varlığından başka bir gücü kabullenmemesinin nedenleri de yine “yakın çevre” ve “arka bahçe” gibi imgelerle oluşturduğu kavramsal temellerdir.

200 yıldan fazla bir süre hükmettiği Kafkasya coğrafyasındaki ülkelerin iç ve dış ilişkilerinde tam bağımsızlığa sahip olmasını kabul etmekte zorlanan Rusya, 1990'lı yıllarda “yakın çevre”, “arka bahçe”, “Rus etki alanı” gibi terimleri uluslararası ilişkiler literatürünün gündemine getirmiştir. Bunu yaparken güneyindeki güvenlik çıkarları ve ilgili ülkelerdeki Rus azınlıklara yönelik tehditleri bahane eden Rusya, bölgede çıkarları hilafına herhangi bir gelişmeyi Batı destekli olarak görmüştür.¹²⁰ Birinci Karabağ Savaşı'nın başladığı esnada Kafkasya'daki çatışmalar, Rusya için güvenlik tehdidi olarak görülmüş, Moskova bu durumu o dönemdeki resmî belgelere de yansıtmıştır. Nitekim Güvenlik Konseyi tarafından Mart 1993'te yayınlanan dış politika yönergeleri, Rusya'nın “yakın çevresine” ilişkin tutumunu daha da açıkça vurgulamış ve üçüncü taraf bir devletin ordusunun Rusya ile bitişik devletlerde siyasi varlık gösterme girişimlerine karşı uyarıda bulunmuştur.¹²¹

Rusya'nın Türkiye ile rekabetini doğuran ve besleyen de yine bu tahayyüllerin ürünü dış politika hamleleridir. Çünkü Moskova'nın Kafkasya'da böylesine bir sahiplenme ve aidiyet hissi bölge ülkelerinin dış politikasına müdahale hakkını kendinde görmesine sebep olmuştur. Rusya, “yakın çevresindeki” devletlerden herhangi biri Türkiye veya başka bir Batılı devletle ilişki kurmaya çalıştığında kolayca rahatsız olmuş ve yirminci yüzyıl boyunca Kafkasya ve Orta Asya'nın Türkiye ile koordinasyonsuz iletişimini engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Rusya özellikle coğrafya ile etnik ve dilsel bağlarını derinleştirme potansiyeline sahip Türkiye tarafından doldurulabilecek bir siyasi güç boşluğunu önlemek için gerekli tüm araçları kullanmıştır.¹²² Türkiye'nin de benzer gerekçeler etrafında şekillenen Kafkasya politikası bu çakışmayı ve rekabeti ortaya çıkarmıştır.

¹²⁰ Kavus Abushov, “Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus”, *Australian Journal of International Affairs* 63/2 (2009), 189.

¹²¹ Abushov, “Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus”, 191.

¹²² Abushov, “Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus”, 191.

1.2.4.2. “Bir Millet, İki Devlet”

Rusya'nın “arka bahçe” anlayışına karşı Türkiye tarafından geliştirilen “bir millet, iki devlet” yaklaşımı stratejik kültürler arasında da rekabeti yansıtmaktadır. Bu rekabetin galibini belirleyecek unsur ise şüphesiz hangi tutumun muhataplarında karşılık bulacağı sorusunun cevabıdır. “Arka bahçe” gibi istihza barındıran imgelerin mukabilinde, Azerbaycan tarafından ortaya atılan “bir millet, iki devlet” yaklaşımının üstün olduğu kesindir. Zira Rusya'nın Karabağ Meselesinin çözümsüzlüğünü teşvik ederek sorun üzerinden söz konusu söylem zaferine gölge düşürmesi de bu nedendir. Bir tarafta zoraki ast-üst ilişkisine dayalı bir stratejik kültür dayatılmaya çalışırken, diğer tarafta dini, etnik ve tarihi kardeşlik bağları üzerinden şekillenen ve muhatabında son derece karşılık bulan bir söylem vardır.

Azerbaycan'ın merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından ortaya atılan¹²³ ve iki ülke tarafından da sahiplenilen “bir millet, iki devlet” söylemi ikili ilişkileri katalize eden en önemli kaldıraç rolünü oynamıştır. Her fırsatta söz konusu söylemi dile getiren Türkiye ve Azerbaycan liderleri Karabağ Meselesinde de müşterek yaklaşım sergilemişlerdir. Sovyetler dönemi boyunca Azerbaycan'ın Türklük ile mümkün olduğunca bağının koparılmasına yönelik politikalar iki millet arasındaki fitri kardeşlik eğilimini engelleyememiştir. Hatta kimi zaman “bir millet, iki devlet” gibi söylemlerin bile gündeme gelmesi iki ülke arasındaki bağın gelişim düzeyinin göstergesidir.¹²⁴ İki ülkenin Kafkasya'daki rekabetinin stratejik kültür kapsamında değerlendirilebilecek önemli soyut unsurlarından biri de sahip oldukları ideolojilerdir.

1.2.5. İdeoloji

Neoklasik realistlerin vurguladığı stratejik kültürün öğelerinden biri de ülkelerin dış politikalarına yansıttıkları ideolojileridir. Schweller, kitle siyaseti çağında ideolojinin, liderlerin kaynakları elde etmelerine ve grand stratejiler için toplumsal desteği seferber etmelerine yardımcı olmada araçsal ve gerekli bir rol oynadığını iddia eder.¹²⁵ Türkiye ve

¹²³ Ksenia Atamali, “Relations between Azerbaijan and Turkey: Geopolitical and Economic Factors Analytical Review”, *Russia and the Moslem World*, 4/318 (2022), 51.

¹²⁴ Gülsüm İncekaya, “Prof. Dr. Rahimov: ‘Bir millet, iki devlet’ anlayışının artık ‘Bir millet, bir devlet’ seviyesine yükselmesi gerek”, *Anadolu Ajansı* (06 Şubat 2021).

¹²⁵ Schweller, “Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in The Age of Mass Politics”, 228.

Rusya'nın Karabağ Meselesinde izledikleri stratejiler de kendi içerisinde ideolojik unsurlar barındırmaktadır.

1.2.5.1. Avrasyacılık

Pek çok şiddetli savunucusu olmasına ve ortaya çıktığı günden beri bir evrim geçirmesine rağmen Avrasyacılık temelde Rusya'nın kıtada tek egemen olduğu düşüncesi üzerine kurulu düşünce okuludur. Okulun pek çok savunucusu olmasına rağmen bu çalışma açısından değerli olanı, “Kissingervari”, Rus dış politikasını etkileyebilme kapasitesine sahip siyasi düşünürlerdir. Bunlar içerisinde ise en önemlileri olarak Aleksandr S. Panarin, Aleksandr G. Dugin öne çıkmaktadır. Her iki düşünür de Rus dış politikasında yönlendirici etkiye sahip olmuşlardır.

Jeopolitik tahayyülünü tipik bir Batı karşıtlığı ya da anti-Atlantikçilik üzerine kuran Panarin, Avrasya'yı Rus dünyası şeklinde tasvir eder. Elbette Panarin'in düşüncelerinin tamamının analiz edilmesi elzemdir. Lakin konu bu tez çalışması açısından amacını aşan derecede kapsamlı olur. Bu yüzden düşünürün Türkiye ve Kafkasya coğrafyasındaki Türk unsurları hakkındaki düşünceleri önemlidir. Panarin'e göre Rusya içerisindeki Türk ve Müslüman azınlıklara kimliklerini ve ulusal bilinçlerini geliştirme izni bunu yalnızca Rusya içinde yaptıkları takdirde verilebilir. Türk eksenli yaklaşımdan oldukça rahatsız olan Panarin, Avrasya'da Rusya'nın Türkiye ile kültürel bir rekabetin varlığına inanmakla beraber, Rusya'nın bu rekabeti her halükârda kazanması gerektiğini vurgular.¹²⁶ Kademeli olarak değişmekle beraber Dugin de Panarin ile benzer görüşleri paylaşmaktadır. Hem Rusya hem de Türkiye açısından da “Türk dünyası” ya da “Rus dünyası” tahayyülleri ve bunu gerçekleştirmeye yönelik girişim söz konusudur. Birbirine oldukça zıt varsayımlar barındıran bu iki ideolojinin iki ülke rekabetindeki rolü dış politikalarını harekete geçirme eğilimleriyle doğru orantılıdır.

1.2.5.2. Türk Devletleri Eksenli Dış Politika

SSCB'nin dağılması Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk devletleri ile ilişkilerini geliştirmesi için gerekli ortamı sağlamıştır.¹²⁷ “Adriyatik'ten Çin'e Türk dünyası”

¹²⁶ Александр С. Панарин, “Россия на Рубеже Тысячелетий”, *Россия и Мусульманский Мир* 4 (1997), 9.

¹²⁷ Dmitry Shlapentokh, “The Ideological Framework of Early Post-Soviet Russia's Relationship with Turkey: The Case of Alexander Dugin's Eurasianism”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 18/3 (2016), 271.

söylemi ile Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetlerine yönelik izlenen politika Rusya’da korkunç bir endişe yaratmıştır. 1992 yılında toplanan, Azerbaycan’ın kilit bir rol oynadığı, Türkiye’nin Sovyet sonrası alandaki girişimlerini desteklediği ve teşvik ettiği Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi bu kapsamda önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye’nin Karabağ politikasını da milliyetçi bir dış politika ışığında değerlendiren bazı Rus analistler Türkiye’yi “modern dünyanın en büyük jeopolitik oyuncularından biri olarak”¹²⁸ tanımlamaktadırlar.

Kafkasya’da endişeye mahal vermemek adına, Türkiye’nin Türk devletleri ile ilişkileri geliştirmeyi merkeze alan yeni vizyonunun emperyal niyetler barındırmadığı Türkiye’de yetkili ağızlardan vurgulanmış, Ankara’nın Türk cumhuriyetleriyle bağlarını geliştirme çabalarının sonucunda “İskandinav Konseyi, Arap Birliği veya Amerikan Devletleri Örgütü’ne benzer bir şeyin” ortaya çıkmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılması ve komünizmin gözden düşmesi ile Türk cumhuriyetleri ile ilişkileri yapısal zemine oturtmanın zamanının geldiği görüşü giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır.¹²⁹ Öte yandan hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın ideolojik rekabetleri de analiz edildiğinde vurgulanması gereken husus hangi tahayyülün muhatap ülkelerde karşılık bulduğu meselesidir. Bu bağlamda sonraki bölümlerde Karabağ Meselesinin tarihsel seyri boyunca ideoloji eksenli politik hamleler bu çerçevede analiz edilecektir.

1.3. Neoklasik Realizm ve Sistem Düzeyindeki Değişkenler

Neoklasik Realizmin sistem düzeyindeki değişkenleri vaka analizine daha geniş perspektif sunmaktadır. Neoklasik realistlerin en temel argümanı bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve hırslarının her şeyden önce uluslararası sistemdeki yeri ve özellikle de göreceli maddi güç yetenekleri tarafından yönlendirildiği iddiasıdır. Neoklasik realistler, uluslararası sistemin yapısının ve kendi göreceli maddi gücün bir ülkenin dış politikasının temel parametrelerini belirlediğini iddia etmektedirler.¹³⁰ Bu kapsamda hem birim düzeyinde hem de sistem düzeyinde Türkiye ve Rusya’nın Karabağ Meselesine yönelik politikalarının temel parametreleri saptanacaktır.

¹²⁸ Elena Dmitrieva, “Azerbaijan-Turkey Relations And Their Influence On The Geopolitical Situation in The South Caucasus”, *Russia and the Moslem World* 2/312 (2021), 55-61.

¹²⁹ Shireen Hunter, “Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence,” *Southeast European and Black Sea Studies* 1/2, (2001), 8.

¹³⁰ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 146.

Neoklasik Realizm çerçevesinde bir analizin ele aldığı önemli bir yönü de sistemik düzeydeki değişkenler olduğundan dolayı bu tez çalışmasında da aynı yol izlenecektir. Bu kapsamda sırasıyla uluslararası sistemin yapısı, küresel ve bölgesel aktörlerin Karabağ politikalarının yansırı nüfuz mücadelesi ve rekabet kavramları incelenecektir. Ayrıca Neoklasik Realizm doğrultusunda belirlenen temel parametreler sistem, birim ve devlet düzeyinde Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları ile iki Karabağ Savaşı arasındaki dönem boyunca araştırılacaktır. Karabağ Savaşları arasındaki dönem incelendiğinde seçilecek örnek vakalar Türkiye-Rusya rekabeti anlamında oldukça önemli olaylar olmasına dikkat edilecektir.

1.3.1. Uluslararası Sistemin Yapısı

Uluslararası sistemin yapısının ülkelerin dış politikaları üzerindeki çıktılarını inceleyen Randall L. Schweller, İkinci Dünya Savaşının nedenleri konusunda önemli tespitte bulunmaktadır. Schweller'e göre Hitler'in kişisel özelliklerinin ve hırslarının gereğinden fazla abartılması savaşı ortaya çıkaran sistemik faktörlerin göz ardı edilmesine neden olmuştur.¹³¹ Literatürde bu bakış açısıyla yapılmış onlarca çalışma Schweller'in bu değerlendirmesinin ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Neoklasik realistler, iyi bir dış politika teorisinin önce uluslararası sistemin ulusal davranış üzerinde ne gibi bir etkisi olduğunu sorması gerektiğini iddia etmektedirler. Onlar bunun nedenini uluslararası ilişkilerde bir devletin en güçlü genelleştirilebilir özelliğinin, uluslararası sistemdeki görece konumu olmasına bağlamaktadırlar.¹³² Uluslararası sistemin yapısı aynı zamanda devletlerin davranışlarını da dolaylı olarak etkileme kapasitesine sahiptir. Nitekim Neoklasik Realizm açısından devletlerin güvenlik aradığı önermesi yetersizdir. Güvenlik arayışının aksine Neoklasik realistler devletlerin uluslararası anarşinin belirsizliklerine dış çevrelerini kontrol etme ve şekillendirme arayışıyla yanıt verdiğini varsaymaktadırlar.¹³³ Bu varsayım bu tez çalışmasının da önemli köşe taşlarından olacak özelliğindedir. Örneğin Türkiye'nin Kafkasya politikası Neoklasik realizmin bu varsayımının izdüşümü niteliğindedir.

¹³¹ Randall Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest* (New York: Columbia University Press, 1998).

¹³² Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role* (Princeton: Princeton University Press, 1999), 482.

¹³³ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 152.

1.3.1.1. Göreceli Güç Dağılımı

Neoklasik realistler sistem düzeyindeki değişkenleri incelemeye göreceli güç dağılımı ile başlamaktadırlar. Uluslararası sistemin yapısının doğası ile başlayan bu araştırma güç dağılımının hangi aktörler arasında ve ne tür bir denge ile dağıldığına odaklanır. Böylece Neoklasik realistler açısından iki önemli kavram, anarşi ve kutupluluk, sistemin yapısının analizi açısından önemli fikir vermektedir.

Anarşi

Neoklasik realizmin uluslararası sistemin yapısına atfettiği önem onu tanımlamadaki özgün yaklaşımı ile başlamaktadır. Neoklasik realistlere göre uluslararası yapının temel niteliği olan anarşi, realist geleneğin dediği gibi potansiyel olarak çatışan bir dış politika ortamı değil hem iş birliği hem de çatışmayla dolu bir dış politika ortamı tesis eder.¹³⁴ Neoklasik realizmin bu savı bu çalışmanın argümanları açısından da aynı derecede geçerlidir. Hatta bu çalışma söz konusu iddiayı bir adım daha ileri taşıyarak bazı vaka analizlerinde iş birliği ve çatışmanın aynı süreçte yaşandığını da iddia etmektedir. Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Diğer yandan uluslararası sistemin anarşik yapısının aktörün eylemlerini belirli bir ölçüde sınırlandıran belirleyici özellikte olduğunu da unutmamak gerekir. David Dessler yapının bu niteliğini ofis binası metaforu ile açıklamaya çalışır. Dessler'e göre dış duvarlar ve iç alanların yapılandırılması, içeride çalışanlara serbest davranışları için önemli alan açar. Nitekim olağan olarak ofis çalışanları duvarlardan, klima kanallarından geçmeye veya yirminci kattaki pencerelerden binayı terk etmeye kalkışmaz.¹³⁵

Kutupluluk

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç dağılımı ve kutupluluk kavramı 1990'ların başında Neoklasik realizmin önemli temsilcilerinden biri olan Randall L. Schweller'in ses getiren çalışması ile daha da ünlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı nedenini analiz ettiği "Üç Kutupluluk ve İkinci Dünya Savaşı" isimli yapıtında mezkûr savaşı inceleyen çalışmaların kişilerin etkisini gereğinden fazla öne çıkardığını iddia eden Schweller,

¹³⁴ Валерий Коньшев, "Неоклассический реализм в теории международных отношений", *Политические исследования* 4 (2020), 103.

¹³⁵ David Dessler, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate?", *International Organization* 43/3 (1989), 466.

aksine sistem düzeyindeki faktörlerin savaşın nedenleri arasındaki yerini önemsemektedir.¹³⁶ Kutupluluğu tanımlarken Büyük Güçleri iki katmanlı bir sınıflandırmaya tabi tutan yazar, sistemi Kutuplar ve Orta Güçler şeklinde ayırmaktadır. Schweller'in tasnifi bu tez çalışması boyunca da geçerli olacaktır.¹³⁷ Nitekim Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları ve bunlar arasındaki dönem boyunca bu tanımlama yol gösterici olacaktır.

Bu çalışmada uluslararası sistemin yapısında kutupların yanı sıra yine neoklasik realistler açısından önemli bir diğer sınıflandırma olan güç dağılımında tarafların statükocu ve revizyonist olma durumları da belirleyici olacaktır. Schweller; Wolfers, Seabury ve Buzan'ın statükocu güçler hakkındaki son büyük güç savaşını kazanan ve toprak ve prestijini yeniden dağıtarak çıkarları doğrultusunda yeni bir dünya düzeni yaratan devletler şeklindeki betimlemelerine katılmakta ve bu güçleri “Doymuş Güçler” olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu doymuş güçlerin öncelikleri kaynaklarını artırmak değil, onları korumaya çalışmaktır. Bu açıdan bu devletler için savaşın maliyeti kazanımlarını aşmaktadır.¹³⁸ Teorinin açıklayıcı yönünü temsilen Schweller'in bu tespiti iki Karabağ Savaşı arasındaki çözümsüzlük durumunun analizinde de geçerliliğini korumaktadır.

1.3.1.2. Modern Çağda Genişleme

Neoklasik realizm modern dönemde genişlemeyi farklı açılardan ele almaktadır. Ancak bu çalışmanın kabul ettiği genişleme tanımı Fareed Zakaria'nın ortaya koyduğu kavramsal çerçevedir. Zakaria, genişleme tanımına Batılı siyasi tarihçilerin bu terimin anlamını sömürge topraklarının edinilmesiyle sınırladıkları eleştirisi ile başlamaktadır. Oysaki Zakaria kendi deyiimiyle “daha geniş, daha sağduyulu” bir tanımı tercih etmektedir. Onun genişleme kavramı daha genel olarak uluslararası sorunlara eğilmekten diplomatik temsilciliklerdeki artışlara ve büyük güç diplomasisine katılıma kadar uzanan aktif bir dış politikaya atıfta bulunur.¹³⁹ Nitekim Türkiye'nin Karabağ Sorununda izlediği dış politika bu türden bir genişleme stratejisinin her üç maddesini de içermektedir. Bu kapsamda başarılı bir genişleme stratejisi için gerekli şartların neler olduğu sorusu yerinde olacaktır. Neoklasik realistlerin bu soruya verdikleri cevap Türkiye'nin İkinci

¹³⁶ Randall L. Schweller, “Tripolarity and the Second World War”, *International Studies Quarterly* 37/1 (1993), 74.

¹³⁷ Schweller, “Tripolarity and the Second World War”, 75.

¹³⁸ Schweller, “Tripolarity and the Second World War”, 76.

¹³⁹ Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, 8.

Karabağ Savaşına giden süreçteki başarılı dış politikasının da anahtarı niteliğindedir. Nitekim Schweller modern çağda genişleme stratejisini başarılı bir şekilde izleyebilecek bir devlet için üç temel unsurun gerekliliğinden bahsetmektedir:

1. İddialı bir ‘grand strateji’ üzerinde anlaşmaya varan seçkinler;
 2. Geniş yetkiye sahip, istikrarlı ve etkili bir siyasi rejim;
 3. Devletin bu yöndeki politikalarını kayıtsız şartsız destekleyen ve stratejinin uygulanması için kendisinden istenen fedakârlıkları yapmaya hazır, uyumlu bir kitle.
- Schweller’e göre aynı zamanda söz konusu üç unsur arasında bir eşgüdüm sağlamak için devletin milliyetçi bir ideolojiye sahip olması gerekir.¹⁴⁰ Karabağ Sorunu özelinde Rusya’nın da bu tarz bir genişleme güdüsüyle hareket ettiği hamleleri ile sabit olduğuna göre bölgede doğan rekabetin kazananı neoklasik realist çerçeveden bakıldığında yukarıdaki şartları sağlayan devlet olduğu ya da olacağı yargısına varılabilir. Bu kapsamda ilerleyen bölümlerde Karabağ Sorununun gelişim sürecinde tarafların bu unsurlara ne kadar sadık kaldığı da incelenecektir.

1.3.1.3. Nüfuz Mücadelesi

Uluslararası sistemin yapısı ile bağlantılı diğer bir husus da aynı bölgede benzer niyetlerle hareket eden aktörlerin rekabet ya da nüfuz mücadelesi ile sonuçlanan dış politika hamleleridir. Neoklasik realistlerin buradaki bakış açısı da oldukça dikkat çekicidir. Fareed Zakaria “From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role” adlı eserinde devletlerin neden sınırlarının ötesinde siyasete bulaştıklarını ve nüfuz aradıklarını sormakta ve bu davranışın devletlerin çevreleri üzerinde kontrol elde etmek için ellerindeki araçları kullanma eğiliminden kaynaklandığı şeklinde cevaplamaktadır. Yargısını Robert Gilpin’in “tüm devletlerin toprak, diğer devletlerin davranışları ve dünya ekonomisi üzerinde kontrol sahibi olmaya çalıştığı ancak zengin devletlerin başarılı olduğu” hipotezi ile destekleyen Zakaria söz konusu önermeyi birçok teorisyen ve bilim adamının benimsediğini ifade etmektedir.¹⁴¹ Hatta Gilpin zenginlik arayışında olan devletlerin, çevreleri üzerindeki kontrollerini artırmaya çalışmanın cazibesine kapıldıklarından¹⁴² bile bahsetmektedir. Büyük devletlerin nüfuz inşası ve çevrelerini

¹⁴⁰ Randall L. Schweller, “Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in The Age of Mass Politics”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 247.

¹⁴¹ Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role*, 3.

¹⁴² Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 155.

kontrol etme isteği beraberinde genişleme stratejisini de getirmektedir. Ancak 21. Yüzyılda önceki yüzyıllarda olduğu gibi fetihler ile genişlemenin pek mümkün olmayacağı açıktır. Burada soru böyle bir genişlemenin hangi parametreler üzerinden gerçekleşeceğidir. Neoklasik realistler kendi teorilerinin sınırlarını terk etmeden bu soruya da cevap aramış ve bu çalışma açısından da uygulanabilir önermeler ortaya koymuşlardır. Nitekim bunlardan ilki modern çağda genişlemenin doğrudan fetih yoluyla uygulanmasından ziyade bir devletin nüfuzunu, etki alanı ya da kapsam bakımından genişletmesidir.¹⁴³ İkinci olarak 21. Yüzyılda genişleme kasıtlı bir güç maksimizasyonu aracılığıyla da gerçekleşebilir. Son olarak da bir devletin göreceli siyasi öneme sahip belirli bir alan üzerinde planlı olarak kontrol sağlamaya çalışması da neoklasik realistlerin günümüzdeki genişleme önermelerindedir.¹⁴⁴ Neoklasik realizmin bu genişleme öngörüsü de bu çalışmadaki rekabet kavramıyla uyumlu niteliktedir.

1.3.1.4. “Rekabet İçin Olgunlaşmış Olma” Durumu

Dış politika analizleri literatüründe ülkelerin siyasal hamlelerinin zamanlaması üzerine düzinelere çalışmalar mevcuttur. Ayrıca giderek güçlenen devletlerin belirli yönetim unsurlarını karşılayarak ve bir grand strateji oluşturarak bölge politikalarını şekillendireceği hususu bu çalışmada da vurgulanmaktadır. Bu kapsamda Neoklasik realistlerin dikkat çektiği önemli hususların başında ‘tarihin olasılığı’ (contingency of history) ve ‘rekabet için olgunlaşmış olma’ (ripe for rivalry) durumları gelmektedir. Saldırgan realizm devletlerarası ilişkilerde geleceğin geçmişte olduğu gibi çatışmacı bir niteliğe sahip olacağından bahsederken, savunmacı realistler büyük güç çatışmalarının sadece askeri teknolojilerin çatışmaları desteklemesi ile mümkün olacağından bahsetmektedir. Her ikisinin aksine Neoklasik realistler zamanlamanın önemine dikkat çekmektedirler. Neoklasik realizm devletler açısından yaşanan belirli durum ve gelişmeleri ‘rekabet için olgunlaşmış’ olarak görmektedir. Neoklasik realistler Çin’in son zamanlardaki politikalarından yola çıkarak yükselen güçlerin neredeyse her zaman beklenen davranış kalıplarını göstereceği argümanını geliştirmişlerdir. Savını Friedberg’e dayandıran Rose, söz konusu güçlerin göreceli olarak zayıf olduklarında

¹⁴³ Tudor Onea, “Putting the ‘Classical’ in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War”, *International Relations* 26/2 (2012), 141.

¹⁴⁴ Onea, “Putting the ‘Classical’ in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War”, 141.

uygulanan kurumları, sınır ayrımlarını ve siyasi hiyerarşilerini kabul etmekte isteksiz olduklarını, gücü elde ettiklerinde ise ağırlığını etrafa yaymaya çalıştıklarını iddia etmektedir.¹⁴⁵ Zira mezkûr varsayımlar bu çalışmanın ele aldığı güçler açısından da geçerlidir. Bu tez çalışmasının odaklandığı Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'da Karabağ üzerinden yaşadığı bölgesel rekabet politikası Aaron Louis Friedberg'in 'rekabet için olgunlaşmış olma' kavramının ışığında ele alınacaktır.

Friedberg, rekabetin zamanlaması üzerine çok isabetli bir tespit ile iddiasını ortaya koymaktadır. Ona göre gelişmekte olan güçler, statükoyu değiştirmeye ve bazı durumlarda devirmeye ve dünyadaki yerlerine ilişkin kendi anlayışlarını daha doğru bir şekilde yansıtan yeni düzenlemeler oluşturmaya çalışmaktadır.¹⁴⁶ Friedberg iddiasını Asya üzerinden formüle ettiği diğer bir çalışmasında, bu bakış açısının sadece küresel ölçekte sınırlı kalmayıp bölgesel alt gruplarda da devam edeceğini vurgulamaktadır. Yaygın küreselleşme tanımının geçerliliğini de sorgulayan yazar dünyanın bir çeşit bölgesel çok kutupluluğa doğru evirildiğini ima etmektedir.¹⁴⁷

Friedberg'in bu çalışma açısından değerli olan bir yaklaşımı devletlerin sert güç unsurlarındaki artışta belirli mesafeyi kat ettikten sonra bölgesel rekabete girdikleri savıdır. İşte "rekabet için olgunlaşma" durumu tam da burada devreye girmektedir. İddiasını Asya örneği üzerinden destekleyen Friedberg, Asya'daki duruma işaret etmektedir. Geleneksel kara kuvvetlerine dayalı askeri güç anlayışında değişime giden Çin, yüksek harp teknolojileri ile donatılmış yeni yaklaşımını benimsemektedir. Zamanla komşu devletler tarafından tehdit olarak algılanan bu tutum güvelik ikilemini körüklemektedir. Güney Kore'nin savunma harcamalarını hava ve denizden gelecek tehlikelere yönelik oluşturması Friedberg'in kastettiği "olgunlaşma" sürecini hızlandırmaktadır. Söz konusu rekabet ortamındaki en büyük endişeyi ise Japonya'nın mevcut ekonomik kapasitesini askeri güce dönüştürebilme ihtimali oluşturmaktadır.¹⁴⁸ Rekabet için olgunlaşma durumu argümanını bu perspektiften yola çıkarak oluşturan yazar verdiği güncel örneklerle tutumunu pekiştirmektedir.

¹⁴⁵ Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", 171.

¹⁴⁶ Aaron Friedberg, "Warring States: Theoretical Models of Asia Pacific Security", *Harvard International Review* 18/2 (1996), 13.

¹⁴⁷ Aaron L. Friedberg, "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia", *International Security* 18/3 (1993), 6.

¹⁴⁸ Friedberg, "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia", 29-30.

Neoklasik Realizm Rekabet Yanlısı mı?

Uluslararası siyaseti teorileştirirken kuramsal argümanlarını siyasi tarih odaklı tekrarlanan eğilimler üzerinden kurgulayan Neoklasik realistlerin geçmişte yaşanan gelişmelere atıfta bulunarak olasılıklara yer verdiği bir gerçektir. Buna rağmen literatürde Neoklasik gerçekçiliğin iş birliğinden daha çok rekabeti ön plana çıkardığı bakış açısı ile yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Dar kapsamlı bir literatür taramasında bile Neoklasik realistlerin bu tarz bir eğilimi olduğu fark edilebilir. Literatürde Neoklasik realistlerin bu yaklaşımına yönelik eleştirel çalışmaların tarihi 1990'lara dayanmaktadır. Charles L. Glaser tarafından ilk defa 1994 yılında gündeme getirilen realist teorilerin 'rekabet yanlısı'¹⁴⁹ olma eleştirisi Shiping Tang tarafından da sahiplenilmiş ve Neoklasik realizmin de bu yönde bir eğilimi olduğu vurgulanmıştır. Tang, Neoklasik realizmin 'rekabet yanlılığı' olarak nitelendirdiği tutumunu bir kenara bırakması gerektiğini de dile getirmektedir.¹⁵⁰ Aslında tüm realist kuramların olması gerekenden ziyade var olan duruma odaklanması ve uluslararası ilişkilerin rekabet yanlısı müktesebatı göz önüne alındığında Neoklasik realizme yönelik bu eleştirilere tamamen katılmak da mümkün değildir.

Rekabet ve işbirliğinin aynı anda mümkün olabileceğini iddia eden çeşitli teoriler vardır. Ancak realist geleneğin içerisinde bu yaklaşımı sadece Neoklasik realistler benimsemektedir. Bu bağlamda, çalışmada Neoklasik realizmin diğer realist teorilerden farkının bir orta yol kuramı olduğu fikri göz önünde bulundurularak hareket edilmektedir. Nitekim Türkiye-Rusya rekabetini ele alan bu tez çalışması bu iki devlet arasındaki ilişkinin tamamen rekabet üzerinden şekillendiği iddiasında olmayıp iş birliğine gidildiği dönemler de bulunmaktadır. Çalışma Türkiye ile Rusya'nın Karabağ Meselesi özelindeki politikalarında rekabet boyutunun işbirliğinden daha fazla olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda Neoklasik realistler içerisinde Norrin M. Ripsman'ın kuramsal önermelerinden istifade edilmektedir. Ripsman, Neoklasik realist bakış açısının daha fazla rekabet eğilimli yönüne katılmakla birlikte bu teorinin iş birliğini engellemediğini ifade etmektedir. Ona göre hem rekabet hem de işbirliğini yansıtan teorik argümanlar tercih

¹⁴⁹ Charles L. Glaser, "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security* 19/3 (1994), 58.

¹⁵⁰ Shiping Tang, "Taking Stock of Neoclassical Realism", *International Studies Review* 11/4 (2009), 799.

edilebilir.¹⁵¹ Burada sorulması gereken soru devletlerin birbiri için aynı zaman evresinde hem ticari ortak hem de güvenlik tehdidi olması durumunun ne kadar mümkün olabileceğidir.

Hem Ticari Ortak Hem Güvenlik Tehdidi

Devletlerin birbirlerini aynı anda hem değerli ticari ortaklar hem de güvenlik tehditleri olarak görüp davranabilecekleri hususu başlangıçta bir paradoks olarak görülebilir. Neoklasik realizmin bu konuda geliştirdiği varsayım paradoks gibi görünen bu durumu çözebilir. ABD, Çin ve Tayvan arasındaki durumu bu varsayımın olasılığı bağlamında inceleyen Jennifer Sterling-Folker, Çin ile Tayvan arasındaki ticaret ve doğrudan yatırımın 1980'lerin sonlarından bu yana önemli ölçüde artarken, ikisi arasındaki güvenlik ilişkilerinde tansiyonun yüksek kaldığını vurgulamaktadır.¹⁵² Bu anlamda devletlerin aynı zamanda hem ticari ortak hem de güvenlik tehdidi olma durumunun nedenlerini araştıran Sterling-Folker, cevabı ülkelerin içyapılarının analizinde bulmaktadır. Böylece realist geleneğin içindeki diğer realist teorilerin bu konuyu açıklayamama nedeninin de ülkelerin içyapılarını hesaba katmadıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Sterling-Folker paradoks gibi görünen bu durumu yine diğer bir rekabet unsuruna bağlamaktadır. Ona göre bu durum neoklasik realizmin doğasıyla ilgilidir. Nitekim neoklasik realizm, uluslararası rekabetin ulus-içi rekabet açısından da önemli sonuçları olduğunu ve bu rekabet mantığının birbirinden izole edilmemesi gerektiğini savunur.¹⁵³ Bu bağlamda dış politika tercihlerinin ulusal kimlik oluşumu ve yeniden üretimi, devletin kontrolü için iç siyasi mücadeleler, dış aktörler ve koşullar arasındaki kesişen bir ilişkiden kaynaklandığını belirten Sterling-Folker, bu durumu Katherine Barbieri ve Jack S. Levy'den alıntılararak “düşmanla ticaret” olarak nitelendirmektedir. Sterling-Folker'a göre “düşmanla ticaret” olgusu, bir kolektifin kendisini bir düşman ötekiyle yan yana nasıl tanımladığıyla ya da tanımlayıp tanımlamadığıyla olduğu kadar, o düşman ötekiyle

¹⁵¹ Norrin M. Ripsman, “Neoclassical Realism”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2011.

¹⁵² Taliaferro vd., “Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy”, 35.

¹⁵³ Jennifer Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril Despite Profit Across The Taiwan Strait”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 115.

ekonomik alışveriŝle de ilgilidir.¹⁵⁴ Devletlerin içerisindeki farklı ulusal ya da başka gruplar arasındaki rekabetin bu paradoks gibi görünen durumu oluşturduğu bir gerçektir. Burada dış politika oluşumu esnasında karar vericilerin nihai tutumları önemlidir. Ancak nihai karar vericiler kendi devletlerinin çıkarımı diğer devlet ile ilişkilerin mesafeli olmasında görürken diğer alt gruplar aynı düŝüncede olmayabilir. Aynı şekilde bu durumun tersi de geçerlidir. Barbieri ve Levy, neoklasik argümanlarla uyumlu daha da açıklayıcı öneriler sunmaktadır. Bunlardan ilki, siyasi liderlerin güvenlik tehdidi olarak algıladıkları devletler ile ticaretin kesilmesinin, ticaretin nc bir tarafa kaybedilmesine veya tarafsızların yabancılaŝmasına neden olacağından korkabileceğidir.¹⁵⁵ İkinci olarak, siyasi liderler, ticaretin durdurulmasının i ekonomik sonuçları ve siyasi maliyetleri konusunda da endişe duyabilirler. Son olarak da liderlerin ticaretin sürdürülmesi veya durdurulmasının potansiyel ekonomik ve askeri rakiplerin göreceli konumu üzerindeki etkilerine ilişkin beklentileri de aynı anda ticari ortak ve güvenlik tehdidi olma durumunu sağlayan önemli etkenlerdendir.¹⁵⁶

Jennifer Sterling-Folker aynı zamanda ABD'nin Çin ile ikili ilişkilerinde de benzer durumun srdğun vurgulayarak, ekonomik ilişkilerinin st düzey olmasına karşın Asya-Pasifik bölgesinde birbirlerini en önemli güvenlik tehdidi olarak görmeye devam ettiklerini ifade etmektedir.¹⁵⁷ Sterling-Folker ABD'nin Asya'da Çin'le rekabet ederken ikilinin aynı zamanda önemli ticari ortaklar olması çelişkisini neoklasik realizmin erevesi içerisinde kalarak açıklamaktadır. Öncelikle ABD bir yandan Çin ile doğrudan karşı karşıya gelmekten sakınmaya çalışırken diğer yandan büyüyen Çin pazarına eriŝmeye çalışmaktadır. İkinci olarak ABD, Çin'in gelecekteki niyetlerine karşı temkinli davranmakta ve bu nedenle Çin'i Tayvan konusunda pasifize etmeye çalışırken, aynı zamanda Tayvan'ı Çin'den korumayı amaçlamaktadır.¹⁵⁸ Yazar bu paradoksu ise neoklasik realistlerin i siyasetin hesaba katılması gerektiği savı üzerinden anlatmaktadır. Sterling-Folker ABD-Çin eksenindeki “düşmanla ticaret” çelişkisini iktidarda olan Cumhuriyeti Parti içerisinde Çin'in ticaret yoluyla etkisizleŝtirilebileceėi veya ticaretin

¹⁵⁴ Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril Despite Profit Across The Taiwan Strait”, 116.

¹⁵⁵ Katherine Barbieri-Jack S. Levy, “Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade”, *Journal of Peace Research*, 36/4 (1999), 476.

¹⁵⁶ Barbieri-Levy, “Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade”, 477.

¹⁵⁷ Taliaferro vd., “Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy”, 36.

¹⁵⁸ Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril Despite Profit Across The Taiwan Strait”, 120.

Çin'in ordusunu geliştirmesi için bir araç olup olmadığı ve daha sonra bölgedeki ABD çıkarları için daha da büyük bir ulusal güvenlik tehdidi haline gelip gelmeyeceği konusunda önemli fikir ayrılıkları ile yorumlamaktadır. Bu kapsamda ABD-Çin ilişkileri açısından ABD'nin iç siyasetinde Çin ile ilişkilerin yürütülmesi biçimini iki ayrı cephede değerlendirilmektedir. Nitekim ona göre bir cephede ticaret perspektifini destekleyen Cumhuriyetçiler yer almaktadır. Sterling-Folker, David Sanger'den alıntılıdığı şekliyle bu cepheyi esasen ABD ile Çin arasında daha güçlü bağlar arayan ve ABD dış politikasının “askeri olarak sert fikirli, ancak Çin'in kapitalist bir sisteme kucak açmasına temelde açık” olmasını isteyen iş yöneticilerinden oluşan “Boeing kampı” olarak nitelendirmektedir. Diğer cephede ise Cumhuriyetçi Parti içindeki ikinci kamp, Boeing kampının “Çin'den gelen artan askeri tehdit konusunda naif olduğuna” inanan “bir çevreleme kampı” bulunmaktadır.¹⁵⁹ Tam da burada bu iki cephe arasındaki rekabet serüveni ABD-Çin ilişkilerinin güvenlik tehdidi ile ticari ortak arasındaki sarmalın yönünü belirlemektedir. Hatta Barbieri ve Levy bir adım öteye giderek savaş halindeki devletler arasında dahi ticaretin devam ettiğini Türkiye'nin de dahil olduğu yedi örnek vaka üzerinden incelemiş, çoğunlukla savaşan devletler arasında bile ticaretin devam ettiği kanısına varmıştır.¹⁶⁰

Bu çalışmada Sterling-Folker'ın kuramsal önermesinin esas alınmasının nedeni Türkiye-Rusya ilişkileri açısından da benzer bir sürecin yaşanmasıdır. Nitekim ikili arasındaki ekonomik ilişkiler önemli bir ivme kazanmasına karşın, bu devletlerin Kafkasya ve özellikle Karabağ politikaları birbirlerinin üst düzey tehdit olarak algılanması üzerine kuruludur. Öte yandan tarihsel kayıtlar söz konusu devletlerin bu tutumlarını haklı çıkaracak onlarca örnekle doludur.

1.3.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Karabağ Politikaları

Karabağ Meselesi 20. Yüzyılın sonlarına doğru dünyanın gündemine oturan güncel sorunların başında gelmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da, eski Sovyet cumhuriyetlerinin birbirinin ardı sıra bağımsızlıklarını ilan etmesi, küresel ve bölgesel anlamda yeni jeopolitik düzen arayışını

¹⁵⁹ Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril Despite Profit Across The Taiwan Strait”, 122.

¹⁶⁰ Barbieri-Levy, “Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade”, 471.

da beraberinde getirmiştir. Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliğinin mirasına sahip çıkma iddiası da bu cumhuriyetleri Moskova'nın "arka bahçesi" olarak görmesine sebep olmuştur. Karabağ Meselesinin Kafkasya jeopolitiğinin ana çıkmaz haline geldiği yıllardan itibaren küresel ve bölgesel güçlerin de bölge üzerindeki çıkarları sorunu uluslararası toplumun gündemine taşımıştır.

1.3.2.1. "Yeni Büyük Oyun"

Sovyetler sonrasında Kafkasya'da yaşanan yeni düzen arayışı Karabağ Meselesi üzerinden bir çeşit jeopolitik rekabeti barındıran bir dizi gelişmeleri tetiklemiştir. Bu kapsamda "Yeni Büyük Oyun" olarak kavramsallaştırılan rekabet Rusya'nın tarafı olduğu farklı bir mücadeleye de atıfta bulunmaktadır. 19. Yüzyılda, Rus ve İngiliz İmparatorlukları arasındaki jeopolitik rekabeti tanımlamak için ortaya atılmış olan "Büyük Oyun" kavramı, 20. Yüzyılın sonlarına doğru Orta Asya ve Kafkasya'da yeniden Rusya'yı da kapsayan bir rekabeti formüle etmek için güncellenmiştir.¹⁶¹ Temel prensibi Rusya'nın bölgedeki genişlemesini kontrol altına almak ve nüfuzunun yayılmasını engellemek¹⁶² üzerine kurulu olan "Büyük Oyun"un, güncel versiyonu da benzer müşterekler etrafında şekillenmiştir. Kafkasya'da "Yeni Büyük Oyun"un uygulama alanı ise hiç şüphesiz oyunun tarafı olan aktörlerin rekabetinin izdüşümü niteliğindeki Karabağ Meselesinde takındıkları tutum ve politikaları olmuştur. Bu anlamda bu tez çalışması açısından söz konusu aktörler içerisinden bazılarının incelenmesinde fayda vardır. Bu aktörler bölgeye yönelik politikaları ile Karabağ Meselesi üzerinden Türkiye-Rusya rekabetini etkileyebilme kapasitesine sahip uluslararası örgütsel yapılar olan NATO, Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), küresel güç ABD ve bölgesel güçler İran ve İsrail'dir.

1.3.2.2. ABD

Rusya 20. Yüzyılın başlarından itibaren Birleşik Devletler'in dış politikasında en fazla dikkat çeken aktör konumundadır. 1946 yılında temelleri atılan "çevreleme" politikasından itibaren ABD'nin küresel anlamda temel hedefi Rusya'nın etkisini kontrol

¹⁶¹ Matthew Edwards, "The New Great Game and the new great gamers: Disciples of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey* 22/1 (2003), 88.

¹⁶² Sadi Sadiyev Saleh vd., "South caucasus and a 'New Great Game': the communication of competition in securitised international relations", *Journal of Contemporary European Studies* 29/2 (2021), 285.

etmektedir. Karabağ Meselesi, söz konusu nüfuz mücadelesinin belirgin olarak yansıdığı bölgesel sorun olmakla birlikte, belirgin olarak uzun bir dönem boyunca rakip iki küresel aktörün sorunda aynı safta yer alması bakımından da ‘sui jeneris’ niteliktedir.

Kafkasya’da Vaşington-Moskova rekabetinin tarihi, Karabağ Meselesinden de önceye gider ve mezkûr “çevreleme” politikası kadar eskidir. Zira 1946 yılının baharında Truman tarafından Rusya’ya karşı başlatılan “sertleşme” politikası, ABD’nin, Sovyetlerin Azerbaycan’ı terk etmesi talebini iletilmesiyle başlamıştır.¹⁶³ ABD’nin Kafkasya politikasının tarihsel seyri son dönemde bölgede Vaşington-Tahran rekabetinden emareler barındırır da Birleşik Devletler Rusya’nın sınırlandırılmasını önceleyen politikaları tercih etmiştir.¹⁶⁴ ABD’nin Karabağ politikası farklı etkenlerin araya girmesiyle dönemselsel olarak değişkenlik göstermiştir. Ancak yine de enerji ve güvenlik gibi iki temel çıkar üzerine şekillenen ABD’nin Karabağ politikası sürdürülebilirlik konusunda sorunlar yaşamıştır. ABD’nin Karabağ politikasını söz konusu minvalde yürütebilmesinin önündeki temel engel ise ülke içindeki Ermeni Lobisinin etkinliği olmuştur. Böylece Kafkasya’da Rusya’nın bölgedeki politikalarını engelleme, enerji ve güvenlik politikaları arasında sıkışmış bir ABD dış politikasına, Türkiye ile müttefiklik hukuku bağlamında bağdaşmayan politik hamleler ve Ermeni Lobisinin faaliyetleri de eklenmiştir. Bununla birlikte ABD gerektiğinde NATO’yu kullanabilme yetisini de devreye sokarak Kafkasya’daki Ankara-Moskova rekabet denklemindeki varlığını sürekli korumuştur.

1.3.2.3. NATO

ABD’nin NATO’yu Kafkasya politikalarında etkin olarak kullanabilmesi AB ülkelerinin de Kafkasya’daki çıkarları ile kesişmesinden kaynaklanan bir gerekliliktir. Bu nedenle kimi siyaset bilimciler NATO’nun Kafkasya’daki etkinliğini bölgenin bir Avrupa-Atlantik sınır hattı haline geldiği şeklinde yorumlamaktadır. NATO’nun Kafkasya’daki temel politikası, askeri varlığını aktif olarak kullanmaktan ziyade, bölgenin güvenlik açısından ve ekonomik açıdan kademeli olarak Avrupa-Atlantik sistemine

¹⁶³ Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994), 446.

¹⁶⁴ Kamer Kasim, “American Policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 32/2 (2012), 231.

eklemlenmesidir.¹⁶⁵ Ancak 21. Yüzyılda NATO'nun bu askeri angajmandan uzak durma politikasında değişiklikler gözlemlenmiştir. Süreç içerisinde NATO gerektiğinde kuvvet kullanabileceği sinyallerini vermeye başlamıştır.

NATO'nun stratejisindeki bu değişimin temel nedeni ise şüphesiz ki 11 Eylül Saldırılarıdır. NATO'nun değişen stratejisinde Azerbaycan ve Gürcistan'ın ABD'nin kurduğu terörle mücadele koalisyonuna katılımı ve çabaları oldukça önemlidir. Bunun yanında aynı olayda Ermenistan'ın da Rusya yanlısı bir yaklaşım sergilemesi de dikkat çekicidir. Zira tarafların söz konusu tutumları bazı yazarlar tarafından Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO ittifakında yer alması gerektiği şeklinde de yorumlanmıştır.¹⁶⁶ Ancak NATO'nun bu çağrılar karşısındaki temkinli tutumu Rusya'nın olası tepkilerini de hesaba kattığının göstergesidir. Ayrıca NATO'nun ABD'nin inisiyatifi ile politikalarını şekillendirdiği varsayımından hareketle yükümlülük-çıkarcı dengesinde Güney Kafkasya'da "Vietnam Sendromu"nun tekrar yaşanma ihtimali konusunda ihtiyatlı davrandığı söylenebilir. Nitekim ABD'nin Vietnam Savaşında yaşadığı tecrübe dış politikasında bir hafıza oluşturmuştur. Başkan Nixon'un mezkûr savaş esnasında yayınlanan rapordaki "ulusun yükümlülüklerini, ulusun çıkarları şekillendirmelidir"¹⁶⁷ çağrısı Amerika'nın sonraki politikaları açısından bir kılavuz niteliğinde olmuştur. Bu tecrübe sayesinde olacak ki Birleşik Devletler, Karabağ Meselesinde çıkarları olmasına rağmen Rusya'yı karşısına alma yükümlülüğünden de kaçınmaktadır.

1.3.2.4. AB

Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde etkili sistemik faktörlerden biri de AB'dir. Birliğin üye ülkelerinin doğrudan taraf olmadığı çatışmalardaki politikaları genellikle kendi çıkarlarını önceleyen bir üslup üzerinden şekillenmektedir. AB'nin Kafkasya politikası ve Karabağ Meselesindeki siyasal pozisyonu, Avrupa-Atlantik eksenli dokusunun yanı sıra kendi enerji arzı ve güvenliğine yönelik bir yaklaşım içerisindedir. Karabağ Meselesinin otuz yıllık tarihsel seyri sürecinde kısmı kafa karışıklığına rağmen AB'nin yüzünü Azerbaycan'a dönük politikası Birliğin enerji arzında yaşadığı türbülans

¹⁶⁵ Svante E. Cornell vd., "Regional Security in the South Caucasus: The Role of Nato" (The Central Asia-Caucasus Institute Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, 2004), 25-26.

¹⁶⁶ Cornell vd., "Regional Security in the South Caucasus: The Role of Nato", 26.

¹⁶⁷ *Report by President Nixon to the Congress, 1970* (Public Papers of the Presidents of the United States: Richard Nixon, 1970).

ile doğru orantılıdır.

AB'nin enerji politikaları bağlamında Kafkasya politikasında Azerbaycan'a öncelik tanınması ve zaman zaman Karabağ Meselesinde Azerbaycan lehine yayınladığı bildirimler Ermenistan tarafında "şaşkınlıkla" karşılanmıştır.¹⁶⁸ Aslında AB'nin söz konusu bildirimlerdeki tutumu malumun ilamı olmasına rağmen Ermenistan tarafının şaşkınlığı Ermeni Lobisinin Avrupa Parlamentosunda ABD Senatosu benzeri etki gösterememesidir. Kafkasya'da Türkiye-Rusya nüfuz mücadelesinde var olan hem ticari ortak hem siyasi rakip durumu bir bakıma aynı bölgedeki AB-Rusya ilişkileri açısından da geçerlidir. Rusya AB'nin önemli enerji ihracatçısı iken Birliğin bölgede Moskova'yı görmezden gelen siyasi proje ve programlar yürütmesi ve Rusya'nın aleyhine sonuçlanacak gelişmelere destek vermesi bu çalışma kapsamında cevabı aranan yan sorular arasındadır.

1.3.2.5. AGİT

AGİT'in Karabağ Meselesinde izlediği politika Türkiye-Rusya nüfuz mücadelesini doğrudan etkileyen sistemik değişkenlerden biridir. Moskova'nın Ankara ile rekabet politikalarına uluslararası kurumsal bir destek sağlayan örgüt Karabağ Meselesinin seyri boyunca tek yanlı tutum sergilemiştir. AGİT'in söz konusu yaklaşımı sorunun çözümünde "etkisiz eleman" iken, tırmanmasında çarpan etkisi yaratmıştır. AGİT'in bir yandan sorunun çözümü için çaba gösterme iddiasında iken diğer yandan yayınladığı bildiri ve raporlar ile Ermenistan'ın sözcülüğüne soyunması çelişki oluşturmaktadır.

1992 yılında Karabağ Meselesi bir bölgesel çatışma olarak patlak verdiğinde henüz on yedi yıllık bir örgütsel geçmişe sahip olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı anlaşmazlığın siyasi çözümü ve barış ortamının tesis edilmesi için bir format oluşturmuştur. Minsk Grubu adıyla kurulan bu oluşum başlangıçta çözüm umudu doğursa da devam eden süreçte eş başkanları Rusya, ABD ve Fransa'nın politikalarının asıl amacının çözüm yerine kendi ulusal çıkarlarının tesisi ve sürdürülmesi olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁹ AGİT'in Minsk Grubu'nun politikaları ve eylemleri özellikle iki Karabağ Savaşı arası dönemde Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini etkileyen sistemik

¹⁶⁸ Анна Степановна Айвазян, *Политика Европейского Союза В Странах Южного Кавказа: Фактор Нормативной Силы* (Москва: Институт Европы Российской Академии Наук, 2022).

¹⁶⁹ Shamkhal Abilov, "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", *Insight Turkey* 20/1 (2018), 143.

değişkenlerdendir. Ayrıca her ne kadar Minsk Grubu'nun eş başkanları Karabağ Meselesinde görünürde aynı safta yer alsalar da gerçekleşen politikalar bu üçlü arasında da bir rekabet ortaya çıkarmaktadır.

1.3.2.6. İran

Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabet denkleminde yeri olan bölgesel güçlerin en önemlilerinden biri şüphesiz İran'dır. Bölge ile coğrafi, tarihi ve etnik bağları dolayısıyla olan yakın ilişkileri ve Karabağ Meselesindeki çelişkili pozisyonu İran'ı da Kafkasya'da hesaba katılması gereken aktör kılmaktadır. İran'ın Karabağ Meselesindeki tutumu güncel gelişmeler ışığında ele alındığında, Tahran'ın Azerbaycan'ı kendi ulusal çıkarları açısından tehlike olarak algıladığı söylenebilir. Bunun birden fazla nedeni olmakla birlikte etnisite faktörü aralarında ilk göze çarpanıdır. Etnik faktör aynı zamanda Tahran'ın Ankara-Bakü ilişkilerini de göz önünde bulundurarak hareket etmesini gerektirmektedir. Bu eğilimi kimi zaman Ankara-Tahran rekabetini de ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetini incelediğinden Türkiye-İran rekabetine geniş yer vermemektedir. Bununla birlikte ikilinin rekabetinin Türkiye-Rusya ilişkilerine dokunan boyutlarına da değinilmektedir. İran'ın Azerbaycan'a muhalif politikalarının ikinci nedeni Karabağ Meselesinde Rusya'nın yanında yer almayı tercih etmesidir. Her ikisi de Batı tarafından izole edilen bu ülkeler bazen Bakü'yü de Batılı aktörelere yakın olarak algılamakta ve öyle konumlandırmaktadır.

İkinci ve dördüncü bölümlerde ele alınacak olmakla birlikte İran'ın Ermenistan'ın yanında yer alması yeni bir gelişme değildir. Hatta bu desteğin tarihçesi Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarına kadar götürülebilir. Nitekim 1812 yılında Rusya ile İran'ın Halefi Kacar Hanedanı arasında Karabağ topraklarında başlayan savaşı bitiren, Gülistan Barış Antlaşması, Ermenistan'ın selefi olduğu İrevan'a özel önem atfetmiştir. Kacarların ısrarıyla İrevan ve sınırları, adını Karabağ'ın Gülistan Köyünden alan mezkûr antlaşma metninde de yer almıştır.¹⁷⁰ Zira Türkiye-Rusya rekabetinin tarihsel boyutunun anlatıldığı bölümde daha da detaylandırılacak olan Türkmençay Antlaşması da benzer özellikler taşımaktadır. İran'ın Karabağ Meselesinde Azerbaycan karşıtı pozisyonunun bir önemli nedeni de Azerbaycan-İsrail ilişkileri ve İsrail'in Azerbaycan'ın yanında yer alan

¹⁷⁰ Александр В. Ревякин, *История Международных Отношений В Новое Время* (Москва: РОССПЭН, 2004).

tutumudur. Bu denklem İsrail'i de önemli bölgesel güç olarak sistemik değişkenlere dahil etmektedir.

1.3.2.7. İsrail

İsrail'i Kafkasya denkleminde önemli yapan unsur Azerbaycan ile yakınlığının yanı sıra bölge ülkeleri ile yürüttüğü gerilime varan dış politikasıdır. Tel-Aviv'in bu tez çalışması kapsamında incelenen bölgesel ve küresel aktörlerden en önemli ayırıcı özelliği ise kendi çıkarlarına odaklanan ve Ermeni Lobisinden etkilenmeyen tutumlarıdır. Karabağ Meselesinin tarihsel süreci boyunca İsrail Azerbaycan'ı Kafkasya politikasının anahtar bileşeni olarak görmüş ve politikalarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsız Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerinin askeri teknolojilerin modernizasyonu, enerji, ikili ticaret ve diaspora etmenleri üzerinden şekillendiği söylenebilir. Azerbaycan tarafı ise her seferinde diplomatik bir ustalık ile söz konusu ilişkileri Karabağ Meselesine yönlendirmeyi başarabilmiştir. Nitekim İsrail zaman zaman Birleşmiş Milletler'in (BM) Azerbaycan lehine aldığı kararlarda Azerbaycan'ın pozisyonunu desteklemiştir. Karşılıklı kazanım üzerine kurulan bu çok yönlü ikili ilişkiler bölgede özellikle Tel-Aviv ile husumetli Tahran'ı oldukça tedirgin etmektedir. Bu detay İran'ın bölgede Azerbaycan aleyhine tutumu ve Türkiye ile rekabetini anlamada açıklayıcı niteliktedir.

İsrail'in hem Ankara hem de Moskova ile dönemselsel olarak gerginlikler yaşaması Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından da onu önemli kılmaktadır. 21. Yüzyılın ikinci on yılında yaşanan kimi gelişmeler Rusya'nın İsrail'in önemi konusundaki farkındalığının test edilmesini sağlamıştır. Hatta tarihsel kayıtlar yeri geldiğinde Moskova'nın Tel-Aviv'i en yakın müttefiklerinden olan Tahran'a bile tercih edebileceğini göstermiştir.¹⁷¹

Türkiye-İsrail ilişkilerine gelince burada da tarihi dönemeçlerin yaşandığı görülmektedir. Kuruluşundan bir yıl geçmeden, 1 Nisan 1949 itibarıyla İsrail'i resmen¹⁷² tanıyan ilk Müslüman nüfusa sahip ülke olan Türkiye, 7 Ocak 1950'de Tel-Aviv nezdindeki ilk diplomatik misyonunu faaliyete geçirmiştir.¹⁷³ Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini İsrail-

¹⁷¹ Vugar Savzaheyev, *Rusya'nın Suriye İç Savaşında İsrail Politikası* (Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 88.

¹⁷² İsrail Devletinin Tanınmasına İlişkin Karar (İDTİK), *Resmî Gazete* 7171 (1 Nisan 1949), Karar No. 8942, 1.

¹⁷³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri" (Erişim 10 Kasım 2023).

Filistin ilişkilerinin belirlediği şekilde bir iddia yüksek düzeyde geçerli bir yargı olur. Nitekim Türkiye-İsrail ilişkilerinin kırılma noktaları çoğunlukla Arap-İsrail savaşları ve İntifada süreçlerine tevafuk etmektedir. Bu kapsamda Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri ve özellikle süreç içerisindeki gelişmelerin Türkiye'nin Kafkasya politikasına etkileri sonraki bölümlerde kademeli olarak incelenecektir.

2. BÖLÜM: BİRİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

Karabağ Meselesi özünde bölgesel bir çatışma olsa da uzun bir dönem büyük güçlerin de içinde yer aldığı sorunlardan biri olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Birinci Karabağ Savaşı, nedenleri, aktörleri ve sonuçlarıyla beraber, birim ve sistem düzeyindeki değişkenler ışığında ele alınacaktır. Bu çalışma Karabağ Meselesini Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları ve arasındaki dönem boyutunda incelese de sorunun kaynağını anlamak için daha öncesini de ele almak faydalı olacaktır.

2.1. Savaşa Giden Süreç

2.1.1. Karabağ Meselesinin Kısa Tarihçesi

Her ne kadar mesele 1980’li yılların sonlarına doğru alevlense de soruna kaynak teşkil eden unsurların varlığı neredeyse iki yüz yıllık geçmişe sahiptir. Aynı zamanda Rusya’nın sorunun gelişiminde olduğu kadar kaynağında da önemli payı vardır. 19. Yüzyılın ilk yarısında cereyan eden Rusya-İran savaşları sonrasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları ile günümüzdeki Azerbaycan’ın güney bölgesi Rusya’ya bırakılmıştır. Henüz Osmanlı ile savaştan da yeni çıkmış olan İmparatorluk Rusya’sı bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusu güvenliği açısından tehdit görerek müttefiki olarak kabul ettiği Hristiyan milletlerden bazılarını bölgeye yerleştirmiştir.¹⁷⁴ Bu kapsamda sadece 1828-1830 yılları arasında 120.000’in üzerinde Ermeni nüfusu İran ve Osmanlı topraklarından getirilerek Yelizavetpol ve dönemin Azerbaycan toprağı olan İrevan Guberniyalarına¹⁷⁵ yerleştirilmiştir. Rus tarihçiler bu sayının belirtilenin aksine gayri-resmi göçlerle beraber 200.000’i aştığını, hatta 20. Yüzyılın başlarında Güney Kafkasya’da yaşayan yaklaşık 1.300.000 Ermeni’nin 1.000.000’den fazlasının bölgenin yerlisi olmadığını belirtmektedirler.¹⁷⁶ Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesinden rahatsız olan Karabağ’ın yerli halkının temsilcileri Rusya’nın o dönemdeki İran elçisi Aleksandr S. Griboyedov’a müracaat ederek göçlerin durdurulmasını talep etmişlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Mehman Süleymanov, “Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi”, *Azərbaycan Diplomatiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 4.

¹⁷⁵ Guberniya 1708-1917 yılları arasında Rusya İmparatorluğuna ait bir idari-bölgesel birimdir.

¹⁷⁶ Николай Николаевич Шавров, *Новая Угроза Русскому Делу в Закавказье: Предстоящая Распродажа Мугани Инорадцам* (Россия: Санкт-Петербург: 1911), 60-61.

¹⁷⁷ Akif Nağı, *Qarabağ Müharibəsi Qısa Tarix* (Bakı: 2014), 12.

Karabağ Meselesinin temelini oluşturan Ermenilerin bölgeye yerleştirilme politikası Ermeni nüfusun bölgede sonraki eylemleriyle daha da karmaşık hale gelmiştir. Aslında sorunun, zemini Rusya ve İngiltere'nin girişimleriyle hazırlanmış "Ermeni Meselesi"nin bir yansıması olduğu söylenebilir. İngiltere'nin desteğini yanına alan Rusya'nın 1878 Berlin Kongresinde gündeme getirdiği mesele etnik terörizmin öncülerinden olan Hınçak ve Taşnak Ermeni örgütlerinin 1887-1890 yılları arasında kurulması ile geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda kalkıştıkları isyanlar ve düşmanca girişimleri sonuçsuz kalan söz konusu örgütler 20. Yüzyılın başlarında dikkatlerini Güney Kafkasya'ya yöneltmiştir. 1905 yılında bu örgütlerin Bakü, Erivan, Zengezur ve Karabağ'da giriştikleri terör eylemleri sonucunda 50.000'den fazla Azerbaycanlı katledilmiş, sadece Karabağ bölgesinde 200'den fazla köy yakılarak yok edilmiştir.¹⁷⁸

2.1.1.1. Zengezur'un SSCB Tarafından Ermenistan'a Verilmesi

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan yaklaşık 120 yıllık Rusya egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan ettiği "İstiklaliyet Beyannamesi" ile kendisinin Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile Rusya tarafından işgal edilen Kuzey Azerbaycan'ın yasal varisi olduğunu duyurmuştur. Mezkûr tarihlerde Ermeniler tarafından Kafkasya'da kurulan ve işgalci niyetlerini Türkiye'ye ait bir coğrafi unsurun adını verdikleri sözde Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti, Karabağ ile ilgili asılsız iddialar ortaya atmıştır.¹⁷⁹ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Alimerdan Bey Topçubaşov 18 Kasım 1918'de Osmanlı Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ile müzakerelerinde Ermenilerin Karabağ meselesi ile ilgili iddialarını şöyle yorumlamaktadır: "Ermenilerin gündeme getirdikleri Karabağ meselesi 5 ya da 10 köy meselesi değil, tartışma 4 bölgenin tamamı (Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl ve Zengezur) üzerindedir. Burası öylesine bir hanlığın topraklarıdır ki, burada Ermeniler ve Müslümanların sayısı eşit olmasa da her halükârda Ermenilerin mutlak çoğunluğundan bahsedilemez. Ayrıca onlar buranın yerlisi değildir, aksine Rusya ile savaş sonrasında Türkiye'den göçenlerdir. Sonuçta Ermeniler Karabağ'da toplu halde değil, Müslümanlarla karışık yaşamaktadırlar. Buna rağmen biz meselenin barış yoluyla

¹⁷⁸ Nağ, *Qarabağ Müharibəsi Qısa Tarix*, 15-16.

¹⁷⁹ "Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər)", AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, *Azərbaycan Diplomatiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 33.

çözümünden yanayız”¹⁸⁰. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu yetkilileri arasındaki bu dirsek teması aynı zamanda daha meselenin başlarında bile Azerbaycan tarafının meseleye yaklaşımının Osmanlı İmparatorluğu ile istişare ve dayanışma temelinde ilerlediğine işaret etmektedir.

10 Ağustos 1920’de Rusya Komünist Partisinin Kafkas Bürosu (RKPKB) Sovyet Azerbaycan’ının itirazlarına rağmen Nahçıvan’ın Şerur-Dereleyez bölgesini Ermenistan’a veren ve Karabağ ve Zengezur’u Azerbaycan ile Ermenistan arasında “tartışmalı bölgeler” olarak ilan eden bir karar almıştır. Tartışmalı karar sonrasında 13 Ağustos 1920’de Moskova’da ilk Türk-Rus resmi görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Osmanlı heyeti böyle bir kararın alındığını öğrenmiş ve Ruslara itirazlarını dile getirmiştir. Söz konusu ziyarette Ermeni yanlısı Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Halk Komiseri Georgi Çiçerin ile görüşen Türk heyet bu görüşmeden olumlu bir netice alamamış, aksine Çiçerin Van ve Bitlis’in de Ermenistan’a verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Akabinde RSFSC lideri Vladimir İlyiç Lenin ile de görüşen heyet olumlu bir geri dönüş almıştır. Lenin Osmanlı heyetine kararın zaruret sonucu alındığını belirterek, kararın alınmasına sebep olan Rusya-Ermenistan Anlaşmasının bir hata olduğunu anladıklarını ve hatanın düzeltilmeye çalışılacağını ifade etmiştir.¹⁸¹

29 Kasım 1920’de Ermenistan’ın Sovyet güdümüne girmesi karşılığında SSCB yönetimi bir tartışmalı karar daha alarak Zengezur’u Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölmüş ve 3.637 kv verstlik¹⁸² (yaklaşık 3880 km²) Batı Zengezur ile Nahçıvan’ı Ermenistan’a vermiştir.¹⁸³ Nüfusun gerekçe gösterilerek alındığı kararın tartışmalı olan kısmı, Sovyetler Birliği’nin bu karara imza attığında Ermenistan’a verilen bölgede yaşayan Azerbaycanlı ve Ermeni nüfusun sayısındaki çelişkidir. Nitekim Sovyet Azerbaycan’ı Adalet Komiseri Behbud Ağa Şahtatlı’nın Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesine (RKPMK) gönderdiği yazısında Zengezur’da yaşayan Ermeni nüfusun sayısının 99.257, Azerbaycanlı sayısının ise 123.095 kişi olduğunu belirtilmektedir.¹⁸⁴ Ancak hem Zengezur Koridoru hem de Nahçıvan’ın Türk dış politikasındaki hassas konumu o tarihte

¹⁸⁰ Натиг Мамедзаде, *Геноцид Азербайджанцев в Карабахском Регионе Азербайджана: 1918- 1920* (Баку: ЭЛМ, 2017), 11.

¹⁸¹ ТВММ Gizli Celse Zabıtları, 84. Birleşim, Devre: 1. Celse. 4, 16 Ekim 1920, 166.

¹⁸² “Verst” SSCB’de ve Rusya’da kullanılan uzunluk ölçü birimi olup, 1 verst=1,0668 km²’dir.

¹⁸³ Lalə Hüseynova, “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Azərbaycandır!”, *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi* (25 Ağustos 2021).

¹⁸⁴ Qafar Çaxmaqlı, “Ermənistanın Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın işğal altındaki digər rayonlarında apardığı “erməniləşdirmə” siyasəti”, *Xalq Qəzeti* 242 (2014),6.

de kendini göstermiştir. Nitekim Türkiye Nahçıvan'ın henüz o yıllarda Ermeniler tarafından suni şekilde inşa edilmeye çalışılan Karabağ Meselesinin anahtar bileşenlerinden biri olduğunun bilinciyle hareket etmiştir.

Mart 1921'de gerçekleştirilen Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin Nahçıvan meselesini şiddetle savunması Rusya'da şaşkınlık yaratmıştır. Türkiye'nin söz konusu tavrı Moskova Konferansı protokollerine de yansımış, sonunda ise görüşmelerde bulunan heyetin "Türk Kapısı" olarak nitelendirdiği Nahçıvan Meselesi göreceli olarak Ankara'nın lehine çözüme kavuşmuştur.¹⁸⁵ Ancak Türkiye'nin bir milli mücadelenin tam ortasında yer alması o tarihte Zengezur Koridoru ile ilgili de benzer girişimlerin yapılmasını engellemiştir. Zengezur'un SSCB'nin eliyle Ermenistan'a verilmesi ile Azerbaycan'nın Nahçıvan ile Türkiye'nin ise Türk dünyası ile kara bağlantısının kesilmesini hedefleyen girişim siyasi tarih açısından kısa olarak nitelendirilebilecek bir süreliğine amacına ulaşmıştır.

2.1.1.2. Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Oluşturulması

Karabağ Meselesinin taraflarını ve kaynağını incelerken dikkat edilecek önemli bir husus da sorunun tanımlanma şeklidir. Özellikle 1919-1920'lerde Taşnaklar tarafından gündeme getirilen "Dağlık Karabağ" terimi coğrafi bir birim değil, Ermeni ayrılıkçılar tarafından üretilmiş siyasi bir olgudur.¹⁸⁶ Ermenilerin 1920'li yıllarda Karabağ'a yönelik temel amacı bölgenin özerklik kazanması ve sonrasında Sovyet Ermenistan'ına bağlanması olmuştur.

5 Temmuz 1921'de RKPMK'nın Kafkasya Bürosu, Stalin'in başkanlığındaki bir toplantıda 3 çekimser oya karşı 4 lehte oy ile Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin (DKMV) oluşturulması ve onun Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (ASSC) verilmesini kararlaştırmıştır.¹⁸⁷ 15 Şubat 1923'te Ermeniler Transkafkas Bölge Komitesine bir rapor sunarak Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin, ASSC'ye değil Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (ESSC) verilmesini talep etmiştir.

¹⁸⁵ İsmayıl Musa, "Azerbaycan ve Rus Kaynaklarına Göre 1921 Moskova-Kars Antlaşmaları ve Kuzey Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Meseleleri". *Bellekten* 66/246 (Ağustos 2002), 517.

¹⁸⁶ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "Qarabağ: etimologiyası, ərazisi və sərhədləri", *AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi: tarixə baxış, 13.

¹⁸⁷ "Qarabağ 1920-1980-ci illərdə", *AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*, *Azərbaycan Diplomatıyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 46.

Ermenilerin bu girişimi ve SSCB'nin baskısı sonrasında ASSC “Dağlık Karabağ İşleri Komitesi”ni kurmuştur. Komitenin faaliyetleri sonucunda 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ'a özel bir statü verilmesi karara bağlanmış ve merkezi Şuşa olan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti resmen kurulmuştur.¹⁸⁸ Özerklik ilanı sonrasında yapılan oturumlarda Ermeni tarafının talebi Laçın ve Kelbecer'den daha önce SSCB tarafından Emenistan'a verilen Batı Zengezur'a bir koridor açılmasını ve koridorun batısında kalan bölgenin Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir. Her ne kadar 1920'li yıllarda Ermenilerin bu talebi gerçekleşmese de mezkûr talep onların başlangıçta yapay olarak oluşturduğu Karabağ Meselesinin kaderini belirleyen unsur olmuştur. 1 Ağustos 1923'te Dağlık Karabağ'ın merkezi değiştirilmiş, Şuşa'nın yerine Hankendi yeni merkez olmuştur. Ermenilerin talepleri sonucunda bölgede yapılan referandum neticesinde Dağlık Karabağ Azerbaycan SSC'nin içerisinde kalmıştır. Böylece, Kasım 1924'te Dağlık Karabağ'ın ASSC'nin parçası olduğu resmen ilan edilmiştir.¹⁸⁹ Ermenistan Karabağ toprakları üzerindeki asılsız iddialarını Sovyetler Birliği zamanında da sürdürmüştür. Hatta SSCB'nin son on yılı aynı zamanda Birinci Karabağ Savaşının başlangıç yıllarıdır.

2.1.2. SSCB'nin Bölge Üzerindeki Kontrolü Kaybetmesi

Ermenilerin Azerbaycan'a ve özellikle Dağlık Karabağ'a yönelik toprak iddiaları onların sözde “Büyük Ermenistan” kurma planından bağımsız ele alınmamalıdır. Bu doğrultuda sürekli fırsat kollayan Ermeniler, 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Konstantin Çernenko'nun ölümü ve yerine Ermeni yanlısı Mihail Gorbaçov'un gelmesiyle birlikte aradıkları “fırsatı” bulmuşlardır. Neredeyse Sovyetler Birliğindeki Ermenilerin himayesini üstlenen Gorbaçov, Sovyet lideri olduktan sonra planlarına engel olabilecek tek kişi olan Haydar Aliyev'in icra ettiği Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin (SBKPMK) Siyasi Bürosu üyeliği ve SSCB Başbakanı Birinci Yardımcılığı görevlerinden istifaya zorlanmıştır. SBKPMK'nin 21 Ekim 1987'de yaptığı genel kurul toplantısına ilişkin notlarda, “toplantıda yoldaş H. A. Aliyev'in sağlık nedenlerinden dolayı Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu üyeliği görevinden alınması talebinin kabul edildiği”¹⁹⁰ belirtilmiştir. 24 Ekim 1987'de

¹⁸⁸ Fazıl Qaraoğlu, “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması”, *Azərbaycan Diplomatiası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 371.

¹⁸⁹ Qaraoğlu, “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması”, 372.

¹⁹⁰ Heydər Əliyev Elektron Sənədlər Toplusu, “SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini (1982-1987)”, *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 44.

ise aynı yöntem ile SSCB Başbakanı Birinci Yardımcılığı görevinden de istifa ettiği duyurulmuştur. Ancak 9 Şubat 1990'da Haydar Aliyev Rusya televizyonuna verdiği bir demecinde “çalıştığı son dönemde Gorbaçov’un kendisine karşı samimiyezsiz tavırlarından dolayı” istifa etmek zorunda kaldığını belirterek bunun bir plan olduğunu altını çizmiştir.¹⁹¹ Kasım 1987’de Ermeni lobisinin önde gelen isimlerinden Abel Aganbekyan Gorbaçov’un kurmayları arasına katılmıştır.¹⁹² Bu gelişme Birinci Karabağ Savaşını hızlandıran önemli etkenlerden biri olarak nitelendirilebilir. Nitekim A. Aganbekyan’ın Ermeni yanlısı Gorbaçov’un beyin takımına söz konusu terfi ile önceleri gizli hareket eden Ermeni Karabağ Komitesi ve onun Dağlık Karabağ Özerk Vilayetindeki kolu terör örgütü “Krunk” ve “Miatsum” (Birleşme) Hareketi adı altında bir araya gelerek aleni şekilde terör faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁹³

Karabağ’a yönelik niyetlerini adındaki sözde birleşme vurgusu ile açık eden terör örgütü “Miatsum”, 1988’de cereyan eden Askeran Olaylarının failidir. Birinci Karabağ Savaşı’nın fitilini ateşleyen bu olayların başlangıç sebebi de yine Karabağ Meselesidir. Nitekim 20 Şubat 1988’de 140 üyesinden 110’unun Ermeni 30’unun ise Azerbaycanlı olduğu DKMV Halk Vekilleri Sovyeti’nin Ermeni milletvekilleri, Azerbaycanlı milletvekillerinin toplantıya alınmadığı olağanüstü bir oturum ile Dağlık Karabağ’ın Sovyet Azerbaycan’ından alınarak Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti’ne katılması hakkında karar kabul etmiştir.¹⁹⁴ Karar ile aynı gün içerisinde Sovyet Ermenistan’ı uluslararası hukukun yanı sıra SSCB ve ASSC anayasalarına da aykırı bir şekilde benzer kararı kabul etmiştir.¹⁹⁵ Mezkûr gelişmelerin akabinde 24 Şubat 1988’de Karabağ’ın Askeran kentinde Ermeni ayrılıkçıları tarafından 2 Azerbaycanlının öldürülmesi, 19’unun ise yaralanması ile sonuçlanan terör hadiseleri Birinci Karabağ Savaşı’nın da habercisi olmuştur. SSCB’nin bu olayları görmezden gelmesi ve süreci yönetme becerisinden yoksunluğu Birinci Karabağ Savaşı’nın yanı sıra kendi sonunu da hazırlayan gelişmelerden biri olmuştur. Nitekim David R. Marples, Gorbaçov yönetiminin Karabağ Meselesini doğru yönetememesinin Sovyetler Birliğinin

¹⁹¹ Heydər Əliyev Elektron Sənədlər Toplusu “SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini (1982-1987)”, 44.

¹⁹² “Münaqişənin başlanması”, AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, *Azərbaycan Diplomatiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 66.

¹⁹³ “Münaqişənin başlanması”, AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, 66.

¹⁹⁴ Səfiyə Mehbalıyeva, “Ermənistanın Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddiaları beynəlxalq hüquq kontekstində”, *Xalq Qəzeti* 238 (2017), 3.

¹⁹⁵ Vahid Öməröv, “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi XX Əsrdə”, *Səs* 124 (2013), 15.

dağılmasında büyük payı olduğuna işaret etmektedir.¹⁹⁶ Öte yandan Sovyetler Birliği sadece Ermenilerin terör faaliyetlerine sessiz kalmamış, bu faaliyetlere askeri olarak da destek vermiştir. Bu doğrultuda söz konusu süreçte SSCB'nin Ermenistan SSC ile işbirliği sonucunda Azerbaycan halkına karşı yaptığı mezalimlerden biri 20 Ocak Katliamı'dır.

2.1.2.1. 20 Ocak Katliamı

Birinci Karabağ Savaşına giden süreçte Azerbaycanlıların SSCB'ye bakışını tamamen değiştiren ve ulusal bağımsızlık düşüncelerinin canlanmasında 20 Ocak Katliamının büyük önemi vardır. 1 Aralık 1989'da Sovyet Ermenistan'ı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesini öngören anayasaya aykırı bir karar almıştır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı alınmış bu karar Ermeni yanlısı Gorbaçov yönetimi tarafından görmezden gelinmiştir.¹⁹⁷ Sovyet Liderliği bununla da kalmamış doğrudan Azerbaycan'a askeri müdahale yaparak bir katliama yol açmıştır.

Sovyetler Birliği modern teknoloji ve teçhizatla donatılmış ordusu ile 1990 yılı Ocak ayının 19'unu 20'sine bağlayan gece Bakü'ye girerek kendi vatandaşlarına yönelik bir katliam gerçekleştirmiştir. Sözde ulusal hareketi bastırma amacını taşıyan Sovyet işgalinin amaçlarından biri de dikkatleri Bakü'ye çekerek Ermenistan'ın Karabağ'ın işgaline giden sürecin yolunu açmak idi. Sovyet gazetecileri bile o katliamda Bakü halkının neredeyse tamamen silahsız olduğuna tanıklık etmiştir. Bazı siyaset bilimciler Sovyetlerin bu davranışını bir devletin kendi şehrini pasifize etmesinden öte, sanki bir düşman şehrini ele geçirme hamlesiymiş gibi bir tutum olarak nitelendirmiştir.¹⁹⁸

Ermeni asker ve subaylarının da yer aldığı Sovyet ordusu 20 Ocak 1990 gecesi sadece Bakü'de 20'den fazlası kadın ve çocuk olmak üzere 131 Azerbaycanlıyı katletmiş, 600'e yakın Azerbaycan vatandaşını yaralamıştır. Katliamın ertesi günü 21 Ocak 1990'da Moskova'da tecrit hayatı yaşayan Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Moskova'daki daimî temsilciliğine gelerek katliamı kınamış ve Komünist Parti üyeliğinden istifa etmiştir. Ayrıca Gorbaçov, SSCB ve ASSC anayasalarının 119. ve 71. Maddelerini çiğneyerek 20

¹⁹⁶ David R. Marples, "Revisiting the Collapse of the USSR", *Canadian Slavonic Papers* 53/2/4 (2011), 461-473.

¹⁹⁷ "Тарихə Вахыш" *Azərbaycan Diplomatiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 5. "Münaqişənin başlanması", AMEA-nın A.Вакıханов adına Tarix İnstitutu, 66.

¹⁹⁸ Теодор Дечев, "“Черният януари” в Баку-1990, Карабахският конфликт и разпадането на Съветския Съюз", *Политика с игурност* III/4 (2019), 72.

Ocaktan itibaren geçerli olmak üzere olağanüstü hâl ilan edilmesi hakkında bir karar imzalamıştır.¹⁹⁹ Türkiye'nin 20 Ocak Katliamına yaklaşımı toplum ve siyasi irade açısından farklılık göstermektedir. 20 Ocak Katliamı esnasında kamuoyu her ne kadar Azerbaycan'ın yanında yer alsada bu eğilim yönetici erkin tutumu ile paralel olmamıştır. Henüz Sovyet tanklarının Bakü'de konuşlanıp 20 Ocak için hazırlandıkları esnada, 16 Ocak 1990'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi bir açıklama yaparak Ermenistan SSC ile Azerbaycan SSC arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları Sovyetler Birliğinin bir iç meselesi olarak gördüğünü ve olayların silahlı bir boyut kazanmış olmasını endişeyle karşıladığını belirtmiştir.²⁰⁰ 20 Ocak Kafkasya'da SSCB'nin Türkiye ile dolaylı rekabetinin ilk belirgin örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Bunun nedeni SSCB'nin Türkiye nüfuzundan arınmış bir Kafkasya hayaline giden önemli bir olayda Ankara'yı denklemin dışında bırakmış olmasıdır. Diğer taraftan SSCB'nin 15 Ocak 1990 itibarıyla Azerbaycan SSC'de ilan ettiği Olağanüstü Halin sınırları da oldukça dikkat çekicidir. Moskova Hükümeti'nin ASSC'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne sınır olan bölgelerini de kapsayan Olağanüstü Hal kararı ve söz konusu bölgelere asker sevk etmesi²⁰¹ aynı zamanda Ankara'ya da bir gözdağı içeriyordu. Her ne kadar Moskova söz konusu adımın Türkiye'ye yönelik bir hamle olmadığını Ankara'ya iletmiş olsa da böylesine bir açıklamaya ihtiyaç duyulması bile o dönemde Türkiye'nin SSCB'nin girişimlerinden endişe duyması için yeterli idi. 17 Ocak 1990'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar tarafından yapılan açıklama oldukça dikkat çekicidir:

“Sovyet birliklerinin güneye kaydırılması üzerine, Moskova hükümeti, Büyükelçimiz Vural Volkan aracılığıyla bu kaydırmaların amacı konusunda ayrıntılı bilgi vermiş bulunuyor. Moskova, Türk ve İran sınırlarında almakta olduğu güvenlik önlemlerinin Türkiye'ye yönelik herhangi bir amaç taşımadığını, hasmane bir niyet bulunmadığını bildirdi. Bu teminat üzerine, Türkiye şimdilik karşı bir askeri tedbiri ya da sınıra kuvvet kaydırmayı düşünmüyor. Meseleyi bu aşamada Sovyetler'in bir iç meselesi olarak görüyoruz.”²⁰²

¹⁹⁹ Əliqismət Bədəlov, “Qəhrəmanlıq tariximizin “20 Yanvar” səhifəsi”, *Xalq qəzeti* 05 (2014), 4.

²⁰⁰ Bilal N. Şimşir, “Azerbaycan: Kızılordu'nun Azerbaycan'ı İşgali ve Türkiye'nin Tepkisi (Ocak 1990)”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi* (2012), 62.

²⁰¹ Şimşir, “Azerbaycan: Kızılordu'nun Azerbaycan'ı İşgali ve Türkiye'nin Tepkisi (Ocak 1990)”, 62.

²⁰² *Milliyet*, “Önlem düşünülüyor” (17 Ocak 1990).

Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamalardan hareketle 20 Ocak Katliamı'nın öncesinde Türkiye'nin böylesine bir rekabete yanaşmadığı veya SSCB'nin olası düşmanca tavırları konusunda itidalli davrandığı görülmektedir. Buna rağmen Sovyetlerin 20 Ocak Katliamı'nı gerçekleştirme motivasyonlarından biri de Azerbaycan halkının yükselen milliyetçi tutumu ve Türkiye'ye yönelik yaklaşımı olmuştur.

20 Ocak Katliamının yaşandığı gün Azerbaycan'ın Moskova temsilcisi Zöhrab İbrahimov'un "Nahcivan parlamentosunun Türkiye'ye katılma kararı aldığı" yönündeki açıklamaları ve bunun Türk basınında geniş yankı bulması²⁰³ olayların şiddetini daha da artırmıştır. Daha sonraki gelişmelerde de görüleceği gibi Rusya'nın Türkiye-Azerbaycan bağının Nahcivan üzerinden gerçekleşeceği algısı, onun Türkiye ile Kafkasya'daki rekabetinde Ankara'ya yönelik hamlelerinin çoğunun Nahcivan üzerinden gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Nitekim SSCB'de Baltık ülkeleri ile başlayan bağımsızlık ilanlarının Kafkasya ayağının fitili de yine Nahcivan'ın eliyle ateşlenmiştir.

2.1.2.2. Sovyet Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık Akımı ve Türkiye'nin Yaklaşımı

1980'lerin ortalarında Sovyetler Birliği'nin Batı ülkelerinden ekonomik ve teknolojik açıdan geriliği ortaya çıkmış, SSCB kendisini bir kriz ortamı içerisinde bulmuştur. 1985-1991 yılları arasında Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroyka girişimleri birliğin çöküşünü engelleyememiştir. Başta daha çok sosyalist ülkeyi kendi ittifakına çekmek amacıyla hareket eden SSCB, 1977 anayasasının 72. maddesi gereğince katılımcı devletlerin özgürce ayrılabilmesini garanti altına almıştır.²⁰⁴ 1989 yılına gelindiğinde Karabağ Meselesi başta olmak üzere SSCB içerisinde etnik çatışmalar alevlenmiş ve SSCB içerisindeki devletlerin milliyetçi duyguları bir dizi Sovyet ülkesinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ile sonuçlanmıştır. 1990 yılı Sovyetler Birliği'nin içerisinde artan milliyetçi hareketler ile mücadele ettiği, Birlik devletlerinin ise sırasıyla kendi yasalarının SSCB yasalarının üstünde olduğunu ilan ettiği bir dönem olmuştur.

SSCB'nin Sonunun Başlangıcı

²⁰³ Cenk Başlamış, "Bakü'de "Kızılordu cehennemi"... Nahcivan Parlamentosunun kararı: Türkiye'ye İltihak", *Milliyet* (21 Ocak 1990).

²⁰⁴ Анатолий Морковкин, "История распада СССР. Предпосылки и основные шаги", *TACC* (25 Aralık 2021).

9 Mart 1990'da Gürcistan SSC Yüksek Konseyi, radikal bir şekilde Kızıl Ordu birliklerinin 1921'de Gürcistan'a girişini işgal olarak nitelendiren "Gürcistan Devlet Egemenliğinin Korunmasına İlişkin Garantiler Hakkında Karar"ı kabul etmiştir.²⁰⁵ Domino etkisi yaratan bu girişimi SSCB'de art arda birkaç cumhuriyetin bağımsızlık ilanları ve referandumlar takip etmiştir.

11 Mart 1990 tarihinde, Gorbaçov'un iktidara gelişinin beşinci yıldönümünde, Vitautas Landsbergis başkanlığındaki Litvanya Yüksek Konseyi, ülkesinin bağımsızlığını ilan etmiş, böylece Litvanya SSCB'den ayrılma iradesini ortaya koyan ilk Sovyet devleti olmuştur. Henüz Vilnius'ün aldığı kararın "şokunu" atlatmamışken Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Gennadi Gerasimov, bu girişimin "çok vahim" sonuçlar yaratabileceğini ve Moskova'yı kaygılandırıldığını, Litvanya'nın bağımsızlık ilanına dışarıdan verilecek siyasi desteği "işçilerine müdahale" olarak değerlendireceklerini ifade etmiştir.²⁰⁶ Üçüncü taraflara yönelik alenen tehdit barındıran bu açıklamalara rağmen ABD, İngiltere ve Fransa Litvanya'nın kararına desteklerini ifade etmiştir. Ancak bu ülkelerin üçü de sözlü destekten öteye gidememiş, Litvanya'nın bağımsızlığını tanıma konusunda herhangi bir tutum sergilememiştir.

30 Mart 1990'da Estonya aşamalı olarak bağımsızlığa yürüyeceğini ilan etmiş, ertesi gün ise Tallin Parlamentosu tam bağımsızlığa yönelik "geçiş dönemi" ile beraber SSCB'yi "Estonya topraklarında hiçbir yasal yetkisi olmayan işgalci güç" olarak tanımlayan kararı da onaylamıştır.²⁰⁷ Diğer yandan 31 Mart günü SSCB Devlet Başkanı Gorbaçov, Litvanya Parlamentosuna çağrıda bulunarak 11 Martta ilan ettiği bağımsızlık kararını geri almasını istemiş, aksi takdirde söz konusu adımdan vazgeçilmemesinin "herkes için tehlikeli sonuçlar doğuracağını" belirterek tehdit etmiştir.²⁰⁸

4 Mayıs 1990'da Letonya da Litvanya'nın izinden giderek benzer bir adım atmıştır. 138 vekilin katılımıyla gerçekleşen oylamada Letonya Parlamentosu, oy birliği ile bağımsızlık öncesi bir geçiş döneminin başlatılmasını öngören karar almıştır. Aslında söz konusu girişim ile Letonya Hükümeti Litvanya gibi açıkça Moskova ile çatışmaya girmek

²⁰⁵ "Постановление Верховного Совета Грузинской ССР О Гарантиях Защиты Государственного Суверенитета Грузии", 9 марта 1990 г. № 214-XI с. Ведомости Верховного Совета Грузинской Советской Социалистической Республики, Тбилиси, № 3(596) Марта 1990 г, 52-53.

²⁰⁶ *Milliyet*, "Vaşington: Moskova karara saygı göstermeli" (13 Mart 2024).

²⁰⁷ Cenk Başlamış, "Estonya da 'hayırsız'", *Milliyet* (1 Nisan 1990), 4.

²⁰⁸ Michael Parks, "Gorbachev Proposes Talks With Lithuania: Secession: He warns of 'grave consequences' of move for independence. But Landsbergis rejects the Soviet leader's terms as 'harsh.'", *Los Angeles Times* (1 April 1990).

istemediğini de göstermiştir.²⁰⁹ Haziran 1990’da yine benzer bir girişim Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nden gelmiştir. 23 Haziran’da Kişinev Parlamentosu, Moldova’nın üniter ve bölünmez bir devlet olduğunu ve hiç kimsenin ülkenin topraklarını veya zenginliklerini üstlenme hakkına sahip olmadığını açıkça belirten bir bildirme ile egemenliğini ilan etmiştir.²¹⁰ Sovyetler Birliğini etkileyen en önemli egemenlik ilanı adımı ise şüphesiz Ukrayna’dan gelmiştir. Nitekim SSCB’nin nüfus ve ekonomi bakımından Rusya’dan sonra en büyük ülkesi olan Ukrayna’nın 16 Temmuz 1990’da egemenliğini ilan etmesi artık uluslararası toplumda Sovyetler Birliğinin dağılacağı inancını pekiştirmiştir. Ukrayna devletinin en yüksek düzeyde otorite olduğu vurgulanan egemenlik bildirisi aynı zamanda ekonomik egemenliğe de geniş yer ayırmıştır.²¹¹ Moskova Hükümeti SSCB’nin tahıl ambarı ve ikinci en önemli ekonomik birimi olan Ukrayna’nın egemenlik ilanına Baltık ülkelerinininkinde olduğu gibi sert tepki vermemiştir. Bunun en önemli nedeni ise Ukrayna’nın egemenlik bildirisinde ülkenin siyasi bağımsızlığına atıfta bulunulmamış olmasıdır.²¹²

Bağımsızlık ilanları sonrasında birliğin içerisindeki devletler birer birer kendi devletlerinin yasalarının SSCB yasalarının üstünde olduğunu ilan eden bildirimler yayınlamıştır. “Egemenlik geçit töreni” olarak nitelendirilen bu gelişmeler aslında Sovyetler Birliğinin sonunun başlangıcı olmuştur. Bir taraftan SSCB’nin çöküş süreci diğer taraftan Birlik içerisindeki etnik çatışmalar ile daha da karmaşık hale gelen durum RSFSC halk grubunun milletvekillerinin olağanüstü kongresinde Pyotr Zerin tarafından şöyle özetlenmektedir:

“Şu anda SSCB’nin çöküş süreçlerinin yanı sıra, ülkemizde etnik gruplar arası ilişkilerin şiddetlenmesi ile bağlantılı olarak, sadece ülkemizin tüm sağlıklı güçleri değil, Avrupa Topluluğu da alarm veriyor. Egemenlik geçit töreni, başlatanlar dâhil herkesin acı çektiği bir savaşa dönüşüyor. Ekonomik bağların çöküşü, ayrılıkçılığın güçlenmesi, federal ve cumhuriyetçi yasalar arasındaki kopukluk... Ve bunun sonucunda iktidarın her gün felce uğraması ve genel bir karışıklık.”²¹³

²⁰⁹ Cenk Başlamış, “Letonya Litvanya’nın izinde”, *Milliyet* (5 Mayıs 1990), 4.

²¹⁰ *Moldpres*, “23 June 1990. Parliament adopts Declaration on Sovereignty of Moldova” (23 Haziran 2021).

²¹¹ “Document 6: Declaration of The State Sovereignty Of Ukraine, Adopted by The Supreme Council of The Ukrainian SSR on Monday, 16 of July”, 1990 *Studia Diplomatica*, Vol. 46/3/5 (1993), 340.

²¹² “Document 6: Declaration of The State Sovereignty Of Ukraine, Adopted by The Supreme Council of The Ukrainian SSR on Monday, 16 of July”, 341.

²¹³ Морковкин, “История распада СССР. Предпосылки и основные шаги”.

Zerin'in özetlediği Sovyetlerin dağılması ile sonuçlanan süreç aynı zamanda Karabağ Meselesinin de uluslararası toplumun gündemine yerleşmeye başlaması ile eşzamanlı ilerlemiştir. SSCB'nin ve selefi Rusya'nın kendi iç sorunlarıyla boğuştuğu bu dönem Türkiye'nin Azerbaycan politikası için bir fırsat niteliğinde olmuştur. Ancak Ankara bu dönemde bile Sovyetlerin "içişlerine müdahale" tehdidini göz önünde bulundurarak dengeli hareket etmiştir.

Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, Sovyet ülkelerinin egemenliklerini ilan ettiği SSCB açısından zor bir dönemde bu ülkelere doğrudan destek vermekten kaçınmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri SSCB'nin bu dönemde bağımsızlık için yola çıkan cumhuriyetlerine verilen destekleri "içişlerine müdahale" sayacağı konusunda sık sık yaptığı uyarıdır. Nitekim Litvanya'nın bağımsızlığını ilan ettiği esnada Ankara da Litvanya'yı bağımsız ülke olarak tanımayacağını duyurmuştur. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bu konuda Nahcivan'ın bağımsızlık ilanında benimsenen yaklaşıma benzer bir tutum takınılacağını belirterek "herhangi bir şey yapmayacaklarını" ifade etmişlerdir.²¹⁴

Türkiye'nin, o yıllarda Karabağ Meselesi ve Azerbaycan politikası hususunda SSCB'yi de tedirgin etmeden gücü nispetinde uğraştığı görülmektedir. Zira "egemenlik geçit töreni"ne katılan Sovyet Cumhuriyetlerinden biri de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. Aslında söz konusu girişimi ilk başlatan Sovyet Nahcivan'ı olmuştur. 20 Ocak Katliamının hemen öncesinde 19 Ocak 1990'da Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (NÖSSC) Yüksek Sovyet'i Nahcivan'ın SSCB'den ayrılması hakkında karar kabul etmiştir.²¹⁵ Nitekim Nahcivan'ın bu adımı SSCB'nin bir gün sonra Bakü'de gerçekleştirdiği katliam ile beraber okunduğunda daha da anlam kazanmaktadır. Nitekim Nahcivan SSC Yüksek Sovyet'i önünde toplanmış 20 bin Azerbaycan Türkünün baskısı sonucunda alınmış bu karar, Sovyetler Birliği'ne başkaldırı niteliğinde olmuştur. Aslında Moskova'nın gizli amacı dikkatleri Bakü'ye yönelterek Nahcivan'ın Ermeniler tarafından işgalini kolaylaştırmak idi.²¹⁶ Zira Litvanya ve Letonya'nın egemenlik ilanı söz konusu olduğunda güç kullanılmamasını isteyen

²¹⁴ *Milliyet*, "Ankara'nın tutumu" (13 Mart 2024).

²¹⁵ Elçin Əhmədov, *Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü: Etnik Təmizləmə, Soyqırımı, Terror, İşğal II Kitab*, (Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2015), 46.

²¹⁶ Tural Səfərov "Naxçıvan müstəqillik və dövlətçilik uğrunda mübarizənin ön cərgəsində olmuşdur", *Xalq Qəzeti* (19 Ocak 2012), 4.

ABD'nin, Ermeni lobisinin etkisiyle Rusya'nın Azerbaycan'a asker sevkiyatını desteklediğini açıklaması da bu iddiayı güçlendirmektedir.²¹⁷ Nahcivan SSC, bağımsızlık kararı metninde Türkiye'nin garantörlüğünü içeren 1921 Kars Antlaşması'na atıfta bulunarak SSCB'nin bu hamlesine dolaylı olarak cevap vermiştir. Türkiye'nin Nahcivan'ın bağımsızlık kararına yönelik yaklaşımı SSCB'nin "içişlerine müdahale" ikazları gölgesinde zımni onay şeklinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar Azerbaycan SSC Nahcivan'ın aldığı bağımsızlık kararını 8 gün sonra 27 Ocak 1990'da iptal etmişse de Nahcivan'ın bu girişimi egemenliğine kavuşmak isteyen Sovyet Cumhuriyetlerini cesaretlendirmiştir.²¹⁸ Buna rağmen Nahcivan'ın bu girişiminin daha sonra resmîyet kazandığı ve engellenmediği görülecektir.

Nahcivan'ın SSCB'den ayrılma kararı aldığı gün, 19 Ocak 1990'da Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının da ciddi boyutlara ulaşmasıyla birlikte Moskova'nın Ankara Büyükelçisi Albert Çerişev, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından bakanlığa çağırılmıştır. Dışişleri Bakanı Yılmaz, SSCB yönetiminin çatışmaları kontrol altına alırken Ermenilerin başlattığı ve tamamen yanıltıcı "Azeriler, Ermenileri katliyor" şeklindeki propagandadan etkilenip Azerbaycan Türklerine daha sert davranmasından Ankara'nın endişe duyduğunu Çerişev'e iletmiştir.²¹⁹ Ancak bir gün sonrasında Bakü'de yaşanan ve SSCB'nin faili olduğu katliam, Moskova yönetiminin Ankara'nın endişelerini görmezden geldiğini göstermiştir.

"Rekabet İçin Olgunlaşma" Dönemi

SSCB'nin dağılması ile sonuçlanan bu dönem Türkiye açısından kelimenin tam anlamıyla Rusya ile rekabet anlamına gelmeyebilir. Ancak Ankara bir "grand strateji" oluşturma yeteneğine sahip her büyük devletin yaptığı gibi kendisini sonraki dönem için hazırlamıştır. Bu nedenle bu süreç de dolaylı olarak rekabet niteliğindedir. Moskova'nın "egemenlik geçit töreni"nin çözümüne odaklandığı dönemde Türkiye'nin Azerbaycan politikası da bir inşa süreci geçirmiştir. SSCB'nin Litvanya, Letonya ve Moldova'nın bağımsızlık hazırlıkları ile mücadele ettiği Mayıs-Haziran 1990'da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde de bazı gelişmeler yaşanmakta idi. Bunlar arasında sonrası için büyük öneme

²¹⁷ Abdulkadir Kılıç, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sürecinin TBMM'ye Yansımaları*, (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022).

²¹⁸ Anar İbrahimov, "Naxçıvan SSRİ-nin tərkibindən necə ayrıldı: 19 yanvar 1990-cı il- sonun başlangıcı", *Nuhçıxan* (20 Ocak 2020).

²¹⁹ Nur Batur, "Sovyet Sınırında 'Alarm'", *Milliyet* (20 Ocak 1990).

sahip olan gelişmelerden biri 28 Mayıs 1990'da Kayseri'de toplanan ve çok sayıda bilim adamının katıldığı Milletlerarası Büyük Azerbaycan Kongresi olmuştur.²²⁰ Bu kongrenin aynı zamanda Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanının 72. yıldönümüne tevafuk etmesi sonraki dönem için Türkiye'nin Azerbaycan politikasının habercisi olmuştur. Kongrenin Türk dış politikasını ilgilendiren en önemli boyutu ise Azerbaycanlı bilim adamlarının Sovyet mirası olan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş yolundaki irade beyanı olmuştur.²²¹ Söz konusu gelişme bu tez çalışmasının iddiaları açısından oldukça önemlidir. Nitekim Aaron Friedberg'in kavramsallaştırmasından yola çıkıldığında (ripe for rivalry) Azerbaycan açısından Latin alfabesine geçiş aynı zamanda Türkiye ile bağları her alanda pekiştirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Ankara'nın bu hamlesi, Friedberg'in "gelişmekte olan güçlerin kendi anlayışlarını daha doğru yansıtan yeni düzenlemeler" olarak kastettiği olguyu temsil etmektedir. Nitekim bu kongrede ortaya atılan Latin alfabesine geçiş fikri sonrasında siyasi irade tarafından da sahiplenilecek ve Azerbaycan resmen Latin alfabesine geçecektir.

2.1.2.3. Azerbaycan'ın Resmen Bağımsızlığını İlan Etme Süreci

Sovyetler Birliği devletleri sırayla egemenliklerini ilan ederken Mayıs'ta Sovyet Azerbaycan'ı da bu silsileyi takip etmiştir. 18 Mayıs 1990'da cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçen Azerbaycan'da Ayaz Mutallibov ASSC Yüksek Sovyet'i tarafından ilk cumhurbaşkanı olarak göreve getirilmiştir.²²² Bu gelişmeden üç gün sonra ise Cumhurbaşkanı tarafından 28 Mayıs 1918 yılına atıfla 28 Mayıs'ı cumhuriyetin kuruluş yıldönümü olarak ilan eden bir karar imzalanmıştır.²²³ Azerbaycan açısından önemli gelişmelerden biri de SSCB'de en üst görevlerde bulunan ilk Türk olan Haydar Aliyev'in 20 Ocak Katliamı sonrası Sovyet yönetimine yönelttiği yüksek itirazları sonucunda Azerbaycan'a dönmesi olmuştur.

Haydar Aliyev'in Moskova'dan Azerbaycan'a Dönüşü

Sovyetlerin çöküş süreci, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Karabağ Meselesinin ülke gündeminin birincil maddesi haline gelmesi gibi önemli gelişmeleri beraberinde

²²⁰ *Milliyet*, "Azerbaycan'da Bağımsızlık İlanı-Azerbaycan Kongresi" (28 Mayıs 1990).

²²¹ Kılıç, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sürecinin TBMM'ye Yansımaları*, 26.

²²² *Azadlıq Radiosu*, "Azərbaycanın ilk prezidenti vəfat edib" (28 Mart 2022).

²²³ "Müstəqillik ərəfəsində və müstəqillik illərində mühüm hadisələrin xronologiyası", *Prezident Kitabxanası*, https://republic.preslib.az/az_fl.html, Erişim 14 Mart 2024.

getirmiştir. Buna ek olarak yeni şekillenen Azerbaycan devletinin önemli bir figürü olan Haydar Aliyev'in dış politikada açtığı yol Karabağ Meselesinin tarihi süreci boyunca gündemden düşmeyecektir. Neoklasik Realistlerin ısrarla atıfta bulunduğu dış politikada birey faktörünün önemi Haydar Aliyev ve Azerbaycan dış politikasında belirgin olarak kendisini göstermektedir.

Henüz Moskova'da olduğu yıllarda Ermeni bürokratlar tarafından Pantürkçülük ile itham edilen Haydar Aliyev, Moskova'da üst düzey görevlerde bulunduğu 18 yıllık dönem boyunca aynı zamanda SSCB-Türkiye ilişkileri açısından da önemli bir aktör konumunda olmuştur. 1987 yılında Ermeni akademisyen Suren Eyvazyan'ın Gorbaçov'a mektup yazarak Haydar Aliyev'i 1969-1982 yılları arasında Pantürkizm siyaseti yürütmekle suçlaması ve bunun için soruşturma açılmasını istemesi²²⁴ Aliyev'in önemini belirgin şekilde ortaya koymaktadır.

SSCB'de ilk ve tek Türk olarak Politbüro üyesi seçildiğinde Türk basını kendisinden "Bir Türk yıldızı Moskova'da-Kremlinde"²²⁵ diye gururla bahsetmiştir. Gorbaçov'un Ermeniler adına Karabağ Meselesinin hamiliğini yapmaya başlamasıyla birlikte Haydar Aliyev Moskova'nın bu tutumunu protesto amacıyla Ekim 1987'de SSCB Politbüro üyeliğinden istifa etmiştir.²²⁶ Nitekim Aliyev'in istifasından 15 gün sonra Karabağ Meselesi SSCB'nin gündemine oturmuştur. Haydar Aliyev'in istifası sonrasında Ermeni yanlısı Gorbaçov açısından "aranan kan" bulunmuş ve Ermeni lobisinin öncülerinden Abel Aganbekyan Gorbaçov'un yeni kurmayı olmuştur. Aganbekyan'ın Kasım 1987'de Paris'teki bir basın toplantısında "Dağlık Karabağ Ermenistan'a verilmelidir"²²⁷ şeklindeki çıkışı SSCB'nin tabutuna çakılan ilk çivi olmuştur. Öte yandan sürekli Türkiye yanlısı ve "Pantürkizm" ile suçlanan Haydar Aliyev'in istifa etmek zorunda bırakılarak yerine Ermeni Lobisinin en önde isimlerinden Abel Aganbekyan'ın 15 gün arayla Gorbaçov yönetimine dâhil edilmesi Rusya-Türkiye rekabetinin de yeni dönemdeki işareti olmuştur. Nitekim Haydar Aliyev de bu iki gelişme arasındaki ilişkiyi daha sonra değerlendirdiğinde söz konusu sürecin önceden planlanmış olduğunu ifade

²²⁴ Musa Qasımlı, *Heydər Əliyev-İstiqlalə Gedən Yol (1969-1987-ci İllər)* (Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006), 544.

²²⁵ Qasımlı, *Heydər Əliyev-İstiqlalə Gedən Yol (1969-1987-ci İllər)*, 535.

²²⁶ İradə Hüseynova, "Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində", *Respublika* 275 (2019), 4.

²²⁷ Hüseynova, "Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində", 4.

etmiştir. ²²⁸ Nihayet 20 Temmuz 1990'da Bakü'ye, iki gün sonra ise oradan Nahcivan'a dönen Haydar Aliyev burada yerli halk tarafından sevgi seliyle karşılanmıştır.

Nahcivan'ın Bağımsızlık İlanı: Ulusal Diriliş Günü

Pantürkizm ile itham edilerek planlı olarak Moskova'dan ayrılmak zorunda bırakılan Haydar Aliyev, Nahcivan'a dönüşü sonrasında 30 Eylül 1990'da Nahcivan ÖSSC Yüksek Sovyeti'ne milletvekili seçilmiştir. SSCB sonraları selefi Rusya'nın yaptığı gibi Azerbaycan'ı Türkiye'nin yörüngesinden çıkarmak istedikçe hamleleri tersine sonuç vermekte idi. Nitekim Haydar Aliyev'in Nahcivan ÖSSC'ye vekil seçilen Haydar Aliyev Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin sembolüne dönüşmüştür. 17 Kasım 1990'da Haydar Aliyev'in başkanlığında gerçekleşen tarihi oturumda Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adından "Sovyet Sosyalist" kelimeleri çıkarılmış, özerk cumhuriyetin "Yüksek Sovyeti" "Ali Meclis" olarak değiştirilmiş ve en önemlisi ise bayrağından orak ve çekiç çıkarılarak Türklük, İslam ve bağımsızlığı sembolize eden ay yıldızlı üç renkli bayrak Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin resmi bayrağı olarak kabul edilmiştir.²²⁹ Gorbaçov'un daha sonra itiraf ettiği gibi bölgeyi "Ruslaştırma" politikası suya düşmüş ve Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabeti açısından ilk dönemeç olarak kabul edilebilecek bir süreç başlamıştır. Öte yandan Haydar Aliyev başkanlığındaki Nahcivan Ali Meclisi'nin söz konusu oturumun en önemli gündem maddesinin ise 20 Ocak Katliamı ile Karabağ Meselesi olması oldukça dikkat çekicidir.²³⁰ Bu gelişmeler neredeyse beyin ölümü gerçekleşmek üzere olan Sovyetler Birliğini oldukça tedirgin etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından 1992 yılında 17 Kasım gününün "Ulusal Diriliş Günü" olarak ilan edilmesi aslında 17 Kasım 1988 olaylarına atıfta bulunsa da 17 Kasım 1990'da Nahcivan'ın bağımsızlık ilanının da bu kararda büyük payı vardır.

Azerbaycan'ın Resmi Bağımsızlık İlanı

Nahcivan'ın bağımsızlık ilanı sonrasında harekete geçen Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Haydar Aliyev'in yoğun teşebbüsü sonucunda 5 Şubat 1991'de yapılan bir oturum ile tıpkı Nahcivan ÖSSC'nin birkaç ay öncesinde yaptığı gibi Azerbaycan SSC'nin adındaki "Sovyet Sosyalist" ibarelerine son vererek Azerbaycan Cumhuriyeti

²²⁸ Hüseynova, "Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində", 4.

²²⁹ Hüseynova, "Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində", 4.

²³⁰ Hüseynova, "Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində", 4.

adına karar vermiştir. Bu oturumda ayrıca ay yıldızlı üç renkli bayrak Azerbaycan'ın da devlet bayrağı olarak kabul edilmiştir.²³¹ 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı düzenlenen başarısız darbe girişiminin yarattığı kriz ortamını fırsata çeviren Azerbaycan Cumhuriyeti SSCB'deki darbeden 11 gün sonra, 30 Ağustos 1990 yılı saat 13.30'da "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığının Yeniden Tesisine İlişkin Bildiri"yi kabul ederek bağımsızlık iradesini resmiyete dökmüştür.²³² 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasa Kanunu"nun oybirliğiyle kabul edilmesiyle Azerbaycan Cumhuriyeti resmen bağımsızlığına kavuşmuştur.²³³

Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Azerbaycan, bağımsızlığını resmen ilan etmesinin arından Türkiye'ye tanınma talebini iletmiş ve Ankara 9 Kasım 1991'de bağımsızlığının 22. gününde Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur.²³⁴ Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıma kararı Kafkasya'daki rekabeti yeni bir boyuta taşımıştır. Ankara, 9 Kasım 1991'e kadar sürekli SSCB'nin içişlerine müdahale endişesi gölgesinde yürüttüğü Azerbaycan politikasında bir değişikliğe gitmiş, tanıma kararında "Sovyetler Birliği'ne rağmen" hareket etmiştir. Nitekim Ankara'nın bu hamlesi sonrasında SSCB tarafının şaşkınlığı bu kanıyı destekler niteliktedir. Moskova'nın resmi iletişim kanallarından "Nezavisimaya Gazeta"nın 9 Kasım 1991 tarihli baskısında geniş yer verdiği gelişmede, 6 Kasım'da SSCB ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının bu konuyla ilgili görüşmesinde Türk tarafından bu konuda acele edilmemesi istendiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu'nun da resmî açıklamalarına yer verilen haber içeriğinde Rus tarafının durumu oldukça şaşkınlıkla karşıladığı da bariz bir gerçektir. Öte yandan dönemin Rus analistleri bu adımın tesadüften ziyade uzun süren bir planlamanın ürünü olduğu kanaatini de paylaşmaktadırlar.²³⁵ Sovyetler Birliği'nin Ankara'nın bu adımına cevabı ise Azerbaycan'ı yeni bir çatı altında yeniden kendi yörüngesine çekme planı olmuştur. Bu

²³¹ Tahir Qaffarov (ed.), "Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)", (Bakı: Elm, 2008), 230.

²³² Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 233.

²³³ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 236.

²³⁴ Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Republic of Türkiye, "İkili siyasi ilişkiler" (19 Mart 2024).

²³⁵ Айдын Мехтиев, "Сегодня Турция Признает Независимость Азербайджана", *Независимая Газета* (9 Ноября 1991).

gelişme aynı zamanda SSCB'nin artık bölgede kontrolü kısmen kaybetmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olması SSCB tarafından takdir edilecek bir adım olmadığı bir gerçektir. Sovyetler, bu hamlenin Kafkasya'da bölge halkıyla tarihi, etnik ve kültürel bağları olan bir ülkenin gelecekte kendine rakip olacak düzenlemeler yapmasından endişe duymuş ki Ankara'nın tanıma kararından 5 gün sonra derhal harekete geçmiştir. 14 Kasım 1991'de Moskova'ya yakın Novo-Ogaryova kentinde SSCB'nin Komünist yönetim kadrolarını harekete geçirmiş, Azerbaycan'ın da dâhil olduğu ve 4'ü Türk cumhuriyeti olan 7 Sovyet ülkesinin yöneticileri "Egemen Devletler İttifakı" adı altında yeni bir birliğin oluşturulması için güya SSCB'ye başvuruda bulunmuştur. Ancak yönünü Türkiye'ye çevirmiş Azerbaycan'da bu girişime yönelik yoğun itirazlar yaşanmış ve neticede girişim sonuçsuz kalmıştır. Benzer itirazların diğer ülkelerde de yaşanması sonucunda söz konusu ittifak anlaşmasına Gorbaçov haricinde kimse imza atmamıştır.²³⁶ Buna rağmen SSCB'nin Azerbaycan'ın Türkiye ile yakınlaşacak olması endişesi dinmemiş, Moskova yönetimi bölgede kaos ortamını pekiştirecek hamlelerin de dahil olduğu yeni formüllerin arayışına devam etmiştir. Ancak Karabağ'da artan gerginlik ve Ermeni yanlısı Gorbaçov yönetiminin "bekle gör" siyaseti sadece bölgeyi savaşa sürüklemekle kalmamış aynı zamanda Birliğin de sonunu hazırlamıştır. Kasım 1991'de SSCB'nin Ermenistan ile işbirliği içerisinde Azerbaycan'a gözdağı vermek için tertip edilen ve Azerbaycan tarihine "Karakend Faciası" olarak geçen gelişme sonrasında umulan korku iklimi oluşmamış aksine SSCB'nin bölgedeki nüfuzu tamamen kaybolma noktasına gelmiştir.

"Karakend Faciası"

14 Kasım 1991'de Azerbaycan'daki demokratik çevrelerin SSCB'nin egemenlikleri fiilen elinden alınmış "Egemen Devletler İttifakı" girişimine itirazı ve Sovyet hamlesinin sonuçsuz kalması Gorbaçov'un Bakü'yü "cezalandırma" planı devreye girmiştir. Böylece 5 gün sonra Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi tarihinin en trajik sayfalarından biri olan facia yaşanmıştır. 20 Kasım 1991'de Karabağ'ın Hocavend kentinin Karakend köyü yakınlarında Azerbaycan'ın yönetim kademesinin önemli kurmaylarını taşıyan MI-8

²³⁶ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 236.

askeri helikopteri Sovyet-Ermeni işbirliği ile düşürülmüştür. Gorbaçov'un ısrarla Güvenlik Konseyi toplantısının artık sıcak çatışma bölgesi haline gelen Karabağ'da yapılması isteği ile başlayan ve SSCB'ye isyan bayrağı çeken Türkiye yanlısı Azerbaycanlı devlet adamlarının özel liste yapılarak bindirildiği askeri helikopterin Ermeniler tarafından roketle vurulmasıyla sonuçlanan facia Bakü'de infiale yol açmıştır. Roketle vurularak düşürülen helikopterin mürettebatı Azerbaycan'ın ilk Devlet Başkanlığı Sekreteri Tefvik İsmayılov, Başbakan Yardımcısı Zülfü Hacıyev, Devlet Başkanlığı Danışmanı, İçişleri Eski Bakanı Mehmed Esadov, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Sergey İvanov, Devlet Başkanlığı Basın Sözcüsü Osman Mirzayev, Bakan Yardımcısı Kurban Namazaliyev, Başsavcı İsmet Kayıbov, Sovyet parlamentosu eski üyelerinden Şuşa Belediye Başkanı Vakıf Caferov, Veli Mehmedov, Karabağ Savcısı İgor Plavski, Rus generaller Nikolay Jinkin ile Vladimir Kovalyov, Kazakistan İçişleri Bakan Yardımcısı Sanlal Serikov, Karabağ sorunuyla ilgili Rusya heyeti üyesi Polis Tuğgeneral Mikail Lukaşov gibi üst düzey yöneticilerdi.²³⁷ Öldürülen mürettebatın Gorbaçov'un Ermeni yanlısı Karabağ politikasını eleştiren devlet adamları olması oldukça dikkat çekicidir. Ancak "Karakend Faciası" gibi suikast girişimleri de Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakınlaşmasını engelleyememiş, Türkiye'nin bölgede nüfuzunu giderek artmıştır.

2.1.2.4. "Jelevnovodsk" Ateşkes Antlaşması

Kasım 1987'de Ermeni yanlısı Gorbaçov'un kurmaylarından Abel Aganbekyan'ın Paris'te "Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi gerektiği" çıkışı ile başlayan Azerbaycan-Ermenistan gerginliğinin giderek sıcak çatışmalara dönüşmesi SSCB'nin sonunu hazırlayan etkenlerden biridir. Sonraki bölümlerde detaylıca incelenecek olan İkinci Karabağ Savaşı'nın da çıkış noktasının "Paris kaynaklı" olması dikkat çekici bir benzerliktir. İki tarihsel olay arasında diğer önemli benzerliklerden biri de SSCB'nin 1991'de Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında barışı tesis edici misyona soyunmasıdır. İkinci Karabağ Savaşı'nı bitiren anlaşmada da Rusya'nın benzer rolü üstlenmesi her iki savaşın "Pariste başlayıp, Moskova'da bitmesi" gibi bir ortak kadere sahip olduğunu göstermektedir. Her iki savaşın fitilinin Paris'te ateşlenmesi Fransa'daki Ermeni lobisinin etkinliği ile ilişkilendirilebilir. Diğer yandan Rusya ve halefi SSCB'nin her iki savaşta

²³⁷ Salman Alioğlu, "Qarakənd Faciası: 31 ildir çözülməyən sırr", *Respublika* (20 Kasım 2022).

belirleyici unsur rolüne “erkenden” soyunması ise bölgede başka bir gücün benzer girişimini engelleme amacı gütmektedir. Kafkasya’da Rusya’nın nüfuzunu engelleyecek benzer güç ise şüphesiz ki Türkiye’dir. Rusya’nın söz konusu hamlelerinin tarihi zamanlamaları detaylı incelendiğinde bu yargı daha da anlam kazanmaktadır.

SSCB’de Ağustos 1991’de yaşanan darbenin önleyici aktörlerinden Boris Yeltsin’in Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Azerbaycan-Ermenistan gerginliğini sona erdirecek bir ateşkes antlaşması için kolları sıvaması zamanlama açısından Sovyetlerin Ermeni yanlısı Karabağ politikası ile paradoks görünebilir. Zira SSCB’nin amacı zaten çatışmalara çözüm bulmaktan öte sorunu çözen taraf olma imajını sürdürmektir. Sorunun üreticisi ile çözümleyicisinin de aynı aktör olması yine diğer bir paradoks örneğidir.

Azerbaycan’ın 30 Ağustos 1991’deki bağımsızlık ilanı sonrasında yönünü giderek Türkiye’ye dönmesi SSCB’nin Azerbaycan-Ermenistan gerginliğinde sözde ağırlığını koymasını elzem kılmıştır. Bu bağlamda 23-24 Eylül 1991’de Rusya’nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde yapılan barış görüşmelerinde ateşkesin sağlanması kararlaştırılmıştır. Karabağ sorunundaki ilk ateşkes anlaşması olan bu girişimin ömrü uzun sürmemiştir.²³⁸ Türkiye’nin Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanınmasıyla SSCB’nin nüfuzu bağlamında anlamını yitiren bu anlaşma yine Moskova’nın bağlantısı olduğu “Karakend Faciası” ile sakıt olmuştur.

2.1.2.5. Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin Tesis Edilmesi

1991 yılının son çeyreğinde yaşananlar sadece Kafkasya açısından değil dünyanın geri kalanı için de önemli gelişmelere sahne olmuştur. Türkiye’nin Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanınması ve Aralık 1991’de diplomatik ilişkilerin tesisine yönelik girişimlerin hız kazanmasıyla Moskova’nın SSCB’nin çöküşünü engelleme ve Kafkasya’daki nüfuzunu kaybetmeme yolundaki yeni formül arayışları da devam etmiştir. 21 Aralık 1991 tarihi Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemli bir virajdır. Coğrafi zaman dilimi açısından önemli bir anlam ifade eden bu tarih, dönemin Türkiye-Rusya rekabeti açısından da önemli bir dönemeçtir

²³⁸ Nazim Caferov-Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları* 53 (2016), 244.

Dağılmakta olan bir çatıyı çeşitli destek mekanizmalarıyla ayakta tutmaya çalışan SSCB açısından 1991 yılının Aralık ayı muhtemelen en uzun ay olmuştur. 8 Aralık 1991’de Rusya’nın öncülüğünde Ukrayna ve Belarus’un katılımıyla Belarus Devlet Başkanı’nın, ülkenin Brest şehrindeki Viskuli ikametgahında imzalanan anlaşma ile BDT kurulmuştur. 8 Aralıkta imzalanan anlaşma SSCB’nin kuruluş antlaşmasını feshettiğinden dolayı Birliğin hukuki varlığı sona ermiştir. Rusya için bölgede nüfuzunu sürdürmek anlamına gelen bu girişim daha sonra diğer SSCB cumhuriyetlerini de kapsayacak şekilde genişlemeye gitmiştir. BDT’nin kurulmasının Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemi topluluğunun Azerbaycan ve diğer Türk devletlerini de dâhil etme iradesidir. 21 Aralık 1991’de Kazakistan’ın Almatı şehrinde imzalanan anlaşma ile Azerbaycan ve Ermenistan da BDT’ye katılmıştır. Ancak Azerbaycan parlamentosu 7 Ekim 1992 tarihli oturumunda söz konusu anlaşmayı onaylamamıştır.²³⁹ SSCB, Kafkasya’daki son hamlesi anlamına gelen bu girişiminden dört gün sonra dağılmıştır. Nitekim 25 Aralık 1991’de, Moskova saatiyle 19:00’a gelindiğinde Gorbaçov, merkezi televizyonda canlı olarak yaptığı konuşmada SSCB Başkanı olarak faaliyetlerine son verdiğini duyurmuş ardından Kremlin’de SSCB’nin devlet bayrağı indirilerek Rusya Federasyonu’nun devlet bayrağı göndere çekilmiştir.²⁴⁰ Sadece bu çalışmada incelenmekte olan Türkiye-Rusya rekabeti açısından değil modern dönem uluslararası ilişkiler tarihi açısından önemli bir dönemeç olan bu gelişme uluslararası topluma “yeni dünya düzeni”nin kapısını aralamıştır.

Türkiye’nin Azerbaycan politikasında izlediği göreceli olumlu tutum SSCB’nin dağılmasını birkaç ay önceden öngördüğünü ve değişmekte olan dünya düzeninde erken pozisyon aldığını söylemek abartı olmaz. Zira Ankara’nın Bakü’ye yönelik tutumu bir yıl öncesine nazaran oldukça cesurdur. Türkiye, 20 Ocak Katliamı yaşandığında SSCB’nin “içişlerine müdahale” endişesiyle hareket ederken, Azerbaycan’ı tanıma sürecinde SSCB’ye, hatta sonraki bölümlerde görüleceği üzere ABD’ye rağmen kendi ulusal çıkarları doğrultusunda tavır sergilemiştir. SSCB’nin dağıldıktan sonra Ankara, Azerbaycan ve SSCB’nin eski Türk cumhuriyetleri ile diplomatik ilişkiler kurulmasına öncelik tanımıştır. Döneme dair literatürde SSCB sonrası Kafkasya’da oluşan konjonktürel boşluğun en fazla Türkiye’ye yarayacağını öne süren düzinelerce çalışma mevcuttur. Bu bağlamda SSCB sonrasında Türkiye’nin Karabağ

²³⁹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 237.

²⁴⁰ Морковкин, “История распада СССР. Предпосылки и основные шаги”.

Meselesine ve bağımsız Azerbaycan ile ilişkilerine odaklanması Ankara'nın mevcut koşullara erkenden hazırlandığını göstermektedir.

Türkiye Azerbaycan'ı tanıma kararından hemen sonra harekete geçerek ikili diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi için çaba göstermiştir. Hem Karabağ Meselesi özelinde artan Azerbaycan-Ermenistan gerginliği hem de pahalılıkla mücadele eden Ayaz Mutallibov yönetimine manevi destek anlamına gelen bir adım atan Ankara, Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir başkanlığındaki heyeti iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri başlatacak protokolü imzalamak üzere Bakü'ye göndermiştir. Mezkr görüşmede Büyükelçi Şimşir Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mutallibov'un 23-25 Ocak tarihleri arasında planlanan Türkiye gezisinin detaylarını da görüşmüştür.²⁴¹ Böylece SSCB resmen dağıldıktan hemen 20 gün sonra Türkiye ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiş Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu Ankara'nın ilk Bakü Büyükelçisi olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan ile büyükelçilik düzeyinde ilişki kurma kararı alan ilk ülke olması Moskova için yeni endişeleri de beraberinde getirmiştir. Sonraki bölümlerde daha da detaylandırılacak olmasına rağmen Ankara'nın bu adımından rahatsız olan diğer bir bölge ülkesi de İran olmuştur.²⁴²

2.1.2.6. Ankara ve Bakü'nün "Rekabet İçin Olgunlaşma"da İlk Adımı:

Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçmesi

Türkiye SSCB dağıldıktan sonra Kafkasya'da oluşacak güç boşluğunu erkenden fark etmiş olacak ki henüz "Avrasya'nın hasta adamı" Sovyetler Birliğinin varlığında bile bu konuda çeşitli girişimler başlatmıştır. İkinci Karabağ Savaşı'ndaki zaferin mihenk taşları niteliğindeki bazı gelişmeler Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin de olgunlaşma sürecini temsil etmektedir. Aaron Friedberg'in "gelişmekte olan güçlerin, statükoyu değiştirmeye ve dünyadaki yerlerine ilişkin kendi anlayışlarını daha doğru bir şekilde yansıtan yeni düzenlemeler oluşturmaya çalıştığı" iddiası Ankara-Bakü ilişkilerinde daha da anlam kazanmaktadır. Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Rus mirası Kiril alfabesini terk ederek Latin alfabesine geçiş iradesine güçlü destek vermesi bu kapsamda değerlendirilecek en önemli örneklerden biridir. Ancak Türkiye ve Rusya 1990'lı yılların başlarında Kafkasya politikalarındaki hamlelerinde şöyle bir izlenim vermekte idi: Rusya,

²⁴¹ Ali Sirmen, "Azerbaycan'da Türk Elçisi", *Milliyet* (14 Ocak 1992).

²⁴² Sirmen, "Azerbaycan'da Türk Elçisi".

Azerbaycan politikasında Türkiye ile rekabet olarak yorumlanabilecek hamlelerini belirgin şekilde yaparken, Türkiye SSCB dağıldıktan sonra bile oldukça temkinli davranmaktaydı. Bu görünüm Rose ve Zakaria'nın 'göreceli güç' ve 'siyasi irade' kavramları ışığında makul bir şekilde açıklanabilmektedir.

“Latin Harfli Alfabenin Yeniden Yapılanması Hakkında Kanun”

Türk Kafkasya politikasının başarısını kolaylaştırıcı tarih, kültür ve ortak etnik köken gibi faktörlerin etkili bir araca dönüşebilmesi ortak dil ile mümkündür. Türkiye'nin bu konuda 1990'lı yılların başında adım atması nispeten geç olsa da yerinde bir karardır. 1950'li yıllarda SSCB'nin Azerbaycan'da Rusçayı zorla yaygınlaştırmaya çalışması dilin önemini erken fark ettiğini göstermektedir. Söz konusu dönemde “Dede Korkut” destanı Komünistler tarafından ‘irticacı’ damgası yemiş, “Dede Korkut” çalışan akademisyenler takibe alınmış, ünlü Azerbaycan şairi Samed Vurgun bile “sadece komünizmin alfabesi ile yayın yaptığı takdirde yaşayabileceği” konusunda Sovyet yönetiminden açıkça tehditler almıştır.²⁴³

SSCB'nin Baltık ülkelerinde başlayan “egemenlik geçit töreni” ile uğraştığı bir dönemde 21 Haziran 1990'da Kayseri'de toplanan Milletlerarası Büyük Azerbaycan Kongresi'nde sunulan bildirimlerde gündeme gelen alfabe değişikliği konusunda resmi adımlar atılması zaman almıştır. Sovyetlerin dağılmasını takiben 25 Aralık 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Konseyi'nin kararıyla “Latin Harfli Alfabenin Yeniden Yapılanması Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Takip eden iki yıl içerisinde eğitim başta olmak üzere tüm alanlarda Latin alfabesine geçişi planlayan kanun Azerbaycan'ın tam bağımsızlık yolundaki en önemli girişimlerinden biri olmuştur.²⁴⁴ Öte yandan Azerbaycan Meclisi'nin bu adımını Latin alfabesine geçiş olarak tanımlamak da tamamen doğru olmaz. Nitekim yürürlüğe giren kanunun adında da belirtildiği üzere Azerbaycan Latin alfabesine geçiş süreci 1928 yılında tamamlanmıştır. Ancak on yıl sonra 11 Temmuz 1939'da Sovyet baskısı ile Azerbaycan Latin alfabesinden Rus alfabesine geçmiştir. Bu gelişmelerin Azerbaycan özelinde Türkiye-Rusya rekabetini ilgilendiren ilginç yönü ise 1928 yılındaki alfabe kararının adının “Yeni Türk Alfabesine

²⁴³ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 108.

²⁴⁴ ““Latin qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barədə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının Qərarı”, Bakı şəhəri, 25 dekabr 1991-ci il. № 34.

Geçişin Önemi Hakkında Karar” şeklinde olmalıdır.²⁴⁵ Aslında Azerbaycan açısından bu gelişme bir kimlik inşasından öte kimlik onarımı olarak görülmelidir. Buna rağmen 25 Aralık 1991’deki karar metninde “Türk alfabesi” vurgusu açık görülemezken 1992 yılındaki ana dili ders kitabının ilk baskısının “Azerbaycan Türkçesi” şeklinde yayınlanması önemlidir. Hatta 1992-1995 yılları arasında Azerbaycan eğitim sisteminde ilkökul dil eğitimi Yahya Kerimov tarafından kaleme alınmış “Türk Dili” ders kitabı üzerinden ilerlemiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’ın bağımsızlık ve millileşme yolundaki uzun süreç sonunda netice verecek bu adımına destek vermesi aynı zamanda Ankara’nın zamandan bağımsız bir grand stratejisinin olduğunu ve bu strateji içerisinde Azerbaycan’ın da müstesna yeri olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan’ın Latin alfabesine geçiş kararı Türkiye tarafından desteklenmiş Şubat 1992’de bu konu ile ilgili bir Türk heyet Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. 29 Şubat 1992’de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Devlet Bakanı Şerif Ercan ve Milli Eğitim Bakan Köksal Toptan’ın başkanlığındaki heyet görüşmelerde bulunmak üzere Azerbaycan’a ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁴⁶ Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov ile bir araya gelen heyet görüşmeler sonucunda eğitim alanında bir dizi konuda işbirliği yapılmasına yönelik mutabakata varılmıştır. Bakü’de imzalanan mezkûr mutabakat ile Ankara, öğrenci okutma, uzman değişimi ve eğitim reformlarında Bakü’ye katkıda bulunmayı vaat etmiştir. Mutabakat Zaptının temel başlıklarından biri de Türkiye’de yeterli miktarda alfabe bastırılarak Azerbaycan’a gönderme hususu olmuştur.²⁴⁷ Her ne kadar bu gelişme Kafkasya’da güçlü bir Azerbaycan inşa etmenin harcı anlamına gelse de anlaşmanın imzalandığı günlerde Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerginlik artık bir savaşa dönüşmüş ve dünyanın gündemini meşgul etmekte idi. Nitekim 1992’nin Şubat ayının son günleri itibariyle Türk dış politikasının da en önemli gündem maddesi Karabağ Meselesi olmuştur.

2.2. Türkiye ve Rusya’nın Savaş Esnasındaki Politikaları

Karabağ Meselesi her ne kadar Şubat 1992 itibariyle uluslararası toplumun gündemine oturmuş olsa da 1987’den 1991 sonuna kadar gerginlik ve dönemsel çatışmalar şeklinde

²⁴⁵ “Afaq Nəsirova, “Latin Qrafikalı Əlifba”, *Azərbaycan Müəllimi Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin Orqanı* (4 Ağustos 2019).

²⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 42. Birleşim, 27 Şubat 1992, 467.

²⁴⁷ Rashad Hasanov, *1991-2004 Dönemi Azerbaycan Türkiye Diplomatik İlişkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 70.

seyreden olaylar Ocak 1992 itibariyle sıcak bir çatışmaya ve savaşa dönüşmüştür. Gorbaçov döneminde kullanan Ermeniler SSCB sonrası oluşan güç boşluğunu Karabağ Meselesini kendi lehlerine çevirmek için fırsat bilmişlerdir.

Azerbaycan'ın Ankara tarafından tanınması ve alfabe değişikliğine gitmesi kararından hemen sonra Rusya Kafkasya politikasının merkezi aktörünü seçmiş, 29 Aralık 1991'de Rusya ile Ermenistan arasında Ermenistan'da bir Rus askeri üssü kurulmasını da içeren "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması" imzalamıştır.²⁴⁸ Latin alfabesine geçiş normalde önemsiz bir gelişme gibi görünebilse de tarih yaklaşık otuz yıl sonra bile Kazakistan'ın benzer girişime cesaret ettiğiinde Rusya tarafından nasıl iç savaşa sürüklendiğinin kanıtlarıyla doludur.²⁴⁹ Nitekim Azerbaycan'ın Türkiye'nin kullandığı Latin alfabesini (sadece 4 harf farkıyla) Rus alfabesine tercih etmesi Kremlin için Türkiye'yi Rusya'ya tercih anlamına gelmiş olacak ki Ermenistan'a yoğun destekte bulunarak Azerbaycan'ı "cezalandırma" yoluna gitmiştir.

2.2.1. Savaşın İlk Evresi (Şubat-Mayıs 1992)

Birinci Karabağ Savaşı esnasında Azerbaycan'ın en önemli dezavantajlarından biri de SSCB sonrasında ülkenin istikrarlı bir iktidardan yoksun olmasıdır. Rusya yanlısı Ayaz Mutallibov'un cumhurbaşkanlığı ile başlayan savaşı, onun Mart 1992'deki istifasıyla Azerbaycan'da oluşan siyasi boşluk takip etmiş, Haziran 1992'de yapılan seçimle ise Türkiye yanlısı Ebülfez Elçibey iktidara gelmiştir. 1993 Ekim itibariyle Türkiye yanlısı olmasına rağmen Rusya ile de ilişkileri sürdürerek denge siyaseti izleyen Haydar Aliyev'in halkın %99'una yakınının oyu ile iktidara gelmesi Azerbaycan'da uzun sürecek olan istikrar ortamını sağlamış olsa da söz konusu tarihte Birinci Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanmakta idi.

2.2.1.1. Düzenli Ordunun Kurulamaması

Karabağ Meselesinde Türkiye-Azerbaycan rekabetinin yoğun yaşandığı iki boyut şüphesiz ki siyasi ve askeri alanlardır. Her iki Karabağ Savaşının da kaderini tayin eden bu olgu SSCB dağılmadan önce bile varlığını hissettirmiştir. Olası Türkiye-Azerbaycan

²⁴⁸ "Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Республикой Армения" *Дипломатический Вестник*. 2-3 (1992), 19.

²⁴⁹ Shaun Walker, "Kazakhstan unrest: what are the protests about", *The Guardian* (6 Ocak 2022).

yakınlaşmasını tehdit olarak algılayan SSCB, Ermenistan'ın ordu kurma sürecine 1988'den beri destek verirken bu konuda Azerbaycan'ı defalarca engellemiştir. SSCB ve Ermeni birliklerinin 20 Ocak Katliamını gerçekleştirmesinden önce Sovyet yönetiminin Bakü'yü silahsızlandırması da mezkûr tutumun tipik bir örneğidir. Bunun yerine Ermeniler tarafından sayısı 10 bine yakın olan "Vretaruner" (intikamcılar) ve "Haydat" (Ermeni mahkemesi)²⁵⁰ gibi askeri birliklerin oluşumuna destek veren Sovyetler aslında kendi sonunu hazırlamıştır.

Moskova yanlısı Ayaz Mutallibov yönetimindeki Azerbaycan'da ordu kurulması girişimleri kâğıt üzerinde yürüse de gerçekte bu girişimlerin engellendiği görülmektedir. Nitekim 5 Eylül 1991'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı kurulmasına rağmen etkin olarak faaliyete geçmesi engellenmiş Karabağ bölgesindeki güvenlik düzensiz gönüllü birlikler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.²⁵¹ Özellikle 50 yaşında SSCB ordusunda korgeneralliğe yükselmiş ilk Azerbaycanlı Valeh Bəşadlı'nın Sovyet yanlısı olduğu düşünülerek ilk Savunma Bakanı olarak atanması oldukça dikkat çekicidir. Ancak Elçibey'in "Cenap General, ben kendim de sizin askerinizim" diye hitap ettiği Korgeneral Bəşadlı daha sonra Karabağ Savaşındaki ilk başarılı Goranboy ve Ağdere Operasyonları sonrasında Elçibey'in çevresi tarafından istifaya zorlanmıştır.²⁵² Neoklasik realistlerin en az liderlik kadar önem verdiği siyasi elitlerin tutumu hususu, yetkin kadrolardan yoksun Elçibey'in olumsuz sonuçlanan hamlelerini açıklama açısından önemlidir. Azerbaycan'da mevcut siyasi istikrarsızlık orduya da sirayet etmiş, 6 ay içerisinde 4 Savunma Bakanı ataması yapılmıştır.²⁵³

Ocak-Şubat 1992'de Ermenilerin Gerçekleştirdiği Katliamlar

SSCB zamanında silahtan arındırılan Azerbaycan kentlerinde düzenli orduya sahip Ermenistan ile yalnızca gönüllü birlikler aracılığıyla mücadele edilmesi bir dizi katliamlara yol açmıştır. Sonraki bölümlerde de görüleceği üzere kimi kentlerde yerleşik Rus ordularından da yardım alan Ermeniler saldırdıkları yerlerde sadece sivilleri öldürmekle kalmamış bölgenin alt yapısını da yerle bir ederek kullanılamaz hale getirmiştir. 14 Ocak 1992'de, Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkilerinin tesisinin ertesini

²⁵⁰ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 200.

²⁵¹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 240.

²⁵² Aygün Nizamiqızı-Pərvin Arzuqızı, "General Bəşadlının oğlu: 'Elçibəy atama verdiyi vədə sahib çıxmadı'", *Modern.az* (6 Temmuz 2012).

²⁵³ Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, "Müdafiə Nazirliyi" (26 Mart 2024).

gün, Ermeniler Kerkicahan kentine saldırmış 19 Ocak 1992’de ise kasabayı tamamen işgal ederek 30 Azerbaycan Türkünü vahşice katletmiş ve şehri yakmıştır. Kerkicahan katliamını 21 Ocak’ta Keybalı, 10-12 Şubat’ta Malıbeyli ve Kuşçular, 17 Şubat’ta ise Hocavend’in Karadağlı kentlerindeki katliamlar takip etmiştir. Katliamlar esnasında 92 gönüllü asker ve 54 sivil öldürülmüş, 117 kişi esir götürülmüştür. Ermeniler daha sonra esir aldıkları 117 kişiden 77’sini de öldürmüştür.²⁵⁴ Söz konusu istikametlerde ilerleyen Ermeni birliklerinin asıl amacı Şuşa’ya giden yolda stratejik öneme sahip Hocalı kasabasını ablukaya alarak işgal etmek idi. Böylece tarihte Azerbaycan Türklerine yönelik o güne kadar benzeri görülmemiş bir soykırıma imza atılacak ve Karabağ Meselesi dünyanın gündemine bomba gibi düşecekti. İlginç olan kısım ise Hocalı Soykırımının yaşandığı güne kadar Ermeniler hem katliamı gerçekleştiren hem de kendilerini “mazlum” olarak dünyaya aksettiren taraf olmuştur. Nitekim ANAP İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı’nın Ermenilerin Malıbeyli ve Kuşçular katliamını gerçekleştirdikleri gün 11 Şubat 1992’de TBMM kürsüsündeki açıklamaları durumun vahametini gözler önüne sermektedir:

“Yüzde yüz haklı olmalarına rağmen, Ermenistan ile olan ihtilafı, Azerbaycan’ı Batı dünyasında yanlış tanınmaya itmektedir. Azerbaycan’ın, bu bölgede ne olup bittiği hakkında, kendi başına, Batı dünyasında haber yayınlaması, bilgi yayabilmesi ve enforme edebilmesi imkânı yoktur. Hatta öyledir ki, bugün Azerbaycan bütün Batı ülkeleri tarafından tanınmamış olduğu için, Azeri birisinin cebindeki pasaportla Avrupa’da dolaşma imkânı bile yoktur. Dolayısıyla, Hükümete düşen görevlerden biri de bu ihtilafın esası hakkında Batı dünyasını aydınlatacak tavırlar ve politikalar içinde olmasıdır.”²⁵⁵

Başbakan Süleyman Demirel, Şubat 1992’deki bir diğer Meclis oturumunda Türkiye’nin Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetleri nezdindeki nüfuzunu korumanın o ülkelere yardım etmekle mümkün olacağına altını çizmiştir.²⁵⁶ Buna rağmen Türkiye bu dönemde Rusya’nın tepkisini hesaba katarak Karabağ Meselesine doğrudan müdahaleden çekinmiş, mümkün olduğu kadar temkinli davranmaya özen göstermiştir. Meclis tutanaklarına göre Türkiye’nin Karabağ Meselesini temel gündem maddesi haline getirmesi Hocalı Soykırımı sonrasında gerçekleşmiştir. Hatta Ermenilerin Hocalı

²⁵⁴ Nağı, *Qarabağ Müharibəsi Qısa Tarix*, 46-47.

²⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 3, Yasama Yılı 1, 34. Birleşim, 11 Şubat 1992, 497.

²⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 38. Birleşim, 11 Şubat 1992, 158-159.

Soykırımı'nı gerçekleştirdiği gün 26 Şubat 1992'de Meclis kürsüsünde konuşan muhtemelen o gün Hocalı'da yaşananlardan habersiz ANAP Ordu Milletvekili Cavit Şadi Pehlivanoglu endişe ve itirazlarını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Birleşik Devletler Topluluğu ve medenî Batı silahlarını Karabağ'daki Ermeni çetelerinin ellerine tutuşturarak, bugünlerde sayısızca Türk kanının akmasına sebep oluyorlar. Yine bugünlerde, bu bölgedeki cinayetlerin baş oyuncularından biri, medenî Fransa Cumhurbaşkanı'nın o yaşlı madaması; sizler onu daha önce de tanırıyorsunuz. Bir gün biri çıkıp da bu efendilere, bütün insanların eşit olduğunu; siyah, Müslüman, Hıristiyan bütün insanların aynı haklara sahip bulunduğunu hatırlatacak mı?”²⁵⁷

Pehlivanoglu'nun sitemlerini savurduğu tarih üzerinden İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen yaklaşık 28 yıllık sürede aslında aktörler ve tutumları hiç değişmemiştir. Değişen tek şey Türkiye ve Azerbaycan'ın o zamankinden daha güçlü ve kararlı oluşudur. Ayrıca, evet, bir gün biri çıkıp gelmiş ve bu “efendilere” kendi Batılı dillerinde “bir dakika”, siz kim oluyorsunuz diyerek hak ve hukuklarını hatırlatmış, Türk dünyasının istikbalini göklerde bulması için bayrağı “Bayraktar'a” devretmiştir.

2.2.1.2. Hocalı Soykırımı

Birinci Karabağ Savaşı'nın kırılma anlarından biri Ermeni vahşetinin dünyaya duyurulması ile sonuçlanan Hocalı Soykırımı olmuştur. O güne kadar Ermeniler gerçekleştirdikleri katliamlara rağmen lobileri tarafından “mağdur” taraf görünümünü uluslararası toplum nezdinde sürdürmüşlerdir. Hocalı Soykırımı Azerbaycan tarihi ve Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından tarihi öneme sahiptir. Karabağ Meselesindeki Türkiye-Rusya rekabetinde Hocalı Soykırımı, Rusya'nın aktif, Türkiye'nin ise pasif unsurlar aracılığı ile rekabet ettiği vakalardan biridir. Nitekim Rusya mezkûr soykırımın gerçekleştirilmesinde siyasi ve askeri unsurlarıyla beraber Ermenistan'a sınırsız destek vermişken, Türkiye Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı haksızlığı çeşitli kanallar vasıtasıyla “duyurarak” Bakü'yü desteklemeye çalışmıştır.

Hocalı kentinin Ermeniler ve Ruslar tarafından soykırım mahalli olarak seçilmesinin önemli nedenlerinden biri onun stratejik konumudur. Ağdam-Şuşa, Askeran-Hankendi karayollarının kavşağında yerleşen Hocalı Ermenilerin Karabağ'ı işgal planının ilk

²⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 41. Birleşim, 26 Şubat 1992, 403-404.

“ciddi” adımıdır. Bu adım ile Ermeniler vahşette sınır tanımayacaklarını göstermişlerdir. Dönemin Ermenistan Savunma Bakanı ve müstakbel Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın daha sonra İngiliz gazeteci Thomas De Waal’e verdiği röportaj esnasında yaptığı açıklamalar söz konusu gerçeği itiraf niteliğindedir:

“Biz bu konuları yüksek sesle konuşmuyoruz. Bence asıl mesele farklı bir şey. Hocalı’dan önce Azerbaycanlılar bizim şaka yaptığımızı sanıyorlardı, Ermenilerin sivil halka el kaldıramayacak insanlar olduğunu sanıyorlardı. Bu (klişeyi) kırmayı başardık. Ve olan da buydu.”²⁵⁸

Ocak 1992’den itibaren helikopter bağlantısı kesilen Hocalı kenti 26 Şubat 1992 gecesini Ermenistan’ın silahlı kuvvetleri ve Karabağ’ın Hankendi’nde bulunan Sovyet Ordusunun 366. Motorlu Mekanize Alayı’nın vahşice saldırısına maruz kalmıştır. 26 Şubat gecesini sabaha kadar 7 bin nüfuslu Hocalı kentinde sivil nüfustan 613 kişi öldürülmüş, 1275 kişi esir alınmış, 487 kişi yaralanmış, kelimenin tam anlamıyla soykırım gerçekleştirilmiştir. 106’sı kadın, 63’ü çocuk, 70’i yaşlı olan mezkûr ahaliden 8 aile ise tamamen yok edilmiştir.²⁵⁹ Soykırımı gerçekleştiren teröristlerden Melkonian kardeşler kitap haline getirdikleri itiraf niteliğindeki anılarında Ermeni teröristler tarafından Hocalı’dan güvenli bölgeye (Ağdam’a) ulaşmak için yaklaşık 10 kilometre yürümüş silahsız sivil nüfusun 2000 Ermeni askeri tarafından nasıl katledildiğini İnsan Hakları İzleme gözlemcisinin dilinden anlatmaktadır.²⁶⁰

Hocalı kentinin soykırım ile işgaliyle birlikte Ermeniler Hocalı Havalimanı’nı da ele geçirmiş ve böylece Şuşa’nın işgaline giden yolu açmıştır. Hocalı Soykırımı arifesinde 27 Şubat 1992’de Sovyet yanlısı Ayaz Mutallibov’un Moskova’da BDT’nin Kolektif Güvenlik Anlaşmasını imzalaması halk nezdinde bardağı taşıran son damla olmuştur. Karabağ’daki çatışmalarda halkı korumaya yönelik eylemler almadığına gören halk protestolara başlamış ve Ayaz Mutallibov 6 Mart 1992’de otuz saat boyunca mahsur kaldığı parlamento binasında istifasını vermiştir.²⁶¹

Ermenistan’ın maşadan ibaret olduğu ve bütün aşamasının Moskova’nın eliyle planlandığı bilinen Hocalı Soykırımı’ndan Rusya’nın geniş anlamdaki beklentisi,

²⁵⁸ Thomas De Waal. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York and London: New York University Press, 2003), 172.

²⁵⁹ Татьяна Чаладзе, *Карабахский Геноцид: Обреченный Ходжалы. Документальная Хроника* (Баку: Indigo, 2009), 3.

²⁶⁰ Markar Melkonian, *My Brother’s Road: An American’s Fateful Journey to Armenia* (London and New York: I.B.Thuris, 2007), 213.

²⁶¹ Nur Batur, “Mutallibov istifa etti”, *Milliyet* (7 Mart 1992).

Bakü'yü olası Azerbaycan-Türkiye işbirliğinden caydırmak ve yönünü Kremlin'e çevirmek idi. Bu girişim ile Moskova, otuz yıla yakın bir sürede Kafkasya'yı Karabağ Meselesi üzerinden kontrol edecek, soruna yaklaşımını Azerbaycan-Türkiye ve Ermenistan-Batı ilişkileri üzerinden şekillendirecektir.

Türkiye'nin Tutumu

Türkiye'nin Azerbaycan politikası ise Hocalı Soykırımı'nı müteakip nispeten değişim yaşamıştır. 27 Şubat 1992 itibariyle Türk dış politikasının ana gündem maddesi ayak sesleri duyulan Birinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan olmuştur. Nitekim Meclis tutanaklarındaki sayısal veriler de bu yargıyı yeterince desteklemektedir. 1 Ocak-1 Mart 1992 tarihleri arasında TBMM'de 1'i 27 Şubat'ta (Hocalı Soykırımının ertesini gün) olmak üzere 21 oturum gerçekleşmiştir. Söz konusu tarihler arasındaki 21 oturumda zapta geçen tutanaklarda ilk 20 oturumda Azerbaycan 27 kez konu edilmişken, 26-27 Şubat 1992'deki oturumda bu sayı toplamda 44'e ulaşmıştır.²⁶² Ayrıca ilk 18 oturumda TBMM'de Azerbaycan, enerji ve eğitim gibi Karabağ Meselesi dışındaki hususlar da söz konusu iken şubat sonuna doğru Ermenistan-Azerbaycan çatışması doğrudan odak noktası olmuştur. Hâlbuki Ermenistan 26 Şubat'a gelene kadar Ermenistan Azerbaycan'a ait 5 köyü (Kerkicahan, Keybalı, Malıbeyli, Kuşçular ve Karadağlı) işgal etmiş, 223 Azerbaycanlıyı öldürmüştü.²⁶³ Türkiye'nin pasif tutumunu dönemin DSP Genel Başkanı ve Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit şöyle tanımlamaktadır:

“Türkiye, kendi güvenliğini de tehlikeye sokan Ermenistan saldırısı karşısında, akıl almaz bir çekingenliğe ve edilgenliğe saplanıp kalmış durumda. Türkiye, bu bağışlanmaz çekingenliğini ve edilgenliğini sürdürürse, yalnız Azerbaycan Türklerinin değil, bağımsızlığa kavuşan tüm Orta Asya Türklerinin de gözünde güvenilirliğini yitirir. Bunun da ötesinde, onların gönlündeki yerini yitirir. Yangına körükle gidenlerin karşısına, Türkiye, bir kova suyla bile çıkmıyor; Hükümet, durumu sözle idare ediyor...”²⁶⁴

Söz konusu tarihte aynı zamanda TBMM'de kurulan Türkiye-Azerbaycan Dostluk Grubu Azerbaycan'a verilen somut desteğin ilk örneklerindedir.²⁶⁵ İç politikanın dış politika

²⁶² Bu veri için 1 Ocak-1 Mart 1992 arasındaki bütün TBMM oturumları taranmıştır. Detaylı bakınız, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_done m=d19&v_yasama_yili=1&v_cilt=, Erişim 28 Mart 2024.

²⁶³ Nağ, *Qarabağ Müharibəsi Qısa Tarix*, 47.

²⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 44. Birleşim, 4 Mart 1992, 589.

²⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 44. Birleşim, 4 Mart 1992, 602.

ile girift ilişkisine dikkat çeken neoklasik varsayımdan hareketle TBMM'nin bu tutumunun Türkiye'yi, Hocalı Soykırımı sonrasında Karabağ Meselesine eğilmeye ittiğini söylemek mümkündür. Nitekim Ecevit'in Meclis kürsüsündeki mezkûr uyarısından iki gün sonra, Mutallibov'un halkın zoruyla istifa ettiği gün, 6 Mart 1992'de Orta Asya gezisini yarıda keserek ani bir program değişikliği ile Azerbaycan'a giden Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Bakü'de yaptığı açıklamada "Türkiye, Karabağ olayları konusunda daha aktif bir tavır alacaktır"²⁶⁶ ifadelerini kullanması Ankara'nın meseleye bakışındaki değişimin sinyallerini vermiştir. Dışişleri Bakanı Çetin'in "aktif tutum" ile kastının meseleyi uluslararası toplumun gündemine getirmek ve sorunu uluslararası hukukun kurumsal zemininde çözmek olduğu daha sonra anlaşılacak olup, söz konusu husus uluslararası aktörlerin yaklaşımlarının incelendiği sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

Rusya'nın Tutumu

Hocalı Katliamı Rusya'nın ordusunun, silahlı kuvvetlerinin kurmay heyetinin bizatihi katılımıyla gerçekleştiği için çalışmanın bu kısmında böylesine bir başlık bile kurgusal bir hata izlenimi oluşturabilir. Ancak burada amaç Rusya'nın, Türkiye'nin vereceği tepkiye yönelik yaklaşımını ortaya koymaktır. Rusya yüzyıllardır süren diplomatik geleneğine "sadık" kalmış, bir yandan kendi silahlı kuvvetleri ile soykırımın gerçekleşmesine destek verirken diğer yandan "barış" ve "diyalog" gibi soyut kavramlarla Karabağ Meselesindeki taraf konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Nitekim Hankendi'deki Rus askeri birliklerinin Ermenilerle birlikte Hocalı Soykırımı'nı gerçekleştirdiği 26 Şubat 1992 tarihinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e mektup yazarak Karabağ'da tarafların ateşkese uyması için Türkiye'nin çaba göstermesini ve etkili olmasını²⁶⁷ istemekte idi.

Öte yandan Hocalı Soykırımı sonrasında Moskova'nın adamının Azerbaycan halkı tarafından iktidardan zorla el çektirilmesi Azerbaycan'daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından Kremlin'in aleyhine önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Ancak yine Rusya'nın hamlesi gecikmemiş Mart 1992'de Rusya'nın sadık adamı Rahim Gaziyev Azerbaycan'ın Savunma Bakanı olarak atanmıştır. Böylece Kafkasya'daki satrancı

²⁶⁶ Batur, "Mutallibov istifa etti".

²⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 42. Birleşim, 27 Şubat 1992, 457.

kurallarına göre oynayan Rusya, “kendi piyonunu vezir yapmış”, Gaziyev Şuşa ve Laçın’ın Ermenistan tarafından işgalini kolaylaştıran en önemli faktör olmuştur. Nitekim “piyon” ifadesi dönemin siyasi elitlerinin Meclis kürsülerinde kullandıkları ve kayıtlara geçen itiraflarındandır. Hocalı Soykırımı’nın ertesi günü istifa eden Azerbaycan Yüksek Meclis Başkanı Elmira Gafarova’nın yerine 6 Mart 1992’de Yüksek Meclis Başkanı olan Yakup Memmedov’un Rahim Gaziyev’in Savunma Bakanı olarak atanmasında da önemli rolü olmuştur. Şuşa’nın işgali sonrasında 14 Mayıs 1992’de Azerbaycan Yüksek Meclisi kürsüsünde “biz büyük oyunun piyonlarıyız” diyerek istifa eden Yakup Memmedov, daha sonraki röportajında Rahim Gaziyev’in Şuşa’nın işgali sırasındaki kolaylaştırıcı rolünü de kabul etmiş, “karanlık güçlerin” kendisinin Haydar Aliyev ile görüşmesine izin vermediğini ifade etmiştir.²⁶⁸ Gaziyev Şuşa ve Laçın’ın, dolayısıyla Karabağ’ın işgalini kolaylaştıran doğrudan etken olmasının yanı sıra Azerbaycan ordusunun gelişimini engelleyerek dolaylı olarak da Rusya’ya hizmet etmiştir.

2.2.1.3. Şuşa ve Laçın’ın İşgali: “Karabağ’ın Ermenistan İle Kara Bağlantısının Sağlanması”

Şuşa, stratejik konumu itibariyle her iki Karabağ Savaşı’nın kaderini tayin eden Azerbaycan kenti olmuştur. Brzezinski’nin satranç tahtasından hareketle Şuşa, Kafkasya’nın “heartlandı” olarak nitelendirilebilir. Yani Karabağ Meselesinin tüm tarihi boyunca Şuşa’yı kontrol eden, Karabağ’ı kontrol etmiş, Karabağ’ı kontrol eden Kafkasya’ya nüfuz etmiştir. Rusya’nın da bu bilinçle hareket ettiği Karabağ politikasıyla sabittir. Türkiye ise Birinci Karabağ Savaşında konuyu tam anlamıyla idrak ettiğinde “tankı alan Şuşa’yı geçmiş” Karabağ tamamen işgal edilmişti. Ancak Ankara ‘rekabet için olgunlaştığında’, İkinci Karabağ Savaşının mührünü temsil eden anlaşmaya “Şuşa Beyannamesi” adını vererek 30 yılda siyasal aklın evrimini dünyaya göstermiş olacaktır. Laçın’ın işgali ise Ermenistan’a Karabağ ile kara bağlantısı oluşturacak stratejik üstünlüğü sağlamıştır. Şuşa ve Laçın’ın önceden planlandığı gibi 10 gün ara ile işgal edilmesiyle Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti’nin Ermenistan tarafından işgali tamamlanmıştır.

²⁶⁸ “Rəhim Qaziyev”i mən nazir təyin etdim, amma... Qara qüvvələr Əliyevlə görüşümə imkân vermədilər”, *Demokrat* (26 Mayıs 2019).

Moskova'nın Bakü'deki adamları aracılığıyla Azerbaycan'da planlı şekilde sürdürülen suni istikrarsızlık ortamı Ermenistan'ın işini kolaylaştırmış, 1992'nin Nisan sonları ile Mayıs ayının başında Fransa'nın Lyon ve İran'ın başkenti Tahran'da tasarlandığı iddia edilen işgal planı 8 Mayıs itibariyle uygulamaya konulmuştur. Ermeni terör örgütü Miatsum (Birleşme) Hareketi'nin elebaşı, Hocalı Katliamı'nın da baş aktörlerinden olan Zori Balayan, 14 Nisan 1994'te Fransız gazetesi Le Progress'e verdiği röportajında sinsi planını "Şuşa ile ilgili ilk plan 2 Mayıs'ta Tahran'da hazırlandı. 3 Mayıs'ta Şuşa'nın yakında bizim olacağını zaten biliyorduk"²⁶⁹ iddiaları ile açıklamaktadır. 8 Şubat 1992'de 290 km² yüzölçümüne sahip 50 bin nüfuslu Şuşa'nın Ermenistan tarafından işgal edilmesi Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyetinin tamamen Azerbaycan'dan koparılması ile sonuçlanmıştır. Şuşa'nın işgali sırasında 480 masum sivil katledilmiş, 600 kişi yaralanmış, 68 kişi esir alınmış ve 22 bin Azerbaycan Türkü yerinden edilmiştir.²⁷⁰ Şuşa'nın işgali Azerbaycan'da zaten süregelen istikrarsız durumu daha da ciddileştirmiştir. Bu vaziyet Ermenistan'ı daha da cesaretlendirmiş ve 10 gün sonra Laçın'ın işgali ile Ermenistan Dağlık Karabağ ana karasını kendi topraklarına katmıştır. Şuşa'nın işgali sonrasında ödüllendirilmek isteyen Ayaz Mutallibov 14 Mayıs 1992'de yeniden cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturtulmuştur. Ancak Azerbaycan Halk Cephesi derhal harekete geçmiş ve yönetime el koymuştur. Plansız gelişen bu durum sonrasında Mutallibov Moskova'ya kaçmak zorunda kalmıştır.²⁷¹ Azerbaycan'daki bu siyasi kargaşayı fırsat bilen Ermenistan 18 Mayıs 1992'de Dağlık Karabağ'ın sınırlarının dışında kalan stratejik öneme haiz bir Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir. Ermeniler Laçın'de 264 sivili vahşice öldürmüş, 65 kişiyi esir almış, 64 bin kişiyi göçe zorlamıştır. Yüzölçümü açısından Şuşa'nın yaklaşık altı katı büyüklüğünde (1840 km²) olan Laçın kentinin işgal edilmesi Ermenistan'a Karabağ ile o güne kadar mevcut olmayan kara sınırı sağlamıştır.²⁷² Bu iki kentin işgali Birinci Karabağ Savaşı'nın kaderini erkenden belirleyen faktör olmuştur.

Türkiye'nin Tutumu

²⁶⁹ Elnur Kəlbizadə vd., *Ermənistan İran İslam Respublikasının Qafqaz Siyasətində* (Bakı: MTM Innovation MMC, 2019), 100-101.

²⁷⁰ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)* (Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2021), 111.

²⁷¹ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 115.

²⁷² Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 119-120.

Azerbaycan yönetimindeki “Moskova adamlarının” yardımı ile Şuşa ve Laçın’ın işgali sonrasında da Türkiye tarafsız tavrını korumaya çalışmış, bunun yerine meseleyi mümkün olduğu kadar uluslararası toplumun gündemine taşımak için çaba göstermiştir. Ancak bu girişimlerin Ermenistan’ı caydırmadığı savaşın devamında daha belirgin şekilde ortaya çıkacaktır. Şuşa’nın işgalini müteakip Ankara ilk defa kesin tavrını “sözlü” olarak ortaya koymuştur. 10 Mayıs 1992’de Başbakan Süleyman Demirel o tarihe kadarki en sert açıklamasında Türkiye’nin Karabağ’ın statüsüne yönelik tutumuna vurgu yapmıştır. Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğunu ifade eden Başbakan, “Türkiye’nin, bu hukuki gerçeğin kuvvet yoluyla değiştirilmesine asla müsaade etmeyeceğinin”²⁷³ altını çizmiştir. Demirel’in “Uluslararası toplumla birlikte hareket etme arzumuz, bir zafiyet olarak algılanmamalıdır”²⁷⁴ ifadelerine rağmen Ankara’nın Şuşa düşene kadarki “Ermenistan ile Azerbaycan’a eşit mesafede yaklaşma politikasının” sonuç vermediği ve bu tavrın bir zafiyet olarak algılandığı gözler önüne serilmiştir. Demirel’in aynı gün İsveç merkez radyosuna verdiği demecinde “Türkiye’nin Nahcivan üzerindeki garantörlüğüne dayanarak Nahcivan’a müdahalesi Türkiye’yi Kıbrıs’la yaşanan durumlara sokar”²⁷⁵ şeklindeki muğlak ifadesi geç kalınmış olsa da Türkiye’nin Nahcivan’a yönelik saldırı durumunda askeri bir angajmana girebileceğini “kısık sesle” ima etmiştir. Demirel’in aynı röportajda kullandığı “Sovyet devleti gitmiş, ama mekanizması, kadroları duruyor” ifadeleri Türkiye’nin Sovyet tehdidi kâbusunu hala tam olarak terk edemediğini göstermekteydi.

Şuşa ve Laçın’ın Ermenistan tarafından işgali sonrasında hükümetin gecikmiş yaklaşımı TBMM tutanaklarına da yansımıştır. 20 Mayıs 1992’de Meclis’te söz alan ANAP Genel Başkanı ve Rize Milletvekili Mesut Yılmaz, Demirel’in on gün önceki açıklamalarına da atıfta bulunarak durumu şöyle özetlemiştir:

“Sayın Başbakanın, “Türkiye eğer Azerbaycan’ı tutarsa, lobiler de Ermenistan’ı tutar; bu, bir Hıristiyan-Müslüman çatışmasına dönüşür” şeklindeki beyanları da herhalde Ermenilere cesaret vermiştir. Yani, bütün bu beyanların, Ermenileri caydırmak için mi yoksa onları bu saldırılarında cesaretlendirmek için mi verildiğini anlamakta müşkülât çekiyorum... Hiç kimseye askerî yöntem filan önermiyorum; ama demek istediğim hadise şudur: Etkili bir diplomasi uygulamak istiyorsanız,

²⁷³ *Milliyet*, “Demirel’den sert uyarı” (10 Mayıs 1992).

²⁷⁴ *Milliyet*, “Demirel’den sert uyarı”.

²⁷⁵ *Milliyet*, “Demirel’den sert uyarı”.

yaptığınız diplomatik girişimlerin sonuç vermesini bekliyorsanız, o diplomasinin arkasında bir askerî güç olmadığını baştan ilan ederseniz, o diplomasıyı, daha başlangıçta başarısızlığa mahkûm edersiniz... Hükümet, Türkiye'nin bu meselede âdeta bir arabuluculuk rolü üstlenebileceğine inanmıştır. Maalesef, iki aylık gecikmeyle 10 Mayıs tarihinde, benim 13 Martta önerdiğim açıklamayı Sayın Başbakan yapmıştır; ama çok geç olmuştur. 10 Mayıs'a gelindiğinde, artık, Dağlık Karabağ değil, Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasındaki koridor dahi Ermenilerin kontrolüne geçmiştir.”²⁷⁶

Mesut Yılmaz'ın zamanında ve caydırıcı nitelikte açıklama diye tarif ettiği tutum yaklaşık 28 yıl sonra tarih tekerrür ettiğinde gerçekleşecektir. İkinci Karabağ Savaşı'nda bizatihi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve hükümetinin savaşın ilk saniyelerinde sanki Birinci Karabağ Savaşı'ndan ders alınmışçasına yaptığı aşağıdaki açıklama iki savaş arasında değişen güç, siyasi irade ve devlet aklını temsil edecektir:

“Azerbaycan, halkını ve toprak bütünlüğünü korumak için meşru müdafaa hakkını elbette kullanacaktır. Bu süreçte, tek yürek olarak Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği tamdır. Azerbaycan nasıl isterse, o şekilde yanında olacağız. Uluslararası toplumu da haklının yanında durmaya davet ediyoruz.”²⁷⁷

Türkiye'nin tüm imkân ve kabiliyeti ile Azerbaycan'ın yanında yer aldığını açıklaması ve bu hamlenin birçok Batılı ülkeyi tarafsız kalmaya zorlaması Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın şu yorumunu akıllara kazıyacaktır: “Arabulucuların tarafsızlığı güç kullanan tarafı cesaretlendiriyor”.²⁷⁸ Birinci Karabağ Savaşı'nın muhasebesi açısından da bir “Z raporu” niteliğindeki bu yorum tek başına Türkiye'nin tutumu ile açıklanamaz. Ancak cümledeki gerçeklik payının göz ardı edilmesi benzer olaylarda farklı tutumun yol açacağı felaketleri göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Şuşa ve Laçın'ın işgalini hazırlayan süreçte rekabetin seyrinin Türkiye'nin aleyhine geliştiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim her iki Azerbaycan kentinin işgali Rusya'nın uzun süren bir planlamasının ürünüdür. Demirel'in “Sovyet devleti gitmiş, ama mekanizması, kadroları duruyor” yorumu doğru bir tespit olmakla birlikte yanlış zaviyeden analiz edilerek Ankara'yı pasif tutum sergilemeye itmiştir. Demirel'in

²⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 11, Yasama Yılı 1, 78. Birleşim, 20 Mayıs 1992, 209.

²⁷⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “SC-94, 27 Eylül 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Ermenistan'ın Bu Sabah Azerbaycan'a Karşı Başlattığı Saldırı Hakkındaki Soruya Cevabı” (Erişim 1 Nisan 2024).

²⁷⁸ *JAM News*, ““Neutrality of mediators encourages the party that uses force”-Pashinyan” (14 September 2023).

ifadelerini tersten okuduğumuzda “Sovyetlerin kadroları, mekanizmaları duruyor, ancak devleti gitmiştir” olarak anlaşılmaktadır. Yani artık ortada SSCB tehdidi yok iken doğru tavır ile Azerbaycan’daki Sovyet bakiyesi kadro ve mekanizmaların Türklük bilincine sahip olanları ile ikamesi desteklenebilirdi. Ankara mezkûr devlet aklına ise Kelbecer’in işgali sonrasında ulaşabilmiştir.

Rusya’nın Tutumu

Kafkasya’nın bölgedeki farklı bir gücün nüfuz alanına terkedilmesine yaklaşmayan Rusya, Ermenistan’a destek vererek ve Karabağ Meselesi’ni kullanarak bölgeyi kontrol yoluna gitmiştir. Şuşa ve Laçın’ın işgali esnasında Türkiye ile dolaylı rekabet içerisinde olan Kremlin sorunu lehine çevirecek tüm “araçlarını” kullanmıştır. 6 Mart 1992’de Türkiye yanlısı halkın protestoları sonucunda “Moskova’nın adamı” Ayaz Mutallibov ve Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanı (Meclis Başkanı) Elmira Gafarova istifa etmiş, sonrasında Yakup Memmedov Yüksek Sovyet Başkanı olarak göreve gelmiştir. Moskova, kendi adamının istifası sonrasında harekete geçmiş, dönemin Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Pavel Graçov’un özel ısrarı ile Yakup Memmedov Rahim Gazıyev’i 17 Mart 1992’de Azerbaycan Savunma Bakanı olarak atamıştır. Böylece Şuşa’nın ve dolayısıyla Karabağ’ın işgaline giden yol açılmıştır. Gazıyev’in potansiyelinin Moskova tarafından anlaşılması ise oldukça ilginçtir. Ayaz Mutallibov’un halk tarafından istifasının istenildiği Mart 1992’de Gazıyev, istifa etmediği takdirde Şuşa’yı Ermenistan’a vereceğini söyleyerek tehdit etmiştir.²⁷⁹ Rahim Gazıyev’in Azerbaycan Savunma Bakanı olarak atanma “emrini veren” Graçov 2012 yılında öldüğünde Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan onun “özel çabaları ve askerlik hizmetinin” altını çizmiş, “Pavel Graçov, Ermeni milletinin anısına her zaman sadık bir dost ve güvenilir bir müttefik olacaktır”²⁸⁰ ifadeleri ile Moskova’ya başsağlığı vermiştir. Mart 1992’de Azerbaycan Savunma Bakanlığı koltuğuna oturtulan Rahim Gazıyev’in Moskova’ya ve Ermenilere en büyük “faydası” Şuşa ve Laçın’ın işgalinde en az onlar kadar çaba göstermesi olmuştur. Azerbaycan Savunma Bakanı Gazıyev, 30 Nisan 1992’de imzaladığı Bakanlık emriyle Şuşa ve Laçın’i askerden arındırmış, bölgede

²⁷⁹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 247.

²⁸⁰ “Armenian President Serzh Sargsyan expressed condolences on Pavel Grachov’s death”, *Armenpress* (24 September 2012).

bulunan gönüllü birlikleri oradan çıkarmıştır.²⁸¹ Görevi ülkeyi savunmak olan Savunma Bakanı'nın emriyle "savunmasız" bırakılan Şuşa ve Laçın bu gelişmeden sonra yaklaşık 10'ar gün arayla işgal edilmiştir. Şuşa'nın düşmesi ile Dağlık Karabağ'ın işgali tamamlanmış, Laçın'ın işgali ise Ermenistan'dan Karabağ'a koridor açmış, böylece Gazıyev Karabağ'daki Rusya-Türkiye rekabetindeki Rus yanlısı misyonunu tamamlamıştır. Gazıyev'in "marifetiyle" aslında kaybedilen sadece Şuşa ve Laçın olmamış, bu kayıp aynı zamanda Birinci Karabağ Savaşının kaderini tayin eden gelişme olmuştur. Nitekim Ermenistan 1992 yılında Dağlık Karabağ'ın tamamı ve Laçın koridorunun işgaliyle yetinmeyerek müteakip yılda savaşın ikinci evresine geçmiş, sonuç olarak ise 1993 boyunca Dağlık Karabağ'ın çevresindeki 6 Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir.

2.2.1.4. Savaş Esnasında Türkiye-Rusya Rekabetinin Odak Noktaları: Ordu ve Siyaset

Savaşlarda askeri gücün en geçerli akçe olduğu tüm realist gelenek açısından tartışılmaz bir gerçektir. Neoklasik Realizmin farkı ise siyasi iradenin de ordu kadar önemli olduğu, birbiriyle senkronize olduklarında dış politikanın başarıya ulaşma şansını artırdığı yönündeki yorumudur. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve Laçın Koridorunu işgalinden sonra Karabağ'ın civar kentlerini işgal planları hazırladığı bir dönemde Rusya Kafkasya rekabetini Azerbaycan'ın askeri kurumları üzerinden sürdürmeye çalışmıştır. Nitekim Savunma Bakanı Rahim Gazıyev yine Moskova'nın lehine tasarrufta bulunmaktan vazgeçmemiştir.

15 Mayıs 1992 Taşkent Deklarasyonu

Şuşa ve Laçın'ın işgali ne Birinci Karabağ Savaşı'nın ne de Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini bitirmiştir. Azerbaycan'ın Savunma Bakanı Rahim Gazıyev'in Şuşa'nın işgali sonrasında bile Rusya'nın Kafkasya politikasına hizmet eden yaklaşımı Türkiye aleyhine diğer bir gelişme olmuştur. Rusya Federasyonu'nun baskısıyla Azerbaycan'ın öz Savunma Bakanı eliyle imzalanacak bir deklarasyon ile kendi ordusunu zayıflatması Türkiye'nin de Kafkasya politikasını etkileyecektir.

²⁸¹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 246.

14 Şubat 1992’de BDT’nin Minsk Zirvesinde aralarında Azerbaycan’ın da yer aldığı dört eski Sovyet cumhuriyeti kesin bir dille ulusal ordu kurmak istediklerini belirtmiş ve Sovyetler Birliği’nin askeri varlığından paylarına düşen “miras” miktarını talep etmişlerdir. 19 Kasım 1990’da Paris’te imzalanan Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) şartlarına esasen nüfus ve diğer önemli göstergeler göz önünde bulundurularak SSCB mirasından Azerbaycan’a %4.3, Ermenistan’a ise %2.8 oranında pay verilmesi planlanmıştır.²⁸² Ancak Şuşa’yı Ermenistan’a peşkeş çekmekle yetinmeyen Gaziyev işgalden bir hafta sonra 15 Mayıs 1992’de Azerbaycan Savunma Bakanı sıfatıyla Taşkent’te imzaladığı deklarasyon ile Ermenistan ile aynı payı talep ederek Azerbaycan ordusunun envanterinin genişlemesini engellemiştir. Haydar Aliyev’in “ihanet anlaşması”²⁸³ olarak nitelendirdiği bu gelişme ile Azerbaycan’da savunmanın başı ülke savunmasının güçlenmesinden Rusya ve Ermenistan lehine imtina etmiş, böylece Kremlin-Ankara rekabeti açısından Moskova lehine önemli bir hamle gerçekleşmiştir.

Gaziyev, Şuşa ve Laçın’ın işgalindeki rolünün anlaşılması nedeniyle 20 Şubat 1993’te görevden alınarak tutuklanmış ancak Ağustos 1993’te Moskova’ya kaçmayı başarmıştır. 1994’te Moskova’da firarda iken gıyaben vatana ihanetten yargılanan ve idam cezasına çarptırılan Gaziyev daha sonra 1996 yılında Bakü’ye iade edilmiş²⁸⁴, Azerbaycan’da 10 Şubat 1998 tarihinde idam cezasının kaldırılması dolayısıyla ise cezası müebbet hapis ile değiştirilmiştir.

Türkiye’nin “Rekabet İçin Olgunlaşma”da İkinci Adımı: Askeri Eğitim Alanında İşbirliği

Ermenistan’ın Birinci Karabağ Savaşı’nın ikinci evresine hazırlık aşaması Ankara açısından Kafkasya politikasını yeniden gözden geçirme dönemi olarak değerlendirilebilir. 1992’nin yazına geldiğinde Azerbaycan’da süregelen siyasi istikrarsızlık ordu yapılanmasıyla paralel bir şekilde ilerlemiştir. Altı ay içerisinde 4 savunma bakanı değişikliği askeri alandaki sorunun dışavurumudur. Askeri sistem ve onun eğitimi bir süreç meselesi olduğundan o dönem Türkiye’nin Azerbaycan için derhal

²⁸² Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 242.

²⁸³ Heydər Əliyev, *Azərbaycan XXI Əsrin və Üçüncü Minilliyin Ayrıcında* (Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, 2001), 32.

²⁸⁴ Дмитрий Макаров, “Муталибов и Казиев снова сидят”, *Аргументы и Факты* (16 Апрель 1996), 6.

sonuç verecek bir planı olmadığı söylenebilir. Ancak Bakü'yü İkinci Karabağ Savaşı'na hazırlayacak olan düzenlemelerin yapılması Friedberg'in "rekabet için olgunlaşma"sından hareketle Ankara'nın ikinci önemli adımı olmuştur. Ayrıca bu dönem Türkiye-Rusya rekabetinde Rusya'nın doğrudan ve derhal sonuçları olan hamlelerine karşın Türkiye'nin çözüm adımlarını sürece yayması son derece doğaldır. Çünkü Azerbaycan'ı kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiş 70 yıllık bir komünizm etkisinden kurtarmak kısa zaman içerisinde mümkün olmayacaktı. Bu kapsamda 1992'nin yazında Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri alanda tesis edilen işbirliği önemlidir.

Mayıs 1992'de Azerbaycan Halk Cephesi tarafından Rusya yanlısı Mutallibov'un iktidardan el çektilmesi sonrasında derinleşen istikrarsızlık döneminde Türkiye isabetli bir karar alarak Bakü'ye ilk Askeri Ateşe atamasını yapmıştır. Genel Kurmay Başkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Şube Müdürü olarak görev yapmış Tuğgeneral Halil Kalaycı ve beraberindeki bir askeri ve bir idari ateşe heyetinin Mayıs sonu itibariyle göreve başlamıştır.²⁸⁵ Azerbaycan'ın Türkiye'den askeri uzman talebi sonrasında gerçekleşen atama ile Azerbaycan Türkleri moral bularak kısa dönem içerisinde başarılı Goranboy ve Ağdere operasyonlarını gerçekleştirmiş, Ermenilerin işgal ettiği köylerden birkaçını geri almışlardır. 6 Haziran 1992'de Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey'in de 16 Haziran itibariyle yemin ederek göreve başlaması Türkiye açısından yeni bir fırsatı beraberinde getirmiştir. Elçibey'in iktidarında yönünü tamamen Ankara'ya dönen bir Bakü yönetimi Rusya'yı ziyadesiyle tedirgin etmiştir. Elçibey döneminin en stratejik hamlesi Türkiye ile askeri alanda işbirliği iradesinin Rusya'ya tercih edilmesi olmuştur. Elçibey'in iktidarının otuz dördüncü gününde, 11 Ağustos 1992'de Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması" ile Türk Silahlı Kuvvetlerinden personel görevlendirilmesi suretiyle Azerbaycan Ordusunun eğitimi, gelişimi ve yeniden yapılanmasının yolu açılmıştır. Anlaşma ile Türkiye'nin askeri kurmayları Azerbaycan'daki ordu kuruculuğuna aktif olarak katılmış ve eğitim vermeye başlamıştır. O dönem Türk subaylarının Azerbaycan'daki askeri eğitim kışlalarının birinin girişinde kışladaki subaylar tarafından yazılmış "Azerbaycanlı kardeşlerimize yardım Türklerin vicdan borcudur"²⁸⁶ yazısı karşılıklı dayanışmanın önemli bir örneğidir. Ayrıca Türkiye

²⁸⁵ Barçın Yinanç, "Bakü'ye askeri ateşe", *Milliyet* (17 Haziran 1992), 17.

²⁸⁶ Yəhya Musayev, "Hərbi-Texniki Sahədə Azərbycan-Türkiyə Əməkdaşlığı (1991-2011)", *Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 İldə: Uğurlar və İmkanlar (Məqalələr Topusu)* (Bakı: SAM və ATİB Nəşriyyatı, 2011), 124.

ile Azerbaycan arasındaki ilk askeri statüye sahip mezkûr anlaşma ile 1992 yılında Türkiye’de eğitim alması için 200 kişilik ilk askeri öğrenci kafilesini gönderilmiştir.²⁸⁷

Eylül 1992-Ekim 1993 tarihleri arasında 825 Azerbaycan subayı Türkiye’deki askeri eğitim kışlalarında çeşitli eğitimler almıştır. 1993 yılının sonbaharı itibariyle harp okullarında 325 askeri öğrenci ile çeşitli uzmanlık dallarında 120 subay eğitim görmekteydiler.²⁸⁸ Ankara’nın bu adımlarının bir “olgunlaşma” sürecine muhtaç olduğu hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafında bilinmekle birlikte, bu manevi destek 1992’nin yazında Karabağ’da Ermeni işgali ile mücadele eden Azerbaycan gönüllü birliklerine moral sağlamış, onların geçici de olsa bir dizi başarılı operasyonlara imza atmalarını sağlamıştır.

Türkiye’nin “Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının” izdüşümü niteliğindeki uzun vadede sonuç verecek Azerbaycan kadrolarını Türkiye’de eğitime girişimi İkinci Karabağ Savaşının kaderini belirleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak Rusya Elçibey’in iktidarı döneminde bile tam sağlanamayan istikrarı kullanarak Türkiye’nin bu adımına karşı çeşitli hamleler geliştirecektir. Azerbaycan içindeki farklı etnik unsurları devlet kurma vaadiyle harekete geçirerek yine ordunun zayıflamasında önemli sonuçlar doğuracak gelişmelere sebep olacaktır. Nitekim Şubat 1993’te Moskova’nın enstrümanı Rahim Gaziyev’in görevden el çektilmesi rekabette Türkiye lehine kısa süreli olumlu sonuçlar doğursa da Rusya’nın hamlesi gecikmemiştir. Böylece yeni bir aktörünü, dönemin Savunma Bakan Yardımcısı Alikram Hümbetov’u devlet kurma vaadiyle sahneye sürmüştür. Müteakip bölümde detaylandırılacak olan Rusya’nın bu hamlesi Haziran-Ağustos 1993’te Azerbaycan gündemini meşgul ederken, Ermeniler bu iki ay içerisinde Karabağ’ın civarındaki dört Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir.

2.2.2. Savaşın İkinci Evresi (Nisan-Ekim 1993)

Türkiye’nin Azerbaycan’a askeri eğitim alanındaki desteği 1992’nin yazında geçici olarak olumlu sonuçlar doğurmuşsa da bu Ermenistan’ın Azerbaycan’a ait Karabağ’ın civar kentlerini de işgalini engelleyememiştir. Ayrıca Elçibey’in iktidarı döneminde Azerbaycan’ın yönünü Türkiye’ye dönmesi ile doğan umutlar da yıkılmıştır. Hem Azerbaycan ve Türkiye’deki siyasi elitlerden hem de uluslararası konjonktürden

²⁸⁷ Nazim Cafersoy, *Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası* (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), 124.

²⁸⁸ Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)* (Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2019), 158.

kaynaklanan bu nedenler savaşın ikinci evresine giden süreçte Azerbaycan'daki buhranı derinleşmekten alıkoyamamıştır. Her ne kadar Elçibey samimi bir Türkiye sevdalısı olsa da etrafını çeviren Moskova aygıtları onun başarısını engellemiştir. Şuşa ve Laçın'ı Ermenistan'a "teslim eden" Savunma Bakanı Rahim Gaziyev, sözde özerk cumhuriyet kurmaya teşebbüs eden Savunma Bakanı Yardımcısı Alikram Hümbetov ve daha nicelerinin aynı zamanda Elçibey'in lideri olduğu Azerbaycan Halk Cephesi'nin içinden çıkması bu kanıyı destekler niteliktedir. 1993'ün ikinci çeyreğine gelindiğinde Ankara sadece mazlumu desteklemenin çare olmadığını, zalime de karşı olunması gerektiğini fark edecektir. Ancak bu farkındalık ne yazık ki Kelbecer'in işgali sonrasında gelişecektir.

1992'nin yazında Azerbaycan ordusunun toparlanma süreci kısa vadede olumlu sonuçlar doğursa da sürdürülebilirlikten yoksun olmuştur. 1992'nin Nisan ayına gelindiğinde uluslararası toplumun Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış çabaları sürerken tarih tekerrür etmiş "beklenmedik" şekilde Ermenistan yeniden saldırıya geçmiştir. Tıpkı Hocalı Katliamı, Şuşa ve Laçın'ın işgalinde olduğu gibi Ermenistan bir yandan barış ve ateşkes vaadiyle uluslararası toplumu oylarken diğer yandan Karabağ'ın işgalini genişletme teşebbüsünden vazgeçmemiştir. Erivan'ın hırslarına Rusya'nın Türkiye ile rekabet güdüsü de eklenince 1993 yılında Birinci Karabağ Savaşı kaldığı yerden devam etmiştir.

Elçibey'in iktidarı sonrasında dış politikada Türkiye'ye özel önem atfedilmesi Moskova'nın Kafkasya'daki tehdit algısını üst seviyeye çıkarmıştır. Kelbecer'in işgalinden yaklaşık kırk gün önce 20 Şubat 1993'te Azerbaycan'ın Moskova'ya sadık Savunma Bakanı Rahim Gaziyev'in görevden alınması²⁸⁹ ordudaki Rus etkisini zayıflatma girişimi olarak görülebilir. Ancak Gaziyev'in yerine atanan Tümgeneral Dadaş Rzayev'in de stratejiyi ve uluslararası konjonktürü okuma konusundaki sınırlı bakış açısı Kelbecer'in işgaline zemin hazırlamıştır. Mart ayının başında Kelbecer'i savunmayla görevli tugay komutanı helikopterle Bakü'ye gelerek Savunma Bakanı Rzayev ile görüşmüştür. Görüşmede tugay komutanı mevcut koşullar altında Kelbecer'in teorik olarak kaybedildiğini, acilen Laçın'deki birliklerin de bölgeye kaydırılması gerektiğini söylediğinde Savunma Bakanı, Kelbecer'in Karabağ'ın idari sınırları dışında bölge olması dolayısıyla Ermenistan'ın uluslararası bir skandaldan kaçınacağını öne

²⁸⁹ Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)*, 132.

sürerek yeni bir işgale girişemeyeceği konusunda teminat vermiştir.²⁹⁰ Hâlbuki dönemin işgalin baş sorumlusu komutanlarından ve daha sonra Ermenistan Cumhurbaşkanı olan Robert Koçaryan kendi otobiyografisinde Kelbecer'in stratejik önemini şöyle özetlemekte idi:

“Bizim için Azerbaycan'ın bu yüksek dağlık bölgesi coğrafi konumu nedeniyle olağanüstü bir öneme sahipti. Kuzeyden Laçın'e komşu olan ilçe Karabağ ile Ermenistan arasında bulunuyordu. Kelbecer'in kontrolü tüm güçlerimizi doğu ve kuzeydoğu yönünde yoğunlaştırmanızı sağlıyordu. Kuzeyde Kelbecer'i, komşu kentten sıra dağlar ayırıyordu. 3200 metre yükseklikteki “Ömer Geçidi” buraya geçen tek yoldu ve onu elimizde tutmak için çok fazla kuvvet ve kaynak harcamamıza gerek yoktu. Böylece aynı zamanda cephe hattı birkaç kez kısalmış oluyordu. Tek kelimeyle Kelbecer'in ele geçirilmesi bizim için askeri bir zorunluluk haline gelmişti. Savaş esnasında Şuşa'dan sonraki en önemli operasyonlarımızdan biri olan bu harekât için tüm bölgelerden saldırı birimlerimizi ve ana saldırı gücümüz olan merkezi savunma güçlerini bir araya topladık.”²⁹¹

Bu bağlamda 1 Nisan 2000 tarihinde Azerbaycan'ın ANS televizyon kanalına konuşan Ebülfez Elçibey Kelbecer'in işgaline yol açan stratejik hata dolayısıyla kendisinin de mesul olduğunu ifade etmiştir.²⁹² Hocalı Katliamı, Şuşa ve Laçın'in işgalinde olduğu gibi Cenevre'de barış görüşmelerinin yapıldığı esnada Azerbaycan'a saldıran Ermenistan 1993'ün 2 Nisan'da 3050 km² yüzölçümüne sahip Kelbecer'i işgal etmiştir. Ermenilerin Kelbecer'de giriştikleri katliam sonucunda 511 Azerbaycan Türkü öldürülmüş, 321 kişi esir alınmıştır, kentin 60.000 yerli nüfusu göçe zorlanmıştır.²⁹³ Rusya'nın, Ermenistan tarafından işgaline bilfiil destek verdiği Kelbecer'in işgali Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı esnasında “yüksek sesle”, doğrudan diplomatik tepki verdiği ilk gelişmedir.

2.2.2.1. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapatılması

Kelbecer'in işgali ile Karabağ'a Laçın'den sonra ikinci bir koridor açılınca 2 Nisan 1993'te Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Başbakan Demirel'in

²⁹⁰ Əzizağa Qənizadə, “Kəlbəcər Uğrunda Döyüş (1993-Cü İl 27 Mart-2 Aprel), *Tarix, İnsan Və Cəmiyyət* 1 (38), 2023, 104-124.

²⁹¹ Роберт Кочарян, *Жизнь и Свобода: Автобиография Экс-президента Армении и Карабах*, (Москва: Альпина Паблицер, 2019), 122.

²⁹² Orhon Yenisey, “Ebulfez Elçibey-En Yeni Tarix-Kelbecer”, *YouTube* (11 Nisan 2014), 00:00:33-00:00:45.

²⁹³ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 129.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey ile temas halinde olduğunu belirtmiş ve artacak gerginliğin getireceği olumsuz sonuçların sorumluluğunun Ermenistan'a ait olacağını vurgulayarak Türkiye'nin Ermenistan'a yapılan dış yardımlara geçit vermeyeceğini şu ifadelerle duyurmuştur: "Yakıp yıkmaya yönelik bir askeri gücü yaşatmaya ve işletmeye muktedir bulunduğunu bu kadar gözler önüne sermişken, insani değerleri daima ön planda tutan ve bunun somut örneklerini veren Türkiye'den dış yardımlar için geçiş kolaylıkları beklenmemesi gerektiği de anlaşılmalıdır".²⁹⁴ Aynı gün Azerbaycan'a destek açıklaması yapan Ankara, ertesi gün ise Türkiye-Ermenistan sınırını kapatmış, Ermenistan ile demiryolu ve hava bağlantılarını kesmiş ve Türkiye üzerinden Ermenistan'a transit ticareti de durdurmuştur.²⁹⁵ Türkiye bu girişim ile Birinci Karabağ Savaşı esnasında Ermenistan'a ilk defa yaptırım uygulamıştır. Bu zaviyeden ele alındığında Türkiye'nin Azerbaycan'ı tamamen yalnız bıraktığını söylemek yanlış olur. Zira uluslararası örgütler nezdindeki girişimleri, Azerbaycan ordusunun eğitilmesi, Bakü ve Nahcivan'a yolladığı insani yardım tırları, Ermenistan ile sınırların kapatılması gibi girişimler ile Karabağ Meselesi 1992-1994 yılları arasındaki Türk dış politikasının en önemli gündem maddesi olmuştur. Ancak Kelbecer'in işgali esnasında Azerbaycan Demirel Hükümeti'nden askeri envanter olarak da destek talep etmiştir. 3 Nisan 1993 sabahı Başbakan Süleyman Demirel'in gazetecilere verdiği demeçte Elçibey'in söz konusu talebine lojistik sorunu dolayısıyla cevap veremediklerini şöyle ifade etmiştir: "Büyük sıkıntı var. Dün akşam Elçibey'le görüştüm. Bizden helikopter talepleri var. Oraya helikopter götürmek kolay değil. Pratiği yok. Yol uzunsa gitmek gelmek kolay değil."²⁹⁶

İkinci Karabağ Savaşı'na gelince, tam bağımsız Türkiye, siyasi irade istekli olduğunda yolun uzunluğunun önemi olmadığını, pratiği yok ise oluşturulabileceğinin mümkün olduğunu dünyaya göstermiştir. Bu bağlamda iki Karabağ Savaşı arasındaki bu fark Neoklasik Realizmin liderin önemine yaptığı vurguyu daha da anlamlı kılmaktadır. Öte yandan meselenin pratikten ziyade Rusya'nın tepkisinin hesaba katılması olduğu da bir gerçektir. Nitekim yaklaşık bir yıl önce Mayıs 1992'de Ermenilerin Nahcivan sınırında

²⁹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Sayın Erdal İnönü'nün Açıklaması (2 Nisan 1993)", *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi* (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 184.

²⁹⁵ Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2011), 392.

²⁹⁶ Burhan Eliş, "Sabrın sonundayız", *Milliyet* (4 Nisan 1993), 14.

gerginlik oluşturduğu dönemde Türkiye'nin garantör vasfıyla müdahalesi gündeme geldiğinde Rusya'nın BDT Birleşik Silahlı Kuvvetler Komutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov, Türkiye'nin müdahalesi halinde üçüncü dünya savaşı çıkacağı uyarısında bulunmuştur. Zira ABD de bu durumun muhtemel bir NATO angajmanına yol açabileceği endişesiyle müdahale konusunda Ankara'yı uyarmıştır.²⁹⁷

2.2.2.2. Rus Ordusunun Azerbaycan Topraklarından Çıkarılması

Kelbecer'in işgali Azerbaycan'daki 1990'da gerçekleşen 20 Ocak Katliamı ile başlayan Rusya karşıtlığını derinleştirmiştir. Kremlin'in askeri envanteri ile de Ermenistan'a doğrudan destek verdiği işgal sonrasında Rusya'nın Bakü Büyükelçiliği Azerbaycan Türkleri tarafından protesto edilmiştir.²⁹⁸ Kelbecer'in işgalinde Moskova'nın, Rusya'ya ait 7. Ordu Komutanlığı eliyle Ermenistan'ı tank, uçak ve helikopter ile desteklemesi Kafkasya'daki doğrudan Türkiye-Rusya rekabetinin diğer bir izdüşümüdür. Amaç, her fırsatta Türkiye'yi Rusya'ya tercih ettiğini belirten ve anti-Rus politika izleyen Elçibey iktidarını zor durumda bırakarak en kısa sürede devirmek olmuştur. Rusya aynı zamanda Laçin'i geri almakta olan Azerbaycan güçleri ile çatışmış ve Azerbaycan ordusunun Kelbecer'e odaklanmasını engelleyerek²⁹⁹ Ermenistan'a destek vermiştir.

Elçibey Mayıs 1993'te Rus askeri birliklerinin Azerbaycan'dan çıkarılması emrini vermiştir. Böylece son Rus askeri birliği olan General Şerbak yönetimindeki 104. Çıkarma Tümeni 25 Mayıs 1993'te Gence'den ayrılarak Azerbaycan'ı terk etmiştir. Ayrılan Rus askeri birlikleri tüm silahlarını o zaman Azerbaycan ordusu ile resmi bağı kalmayan Karabağ eski bölge sorumlusu Suret Hüseyinov'a bırakmıştır.³⁰⁰ Bu gelişme 1993'ün yazında Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini derinleştiren o tarihe kadarki en önemli gelişme olarak değerlendirilebilir. Nitekim Rusya silahları bıraktığı Suret Hüseyinov'un eliyle Elçibey'e karşı isyan girişiminde bulunarak devirecektir.

Elçibey'in Kelbecer'in işgali sonrasında sürekli işgalin Rusya'nın eliyle gerçekleştiğini dile getirmesi ve Rus askeri birliklerini Azerbaycan'dan çıkarması Rusya açısından yeni

²⁹⁷ Kavus Abushov, *Regional Level of Conflict Dynamics in the South Caucasus: Russia's Policies Towards the Ethno-Territorial Conflicts* (Westfälischen Wilhelms Univeristat zu Munster, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), 175.

²⁹⁸ Cenk Başlamış, "Bakü'de hava gergin, Rus Büyükelçiliği saldırıya uğradı", *Milliyet* (4 Nisan 1993), 14.

²⁹⁹ Yenisey, "Ebulfez Elçibey-En Yeni Tarix-Kelbecer", 00:02:40-00:02:58.

³⁰⁰ Gültekin Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 56.

bir Türkiye hamlesi olarak algılanmış olabilir. Ancak Moskova benzeri girişime ihtimal vermiş olacak ki “kendi adamlarını” Elçibey’in çevresinden hiç eksik etmemiştir. Örneğin Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçov’un özel isteği ile Azerbaycan Savunma Bakanlığına atanan Rahim Gazıyev, Şuşa’nın işgali sonrasında da istek üzerine bir müddet görevde kalmış ancak Elçibey, Gazıyev’in nüfuzunu azaltabilmek için Suret Hüseyinov’u Dağlık Karabağ ve cephe hattındaki yetkili temsilciliğine kadar yükselterek ona karşı desteklemiştir. Azerbaycan’da süregelen bu durum bir yandan iktidar olmasına rağmen muktedir olamayan Elçibey hükümetinin içine düştüğü sarmalı gözler önüne sererken diğer yandan Birinci Karabağ Savaşı’nın Azerbaycan’ın yenilgisiyle sonuçlanmasının nedenini açıklamaktadır. Nitekim Moskova yanlısı birini yine Kremlin’e son derece sadık biriyle dengelemek acizlik alameti idi. Söz konusu durum sonraları Elçibey tarafından da şöyle itiraf edilmekte idi: Rahim Gazıyev, Suret Hüseyinov ve Alikram Hümbetov’un yabancı ülkeler için çalıştığını biliyorduk, ancak onların üstesinden geleliyorduk”.³⁰¹

Elçibey’e Karşı İsyân Girişimi

Moskova’nın Suret Hüseyinov’u Elçibey’e karşı kullanma planı 1992’nin sonlarında devreye sokulmuş ve doğrudan neticelerinden biri Kelbecer’in işgali olmuştur. Aralık 1992’de bağlı birliklerini Kelbecer’in stratejik yüksekliklerinden geri çeken Kolordu Komutanı Hüseyinov, 28 Ocak 1993’te ise komutasındaki tüm askeri teçhizatı cephe hattından çıkararak Gence’ye götürmüştür. Hüseyinov’un bu adımı sonucunda 16 Şubat 1993’te Ağdere-Kelbecer yolu Ermenilerin eline geçmiş, böylece Kelbecer’in işgaline giden yol açılmıştır. Bu gelişme sonrasında Elçibey, Savunma Bakanı Rahim Gazıyev ve Karabağ’daki Kolordu Komutanı Suret Hüseyinov’u görevden almıştır.³⁰² Kelbecer’in işgali sonrasında ise Elçibey’in Azerbaycan’ı terk etmesini istediği Rus ordu birlikleri ayrılırken silahlarının orduya değil de Gence’de bulunan görevden alınmış Suret Hüseyinov’a teslim edilmesi Rusya’nın en açık hamlesi olmuştur.

Kelbecer’in işgalinin ertesi günü, 3 Nisan 1993’te hükümete itaat etmeyi reddeden bir grup subayı örgütleyerek “Askeri Birlik” adı altında siyasi-askeri örgüt kuran Suret Hüseyinov, etkisi altındaki 709 Sayılı askeri birliğin de Elçibey’e karşı ayaklanmasını

³⁰¹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 256.

³⁰² Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 258.

sağlamıştır. Hükümetin de cephe bölgesindeki gönüllülerin ve hava kuvvetlerinin de dâhil olduğu 5 bine yakın askeri gücü ayaklanmayı bastırmak için çağırması iç savaşa neden olmuştur. İç savaşı engellemek adına Elçibey isyancıların talebini kabul etmiş ve Azerbaycan'da yaklaşık 13 ay süren Ebülfez Elçibey hükümeti düşürülmüştür.³⁰³

Mezkûr isyan girişimi Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin alenen tezahürüdür. Başka bir ifadeyle isyan Rusya'nın desteklediği sabık Kolordu Komutanı Suret Hüseyinov'un Türkiye'nin "desteklediği" Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'i devirmeye yönelik planlanmış bir girişimi olmuştur. Ayaklanmaların devam ettiği esnada 9 Haziran 1993'te Ankara, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yayınladığı Elçibey hükümetine destek açıklamasında, Azerbaycan'ın "milli birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyacı olduğu bir dönemde" olduğunun altı çizilerek şu ifadelere yer verilmiştir:

"Azerbaycan'da serbest seçimle işbaşına gelerek, halkın demokratik iradesini temsil eden Cumhurbaşkanı Sayın Ebülfez Elçibey'in yönetiminde Azerbaycan'ın uluslararası alanda saygınlık kazandığı, demokrasi yolunda kararlı adımların atıldığı, ülkenin ekonomik potansiyelinin verimli kullanımı için ileriye dönük ümit verici bir ortamın hazırlandığı bir gerçektir... Azerbaycan'ın bir iç sorunu olan bu gelişmelerin çoğulcu demokrasi kuralları çerçevesinde, Azerbaycan halkının ve devletinin öz bütünlüğünü güçlendirecek bir uzlaşma ile çözümlenmesini içtenlikle dilemekteyiz."³⁰⁴

Açıkça belirtmemiş olsa da açıklamadaki "Azerbaycan'ın bir iç sorunu" ifadesiyle bölgedeki herhangi bir gücün, özellikle de Rusya'nın müdahale etmemesi gerektiği ima edilmiştir. Buna rağmen Rusya, planladığı gibi Elçibey'i devirmeyi başarmış, ancak onun iktidardan kolayca çekilmesi ayaklanmanın geniş çaplı bir iç savaşa dönüşmesini engellemiştir. Böylece Moskova'nın birincil önceliğinin ülkede iç savaş oluşturmak olduğu bir diğer enstrümanı aracılığıyla yapacağı özerk cumhuriyet kurmaya yeltenme hamlesi ile belirginleşecektir.

Sözde Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Elçibey'in iktidarı emin bir ele devrederek köyüne dönmesi Azerbaycan'da iç savaş çıkarma peşinde olan Rusya'nın amacına ulaşmasını engellemiş, ancak tamamen

³⁰³ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 260-261.

³⁰⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Açıklama (9 Haziran 1993)", *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 228.

vazgeçirememiştir. Hüseyinov'un başlattığı ayaklanmaların yatıştırılması sonrasında Kremlin'in B planı devreye girmiş, Haziran 1993'te yeni bir aktörü olan Alikram Hümbetov sahne almıştır. Ayaz Mutallibov'un cumhurbaşkanlığına geri getirilmesi, Suret Hüseyinov'a geniş yetkiler verilmesi gibi asılsız taleplerle yola çıkan Alikram Hümbetov 7 Ağustos 1993'te Azerbaycan'ın güneyi Lenkeran bölgesinde ayrılıkçı sözde "Talış-Muşan Özerk Cumhuriyeti" kurduğunu ilan etmiştir.³⁰⁵ Waal, Alikram Hümbetov'un mezkûr girişimini Rus ordusundaki arkadaşları tarafından desteklenen Suret Hüseyinov'un Gence'den Elçibey'e başlattığı isyan ile aynı tasarımın bir parçası olarak nitelendirmektedir.³⁰⁶ Kendisini sözde başkomutan olarak tanıtan Alikram Hümbetov, sözde cumhuriyetin geçerli para biriminin Rus Rublesi olduğunu ve BDT'ye katılmasına yönelik "kararnameler" imzalamıştır.³⁰⁷ Nitekim daha sonraki yıllarda da Rusya ve şaşırtmayacak şekilde Ermenistan, Hümbetov'un bu girişiminin yıldönülerinde çeşitli sempozyumlar düzenleyerek onun kararına destek ifadeleri belirtmişlerdir.³⁰⁸

Hümbetov, belki de farkında olmadan (ya da kasıtlı olarak) bu talepleriyle aslında Azerbaycan'daki "Moskova'nın adamları"nın ve arkasındaki desteği ifşa etmiştir. Zira müteakip Haydar Aliyev iktidarında bu isimlerin birçoğunun vatana ihanetten yargılanması Aliyev'in durumu doğru okuduğunun da işareti olmuştur.

Türkiye'nin ayaklanmaların başladığı dönemde Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yaptığı açıklamada Elçibey'e sözlü desteğini sunduğu bilinmektedir. Ancak Dışişleri arşivlerinde sözde özerk cumhuriyet kurma girişimine yönelik açıklamaya rastlanılmamıştır. Nitekim Alikram Hümbetov'un bu adımı sonrasında BM'ye tanıma isteğinde bulunması için başvurduğu ülkeler (Rusya, İran ve Belarus)³⁰⁹ arasında Türkiye'nin olmaması tesadüfi değildir.

Azerbaycan'ı iç savaşa sürükleyerek Ermenistan'ın Karabağ civar kentlerini de işgal etmesini sağlama üzerine kurulu çift amaçlı Moskova planının ilk kısmı başarısız olmuştur. Yeni Azerbaycan'ın mimarı Haydar Aliyev'in iktidara gelişi ile başlayan

³⁰⁵ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 265.

³⁰⁶ Waal. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 215.

³⁰⁷ Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)*, 384.

³⁰⁸ Detaylı bakınız, Vladimir Socor, "Talysh Issue, Dormant in Azerbaijan, Reopened in Armenia", *The Jamestown Foundation* (27 Mayıs 2005). Əvəz Cahangiroğlu, "Rusiya öz daxilində "Talış-muşan respublikası" yaratmaq istəyirsə...", *Xalq Qəzeti* (29 Ağustos 2023).

³⁰⁹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 265.

istikrar ortamı Rusya'nın planının bu kısmına aykırı ilerlemiştir. Ancak Azerbaycan'da bu gelişmelerin yaşandığı ortam Ermenistan'a yaramış, Ermeniler ayaklanmayı ve sözde özerk cumhuriyet kurma girişimini takip eden iki ay içerisinde Karabağ'ın çevresindeki dört Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir.

2.2.2.3. Dört Ayda Beş Azerbaycan Kentinin İşgali

1993'ün yazında Moskova'nın Azerbaycan'da oluşturduğu durumun en önemli amacı cephe hattındaki Azerbaycan ordusunu merkezde meşgul ederek Ermenistan'ın işgalini kolaylaştırmak olmuştur. Suret Hüseyinov'un başlattığı ayaklanma kapsamında 26 Haziran 1993'te Ağdam'da bulunan silahlı kuvvetleri buradan çıkarmış, bölgenin savunması gönüllü birliklere kalmıştır. Hüseyinov'un amacı kendi deyimiyle "Ağdamı düşmana ödünç vererek" Elçibey'in ülkedeki siyasi durumu daha da kötüleştirmek ve Elçibey tarafından durumu toparlamak için ısrarla davet edilen Haydar Aliyev'i de iktidardan uzaklaştırmak olmuştur.³¹⁰ Bakü'nün tüm enerjisini planlı şekilde oluşturulan karışıklığı yatıştırmak için kullandığı bir esnada Ermenistan, Ağdam, Fuzuli ve Cebrayıl bölgelerine yönelik saldırılarının kapsamını genişletmiştir. Ağdam'ın işgaline yoğunlaşan Ermeni birlikleri, bölgeyi savunan gönüllü birliklere karşı saldırmış ve kırk günü aşan bir çatışma sonucunda 23 Temmuz 1993'te şehri işgal etmiştir.³¹¹ 1150 km² büyüklüğündeki Ağdam'ın işgali sonucunda yaklaşık 133.000 sivil yerinden edilmiş, işgalci Ermeniler kente 6 milyar 179 milyon dolar civarında zarar vermiştir.³¹²

Rusya destekli Alikram Hümbetov'un sözde "Talış-Muğan Cumhuriyeti" kurma girişiminin getirdiği siyasi buhran durumu öylesine kötüleştirmiş ki, Ermeniler 4 günde Karabağ'ın çevresindeki iki Azerbaycan kentini daha işgal etmişlerdir. Uluslararası toplumun tüm kınamalarına rağmen harekete geçen Ermenistan 20-23 Ağustos 1993'te Azerbaycan'ın 1390 km² yüzölçümüne sahip Fuzuli ile 1050 km²'lik Cebrayıl kentlerini işgal ederek 140 binden fazla nüfusu göçe zorlamıştır. 23 Ağustos 1993'te konuyu yeniden Birleşmiş Milletlere taşıyan Azerbaycan'ın başvurusuna henüz cevap verilmemişken 31 Ağustos 1993'te Azerbaycan'ın Gubadlı kentini de işgal eden Ermenistan böylece Dağlık Karabağ ile beraber çevresindeki altıncı kenti de ele geçirmiştir. 801 km²'lik Gubadlı'nın işgaliyle de yine 30 bin kent sakini göç etmek

³¹⁰ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 265.

³¹¹ Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)*, 383.

³¹² Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 150.

zorunda bırakılmıştır.³¹³ Elçibey'e karşı isyan girişimi ve akabindeki gelişmelerdeki tek olumlu gelişme Azerbaycan'da Haydar Aliyev döneminin başlaması olmuştur. Elçibey açısından da Aliyev'in ısrarlı şekilde davet edilmesi anarşik durumu çözüme götürecektir en isabetli karar idi. Elçibey, durumu toparlaması için 9 Haziran 1993'te Haydar Aliyev'i özel uçak göndererek Bakü'ye davet etmiştir.³¹⁴ Aliyev'in Bakü'de duruma el koyduğu güne atıfla 15 Haziran 1993 tarihi Azerbaycan'da "Kurtuluş Günü" olarak resmi bayram ilan edilmiştir. Thomas Goltz'un "timsahı keçi ağılına davet etmek"³¹⁵ şeklinde nitelendirdiği bu gelişme gecikmeli de olsa Ermenilerin daha fazla Azerbaycan toprağı işgal etmesini engelleyecektir.

Fuzuli, Cebrayıl ve Gubadlı'nın işgali aslında fiilen Zengilan kentinin de işgal edilmesi anlamına gelmekte idi. Dağlık Karabağ'ın güney batısındaki bu Azerbaycan kentine gidebilmek için kuzeyden güneye doğru Kelbecer, Laçın ve Gubadlı'dan geçilmesi gerekmekte idi. Doğu-batı yönünde kente ulaşım ise Fuzuli ve Cebrayıl yönünde sağlanmakta idi. Ermenistan Ekim 1993'te şehri işgal edene kadar zaten çevresini kuşatmış, muhtemelen bu nedenle Zengilan'ın işgalini sona bırakmıştır. Ancak Ermenistan'ın Zengilan'a saldırısına kadarki süreçteki gelişmeler işgalin tüm detaylarıyla planlanmış bir eylem olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Ermenistan, barış çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde 29 Ekim 1993'te 710 km² yüzölçümüne sahip kuşatma altındaki Zengilan kentini işgal ederek 35.000 Azerbaycan Türkünü daha zorla bölgeden göç ettirmiştir.³¹⁶ Zengilan'ın ele geçirilmesiyle beraber Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevre kentlerinin işgali misyonu tamamlanmış olup, Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edilmiş ve 1 milyona yakın Azerbaycan Türkü yerlerinden edilmiştir. Kasım 1993 itibarıyla Ermeniler kendi lobilerinin de faaliyetleri aracılığıyla yeni oluşan statükoyu korumaya yönelik yeni bir misyon edinmiş olacaktırlar.

Türkiye ve Rusya'nın Tutumu

Türkiye'nin Ağustos 1993'te Ermenistan'ın Azerbaycan kentlerini işgali esnasındaki tutumu uluslararası toplumun dikkatini bölgeye çekerek Ermenistan'ı önlemek şeklinde olmuştur. Ancak uluslararası toplumun şifahi desteği de dâhil caydırıcılıktan yoksun bu

³¹³ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 155.

³¹⁴ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 264.

³¹⁵ Waal, *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 214.

³¹⁶ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 163.

çabanın Ermeniler tarafından görmezden gelindiği söylenebilir. Zira 19 Ağustos 1993'te Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada da bu durumdan bahsedilmektedir: “Ermenilerin uluslararası toplumun tepkisini ve bu tepkiye tercüman olan Güvenlik Konseyini hiçe saymaya devam etmeleri halinde, Birleşmiş Milletlerin kararlarını tekrarlamakla yetinmeyip saldırgana gerekli yaptırımları uygulamasını beklemekteyiz.”³¹⁷ Yaptırım olmadan bu “sessiz çılgınlıkların” Ermenistan’a ulaşmadığının en önemli kanıtı ise bu açıklamayı takip eden dört gün içerisinde Azerbaycan’ın iki kentinin daha işgal edilmesidir. Buna rağmen Türkiye’nin 31 Ağustos 1993 itibariyle 34 milyon 262 bin dolara ulaşan insani yardımları ve dış temsilcilikler marifetiyle ilgili hükümetler ve uluslararası yardım kuruluşları nezdindeki yoğun girişimleri bu dönem Türkiye’nin Azerbaycan politikasına has özelliklerdendir. Öte yandan Rusya ile “üçüncü dünya savaşı” endişesinin haricinde Ankara’nın Azerbaycan’a askeri yardımda bulunamamasına yönelik gerekçesi de mazur görülebilir. Çünkü Azerbaycan’ın içerisinde süregelen kaos nedeniyle gönderilecek silahların yanlış mahfillerin eline geçmesine neden olabilirdi. Zira Elçibey’in itirafından hareketle “kendi kurmaylarının dâhil başka ülkeler için çalıştığının bilindiği” bir ortamda siyasi erke yardım etmenin sakıncalı olduğu, bunun yerine Azerbaycan halkına insani yardımlarla destek olunduğu gerekçesi makul karşılanabilir.

Rusya’nın tutumuna gelince, bu dönemde Rusya Türkiye ile doğrudan bir rekabet içerisinde olmuş, söz konusu rekabet dengesinde karlı taraf ise ne yazık ki Moskova olmuştur. Türkiye’nin aksine, Rusya kendi kolordularını da kullanmak suretiyle Ermenistan’a sınırsız³¹⁸ askeri destek sunmuş, Azerbaycan içerisindeki yanlılarını Elçibey’e itaatsizliğe zorlayarak ülkede kaos ortamı tesis etmiş, olası müdahaleye karşın Türkiye’yi “üçüncü dünya savaşı” tehditleriyle oyunun dışında tutmuştur. Bu kapsamda Birinci Karabağ Savaşı esnasındaki Türkiye-Rusya rekabetinin tek cümleye indirgenmesi mümkün olabilirse o ifade şöyle olabilir: “Birinci Karabağ Savaşı’nda Türkiye oyun kurucu taraf olamamıştır.” Bu dönem Ankara açısından Friedberg’in deyiimiyle “rekabet

³¹⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye Ve Azerbaycan’ın Ortak Girişimi Sonucu BM Güvenlik Konseyi’nin, Ermenilerin Azeri Topraklarına Yönelik Saldırı Ve İşgallerine Son Verilmesini Öngören Bir Başkanlık Açıklaması Yaptığına İlişkin Açıklama (19 Ağustos 1993)”, *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 257.

³¹⁸ 1992’den 1994’ün başına kadar Rus ağır kargo uçakları Ermenistan’a 1.300 tondan fazla askeri teçhizat, silah ve mühimmat taşımış, bu silahlar Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalinde belirleyici rol oynamıştır. Detaylı bakınız, Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*. Bakı: Elm, 2008.

için olgunlaşma” dönemi olmuştur. Nitekim Türkiye’nin bu dönemde temelini atacağı düzenlemelerin meyveleri İkinci Karabağ Savaşında alınacaktır.

Horadiz Harekâtı

Zengilan’ın işgaliyle birlikte Azerbaycan-İran sınırındaki Horadiz kasabasını da ele geçiren Ermenistan, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 kentin de sınırlarını aşarak Beylegan kenti sınırına neredeyse 30 km’lik bir mesafeye kadar ilerlemiştir. 29 Ağustos 1993’te yapılan referandum ile Elçibey’in güvenoyunu tazeleyememesi üzerine 3 Ekim 1993’te yapılan seçimlerde Haydar Aliyev’in ezici bir çoğunluğun oyuyla Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında odaklandığı en önemli nokta şüphesiz ki ordu kuruculuğu olmuştur. Ordunun önemine vakıf olan Cumhurbaşkanı Aliyev’in emri ile 1 Kasım 1993’te ivedilikle Devlet Savunma Konseyi oluşturulmuş, Konsey tarafından 23 Kasım’da “Savunma Hakkında” kanun kabul edilerek yaklaşık 40 taburdan ibaret 17.000 kişilik rezerv askeri kuvvet kurulmuştur.³¹⁹

Silahlı Kuvvetlerin Baş Komutanı Haydar Aliyev’in başkanlığındaki son istişare toplantısında Ermeni saldırılarına misilleme yapılması kararı alınmış ve 15 Aralık’ta Azerbaycan Ordusu 5 yönden (Fuzuli, Hocavend, Ağdam, Ağdere ve Kelbecer) karşı saldırıya geçmiştir. Aliyev iktidarında yeniden yapılanan ordunun ilk askerî harekâtı niteliğindeki bu karşı saldırı sonucunda yaklaşık 20 günde Azerbaycan, İran ile sınır bölgesinde bulunan 11 yerleşim birimini Ermenilerden geri almayı başarmıştır.³²⁰ Başarılı Horadiz Harekâtı sonucunda 5 Ocak 1994’te Azerbaycan ordusu, stratejik öneme sahip Horadiz kasabasını ve Fuzuli kentine bağlı 22 köyü Ermeni işgalinden kurtarmış, Ermenilere 4 bin asker ve subay ile 50 zırhlı araç ve 15 topçu birliği civarında kayıp verdimiştir.³²¹ Türkiye’nin Horadiz Harekâtı’na yönelik herhangi bir resmî açıklaması bulunmamasına rağmen hareketin devam ettiği esnadaki Meclis oturumunda kullanılan “Ermeni saldırısını defedebilmek için, Azerbaycan’ın, şu anda, tam bir birlik ve bütünlük içinde olması gereğini de düşünmekteyiz. Hükümetin, kardeş Azerbaycan’ı yalnız bırakmamak için giriştiği çabaları da memnuniyetle izlemekteyiz”³²² ifadeleri Ankara’nın tutumunu göstermektedir. Horadiz Harekâtı’nın en önemli sonuçlarından biri ise

³¹⁹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 266.

³²⁰ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 166.

³²¹ Qaffarov (ed.), *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*, 270-271.

³²² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 48, Yasama Yılı 3, 50. Birleşim, 20 Aralık 1993, 675.

Ermenilerin Birinci Karabağ Savaşı'nı neticelendiren görüşmelere zorlayarak masaya oturmasını sağlamıştır.

2.2.2.4. “Bişkek Protokolü”nün İmzalanması

Birinci Karabağ Savaşı esnasında 1994 yılına kadar Ermenistan ya ateşkes yoluna gitmemiş ya da çeşitli uluslararası platformlarda ateşkes anlaşmaları imzalanmasına rağmen bu anlaşmalara uymayarak işgal siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak 1994 yılına gelindiğinde bir dizi gelişmeler ve faktörler Ermenistan'ı artık savaşı bitirecek ateşkes anlaşmasını imzalamaya itmiştir. Bunda Azerbaycan'da Haydar Aliyev iktidarı ile ivedi şekilde tesis edilen istikrar, söz konusu istikrarın en yakın süredeki çıktısı olan Azerbaycan ordusunun Horadiz Harekatı'ndaki başarısı, Rusya'nın kademeli olarak iç sorunlarına dönmesinin büyük payı olmuştur.

4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te BDT'nin Parlamentolararası Kurul toplantısı gerçekleşmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ile Kırgızistan, Ermenistan ve Azerbaycan parlamentoları başkanlarının yanı sıra Karabağ'ın Azerbaycan Türkü ve Ermeni nüfusunun temsilcilerinin de katıldığı toplantıda daha sonra tesis edilecek ateşkes zemin oluşturacak bir metin olan “Bişkek Protokolü” imzalanmıştır. Ancak protokolde sadece Karabağ'ın Ermeni temsilcilerinin isminin geçmesi üzerine Azerbaycan temsilcisi Milli Meclis Başkan Yardımcısı Afyeddin Celilov bunun bir çeşit Karabağ'ı tanıma olduğunu fark etmiş ve belgeyi imzalamadan Bakü'ye dönmüştür.³²³ Celilov'un bu gelişmeden yaklaşık beş ay sonra suikaste kurban gitmesi³²⁴ oldukça dikkat çekicidir.

Celilov'un belgeyi imzalamadan Azerbaycan'a dönmesi üzerine Rusya'nın Karabağ Özel Temsilcisi Vladimir Kozirev anlaşmanın imzalanması için Bakü'ye gelmiş, yapılan istişarelerde protokol metninde Azerbaycan'ın istediği şekilde düzenlemelerin yapılacağına karar verilmiştir. Düzeltmeye göre, anlaşmanın tarafları Azerbaycan ve Ermenistan olup, sadece Karabağ'ın Azerbaycan Türkü ve Ermeni temsilcilerinin de imzaları bulunacaktır. Böylece güncellenmiş protokol metni Azerbaycan Meclis Başkanı Resul Guliyev tarafından imzalanmıştır.³²⁵ Bu gelişme ile o tarihe kadar Karabağ Savaşı'nda resmi taraf olmadığını iddia eden Ermenistan'ın pozisyonu tescillenmiştir.

³²³ Caferov-Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, 250.

³²⁴ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 191.

³²⁵ Caferov-Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, 250-251.

Birinci Karabağ Savaşı'nı sona erdiren Bişkek Protokolü ile temeli atılan ateşkes 12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren³²⁶ uygulanmaya başlanmış, böylece Ermeniler tarafından ara sıra bozulmasına rağmen İkinci Karabağ Savaşı'na kadar süregelmiştir. Aynı Birinci Karabağ Savaşı'nın gelişiminde olduğu gibi sürecin sonlanması da Kafkasya'daki Rusya-Türkiye rekabetinden izler taşımaktadır. Rusya savaş boyunca olduğu gibi Kafkasya'da en fazla potansiyele sahip rakibi Türkiye'yi savaşı bitiren ateşkes masasından da uzak tutmuştur. Netice itibariyle Birinci Karabağ Savaşında Türkiye sahada da masada da olamamıştır. Ancak bu süreçten çıkardığı dersler Ankara'yı İkinci Karabağ Savaşı'nda "sahada ve masada" güçlü Türkiye vizyonu ile hareket eden aktör haline getirecektir. Rusya'nın bu adımı ne yazık ki iki Karabağ Savaşı arasındaki dönemde de etkisini hissettirecek, bölgenin en önemli aktörü olan Türkiye'yi Minsk sürecinin de dışında tutacaktır. Birinci Karabağ Savaşı sonrasında Elçibey'in "duygusal" tutumunun aksine deneyimli siyasetçi Haydar Aliyev'in dengeli, proaktif yaklaşımı, kısa bir dönem Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından endişe yaratmış olabilir. Ancak işin gerçeğinin böyle olmadığı, Haydar Aliyev'in çizdiği dış politika dairesinde "pergelin sabit ayağı"nın Ankara'da olduğu sonradan daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Örneğin Kremlin'in Türkiye'siz bir "Bişkek Protokolü" imzalamaya girişiminin gerçekleştiği 4 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in durağı da Ankara olmuştur. 4 Mayıs'ta Brüksel'de NATO karargahını ziyaret eden Aliyev dönüş yolunda Ankara'da bir dizi temaslarda bulunmuştur. Ayrıca 1994 yılı içerisinde Haydar Aliyev'in çeşitli platformlar aracılığıyla Ankara'yı ziyaret etmesi Azerbaycan'ın yönüne ilişkin endişeleri gidermiş, müteakip süreçte Demirel-Aliyev yakınlığı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin sembolüne dönüşmüştür.

2.3. Uluslararası ve Bölgesel Aktörlerin Savaş Esnasındaki Politikaları

Birinci Karabağ Savaşı boyunca Türkiye, Rusya ile rekabetindeki mücadelesini sorunun uluslararası boyutu bağlamında da sürdürmüştür. Süreci kapsamlı analiz edebilmek adına savaş boyunca sorun ile ilgilenen başat uluslararası aktörlerin yanı sıra bölgesel güç ve yapıların politikalarını incelemek de önemlidir. Nitekim uluslararası aktörlerin en azından Birinci Karabağ Savaşı boyunca bir ağızdan Ermenistan'ın yanında yer alması Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri destek verme konusundaki çekincesinin anlaşılmasında

³²⁶ "Protracted Conflicts in the OSCE Area", *OSCE Network*, Hamburg, 2016, 16.

önemlidir. Bu kapsamda Birinci Karabağ Savaşı'nda meseleye doğrudan veya dolaylı olarak taraf olan uluslararası örgütlerin başında Birleşmiş Milletler Teşkilatı gelmektedir.

2.3.1. Uluslararası Örgütler

2.3.1.1. BM

Azerbaycan, Hocalı'da Ermenistan tarafından gerçekleştirilmiş soykırımın altıncı gününde, 2 Mart 1992'de BM Genel Kurulu'nun New York'taki 46. oturumunun 82. genel kurul toplantısında alınan 46/230 sayılı karar ile BM'ye üye olmuş, 6 Mayıs 1992'de New York'ta BM Daimî Temsilciliğini açmıştır.³²⁷ Ancak Hocalı Soykırımı sonrası Türkiye'nin temel dış politika misyonlarından birine dönüşen uluslararası toplumun dikkatini meseleye yöneltme çabası BM nezdinde ancak Şuşa'nın işgali sonrasında mümkün olabilmiştir. Ankara'nın Karabağ Meselesi ile ilgili BM'ye doğrudan yaptığı çağrı da yine Şuşa'nın işgali sonrasına tekabül etmektedir. 9 Mayıs 1992'de Türkiye'nin de desteği ile Azerbaycan BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Karabağ'daki Ermeni işgallerini durdurmaya çağırmıştır. Nitekim bu durum Başbakan Demirel'in, "Biz Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne müracaat etmesini, bizim de onları desteklememiz ve böylece BM Güvenlik Konseyi'nin konuya müdahil olması gereğini sağladık"³²⁸ ifadelerinden de açıkça görünmektedir. Ancak beş daimî üyesinin üçünün (ABD, Rusya, Fransa) doğrudan, diğer ikisinin ise dolaylı olarak Ermenistan'ı desteklediği BM Güvenlik Konseyi'nden 12 Mayıs'ta Başkanlık düzeyinde yüzeysel bir açıklama yapılmıştır.³²⁹ BM Güvenlik Konseyi Başkanı Peter Hoellfer tarafından yapılan açıklama tam olarak Ermenistan'ın isteyeceği şekilde olmuş, Şuşa'nın işgalinden, Azerbaycan topraklarına yapılan saldırıdan ve Ermenistan'ın savaşan taraf olduğundan hiçbir şekilde bahsedilmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, BM'nin Karabağ'daki durumu "endişe ile izleyen" geleneksel tavrı sonrasında cesaretlenen Ermenistan bu açıklama üzerinden bir hafta geçmeden Laçın'i de işgal etmiştir. BM'nin bu tutumu Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ı askeri olarak neden destekleyemediğinin önemli açıklamalarından biridir.

³²⁷ United Nations Azerbaijan, "Milestones" (4 Nisan 2024).

³²⁸ *Milliyet*, "Demirel'den sert uyarı".

³²⁹ UN Security Council (UNSC), "Note by the President of the Security Council", S/23904 (12 May 1992).

Kelbecer'in işgali sonrasında doğrudan adımlar atan Türkiye Karabağ Meselesinin uluslararası boyutuna yönelik çabalarını yoğunlaştırmıştır. Nitekim 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan dört bağlayıcı karar bu çabaların meyvelerindedir. Ankara, Kelbecer'in işgalinden altı gün sonra, 8 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi Başkanı'na gönderdiği Daimî Temsilcisi Büyükelçi Mustafa Akşın imzalı yazılı mektup ile Konseyi acil harekete geçmeye çağırmıştır.³³⁰ Türkiye ve Azerbaycan diplomatlarının üç haftalık bir mücadelesi sonucunda 30 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan çekilmesini öngören 822 Sayılı Kararı kabul etmiştir.³³¹ BM Güvenlik Konseyi tarafından yayınlanan karar metninde yine Rusya-Türkiye rekabetinin emareleri diplomatik bir işgüzarlıkla kendini göstermiştir. Bu bağlamda 822 Sayılı Karar metninde, Kelbecer'in yerel Ermeni güçleri (local Armenian forces) tarafından işgal edildiği vurgulanarak Ermenistan yine kısmen konu dışında bırakılmış, “insani yardım çalışmalarına engelsiz erişim çağrısı” yapılarak, Ermenistan ile sınırlarını (üçüncü tarafların geçişi de dâhil) kapatan Türkiye kastedilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin her şeye rağmen almış olduğu karar Ermeni işgalinin dünyanın gündemine resmen oturması bakımından önemli olmuştur. Ayrıca 822 Sayılı Karar'ın alınma arifesinde Ankara, Bakü ile uluslararası örgütler nezdindeki dayanışma iradesini mezkûr tarihlerde TBMM'de görüşülmekte olan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun” ile de perçinlemiştir. Doğrudan Karabağ Meselesinin dünyaya duyurulması konusuna da atıfta bulunan kanunun 6. maddesi ilgili dayanışmayı şöyle tanımlamaktadır: “Taraflardan herhangi birisinin bir üçüncü devletin saldırısı ile karşı karşıya kalması halinde, diğeri söz konusu tecavüzün önlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Yasasının ilke ve amaçları doğrultusunda ve KAİK ve AGİK'te öngörülen mekanizmalar çerçevesinde gerekli yardımda bulunacaktır.”³³² Ancak 23 Temmuz 1993'de Ermenistan, Azerbaycan'ın Ağdam kentini de işgal ederek BM Güvenlik Konseyi kararlarını da tanımadığını göstermiştir. Bunun üzerine yukarıdaki kanun

³³⁰ UNSC, “Letter Dated 8 April 1993 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations Addressed to the President of the Security Council”, S/25560 (8 Nisan 1993).

³³¹ UNSC, “Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting”, S/RES/822 (30 April 1993).

³³² Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun, *Resmî Gazete* 21578 (11 Mayıs 1993), Kanun No 3905, 322.

maddesine de binaen Türkiye ve Azerbaycan eşzamanlı olarak 27 Temmuz 1993'te BM Güvenlik Konseyi Başkanı'na mektup adresleyerek örgütün Ermeni işgaline son vermesini talep etmiştir. Bu çabanın sonucunda, iki gün sonra, 29 Temmuz 1993'te BM Güvenlik Konseyi 853 Sayılı Karar'ı kabul etmiştir.³³³ BM Güvenlik Konseyi'nin Ağdam'ın ve önceki işgal edilmiş kentlerin vurgusunu yinelemesi kayda değer gelişme olmasına rağmen, karar metnindeki kelime oyunu yine Rusya'yı işaret ediyordu. Nitekim bu kararda da işgal eden tarafın Ermenistan olduğu ile ilgili bilgi yer almamış, “yerel Ermeni güçleri” ezberi tekrar edilmiştir. Her ne kadar Ankara, Rusya, ABD ve Fransa'nın emniyet şemsiyesi altında olan Ermenistan'ın işgalini durdurma konusunda akıntıya karşı kürek çekiyor gibi görünse de mevcut uluslararası konjonktürde bunun haricinde yapabileceği çok az şey vardı. Ancak BM'nin bağlayıcı olmasına rağmen caydırıcılıktan uzak kararları Ermenistan'ı yine durduramamış yaklaşık müteakip bir ay içerisinde 3 Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir.

Fuzuli, Cebrayıl ve Gubadlı kentlerinin Ermenistan tarafından işgali sonrasında, 14 Ekim 1993'te BM Güvenlik Konseyi önceki kararlarını yineleyecek nitelikte olan bir karar daha kabul etmiştir. 874 Sayılı Karar da yerel Ermeni güçlerinin işgalinden ve işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını terk etmesinden bahsetmiş, Ermenistan'ı savaşın tarafı olarak nitelendirmemiştir.³³⁴ Türkiye bu konuda girişimlerini yoğunlaştırdıkça Rusya BM Güvenlik Konseyindeki konumunu kullanarak Ermenistan'ı korumuştur. Aslında Rusya Ermenistan'ı korumak uğruna BM'nin varlık sebebi olan “uluslararası barışı koruma” görevini yerine getirmesine mâni olmuştur.

Ermenistan 874 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararına da Zengilan kentini ve Horadiz kasabasını işgal ederek cevap vermiştir. Yukarıdaki Konsey kararlarının hiç birinin Ermenistan'ı işgalci olarak nitelendirmemesi Ermenistan'ın durdurulamamasının en önemli nedenlerinden olmuştur. 12 Kasım 1993'te kabul edilen 884 Sayılı Karar³³⁵ ile Zengilan ve Horadiz'in diğer işgal edilmiş Azerbaycan kentleri ile birlikte boşaltılması vurgulanmıştır. Birbirinin benzeri niteliğindeki bu kararlar Türkiye'nin yoğun çabaları sonucunda alınmış olsa da bölgede barışa herhangi bir katkıda bulunmamıştır.

³³³ UNSC, “Resolution 853 (1993) Adopted by the Security Council at its 3259th meeting”, S/RES/853 (29 July 1993).

³³⁴ UNSC, “Resolution 874 (1993) Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting”, S/RES/874 (14 October 1993).

³³⁵ UNSC, “Resolution 884 (1993) Adopted by the Security Council at its 3313th meeting”, S/RES/884 (12 November 1993).

2.3.1.2. AB

AB Azərbaycan'ın bağımsızlığını Maastricht Anlaşmasından önce, henüz kendisi Avrupa Topluluğu iken, 31 Aralık 1991'de tanımış, iki aktör arasındaki diplomatik ilişki ise 27 Şubat 1992'de tesis edilmiştir.³³⁶ Ancak AB'nin Birinci Karabağ Savaşı esnasındaki yaklaşımı BM ve AGİK'in çalışmalarını desteklemekten ve yaşananları “endişe ile izlemekten” öteye geçememiştir. AB'nin Birinci Karabağ Savaşı'ndaki ilk açıklaması Şuşa ve Laçın'ın işgali sonrasında gerçekleşmiştir. 22 Mayıs 1992'de AB tarafından Karabağ'da güç kullanılmasını kınayan ve AGİT'in çabalarına olumlu katkı verilmesi için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlanmış, 18 Haziran'da ise ikinci bir bildiri ile aynı tutum tekrar edilmiştir.³³⁷ Ancak BM kararlarında olduğu gibi AB'nin de yaklaşımı Ermenistan'ı destekleyici nitelikte olmuş, devam eden Ermeni işgaline herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Kelbecer'in işgali sonrasında 7 Nisan 1993'te bir bildiri daha yayınlayan AB, bölgedeki “askeri operasyonların artmasından endişe duyulduğunu” belirtmiştir.³³⁸ Geleneksel AB yorumuna dönüşmüş bu açıklamalarda da yine Ermeni saldırılarından hiç bahsedilmemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 822 Sayılı ilk kararına kadarki AB açıklamaları titiz bir kelime seçimi ile yapılmış, yayınlanan bildirimlerde Ermeni işgaline vurgu yapmaktan kaçınılmıştır. 24 Haziran 1993'te, AB tarafından yayınlanan bildiri ise tıpkı Gorbaçov'a Nobel Barış ödülü verilmesi gibi ilginç bir şekilde Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'a şahsi övgüler yağdırılmıştır.³³⁹

3 Eylül ve 9 Kasım 1993'te AB tarafından yayınlanan bildirimlerde yine BM'nin yolundan gidilmiş, işgalin “yerel Ermeni güçleri” tarafından yapıldığının altı çizilerek, 822 ve 853 sayılı Güvenlik Konseyi kararlarına uyulacağına “ümit edildiği” vurgulanmıştır.³⁴⁰ Hem BM'nin hem AB'nin bildirimlerinde sürekli AGİT'in çabalarına atıfta bulunması oldukça dikkat çekicidir. Dışişleri Bakanlığı arşivlerine yansıdığı kadarıyla, Ankara'nın o dönemde Karabağ Meselesi'ni diğer uluslararası örgütlerde olduğu gibi AB nezdinde de sık dile getirdiğine pek rastlanmamaktadır. Topluluğun ekonomik bir kimliğe sahip

³³⁶ “Heydar Aliyev Heritage” International Online Library. “Azerbaijan-European Union” (25 November 2014).

³³⁷ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə* (Bakı: Mütərcim, 2015), 170.

³³⁸ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 182.

³³⁹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, “Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq təşkilatların müzakirəsində” (5 Nisan 2024), 110.

³⁴⁰ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 197.

olduğu, Türkiye'nin üyelik sürecinde olduğu ve mezkûr dönemde Avrupa'da cereyan eden Bosna Savaşı'nın ikili ilişkilerde yoğun gündem edilmesi bunun nedenlerindedir.

2.3.1.3. AGİT

Karabağ Meselesi ile adı en fazla anılan uluslararası örgüt tartışmasız AGİT'tir. 1975'te yeni Avrupa mimarisinin önemli bileşenlerinden biri olarak kurulan AGİT, Kafkasya'daki şöhretini bünyesinde oluşturduğu doğrudan Karabağ Meselesini ilgilendiren mekanizma olan Minsk Grubu'na borçludur. Ancak sürekli adından söz ettirmesine rağmen Karabağ Meselesinin çözümüne yönelik tarafsızlığını koruyamayan Minsk Grubu beklenen etkiyi gösterememiştir. Bu bağlamda ABD ve Rusya'nın aynı safta (Birinci Karabağ Savaşı boyunca) yer aldığı Karabağ Meselesi 'sui jeneris' niteliğe sahiptir. Minsk Grubu'nun, sorunu çözmek adına çözümsüzlüğü sağlamaya çalışan 'oksimoron' tutumu da yine Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı'ndaki tavrını açıklamaktadır. Ayrıca Minsk Grubu'nun kurulması ile Türkiye-Rusya rekabeti, Moskova'nın etkili olacağı bir uluslararası kurumsal kimliğe daha bürünmüştür. Bu durum Birinci Karabağ Savaşı'nda rekabetin Türkiye'nin aleyhinde seyretmesine sebep olacaktır.

Hocalı Soykırımı'nın ertesini günü, 27-28 Şubat 1992 tarihlerinde Prag'da toplanan AGİT Yüksek Memurlar Komitesi, aldığı karar ile "AGİT'e mensup tüm ülkelerin ve bölgedeki tüm devletlerin, Dağlık Karabağ bölgesinde çatışan kuvvetlere silah ve cephane dağıtımına karşı derhal ambargo koymalarını ve bu amaçla alınan önlemlerden AGİT Çatışma Önleme Merkezi'ne haber vermelerini" talep etmiştir. Ankara, AGİT'in bu girişimine destek vermiş, 2 Mart 1992'de kararın uygulanmasını kolaylaştırmak için, Türk hava sahasından bölgeye transit geçiş izni isteyen uçakların yükünü denetlemek amacıyla, gerektiğinde, bu uçaklara Türk havalimanlarından birine teknik iniş yapmaları kaydıyla transit geçiş izni vereceğini açıklamıştır.³⁴¹ Ancak daha sonra bazı devletlerin Ermenistan'a silah göndererek Türkiye'nin bu adımını suiistimal etmesi sonucunda, Ankara bu desteği çekmiştir.

Minsk Grubu'nun Faaliyetleri

³⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "AGİK'te Nagorno-Karabağ Konusunda Alınan Karara İlişkin Açıklama (2 Mart 1992)", *Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 219.

AGİT Azerbaycan'ı bünyesine katan ilk Avrupalı uluslararası kuruluştur. Azerbaycan 30 Ocak 1992'de Ermenistan ile beraber Konferans'a üyesi olmuş, 8-10 Temmuz 1992 tarihlerinde Helsinki'de düzenlenen zirvede ise katılım belgelerini imzalamışlardır.³⁴² Kafkasya'da Ermeni işgalinin başladığı esnada, Hocalı Soykırımı'ndan yaklaşık bir ay sonra 24 Mart 1992'de Helsinki'de AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin ek toplantısında Dağlık Karabağ Meselesi masaya yatırılmıştır. Müzakereler sonucunda Belarus'un başkenti Minsk'te Karabağ Meselesi ile ilgilenmek üzere bir konferans düzenlenmesi karara bağlanmıştır. Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 11 ülkenin katılımıyla toplanan konferansın ateşkes ve Dağlık Karabağ'ın statüsünden ibaret olmak üzere, iki temel gündem maddesi var idi.³⁴³ Karabağ Meselesi'nin ele alındığı Azerbaycan literatüründe Türkiye'nin Minsk Grubu'nun oluşturulması sürecindeki çabaları ve rolü oldukça takdirle karşılanmaktadır.³⁴⁴ Ancak her platformda olduğu gibi Rusya, Türkiye'nin AGİT'teki çabalarını da bir rekabet unsuru olarak algılayacak ve Minsk Grubu'nun yapısında oluşturacağı değişiklik ile Ankara'yı engelleme çabasına girişecektir.

Nisan 1992'de İtalya'ya Minsk Konferansı'nın koordinatörlük, İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan kıdemli diplomat Profesör Mario Rafaelli'ye ise başkanlık görevi verilmesi ile sürece işlerlik kazandırılmıştır. 7 Mayıs 1992'de Rafaelli'nin ateşkesin önemine vurgu yapan Bakü ziyaretinin³⁴⁵ ertesi gün Ermenistan'ın Şuşa'yı işgal etmesi aslında Minsk Süreci'nin ölü doğduğunun önemli bir kanıtı idi. 18 Mayıs 1992'de AGİT Yüksek Memurlar Komitesi'nin Helsinki'de 11. Görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bildirimler sunduğu toplantıda Ankara ve Bakü Ermenistan'a yaptırım talebinde bulunmuş, Ermenistan ise söz konusu girişimin aleyhinde oy kullanmıştır.³⁴⁶ Aynı gün Ermenistan'ın Laçın'i de işgal etmesi AGİT'in de işlerliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

9-10 Ağustos 1992'de Helsinki'de yapılan AGİT Zirvesi arifesinde Ermenistan'ın reddetmesine rağmen kabul edilen ateşkes kararı kuruluşun Karabağ Meselesi boyunca gerçekleştirdiği tek önemli uygulama olmuştur. Zirve'ye katılan Elçibey'in çizdiği Batılı

³⁴² Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, "Relations between Azerbaijan and OSCE" (Erişim 9 Nisan 2024).

³⁴³ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 9.

³⁴⁴ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 161.

³⁴⁵ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 163-164.

³⁴⁶ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 167.

bir Azerbaycan perspektifi, Rusya'nın Ermenistan'a desteğini daha da artıracak ve diğer Azerbaycan kentlerinin de işgaline yol açacaktır. Minsk Grubu ülkelerinden bazılarının desteğinden cesaret bulan Ermenistan'ın 2 Nisan 1993'te Kelbecer'i işgal etmesiyle Elçibey Hükümeti AGİT Minsk Grubu'nun işlevsizliğini protesto amacıyla süreçten çekildiğini duyurmuştur. Ankara 6 Nisan'da yaptığı açıklamayla Azerbaycan'ın kararına desteğini açıklayarak sürecin caydırıcı olmadığını altını çizmiştir:

“Azerbaycan Hükümeti, Ermenistan'ın ülkesine karşı süren saldırıları karşısında, AGİK barış sürecinden çekilmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın bu kararını anlayışla karşılamakta ve desteklemektedir... AGİK barış süreci, Ermenistan'ı saldırganlığından alıkoymamış, hatta Ermenistan üzerinde asgari bir caydırıcılığı olmadığını göstermiştir... Bu alanda BM yurasına göre başlıca sorumluluk taşıyan Güvenlik Konseyi'nin harekete geçerek, örgütün üyesi olan Azerbaycan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruyacak önlemleri alması zamanı gelmiştir.”³⁴⁷

Türkiye'nin açıklamalarından hareketle meselenin BM gündemine taşınması da sorunu çözememiştir. Hem BM'de hem de AGİT'te Birinci Karabağ Savaşı'nın sonuna kadar yapılan yüzlerce toplantı ve görüşmenin, yayınlanan kararların sonuçsuz kalmasının nedeni temelde her iki örgüt nezdinde etkili devletlerin farklı motivasyonlarla da olsa Ermenistan'ın tutumunu desteklemesi olmuştur. Rusya 1994'te nüfuzunu kullanarak Minsk Grubu'nun yapısında gerçekleştirdiği değişiklik ile ABD ve Fransa ile beraber daimî eş başkanlık görevini devralmıştır. Kremlin'in Ankara ile rekabetinde uluslararası örgütler bünyesinde önemli hamlelerinden olan bu girişim, Minsk Süreci'ndeki karar mercii müteakip 28 yıllık süreçte Ermenistan'ın yanında yer almasını sağlayacaktır.

2.3.1.4. NATO

Azerbaycan'ın NATO ile resmi ilişkileri 1992 yılında Azerbaycan'ın Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne katılması ile başlamıştır. İkili arasındaki işbirliği ise 1994 yılında Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı kapsamında gerçekleşmiştir. Azerbaycan, Birinci Karabağ Savaşı esnasında NATO'nun düzenlediği çeşitli konferanslara katılarak Karabağ meselesini Brüksel'in gündemine taşımayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Azerbaycan heyeti Şuşa'nın düşmesi ile tamamlanan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali

³⁴⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Açıklama (6 Nisan 1993)”, *Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 188.

sonrasında Ekim 1992’de Türkiye’de gerçekleşen NATO seminerine katılmış ve Genel Sekreter Manfred Werner ile görüşmüştür. Türkiye’deki semineri müteakip, Şubat 1993’te Brüksel’deki konferansa da katılan Azerbaycan heyeti Karabağ’da gerçekleşen Ermeni işgali ile ilgili İttifak’ı bilgilendirmiştir. 4 Mayıs 1994’te Haydar Aliyev’in Brüksel’i ziyaret ederek NATO’nun eski Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişki kurmasını sağlayan BİO Programını imzalaması Azerbaycan’ın yönünü belirlemesi açısından önemli idi.³⁴⁸ Aliyev’in Brüksel ziyaretinin ertesi günü Ankara’ya gelmesi yeni dönem açısından bazı işaretleri barındırıyordu. Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetini de yakından ilgilendiren bu gelişmenin amacı, ilan edilmese bile Kafkasya’yı Batılı kurumların programlarına eklemleyerek Rusya’nın yörüngesinden çıkarmak olmuştur. Ankara bu amacında kısmen başarılı olacak, İkinci Karabağ Savaşı’nda Vaşington ilk savaştaki gibi Moskova ile tamamen aynı safta yer almayacaktır.

NATO da diğer Avrupalı örgütler gibi Birinci Karabağ Savaşı’nda Ermeni işgali ile ilgili gerçeği yansıtan açıklamalardan kaçınmıştır. Hocalı Soykırımı ile Bişkek Protokolünün imzalandığı tarihler arasında NATO’nun nihai tebliğ ve bildirimlerden oluşan altı açıklaması da BM, AB, AGİT ve Avrupa Konseyi’nin açıklamalarının tekrarından ibaret olmuştur.³⁴⁹ Ankara’nın uluslararası toplumun en belirgin şekilde “nabzını tutacağı” yer olan NATO da etkisiz kalmak suretiyle Ermenistan’ı işgale cesaretlendirmiştir. Hatta Karabağ’daki savaşın Türkiye’nin müdahalesinin gündeme geldiği dönemde bile NATO yetkilileri, müdahale seçeneğinin mantıklı olmadığı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. BDT komutanı Şapoşnikov’un “üçüncü dünya savaşı” tehdidi sonrasında NATO’nun böyle bir tutum sergilemesi Ermenistan’ı daha cesaretlendirmiş olacak ki bu gelişme sonrasında beş Azerbaycan kentini daha işgal etmiştir. Türkiye’nin, başat üyelerinden biri olduğu İttifak’ın bile destek vermediği bir uluslararası konjonktürün varlığı, Birinci Karabağ Savaşı’nda doğrudan müdahale edilememesinin önemli gerekçelerindendir.

2.3.1.5. İİT

İİT, Birinci Karabağ Savaşı’nda irade beyanında bulunan, uluslararası toplumun Avrupalı olmayan ögelerinden biridir. Azerbaycan henüz SSCB tam dağılmadan, 8 Aralık 1991’de

³⁴⁸ “Heydar Aliyev Heritage” International Online Library, “Azerbaijan–NATO” (25 May 2006).

³⁴⁹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, “Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq təşkilatların müzakirəsində” (5 Nisan 2024), 179-182.

İİT'ye başvuru yapmış, örgütün 1992 yılında gerçekleşen Dakar Zirvesi'nde üye olarak kabul edilmiştir.³⁵⁰ Azerbaycan'ın ilk katıldığı uluslararası kuruluş olan yapı, aynı zamanda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini kınayan ilk uluslararası örgüttür. Teşkilatın Karabağ'ın işgaline dair ilk kararı 29 Nisan 1993'te Pakistan'ın Karaçi şehrinde gerçekleşen üye ülkelerin dışişleri bakanlarının XXI. konferansında "Ermenistan ve Azerbaycan çatışması" kararı ile kabul edilmiştir. İİT'nin söz konusu kararı bu bakımdan doğrudan Ermeni işgalinden de bahseden ilk karardır. Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı yıllarında Bakü'nün İİT ile ilişkileri daha da geliştirilmiş, Azerbaycan'ın Suudi Arabistan büyükelçisine İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği bünyesinde Daimî Temsilcilik yetkisi verilmiştir.³⁵¹

Türkiye'nin Karabağ Meselesi'nin İİT tarafından sahiplenilmesinde önemli payı vardır. Kelbecer'in işgalinden iki gün sonra basın açıklamasında bulunan İİT, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısını açık bir dil ile kınamış ve "uluslararası toplumu, özellikle komşu ülkeleri, bölge devletlerini ve AGİT'i, düşmanlıkları sona erdirmeye ve devletlerin uluslararası kabul görmüş sınırlarına ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerine dayanan onurlu ve barışçıl bir çözüm arayışında Ermenistan'ı Azerbaycan'a katılmaya ikna etme çabalarını yoğunlaştırmaya"³⁵² çağırıştır. Mezkûr tarihte İİT Dönem Başkanlığını deruhte eden Ankara, 6 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi'ne ilettiği yukarıda da bahsedilen mektubunda İİT'nin basın açıklamasını da ilişikte sunmuştur.

Netice itibariyle Birinci Karabağ Savaşı'nda İİT haricindeki uluslararası örgütlerin Ermenistan'a koşulsuz destek sunduğu bir konjonktür, Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya rekabetini etkileyen sistem düzeyindeki değişkenlerin tutumu hakkında fikir vermektedir. 1993'ün yazında Birinci Karabağ Savaşı'nın şiddetli boyuta ulaştığı dönemlerde Hristiyan devlet ve örgütlerin tamamı Ermenistan'ı desteklerken, Türkiye'nin ve devamında Pakistan'ın dönem başkanlığını yaptığı İİT'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması savaşa dini bir nitelik kazandırmak için uğraşan Ermenistan'ın kısmen hedefine ulaşmasını sağlamıştır.

³⁵⁰ "Heydar Aliyev Heritage" International Online Library, "Relations between Azerbaijan and the Organization of Islamic Conference" (16 June 2010).

³⁵¹ Azerbaijan.az, "Azerbaijan and Organization Of Islamic Cooperation" (11 Nisan 2024).

³⁵² UNSC, "Letter Dated 8 April 1993 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations Addressed to the President of the Security Council", 3.

2.3.2. Devletler

Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya rekabetini etkileyen sistemik etkenlerin devletler boyutunda ABD ve İran'ın politikalarını ele almak faydalı olacaktır. Hem ABD hem de İran, Birinci Karabağ Savaşı'nda alışılmışın dışında bir yaklaşım sergileyerek, Rusya ile birlikte doğrudan veya dolaylı bir şekilde Ermenistan'ın yanında yer almışlardır.

2.3.2.1. ABD

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında yeni dünya düzeni tartışmalarının arttığı bir dönemde gerçekleşen Birinci Karabağ Savaşı'nda ABD'nin ağırlığını istikrardan yana koyması beklenmiştir. Sorunun çözülmesi için çaba gösterilen tüm uluslararası örgütlerin “amiral gemisi” niteliğindeki Birleşik Devletler barındırdığı Ermeni lobisi sayesinde tarafsızlığını koruyamamıştır. ABD'nin tarafsız kalması gerektiği hususu, Kafkasya'da gerginliğin arttığı bir dönemde, henüz Hocalı Soykırımı'ndan yaklaşık bir hafta önce Başbakan Demirel'in ABD'ye yaptığı ziyarette de gündeme gelmiştir. Mezkûr ziyarette çeşitli saiklerle Ermenistan'a verilecek desteğin bölgede yeni bir İsrail meydana getirebileceğini vurgulayan Demirel, talebini şöyle iletmiştir:

“Şayet, Ermenistan, Amerika'daki seçim dolayısıyla, etnik birtakım grupların baskısıyla veya başka sebeplerle Amerika'dan veya bilinen sebeplerle, Avrupa'dan şu veya bu şekilde yüz bulursa veya şu veya bu şekilde destek bulursa, uzlaşmaz bir tavır takınırsa, bir Azerbaycan – Ermenistan sıcak ihtilafı kaçınılmaz hale gelir; yani savaş meydana gelir. Bunun ise, Türkiye dâhil bütün Türkî Cumhuriyetlerin hepsini çok rahatsız edeceğini herkes bilmelidir. Onun içindir ki, Ermenistan'la, Azerbaycan'la dünya temas halinde bulunurken, eşit mesafeyi muhafaza etmelidir.”³⁵³

Demirel'in uyarıları ABD'de karşılık bulamamış olacak ki Ermenistan Batı'dan destek bulmuş ve Azerbaycan topraklarını sırasıyla işgal etmiştir. Vaşington, Birinci Karabağ Savaşı'nda bölgenin önemli bir askeri gücü olan Türkiye'yi mümkün olduğu kadar olayın dışında tutmaya çalışmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'deyken yaptığı “Nahcivan'a zaman kaybetmeden asker sokmak gerekir”³⁵⁴ şeklindeki açıklaması

³⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 38. Birleşim, 19 Şubat 1992, 132.

³⁵⁴ *Milliyet*, “Şahinler-güvercinler Nahcivan'a müdahale liderleri böldü” (22 Mayıs 1992).

Vaşington tarafından olumlu karşılanmazken diğer taraftan Demirel'in müdahaleye sıcak bakmayan ifadeleri ise destek görmüştür. 22 Mayıs 1992'de ABD Sözcüsü Richard Boucher ABD Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı açıklamada, Özal ve Demirel'in açıklamalarına atıfta bulunarak Birleşik Devletlerin tutumunu şöyle belirtmiştir:

“Cumhurbaşkanı Özal'ın açıklaması ile ilgili söyleyeceğim bir şey yok. Biz Türkiye'nin olayda yapıcı bir rol oynadığını biliyoruz ve Türk hükümeti ile yakın temas halindeyiz. Bu arada Başbakan Demirel tarafından da yayınlanan bir açıklama var. Demirel açıklamasında, ihtilafa müdahale etmeyeceklerini belirtti. Biz bunu not ettik. Bu açıklamayı ayrıca yardımcı bir unsur olarak görüyoruz.”³⁵⁵

ABD, seçim kaygısıyla Türkiye'nin herhangi bir şekilde Karabağ Savaşı'na taraf olmamasını isteyerek barındırdığı Ermeni lobisine mesaj vermiştir. Vaşington'un Birinci Karabağ Savaşı esnasında diğer Batılı aktörler gibi Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini Ankara'nın aleyhine etkilediğini söylemek mümkündür. Diğer yandan ABD'nin Rusya ile benzer yaklaşımlara sahip olması Birinci Karabağ Savaşı'nın kendine has özelliklerinden olmuştur. ABD'nin Ermenistan'ı destekleyen tutum ile “beklenmedik şekilde” aynı safta yer aldığı diğer bir bölgesi ise İran İslam Cumhuriyeti olmuştur.

2.3.2.2. İran

İran, Birinci Karabağ Savaşı'nda çeşitli arabuluculuk girişimleri ile adından söz ettirmeye çalışsa da izlediği politika ile kimliği ve çıkarları arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe Rusya ile benzer şekilde İran'ın da Kafkasya'da Türkiye ile rekabet ettiğine dair onlarca çalışma mevcuttur. Bu çalışma Türkiye-Rusya rekabetine odaklandığından dolayı burada Türkiye-İran rekabetine yer verilmeyecektir. Ancak Svante E. Cornell'in Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı'ndaki politikası açısından “ağır kısıtlayıcı faktörler”den³⁵⁶ biri olarak nitelendirdiği İran'ın, yaklaşımı Türkiye-Rusya rekabetini etkileyen uluslararası faktörler bağlamında ele alınacaktır.

İran, Kafkasya bölgesinde yönünü Türkiye'ye dönmüş güçlü bir Azerbaycan'ı tehdit olarak görerek Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın politikalarına çeşitli yollarla destek vermiştir. Ermenistan'ın tüm komşularından gelen tedarik yollarının kapalı olduğu

³⁵⁵ Turan Yavuz, “ABD'den Özal'a soğuk Demirel'e sıcak bakış”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1992.

³⁵⁶ Svante E. Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, *Middle Eastern Studies* 34 (1) 1998, 63.

1992-1993 yıllarında, yani Birinci Karabağ Savaşı'nın büyük bir bölümünde İran Ermenistan'ın ana tedarik yolu olarak hizmet etmiştir. Nisan 1992'de İran'ın, Ermenistan ile yakıt ikmal ve ulaşım bağlantılarının iyileştirilmesini öngören bir anlaşma imzalaması ve aynı ay içerisinde etnik Ermenilerin finanse dilen kargo uçaklarının İran Kızılay'ı aracılığıyla Erivan'a gönderilmesi Tahran'ın Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a desteğinin sadece küçük bir bölümü olarak sıralanabilir. Bunun yanında Mayıs 1992'de Aras Nehri üzerinde İran ile Ermenistan arasında yapılan köprü de Erivan'a uygulanabilecek ambargoların önüne geçerek savaş esnasında işgalci ülkeye avantaj sağlamıştır.³⁵⁷ Buna rağmen dönemin İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin anılarında mezkûr dönemde Ermenistan'a ambargo uyguladıklarından bahsetmesi, Naseraddin Alizadeh tarafından büyük çelişki olarak görülmektedir.³⁵⁸

Şuşa'nın Ermenistan tarafından işgalinden yalnızca birkaç gün sonra gerçekleşen Aras Nehri üzerindeki köprünün açılış töreninde konuşan dönemin Ermenistan Başbakanı ve Başkan Yardımcısı Gagik Arutyunyan, savaş sırasında Ermenistan'ın ticari malzeme temininde Tahran'ın rolünden övgüyle bahsederek, köprünün “istikrarın sağlanmasına” katkıda bulunacağını ve savaş nedeniyle kapanmış ulaşım yollarına alternatifler sunarak ülkesinin ekonomik durumunu iyileştireceğini belirtmiştir. Öte yandan Ermenistan'ın Şuşa'yı işgal ettiği dönemde İran, tıpkı çoğu Batılı ülkenin yaptığı gibi “Karabağ'daki son gelişmelere ilişkin endişelerini ifade etmiş, Erivan'ı kınamayı bile tercih etmemiştir.”³⁵⁹

Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi Zori Balayan'ın iddialarından hareketle İran'ın Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı zımnen desteklediği görülmektedir. Cornell, genel mantığın aksine İran'ın Ermenistan'a zımnî destek vermesini, Tahran yönetiminin yanı başında petrol zengini güçlü bir Azerbaycan'ı kendi varlığı açısından tehdit olarak algıladığına³⁶⁰ bağlamaktadır. İran'ın söz konusu kalıplaşmış tutumuna Elçibey'in, İran'ın sonunun geldiği ve yakında Azerbaycan'ın İran'daki kardeşleri ile birleşeceğine yönelik açıklamaları³⁶¹ eklenince, Tahran'ın Birinci Karabağ Savaşı esnasında izlediği

³⁵⁷ Brenda Shaffer, “The Islamic Republic of Iran's Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict”, Svante Cornell, (ed.) *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict* (New York: Palgrave Macmillan, 2017), 111.

³⁵⁸ Naseraddin Alizadeh, “Rol Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti.” *Ermeni Araştırmaları* 69 (2021), 110.

³⁵⁹ Shaffer, “The Islamic Republic of Iran's Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict”, 112.

³⁶⁰ Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, 59.

³⁶¹ Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, 59.

Avrupalı devletleri aratmayan politikaları anlam kazanmaktadır. Nitekim İran'ın Karabağ'da Ermenistan'a verdiği desteğin boyutu daha sonra Litvanya'da bir Ermeni topluluğuna hitap eden Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan tarafından şöyle takdir edilecektir: “Ermenistan asla İran'a yönelik bir saldırıya veya komploya ortak olmayacaktır. İran ile ilişkilerimiz ve ittifakımız bizim için çok önemli. 1990'lı yıllarda çok zor durumdaydık ve İran bize yardım etti. Onların yardımı olmasaydı yenilebilirdik. Bu iyilikleri unutulamaz, İran'a minnettarız.”³⁶² Paşinyan'ın ifadeleriyle İran'ın Ermenistan'ın “kaderini tayin eden” bu desteği, Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşı'nda izlediği politikanın uluslararası boyutunu anlama açısından oldukça açıklayıcıdır. Bu bağlamda Ankara Birinci Karabağ Savaşı'nda mümkün olduğu kadar Azerbaycan'ın yanında yer almış, Ermeni katliamının uluslararası topluma iletilmesi gibi önemli bir görevi üstlenmiştir.

Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti mezkûr dönemde İran da dâhil olmak üzere, bölgesel ve uluslararası aktörlerin politikalarından Ankara'nın aleyhine olumsuz etkilenmiştir. TBMM kayıtlarına da yansıdığı gibi, Victor Ostapchuk, Ankara'nın Birinci Karabağ Savaşı'nda izlediği politikayı şöyle özetlemiştir: “Türkiye, yavaş ve ürkek tavırlarıyla zaman kaybetmiş ve potansiyelini kullanamamıştır. Sorunlarına rağmen, Türkiye'nin, ekonomik ve stratejik gücü vardır. Ankara, eline geçen fırsatları kullanamamış, pasif kalmış, Azerbaycan'da çok şey yapabilecekken başarılı olamamıştır”³⁶³. Bu kapsamda Ankara'nın söz konusu tutumunun, Azerbaycan'ın içindeki istikrarsızlık, Türkiye'nin güç bakımından Rusya'ya göre göreceli zayıflığı, dönemin Demirel Hükümeti'nin iradesi ve uluslararası toplumun Ermenistan'a sağladığı sınırsız destekten kaynaklandığı kanısına varılmaktadır. Buna rağmen Türkiye İkinci Karabağ Savaşı'ndaki politikasının askeri temellerini de bu dönemde atarak uzun dönemde “rekabet için olgunlaşma” sürecine girmiştir.

³⁶² “Paşinyan: İran'ın 1990'lı Yıllarda Ermenistan'a Verdiği Destek Unutulmayacak” *Stratejik Düşünce Enstitüsü* (15 Ekim 2021).

³⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 48, Yasama Yılı 3, 49. Birleşim, 19 Aralık 1993, 591.

3. BÖLÜM: İKİ KARABAĞ SAVAŞI ARASINDAKİ DÖNEM

Bu bölümde Birinci Karabağ Savaşı'nı bitiren Bişkek Protokolü'nün imzalandığı Mayıs 1994 ile İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı Eylül 2020 yılları arasındaki dönem incelenmektedir. Belirtilen tarihler arasındaki vakalar rastgele seçilmemiş, Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti ile doğrudan veya dolaylı olarak ilintili gelişmeler ele alınmıştır. Bu kapsamda iki savaş arasında geçen yirmi altı yıllık süreç üç dönem halinde tasnif edilmiştir. Birinci dönem Rusya'nın bir yandan toparlanmaya çalışırken diğer yandan iki Çeçenistan savaşı maruz kaldığı 1994-2000 yılları arasındaki dönemdir. Moskova bu dönemde bile Ankara ile rekabetten vazgeçmemiş çeşitli mekanizmalar aracılığı ile Türkiye'nin Karabağ Meselesi'nin çözümüne yönelik nüfuz kazanımını engellemeye çalışmıştır. İkinci dönemde hem Rusya'da hem de Türkiye'de uzun sürecek ve köklü değişimlere imza atacak iktidarların başladığı ilk on yıllık süreç incelenmektedir. Üçüncü dönem de söz konusu iktidarların dönemi olmasına rağmen yirmi yıllık süreç ikiye ayrılmıştır. Bunun nedeni 2011 yılı itibariyle başlayan "Arap Baharı" ve müteakip yıllardaki Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Rusya'nın dikkatini Kafkasya'nın dışına daha fazla yönlendirmesidir. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasında çeşitli işbirliği girişimleri de gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye ile Rusya arasında işbirliğinin yaşandığı dönemde de Kafkasya'da rekabetin devam ettiği gözlemlenebilmektedir. Paradoks gibi görünen bu durum uluslararası ilişkilerin doğası gereği tezahür etmektedir. Bu bağlamda yukarıda belirtildiği şekilde sınıflandırılan bu üç dönem birim ve sistem düzeyindeki değişkenler kapsamında ayrı ayrı olmak üzere incelenmektedir.

3.1. İki Karabağ Savaşı Arasında Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Birim Düzeyindeki Değişkenler

Karabağ Meselesi özelinde Moskova'nın Ankara rekabetini şekillendiren birim düzeyindeki değişkenler, iki devletin iç siyasetlerinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin yön verdiği olgulardır. Bu kapsamda devletlerin kapasitesi, içeride karşılaştığı engeller ve liderlerin ortaya koyduğu siyasi irade öne çıkmaktadır. Bişkek Protokolü'nün imzalanması sonrasında Rusya'nın içeride karşı karşıya kaldığı engeller, Moskova açısından birkaç yıl sürecek zorlu yılların habercisi olmuştur.

3.1.1. 1994-2000 Yılları Arasındaki Dönem

Kafkasya'nın güneyinde başlayan Azerbaycan-Ermenistan savaşı henüz dinmişken, aradan birkaç ay geçmeden Kuzey Kafkasya'da başlayan Rus-Çeçen Savaşı Rusya'nın bölge politikası açısından son derece önemli gelişmelerdendir. Nitekim bölgede süregelen istikrarsızlığın, Rusya'nın etkisini sorgulayacak ve yeni bir aktörün müdahalesini gerektirecek boyuta ulaşması Kremlin'in Ankara ile rekabeti açısından elzemdir.

3.1.1.1. Birinci Rus-Çeçen Savaşı

Birinci Rus-Çeçen Savaşı, Karabağ Meselesi ve Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuz mücadelesinin hem sebeplerinden hem de sonuçlarından biridir. P.L. Dash'a göre Karabağ Savaşı ile Kafkasya'da doruğa ulaşan istikrarsızlığın Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atması Yeltsin'i Çeçenistan'da askeri güç kullanma seçeneğine itmiştir. Bu açıdan Birinci Rus-Çeçen Savaşı Karabağ Meselesinin sonuçlarından biridir. Diğer yandan yine Dash, Moskova-Bakü otoyolu ve demiryolunun Çeçenistan'dan geçmesi nedeniyle, Çeçenistan'ın bağımsızlığının, Yeltsin Rusya'sının Azerbaycan ve dolaylı olarak Güney Kafkasya üzerindeki ekonomik ve siyasi çıkarlarını da tehlikeye sokacağını ifade etmektedir.³⁶⁴ Bu yönüyle ele alındığında ise Birinci Rus-Çeçen Savaşı, Karabağ Meselesinin sebeplerinden biri arasında öne çıkmaktadır.

Çalışmadaki bu alt bölümün amacı Birinci Rus-Çeçen Savaşı'nı ayrıntılı şekilde ele almaktan ziyade savaşın Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti ve Karabağ Meselesi ile ilintili yönünü incelemektir. Bişkek Protokolü'nün imzalanmasından yaklaşık yedi ay sonra, 9 Aralık 1994'te Yeltsin'in "Çeçen Cumhuriyeti Topraklarında ve Osetya-İnguş Çatışması Bölgesinde Yasadışı Silahlı Grupların Faaliyetlerinin Bastırılmasına Yönelik Tedbirler Hakkında 2166 Sayılı Kararname"yi imzalamasıyla savaş başlamış ve iki gün sonra, 11 Aralık'ta Rus askeri birlikleri Grozni'ye doğru hareket etmiştir.³⁶⁵ 31 Aralık 1994'te ise Rusya Federasyonu Savunma Bakanı'nın emriyle 16.500 kişilik askeri kuvvet ile Grozni'ye saldırı başlatılmıştır. Beklenmedik bir direnişle karşılaşan Rus kuvvetleri (daha sonra Ukrayna'da da tekerrür edeceği üzere) neredeyse bir ay sonra Korgeneral Anatoli Kulikov komutasında 70.000 kişiye yükseltilmiştir. Ocak 1995'te Grozni'nin Rusların eline geçmesine rağmen savaşa devam eden Çeçenler yaklaşık toplamda 20 ay süren bir savaşın ardından Rus güçlerine ağır kayıplar verdirmiş ve Rus kuvvetleri 6

³⁶⁴ P. L. Dash, "Russia's War of Attrition in Chechnya", *Economic and Political Weekly* 30/7/8 (1995), 371.

³⁶⁵ *PIA Новости*, "Первая чеченская кампания 1994-1996 годов" (11 Декабря 2014).

Ağustos 1996'da Grozni'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece 31 Ağustos 1996'da Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri Alexander Lebed, Çeçenistan Genelkurmay Başkanı Aslan Mashadov ve Çeçen Cumhuriyeti'ndeki AGİT temsilcisinin katılımıyla imzalanan "Hasavyurt Anlaşması" ile Birinci Rus-Çeçen Savaşı sona ermiştir.³⁶⁶

Türkiye'nin Tutumu

Rus silahlı kuvvetlerinin Grozni'ye doğru hareket ettiği 11 Aralık 1994 tarihi ile saldırının yapıldığı 31 Aralık 1994 tarihleri arasında geçen yirmi günlük sürede Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Çeçenistan'daki durum ile ilgili dokuz kez resmî açıklama yapmıştır. Ankara, mezkûr açıklamalarda taraflara "Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğü çerçevesinde barışçı yöntemlerle bir çözüm aramaları" konusundaki çağrılarını yinelemiştir.³⁶⁷ Nitekim Rus askeri birliklerinin Çeçenistan'a girdiği günün ertesi, 12 Aralık 1994'te Başbakan Tansu Çiller, TBMM kürsüsünde yaptığı konuşmada durumu şöyle özetlemektedir:

"...Rusya Federasyonu silahlı birliklerinin 11 Aralık 1994 günü Çeçenistan'a girmelerini ve buna ilişkin gelişmeleri çok dikkatle izliyoruz. Bizim düşüncemiz, soruna, Rusya Federasyonunun toprak bütünlüğü çerçevesinde, barışçı yöntemlerle bir çözüm arama zorunluluğudur. Kalıcı çözümün ancak bu yoldan sağlanabileceği konusunda hemfikiriz ve bu konuda, bir yandan Çeçenistan, diğer yandan Rusya ile temaslarımız açıkça ve yoğun bir diplomasiyle devam etmektedir."³⁶⁸

Her şeyin zıddıyla kaim olduğu ilkesinden hareketle, aynı meclis oturumunda Başbakan Çiller'in "Kafkasya'daki ülkeler ile işbirliğinde, bir rekabet değil, işbirliği arama gereği vardır"³⁶⁹ şeklinde bir açıklamaya ihtiyaç duyması bile ortada bir rekabetin varlığına işaret eder. Öte yandan 17 Aralık 1994'te Çeçenistan Lideri Cevher Dudayev, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e çatışmaların durdurulması için Türkiye'nin yardımcı olması talebini ileten bir mesaj göndermiş, Demirel de söz konusu mesajı aynı gün Boris Yeltsin'e iletmiştir.³⁷⁰ Mezkûr tarihte Rusya Dışişleri Bakanı Birinci

³⁶⁶ *PIA Hovostu*, "Первая чеченская кампания 1994-1996 годов".

³⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 308-313.

³⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 74, Yasama Yılı 4, 50. Birleşim, 12 Aralık 1994, 97.

³⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 74, Yasama Yılı 4, 50. Birleşim, 98

³⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Açıklama (18 Aralık 1994), *Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi*, (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994), 310.

Yardımcısı İgor İvanov'un "Türkiye'nin Karabağ barış sürecinde rol oynamasına olumlu baktıklarını"³⁷¹ açıklaması Kremlin'in bu iki gelişme arasında bir bağlantı kurduğuna işaret etmektedir. Aynı gün Yeltsin'in Karabağ Özel Temsilcisi Büyükelçi Vladimir Kazimirov'un "Karabağlı Ermenilerin barış gücünde Türk askerlerinin yer almasını onaylamamasının görüşmelerle çözümlenebileceğini belirtmesi"³⁷² bu yargıyı kuvvetlendirmektedir.

Türkiye'nin barışçıl yönetime ısrarla vurgu yapan resmî açıklamalarına rağmen Moskova'nın propaganda aygıtlarından TASS'ın, Dudayev'in saflarında çarpışan yabancı güçlerin başında Türklerin yer aldığına yönelik mesnetsiz iddiaları gündemde dolaşmakta idi.³⁷³ Ancak yetkililer aracılığıyla yüksek sesle reddedilmesine rağmen Türkiye'nin Çeçenlere yardım yaptığına yönelik propagandalar savaşın müteakip sürecinde Rusya'da da karşılık bulacak ve Kremlin buna mukabil olarak "PKK Kartı"nı öne sürecektir.

Terörizmle Mücadele Protokolü

Birinci Rus-Çeçen Savaşı'nın süregeldiği 1994-1996 yılları arasındaki dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinin önemli bir gündem maddesi de şaşırtmayacak bir şekilde PKK sorunu olmuştur. Rusya'nın Çeçenistan'a girmesi sonrasında çeşitli medya kuruluşları tarafından tedavüle sokulan Türkiye'nin Çeçenlere yardım haberleri ve Cevher Dudayev'in doğrudan Ankara'ya ilettiği "arabuluculuk" talebi Moskova'nın "PKK Kartı"nı öne sürme hamlesi ile sonuçlanmıştır. 1994 yılının sonunda Rusya'nın, Moskova'da Kürtlerin sorunlarını dinlemek üzere bir konferans düzenleneceği ve PKK'nin etkin unsur olabileceği bir "Kürt Evi"nin açılacağı bilgisini paylaşması Ankara'yı alarma geçirmiştir.³⁷⁴ Söz konusu gelişmeden tam bir hafta sonra İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar'ın da eşlik ettiği bir heyet ile Moskova'yı ziyaret etmiştir. İki gün süren görüşmelerin ardından İçişleri Bakanı Menteşe, Rus mevkidaşı Viktor Yerin ile birlikte, iki ülkenin kendi topraklarında birbirleri aleyhine olabilecek

³⁷¹ Cenk Başlamış, "Rusya'dan yumuşama", *Milliyet* (17 Aralık 1994), 18.

³⁷² Başlamış, "Rusya'dan yumuşama".

³⁷³ Cenk Başlamış, "Kafkasya'da ipler koptu", *Milliyet* (18 Aralık 1994), 21.

³⁷⁴ Robert Olson, "Turkish and Russian foreign policies, 1991-1997: the Kurdish and Chechnya questions", *Journal of Muslim Minority Affairs* 18/2 (1998), 212.

örgütsel yapılanmalara izin vermemelerini öngören “Terörle Mücadele Protokolü”nü³⁷⁵ imzalamışlardır.

1995’in Şubat sonlarında Rusya’nın Dış İstihbarat Teşkilatı Başkanı ve müstakbel Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov beraberindeki heyet ile Ankara’yı ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyarette Rus yetkililer Kremlin’in “Kürt Evi” açmaya izin vermemesi karşılığında Ankara’nın, gönüllülerin Çeçenistan’da savaşmasına izin vermemesi, Çeçenlere silah satılmaması ve Türkiye’nin Cevher Dudayev ve danışmanları üzerinde nüfuzunu kullanarak onları Ruslarla müzakereye ikna etmesi gibi³⁷⁶ taleplerde bulunmuşlardır. Moskova aynı zamanda Türkiye’nin ekonomik darboğaza giren Ermenistan ile ilişkilerinin yeniden tesis edilmesinde de oldukça ilgili idi. Ankara’nın olası bir Ermenistan ile ilişkilerini yeniden tesis girişimi Bakü ile ilişkilerini zora sokacağından dolayı, Rusya’nın Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasına ilişkin çabası Kafkasya’daki Rusya-Türkiye rekabetinin doğal bir uzantısı idi. Nitekim Primakov’un Türkiye ziyareti ile aynı tarihlerde Ankara, Ermenistan Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Gerard Jirair Libaridian’ı kabul etmiş ve görüşmede Libaridian, ilişkilerin yeniden canlanması karşılığında Türk askerinin barış gücü kapsamında yer almasına Ermenistan’ın rıza göstereceğini ifade etmiştir.³⁷⁷ Moskova’nın hamlesi karşılık bulmuş, Azerbaycan, Karabağ Meselesi halledilmeden gerçekleşecek Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının, sorunun çözümüne olumsuz katkıda bulunacağına yönelik endişelerini Ankara’ya iletmiştir. Nitekim Haydar Aliyev’in Dışişleri Danışmanı Vefa Guluzade, Bakü’nün endişelerini şöyle dile getirmiştir: “Biz Türk halkının bir parçasıyız. Türkiye’nin, topraklarımızı işgal altında tutan Ermenistan’ı içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerden kurtaracak bir adım atmasına razı değiliz”.³⁷⁸ Rusya’nın bir yandan Primakov’u Ankara ile işbirliğine ikna için gönderdiği esnada, Ter-Petrosyan’ın Başdanışmanı Libaridian’ı da rekabet kapsamında harekete geçirmesi, Sterling-Folker’in bu çalışmanın da hipotezlerinden biri olan, rekabet ve işbirliğinin aynı anda yaşanabileceğine yönelik kuramsal argümanını desteklemektedir. Ancak Rusya’nın hamlesini boşa çıkararak en önemli unsur Kremlin’in yıllarca tozunu yutmuş deneyimli politikacı Haydar Aliyev’in temkinli ve öngörülü siyaset tarzı olacaktır.

³⁷⁵ Barçın Yinanç-Cenk Başlamış, “Moskova ile işbirliği”, *Milliyet* (25 Ocak 1995), 17.

³⁷⁶ Olson, “Turkish and Russian foreign policies, 1991–1997: the Kurdish and Chechnya questions”, 213.

³⁷⁷ *Milliyet*, “Ankara’da sıkı pazarlık” (25 Şubat 1995), 17.

³⁷⁸ Barçın Yinanç, “Türk-Ermeni yumuşamasına tepki”. *Milliyet* (24 Şubat 1995), 17.

3.1.1.2. Haydar Aliyev'in Proaktif Dış Politikası

Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin önemli bileşenlerinden biri de Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ve izlediği politikalar olmuştur. Samimi bir Türkiye hayranı olmasına rağmen, Elçibey'in yönünü tamamen Türkiye'ye dönmüş dış politikası ilk bakışta doğru bir yaklaşım olarak görülse de bu durum Moskova'nın Kafkasya'daki tüm dikkatini Azerbaycan'a ve dolayısıyla Türkiye ile rekabete yöneltmesine neden olmuştur. Ancak daha önce de vurgulandığı gibi, Haydar Aliyev'in "çok yönlü bir dış politika çevresi çizerken pergelin sabit ayağını Ankara'ya kilitleyen" dış politikası ve özellikle de Rusya'nın tepkisini çekmeden Türkiye'nin desteği ile Batı'yı Kafkasya'ya müdahil etme girişimi Moskova'yı kendi silahıyla etkisizleştirme becerisinin ürünü olmuştur. Bu kapsamda özellikle Aliyev'in Demirel ile geliştirdiği samimi ilişki Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin de önemli simgelerinden biri olacaktır.

Demirel-Aliyev Dostluğu: Bir Millet İki Devlet Söylemi

1994'ün başlarında Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes imzalanmasına yönelik girişimlerin ivme kazandığı bir dönemde Haydar Aliyev'in Türkiye'yi ziyareti Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin dönüm noktalarından biri olmuştur. 8-10 Şubat 1994 tarihleri arasında beraberindeki 160 kişilik bir heyet ile Ankara'ya gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ziyarete verilen önemi vurgulamak amacıyla havaalanında karşılamıştır.³⁷⁹ Bu ziyaret esnasında Aliyev tarafından kullanılan "Biz bir millet, iki devletiz." söylemi karşılıklı çıkarlar çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin omurgasını oluşturacak bir temel niteliğinde olmuştur. Ziyaret esnasında imzalanan 16 anlaşmanın içerisinde en önemlisi ise "İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü"³⁸⁰ olmuştur. Protokol ile Aliyev, "taraplardan birinin üçüncü devletin veya devletlerin saldırısına uğraması halinde gerekli yardımı sağlayacağı"ni öngören 'casus foederis' maddesini yinelemiş ve Elçibey döneminde imzalanan anlaşmaların yükümlülüklerine sadık kalınacağını taahhüt ederek Ankara'da oluşan endişeleri gidermiştir.

³⁷⁹ Barçın Yinanç, "Aliyev'e iki mesaj", *Milliyet* (9 Şubat 1994), 21.

³⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, *Resmî Gazete* 22059 (22 Eylül 1994), Kanun No 4028, 102.

Demirel-Aliyev zirvesinde gündeme gelen en önemli meselelerden biri de enerji politikası olmuştur. Türkiye, Aliyev'in izleyeceği enerji politikasında hassasiyetlerini paylaşmıştır. Ankara ziyareti esnasında verdiği demeçte yeni enerji politikasını doğrudan Karabağ Meselesi ile ilişkilendiren Aliyev, bir süre önce Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'un "Karabağ sorununu kim çözerse petrolü alır" yorumunu onaylayarak "Bu doğrudur. Biz Azerbaycan'ın petrolünü, Azerbaycan'ın siyasi durumu ile bağlantılandırıyoruz"³⁸¹ ifadelerini kullanmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin istikbaline damga vuracak "bir millet, iki devlet" söylemi ve Azerbaycan'ın yeni dönemde enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanma iradesi Demirel-Aliyev zirvesinden çıkarılacak en önemli sonuçlar arasında değerlendirilebilir.

Azerbaycan Dış Politikasında Enerji: Asrın Anlaşması

23 Haziran 1993'te Azerbaycan, 13 Eylül 1992'de kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) 1993 yılında karara varılan yabancı petrol şirketleri ile imzalanacak anlaşmalarını Bakanlar Kurulu Kararı ile geçici olarak durdurduğunu ilan etmiştir.³⁸² Henüz Karabağ çevresindeki üç Azerbaycan kentinin işgal edildiği ay, 17 Ağustos 1993'te Haydar Aliyev, söz konusu yabancı şirketlerin temsilcileri ile görüşerek Azerbaycan'ın yeni enerji politikasının yol haritasını enerji politikasında seferberlik ilanı anlamına gelen şu ifadelerle açıklamıştır: "Eğer dünyanın büyük ülkelerinin petrol şirketleri Azerbaycan'ın petrol sahalarıyla ilgileniyorsa, o ülkelerin devlet çevrelerinin de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mevcut sosyo-politik durumuyla ilgilenmesi gerektiğini düşünüyorum."³⁸³ Haydar Aliyev, bu adımıyla Ermenistan'ın işgali ile sonuçlanan Karabağ Meselesinin çözümünde Azerbaycan'ın enerji politikası aracılığıyla uluslararası destek kazanmaya çalışmıştır.³⁸⁴

Aliyev'in Şubat 1994'teki Ankara ziyaretinde planlanan uluslararası enerji hattının Türkiye'den geçmesine rıza gösterdiğini açıklaması Moskova'da büyük rahatsızlık oluşturmuş, Yeltsin hükümeti 5 Nisan 1994'te konuyu BM gündemine taşıyarak Azerbaycan'ın tek taraflı tasarrufta bulunmasına itiraz etmiştir. Mayıs ve Haziran aylarında İstanbul'da yabancı petrol şirketleri ile yapılan görüşmelerin son turu 22

³⁸¹ Barçın Yinanç, "Aliyev: Karabağ'ı çözen petrolü alır", *Milliyet* (10 Şubat 1994), 23.

³⁸² Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 181.

³⁸³ Heydər Əliyev, "Aparıcı Neft Şirkətlərinin və Korporasiyalarının Nümayəndələri ilə Görüşdə Çıxış. 17 Avqust 1993-cü il", *Müstəqilliyimiz Əbədidir I Kitab* (Bakı: Azərneşr, 1997), 87.

³⁸⁴ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 182.

Temmuz-10 Eylül 1994 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 6 Eylül 1994 Mısır seferinde ABD Başkan Yardımcısı Albert Arnold Gore ile de görüşen Aliyev, Birleşik Devletleri yeni enerji stratejisine ikna ederek Vaşington'un da desteğini almıştır.³⁸⁵ Bu adım Haydar Aliyev'in siyasi deneyiminin en önemli meyvelerinden idi. Çünkü Bakü böylece Türkiye'nin de yoğun çabalarıyla ABD'yi "İkinci Büyük Oyun"a dahil ederek Kafkasya'yı Rus dış politikasının tekelinden çıkarmayı başarmıştı.

20 Eylül 1994'te Türkiye ve Rusya dâhil, 13 ülkenin petrol şirketinin katılımı ve 7,4 Milyar dolar yatırım ile 30 yıl süreliğine imzalanan "Asrın Anlaşması", Rusya Devlet Petrol Şirketi "Lukoyl"a %10 pay verirken, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) %5 pay vermiştir. Ancak Türkiye'nin payı daha sonra %6,75'e çıkarılmıştır.³⁸⁶ Moskova'nın doğrudan tepkisini çekmemek için Rusya'ya Türkiye'den fazla pay verilmesine rağmen Rusya anlaşmayı Türkiye ile rekabet kapsamında değerlendirmiştir. Kremlin'in anlaşmanın imzalanmasına giden süreçte gerek konuyu BM'ye taşıyarak gerekse de açıklamalarıyla Ankara ile rekabeti bilinmektedir. Ancak Rusya'nın rekabet eşliğinin bununla da sınırlı kalmadığı müteakip bölümlerde ele alınacağı üzere kendi destekçileri aracılığıyla Aliyev'e darbe girişimi düzenleyerek ve Hazar'ın statüsünü sürekli gündeme getirerek sürdürdüğü görülecektir.

Aliyev'e Darbe Teşebbüsü

20 Eylül 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması"nda Rusya'ya %10 pay verilmesine rağmen, Moskova Hazar'ın hukuki statüsünün çığnendiğini bahane ederek anlaşmayı tanımayacağını beyan etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev anlaşmayı imzalayan petrol şirketlerine Rusya'nın çıkarlarının dikkate alınmasının gerekliliğini ve Moskova'nın tecrit edilmesinin "acı sonuçlar doğuracağını" içeren mesaj göndererek Hazar'ın hukuki statüsü belirlenmeden projeye başlanılmaması gerektiğini iletmiştir.³⁸⁷ Moskova'nın Ankara Büyükelçisi Valter Şoniya, daha da ileri giderek daha sonra gerçekleşeceklerin habercisi olan itiraf niteliğindeki şu ifadeleri kullanmıştır: "Bizim Azerbaycan ile 200 yıllık bir işbirliğimiz oldu. Azerbaycan'da Rusya'nın gücünü ve varlığını inkâr eden hiçbir siyasetçi koltuğunda kalmaz. Rusya Azerbaycan üzerinde Batı ile işbirliğine açık ve buna önem vermektedir, ama burada Rusya'yı dışlayan

³⁸⁵ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 185.

³⁸⁶ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 188.

³⁸⁷ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 190.

herhangi bir adımın hoş olmayan sonuçları olacaktır.”³⁸⁸ Gerçekten de Rusya’nın varlığını inkâr edenin Rusya tarafından koltuğunda bırakılmadığı Elçibey’in akıbetinden malum idi. Bu kez sıra Aliyev’e geldiğinde Ankara aynı hatayı tekrarlamayacak, ona düzenlenen oyunun deşifre edilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Kremlin, henüz anlaşmanın mürekkebi kurumadan işe koyulmuş, imzaların atıldığı günün ertesi gecesi Şuşa’nın işgalinden sorumlu Rahim Gaziyev ile sözde Talış-Muşan Cumhuriyeti kurmaya teşebbüs eden Alikram Hümbetov’un da aralarında bulunduğu Moskova’ya sadık olduğu bilinen dört mahkûm Milli İstihbarat Bakanlığı’ndaki hücrelerinden kaçırılmıştır. Haydar Aliyev 22 Eylül 1994 akşamı televizyonlara çıkarak isim vermeden bu hamlenin ardındaki aktörü şöyle tarif etmiştir:

“...Ben bu işi yapanların ülkemizdeki düşman gruplar, Azerbaycan dışındaki düşman gruplar olduğu kanaatindeyim. Ne yazık ki, Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırısını destekleyen güçler var, bu saldırıyı istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmesine yardımcı olan güçler var, aynı zamanda Azerbaycan’ın bağımsız tutum sergilediği ve uluslararası arenada ilkeli şekilde kendi sözünü söylediği için bize düşman olan güçler de var.”³⁸⁹

Aynı konuşmasında Aliyev, bu işin arkasında Rahim Gaziyev’in Savunma Bakanı olarak atanmasında emeği geçenlerin olduğunu vurgulayarak³⁹⁰ üstü örtülü bir şekilde Moskova’yı işaret etmiştir. 29 Eylül 1994’te daha önce de bahsedildiği gibi Azerbaycan’ın Meclis Başkanı Yardımcısı Afyeddin Celilov ve Cumhurbaşkanı’na bağlı Özel Daire Başkanı Şemsi Rahimov suikaste kurban gitmiştir. Haydar Aliyev BM Genel Kurulu 49. oturumu kapsamında New York’ta iken bu yaşananlar ona karşı planlanmış bir darbenin habercisi idi. 4 Ekim 1994’te Başbakan Suret Hüseyinov’un öncülüğünde Bakü ve Gence başta olmak üzere ülkenin birçok yerinde aynı anda gerçekleşmek üzere darbe girişimi başlatılmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Aliyev’in derhal harekete geçmesiyle, 4 Ekim itibariyle Bakü’de OHAL ilan edilmiş ve halk desteğe çağırılmıştır. 6 Ekim 1994’te Suret Hüseyinov Başbakanlık görevinden azledilmiş ve daha önce verilen “Azerbaycan Milli Kahramanı” unvanından mahrum edilmiştir.³⁹¹ Darbe girişimi

³⁸⁸ Nasser Sagheb-Masoud Javadi “Azerbaijan’s “Contract of the Century””, *Azerbaijan International* 2.4 (Winter 1994), 26-28.

³⁸⁹ Heydər Əliyev, “Azərbaycan Milli Televiziyası və Radiosu ilə Çıxış. 22 sentyabr 1994-cü il”, *Müstəqilliyimiz Əbədidir II Kitab* (Bakı: Azərneşr, 1997), 281.

³⁹⁰ Əliyev, “Azərbaycan Milli Televiziyası və Radiosu ilə Çıxış. 22 sentyabr 1994-cü il”, 281.

³⁹¹ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*, 193-194.

sonrasında Aliyev'in çağrısına cevap veren halk onu kuvvetli bir şekilde desteklemiş, böylece Rus Büyükelçi'nin "Rusya'nın gücünü ve varlığını inkâr eden hiçbir siyasetçi koltuğunda kalamaz" tehdidi başarıyla savuşturulmuştur.

Hazar'ın Statüsü Meselesi

Çeşitli darbe mekanizmalarıyla "Asrın Anlaşması"na gölge düşürmeye çalışan Rusya, teşebbüsleri sonuç vermeyince bir süre Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili suni gündem yaratarak Azerbaycan'ı ve dolayısıyla da Türkiye'yi masanın dışına atma çabaları içerisine girmiştir. Böylece 2000 yılına kadar devam edecek Hazar'ın hukuki statüsü meselesi görüşmeleri başlamıştır. Aslında Rusya'nın Kafkasya'da Türkiye ile yakın ilişkilere sahip enerji gücü olan bir Azerbaycan istemediğinden dolayı konu doğrudan Karabağ Meselesiyle ilgili olmuştur.

"Asrın Anlaşması"nın üzerinden henüz dört ay geçmişken Rusya 30 Ocak-2 Şubat 1995 tarihleri arasında Aşkabat'ta başlayan görüşmeler ile Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili toplantılara start vermiştir. Aşkabat'ta Azerbaycan haricindeki dört kıyıdaş devlet tarafından varılan mutabakat metninde kıyıdaş devletlerin sahip olduğu Münhasır Ekonomik Bölge'nin (MEB) Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) de aykırı bir şekilde 20 deniz mili ile sınırlandırılması³⁹² hamlesi bu meselede doğrudan Azerbaycan'ın kazanımlarına göz dikildiğini göstermiştir. Ancak Azerbaycan tarafı öneriyi reddetmiş ve böylece anlaşma imzalanamamıştır. Görüşmelerin ikinci turu kıyıdaş devletlerin Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde 15-16 Mayıs 1994 tarihleri arasında Almatı'da gerçekleşmiştir. Burada da Hazar'ın hukuki statüsünü görüşmek üzere daimî bir mekanizmanın oluşması üzerinde çoğunluk tarafından mutabakata varılmıştır.³⁹³ Ancak Azerbaycan tarafı Minsk Grubu örneğinden ders almış olacak ki, bu öneriyi de haklı olarak reddetmiştir.

Görüşmeleri müteakip açıklamalar yapan Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çernişev, yine tehdit yoluna gitmekten çekinmemiştir: "Emperyal hırsların korkusunu zaten hissettik; Sorunu adil ve vicdana göre çözmek istiyoruz. Tek taraflı adımlar kabul edilirse Rusya, işlerin hedefin dışına çıkması durumunda (gereken) önlemleri alma

³⁹² Rustam Mamedov, "International Legal Status of The Caspian Sea: Issues of Theory And Practice", *Turkish Yearbook of International Relations* XXXII (2001), 230.

³⁹³ Mamedov, "International Legal Status of The Caspian Sea: Issues of Theory And Practice", 230.

fırsatına sahip olacak.”³⁹⁴ Rusya bundan sonra meseleyi Azerbaycan’ın olmadığı bir platformda ele alma yoluna gitmiştir. Ocak 1998 ‘de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasında Moskova’da gerçekleşen gayri-resmi bir görüşme sonrasında yapılan açıklama ile Hazar’ın kıta sahanlığının adil paylaşımı gündeme gelmiştir. Söz konusu zirveden sonra iki ülke yetkilileri arasında yapılan görüşmeleri müteakip Rusya ve Kazakistan Temmuz 1998’de “Kuzey Hazar Deniz Yatağının Bölünmesine İlişkin Anlaşma’yı imzalamışlardır. Hazarın statüsü konusunda ilk hukuksal metin niteliğindeki anlaşma ile iki ülkenin Hazar denizindeki sınırları değiştirilmiş ortay hattına göre yeniden düzenlenmiş, Rusya’ya yüzey alanının en az yüzde 17’sinin ve hidrokarbon rezervlerinin yaklaşık yüzde 10’unun verilmesi öngörülmüştür.³⁹⁵ Buna rağmen 1994-2000 yılları arasında gerçekleşen Hazar’ın statüsü konusundaki görüşmeler meseleyi çözemeyecek, bu sorun Rusya ve Kazakistan tarafından imzalanan anlaşmadan neredeyse 20 yıl sonra çözüme kavuşturulacaktır.

3.1.1.3. Türkiye-Rusya Rekabetinin Odak Noktası: Azerbaycan Ordusunun Modernizasyonu

Birinci Karabağ Savaşı’nın Ankara’ya kazandırdığı deneyim Azerbaycan’a askeri desteğin hayati derecede önemli olduğunu anlama kabiliyeti olmuştur. Askeri destekten kasıt ise mühimmat ve teçhizatın haricinde yeni bir ordu anlayışının kurulmasıdır. Bu kapsamda Haydar Aliyev’in de Azerbaycan ordusunun yeniden inşasındaki ciddi çabaları Ankara’da karşılık bulmuş ve iki ülke arasında askeri alanda önemli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlanmıştır.

Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği

Rusya’nın Çeçenistan Savaşı’na odaklandığı dönem Türkiye’nin Azerbaycan ile geliştirmeyi planladığı askeri ilişkiler için mümbit ortamı sağlamasına katkıda bulunmuştur. Ankara, Rus askeri birliklerinin Çeçenistan’da çıkmaza girdiği ve Yeltsin’in seçim gündemine odaklandığı bir dönemde Bakü ile askeri işbirliği çalışmalarını hızlandırmıştır. Askeri kurmayların Azerbaycan ziyareti sonrasında, 10 Haziran 1996’da Ankara’da Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı

³⁹⁴ Mamedov, “International Legal Status of The Caspian Sea: Issues of Theory And Practice”, 231.

³⁹⁵ Stanislav Cherniavskii, “Problems of The Caspian”, *Russian Politics and Law* 40/2 (2002), 85-94.

Karadayı ve Azerbaycan Savunma Bakanı Tümgeneral Sefer Ebiyev iki ülke arasında “Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması”nı imzalamışlardır. Dönemin Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev tarafından “Azerbaycan halkının ve Silahlı Kuvvetlerinin hayatında tarihi bir olay”³⁹⁶ olarak nitelendirilen bu gelişme Haydar Aliyev’in ordu kuruculuğu hedefine ivme kazandırmış ve iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin planlı bir zemine oturmasını sağlamıştır.

Rusya Çeçenistan Savaşı ile uğraşırken Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri durmaksızın devam etmiş, 1996 yılında iki ülke arasında “Silahlı Kuvvetlere Destek Ekibi Üyelerinin Faaliyetleri ve İşbirliğinin Temellerine İlişkin Protokol” imzalanmıştır. 1997 yılına gelince mezkûr protokole dayanarak eğitim ve yardım faaliyetlerinin tek merkezden yönetilmesini sağlamak amacıyla “Askeri İşbirliği ve Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur. 1996 yılının diğer bir önemi ise dört yıl önce Elçibey döneminde Türkiye’ye eğitim almaya gelen askeri öğrencilerin Azerbaycan’a dönerek göreve başlaması olmuştur.³⁹⁷ Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetinin dengeleri ile oynayan devrim niteliğindeki bu işbirliği mekanizmalarının en önemli etkisi ise Azerbaycan’daki askeri eğitimde oluşturduğu köklü değişimler olmuştur.

Harp Okullarında Rus Müfredatından NATO Müfredatına Geçiş

Türkiye’nin Azerbaycan ile askeri işbirliğine yönelik adımlarının atıldığı 1992-1997 arasındaki yıllarda Azerbaycan’da askeri eğitimin Sovyet eğitim sisteminin uygulanmış olması Ankara-Moskova rekabetinin kolay olmayan bir düzlemde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu tez çalışmasında “rekabet için olgunlaşma” kapsamında değerlendirilen yukarıdaki girişimlerin en önemli ve ivedi sonuçlarından biri Azerbaycan’ın Kara, Hava ve Deniz Harp Okullarındaki Sovyet müfredatının terk edilmesi olmuştur. “Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” kapsamında Türk subaylarının yardımıyla 1997 yılında Türkiye’nin de önemli temsilcilerinden olduğu NATO müfredatına geçilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), mezkûr tarihten başlamak üzere Azerbaycan’ın NATO’ya entegrasyon sürecini hızlandırmak için askeri eğitim veren kurumlarda eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra

³⁹⁶ Araz Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri-2”, *Qafqaz Beynəlxalq Münasibətlər və Strateji Araşdırmalar Mərkəzi* (22 Nisan 2011).

³⁹⁷ Ahmet Yüce, “Heydər Əliyev dövrü Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığı (1993-2003)” (23 Ocak 2020).

Ankara, TSK'nın eğitim sisteminin benzerinin Azerbaycan'da kurulması ve gerekli teçhizatın tedariki konusunda da Bakü'ye gerekli desteği sağlamıştır.³⁹⁸

1997'de Azerbaycan ordusunun NATO bünyesindeki barış gücüne katılarak operasyonel deneyim kazanması konusunda adımlar atılmış ve bu doğrultuda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri nezdinde Barış Gücü Birliği oluşturulmuştur. Nitekim 1999 yılında Ankara, Bakü ile imzaladığı "Kosova Türk Taburu Görev Kuvveti Bünyesinde Kosova'ya Gidecek Azerbaycan Birliğinin Statüsüne İlişkin Anlaşma" Azerbaycan Meclisi tarafından onaylanmış ve Azerbaycan Barış Gücü Birliği bu kapsamdaki ilk görevini icra etmiştir.³⁹⁹ Hatta Haydar Aliyev'in Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade, 1999 yılında, "NATO'nun İncirlik'teki askeri üssünü Bakü'ye taşıması" önerisini⁴⁰⁰ gündeme getirmişse de, o yıllarda Rusya'nın tepkisi hesaba katılarak bu fikre karşı temkinli yaklaşılmıştır. Buna rağmen o yıllarda Vefa Guluzade'nin Rusya'nın Azerbaycan'ı hiçbir zaman müttefiki olarak görmediğini açıklaması Azerbaycan'ın bu rekabette yönünü göstermesi açısından önemlidir.

Stratejik Ortaklık Deklarasyonu

Türkiye'nin Azerbaycan ile askeri işbirliği projelerinin hızlanmasına yardımcı gelişmelerden biri de Haydar Aliyev'in Mayıs 1997'de gerçekleştirdiği Ankara ziyaretidir. 5-9 Mayıs 1997'de beraberinde kalabalık bir heyet ile Türkiye'yi ziyaret eden Aliyev, yine Cumhurbaşkanı Demirel tarafından önem göstergesi olarak havaalanında karşılanmıştır.⁴⁰¹ Enerji politikası, Karabağ Meselesi ve Ermenistan ile ilişkilerin görüşüldüğü zirve toplantısının en önemli çıktılarından biri ise iki ülkenin ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine çıkarmaya yönelik irade beyanıdır. Bu kapsamda sınır olay ve uyuşmazlıklarının çözümünden elektrik enerjisi alanında işbirliği prensiplerine, toplamda 8 anlaşmanın imzalandığı görüşmelerde Ankara ve Bakü arasında "Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon"⁴⁰² imzalanmıştır.

³⁹⁸ Aygün Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları* 20 (2009), 5.

³⁹⁹ Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", 6.

⁴⁰⁰ İlham Hasanov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993 – 2001)* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003), 154-155.

⁴⁰¹ *Milliyet*, "Bakü ile 8 anlaşma" (6 Mayıs 1997), 17.

⁴⁰² *Milliyet*, "Bakü ile 8 anlaşma".

Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Yardımcısı Çiller'in Aliyev ile görüşmesinde önemli noktalardan biri de "Asrın Anlaşması"nda mutabakata varılan Avrupa'ya enerji sevkiyatı güzergahı konusunda tasarrufun Ankara'nın lehine kullanılması yönündeki girişim olmuştur. Ziyareti esnasında mezkûr girişim ile ilgili konuşan Aliyev, Bakü-Ceyhan boru hattıyla ilgili olarak, hattın "iktisadi emniyetine" vurgu yaparak, "Petrol boru hattını elbette Türkiye'den geçireceğiz"⁴⁰³ demiştir. Ayrıca Karabağ Meselesinin barış yoluyla çözülebileceğini, ancak Rusya'nın Ermenistan'a gizli gizli silah verdiğini belirterek Türkiye'nin desteğinden memnuniyetini şöyle ifade etmiştir: Azerbaycan'ın en büyük dostu ve kardeşi Türkiye'dir. Biz umuyoruz ki, Türkiye'nin de en büyük dostu ve kardeşi Azerbaycan olsun".⁴⁰⁴ Zirve'de Demirel-Aliyev dostluğunun ortaya koyduğu iradenin 1997'den itibaren askeri işbirliğine ivme kazandırdığı görülmektedir. Haziran 1998'de imzalanan "Askeri Hibe Anlaşması" bir yıl sonra faaliyete geçmiştir.⁴⁰⁵ Haydar Aliyev'in ordu kuruculuğuna verdiği önemin göstergesi olan Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliği 2000 yılında Savunma Sanayiinin de işbirliği kapsamına alınmasıyla yeni boyut kazanmıştır.

Savunma Sanayiinde İşbirliği

Stratejik Ortaklık Deklarasyonu ile temelleri atılan askeri işbirliği Rusya'nın İkinci Rus-Çeçen Savaşına odaklandığı dönemde de hızla devam etmiştir. 2000 yılının 17 Haziran'ında Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in daveti üzerine Azerbaycan'a giden Türkiye Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, burada Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından da kabul edilmiş,⁴⁰⁶ iki ülke arasındaki askeri işbirliği çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. 2000 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan protokole Azerbaycan'ın donanma envanterinde halen kullanılmaya devam edilen TCG AB-34 (P-134) tipi iki askeri hücum botu hibe etmiştir.⁴⁰⁷

2000 yılına gelince taraflar askeri işbirliğinin eğitim, askeri yardım ve teknik işbirliği ile sınırlı kalmaması gerektiği konusunda mutabakata varmıştır. Bu kapsamda "Asrın Anlaşması"nın altıncı yıldönümünde, 20 Eylül 2000 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan

⁴⁰³ Arife Avcu, "Aliyev'den boru hattı müjdesi", *Milliyet* (9 Mayıs 1997), 16.

⁴⁰⁴ Avcu, "Aliyev'den boru hattı müjdesi". *Milliyet*.

⁴⁰⁵ Ahmet Yüce, "Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan'ın Türkiye ile Askeri İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)" (8 Ocak 2020), 6.

⁴⁰⁶ Hasanov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993 – 2001)*, 155.

⁴⁰⁷ Aslanlı, "Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri-2".

arasında Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁰⁸ Anlaşma müteakip yıllarda daha da geliştirilecek ortak üretim projelerinin temellerini atmıştır. Bu tarihin diğer bir önemi ise aynı gün Azerbaycan'ın Özel Makine İmalat ve Dönüşüm Kurulu (ÖMİK) ile Türkiye'nin Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) arasında Türkiye'nin Azerbaycan'ın askeri sanayi kompleksinin geliştirilmesine kapsamlı yardımını öngören “Savunma Sanayii Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma” imzalanmıştır.⁴⁰⁹ Türkiye'nin Azerbaycan ile askeri işbirliğinin gelişimine dolaylı olarak katkıda bulunan en önemli gelişmelerden biri ise şüphesiz ki Rusya'nın söz konusu yıllarda Çeçenistan ile ikinci bir savaşa girişmesi olmuştur. Ayrıca bu dönem Türkiye, Rusya ile rekabetini (Moskova'nın BDT ile yaptığı gibi) ikili ilişkiler zemininden kurumsal bir boyuta taşıma yönünde önemli girişimlerde bulunmuş, Ankara'da temeli atılan Türk dili konuşan ülkelerin gerçekleştirdiği zirveler bu hamlenin meyvelerinden olmuştur.

3.1.1.4. Rekabetin Kurumsallaşması: Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri

İki Karabağ savaşı arasındaki dönemde Türkiye'nin Karabağ Meselesi özelindeki en önemli politikalarından biri sorunu uluslararası toplumun gündeminde canlı tutarak çözümü için elverişli zemin hazırlamak olmuştur. Bu bağlamda temeli henüz Birinci Karabağ Savaşı esnasında atılan önemli oluşumlardan biri de Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi (TDKÜDBZ) olmuştur. Bu girişim ile Ankara, Moskova ile rekabetini kurumsal bir zemine taşıyarak uluslararası topluma Karabağ Meselesi'nin çözümünü tartışacak yeni bir platform kazandırmıştır. Bu bağlamda mezkûr oluşum 1994-2000 yılları arasında beş kez bir araya gelmiştir. Zirvelerin tamamı önemli olmakla birlikte bu çalışma kapsamında Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından bu Zirveler'den Türkiye ve Azerbaycan'da gerçekleşen ikinci ve altıncı TDKÜDBZ'nin incelenmesinde fayda vardır.

İkinci TDKÜDBZ

⁴⁰⁸ Yüce, “Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan'ın Türkiye ile Askeri İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)”, 7.

⁴⁰⁹ Musayev, “Hərbi-Texniki Sahədə Azərbaycan-Türkiyə Əməkdaşlığı (1991-2011)”, 126.

Zirve'nin ilki Karabağ savaşının devam ettiği bir dönemde 30 Ekim 1992'de gerçekleşmiştir. Azerbaycan adına Elçibey'in katıldığı Zirve'nin son oturumunda, dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Rusya'nın planının bir parçası şeklinde hareket ederek yayınlanacak bildiriye Karabağ Meselesinin yer almasına karşı çıkmıştır. Bunun haricinde ilk TDKÜDBZ'de Moskova'nın tepkisini çekmemek ve Rusya'dan çekinen Türk devletlerinin katılımını sağlamak için oldukça titiz davranılmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Zirve'nin Pantürkist bir hareket olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtirken, Cumhurbaşkanı Özal, Rusya'ya “mesaj” veren tutumunu şöyle özetlemiştir: “Kimse bizleri yanlış anlamasın. Bizim işbirliğimiz hiç kimsenin zararına değildir ve gelecekte de kimsenin zararına olmayacaktır”.⁴¹⁰ Zirve sonrasında Rusya'nın “İzvestia” gazetesinin muhabirinin “Zirve Türkiye-Rusya ilişkilerinde tehlike yaratmayacak mı?” sorusuna da yine Cumhurbaşkanı Özal, “Zirvenin kimseye karşı olmadığını” yineleyerek cevap vermiştir.⁴¹¹ Buna rağmen ilk Zirve'ye ilişkin Rusya tarafından resmi herhangi bir olumsuz açıklama yapılmamıştır. İlk Zirve'de Moskova'nın tutumunun böylesine hesaba katılmasına rağmen ikincisi oldukça dikkate değerdir.

“Asrın Anlaşması”nın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra 18 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen TDKÜDBZ'nin ikincisi Birinci Karabağ Savaşı sonrasındaki dönemin en önemli gelişmelerinden biridir. Azerbaycan adına Cumhurbaşkanı Aliyev'in katıldığı 2. TDKÜDBZ uluslararası toplum nezdinde olduğu gibi Rusya'da da ses getirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mihail Demurin, yaptığı açıklamada Ankara'yı “beyin yıkamakla” suçlayarak Moskova'nın tepkisini şöyle dile getirmiştir:

“Zaman zaman farklı ülkelerin etnik temele dayalı biraraya geldiklerini görüyoruz. Bölge ülkeleri böyle gelişmelerden rahatsız oluyor. Ayrıca bu tür hatalı adımlar, aşırı çevreler tarafından kullanılıyor. Bunların özellikle BDT sınırları içinde etnik kökenli sorunlara neden olduğunu anımsatmak istiyoruz. İstanbul'da etnik temele dayanan bir zirvenin, Rusya'yı tedirgin etmemesi düşünülemez.”⁴¹²

İlkinden farklı olarak 2. TDKÜDBZ'nin sonunda imzalanan İstanbul Bildirisi'nde Karabağ Meselesi yerini almış, Ermenistan işgalini dile getiren BM Güvenlik Konseyi kararlarına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Moskova'nın Hariciye Sözcüsünün tepkisine

⁴¹⁰ *Milliyet*, “Türk ortak pazarı erken” (31 Ekim 1992).

⁴¹¹ *Milliyet*, “Türk ortak pazarı erken”.

⁴¹² Cenk Başlamış, “Moskova sonunda patladı”, *Milliyet* (19 Ekim 1994).

Haydar Aliyev'in "Böyle bir iş için Rusya'dan izin alacak değiliz"⁴¹³ şeklindeki cesur cevabı fevkalade önemlidir. Ancak tepkisi şifahi düzeyde kalmayan Rusya, PKK'nın Moskova'da bir konferans düzenleyeceğini çeşitli kanallar aracılığıyla Ankara'ya iletmiştir.⁴¹⁴ Ayrıca Zirve'nin yapıldığı gün Ermenistan Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan'ın Karabağ'da görev alacak Barış Gücü'nde Türk askerinin yer almasına izin vermeyeceklerini⁴¹⁵ açıklaması da manidar olmakla beraber Rusya-Türkiye rekabetinin bir ürünü olduğu aşikâr idi. 2. TDKÜDBZ'nin haricinde bu yıllarda yapılan diğer önemli bir zirve ise Bakü'de gerçekleşen 6. TDKÜDBZ'dir.

Altıncı TDKÜDBZ

Demirel özelinde Türkiye'nin ısrarla sürdürmeye çalıştığı TDKÜDBZ girişiminin altıncısı 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de gerçekleşmiştir. Bakü'de Demirel için 30'a yakın kurban kesilmiş, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin sembolü haline gelen Demirel-Aliyev dostluğu zirveye damgasını vurmuştur. Kafkasya'da istikrarın sağlanması ve Bakü-Ceyhan boru hattı ile Türkmen Doğalgazı projelerinin önemli gündem maddesi olduğu toplantının en önemli sonucu ise Zirve'nin kurumsallaşmasına yönelik ortak irade beyanı olmuştur. Bu bağlamda Zirve'de 7. toplantının 2001'de İstanbul'da yapılması, daimî sekretaryanın da kurumsallaştırılarak Türkiye'de kurulması karara bağlanmıştır.⁴¹⁶ Zirve sonunda altı ülkenin imza koyduğu ortak bildiri de terörle mücadelede ortaklık vurgusu da toplantının kazanımlarındandır. Zirve'de Demirel özelinde Türkiye'nin rolüne dikkat çeken Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı'na hitaben şöyle demiştir: "Bizim adetlerimize göre her ailede bir aksakallı vardır. Bizim birliğimizi de bir aile sayarsak, bizim ailenin aksakallısı abimiz, aziz dostum Demirel'dir."⁴¹⁷ Türk Devlet Başkanları Zirveleri 2000'li yılların başında iktidara gelecek Recep Tayyip Erdoğan hükümeti döneminde daha da önemli bir konuma evrilecek, Türk dış politikasının kurumsal boyutuna da önemli katkı sağlayacaktır. Öte yandan Bakü'de gerçekleşen 6. Zirve'ye Rusya'dan yüksek düzeyde bir tepki gelmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise Moskova'nın o sıralar kendini içinde bulduğu İkinci Çeçenistan Savaşı olmuştur.

⁴¹³ *Milliyet*, "Aliyev: "Moskova'dan izin almayız" (19 Ekim 1994).

⁴¹⁴ *Milliyet*, "Kürt zirvesi hazırlığı" (20 Ekim 1994).

⁴¹⁵ Gökhan Eren, "Karabağ'a Türk askerine hayır", *Milliyet* (20 Ekim 1994).

⁴¹⁶ Serpil Çevikcan, "Demirel damgası", *Milliyet* (9 Nisan 2000).

⁴¹⁷ Çevikcan, "Demirel damgası".

3.1.1.5. İkinci Rus-Çeçen Savaşı

Rusya Birinci Rus-Çeçen Savaşı'nda Çeçenler ile anlaşmasına rağmen bu konu Moskova açısından kapanmamıştı. Rusya'nın, Birinci Çeçenistan Savaşı'nda var olan ekonomi ve istikrar faktörleri gibi iki temel motivasyonu da halen geçerliliğini korumakta idi. Hazar'ın enerji rezervlerinin kontrolü için Bakü ne kadar önemli ise, Bakü ile doğrudan iletişim için de Çeçenistan o kadar önemli idi. İkinci olarak Rusya'nın Birinci Rus-Çeçen Savaşı'nda bölgede "askeri istikrarı sağlayabilecek güç" imajı zarar görmüştü. Bu nedenle Kremlin açısından Çeçenistan'ın hesabı kapanmamış sadece zamanını beklemekte idi. Ayrıca Aliyev'in Türkiye politikası da Rusya'yı giderek rahatsız etmekteydi. Ayrıca askeri darbe planı dahil, çeşitli hamleleri sonuç vermeyen Moskova yönetimi için 1990'ların sonuna doğru Çeçenistan daha da önemli hale gelmiştir. Zira Rusya açısından Çeçenistan üzerinde her hangi bir kontrol kaybı Kremlin'in Karabağ Meselesi üzerindeki nüfuzunu da tehlikeye düşürmekte idi. Bu nedenle Rusya 1999'da yeniden Çeçenistan ile savaşa girişecektir.

Ağustos 1999'da Şamil Basayev ve Hattab'ın Dağıstan'a başlattığı saldırı ve müteakip ayda Rusya'nın çeşitli şehirlerinde düzenlenen saldırılar sonrasında 30 Eylül 1999'da Rus ordusunun yeniden Çeçenistan'a girmesiyle on yıl sürecek İkinci Rus-Çeçen Savaşı başlamıştır. Rusya'nın "Terörle Mücadele Operasyonu" adıyla başlattığı savaş Nisan 2009'a kadar sürmüş ve 6 bin Rus askeri ile 20 bin Çeçen savaşçının ölümüyle sonuçlanmıştır.⁴¹⁸ Birinci Rus-Çeçen Savaşı'nın anlatıldığı daha önceki bölümde olduğu gibi burada da gaye Rusya'nın Çeçenistan ile giriştiği savaşı incelemek değil, bu savaşın Karabağ Meselesi ile ilişkili yönünü ele almaktır. Bu bağlamda İkinci Çeçenistan Savaşı'nın Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabeti açısından üç önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki İkinci Rus-Çeçen Savaşının sürdüğü on yıllık süreç yukarıda da detaylandırıldığı gibi Azerbaycan'ın Türkiye ile askeri işbirliğini hızlandırmıştır. İkinci olarak her iki ülkede başlayacak olan yeni hükümetlerin de etkisiyle Rusya bundan sonraki süreçte özellikle de Batı'nın baskısına maruz kaldığı⁴¹⁹ için Türkiye ile işbirliğine daha önem verecektir. Ancak bu durum ikili arasındaki rekabeti de engellememiştir. Üçüncü olarak hem Azerbaycan hem de Gürcistan'ın benzer tehditle karşılaşma

⁴¹⁸ "Хроника второй чеченской войны", *Коммерсантъ* (30 Сентября 2015).

⁴¹⁹ Svante E. Cornell, "International Reactions to Massive Human Rights Violations: The Case of Chechnya", *Europe-Asia Studies* 51/1 (1999), 91-92.

olasılığından dolayı, bu ülkeler Türkiye'nin öncülük etmesini umdukları yeni istikrar platformu arayışına gireceklerdir. Nitekim Kafkasya İstikrar Paktı böylesine bir girişimin ürünüdür.

Kafkasya İstikrar Paktı (KİP) Girişimi

Kafkasya'yı çatışma ikliminden çıkarıp işbirliğine doğru götürecek benzeri girişim ilk olarak Şubat 1999'da Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze tarafından 26 Şubat 1999'da gerçekleşen Ankara ziyareti esnasında önerilmiştir. Şevardnadze'nin Kafkasya Barış Girişimi şeklinde sunduğu söz konusu öneri Türkiye tarafında güçlü destek bulmuştur.⁴²⁰ Tarafların mutabakatı ile bu girişim planı AGİT'in 1999 yılında gerçekleşen İstanbul Zirvesi'nde de gündeme gelmiştir. Ancak Kafkasya İstikrar Paktı (KİP) adıyla hedeflenen oluşum doğrudan İkinci Rus-Çeçen Savaşı'nın ürünüdür. Böylesine bir hamle 2000 yılında Rusya'nın Türkiye ve Azerbaycan'ın Çeçenlere destek iddiaları ile suçlamalarının arttığı⁴²¹ bir dönemde gelmiştir. Rusya Çeçenistan savaşında Azerbaycan'ı Çeçenlere destek verdiği yönündeki baskılarını artırınca 9 Ocak 2000 yılında Haydar Aliyev, Bakü-Ceyhan gümrük tarifelerini görüşmek üzere Ankara'ya iki günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Aslında resmiyette ziyaretin konusu bu olsa da Aliyev'in mezkûr ziyarette Demirel'den Kafkasya'da istikrarı tesis edebilecek bir platformun kurulmasına önayak olmasını talep etmesi ve ayrıca Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile de görüşmesi ziyaretin nedeninin gümrük tarifelerinin ötesinde bir amacı haiz olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴²² Nitekim Demirel-Aliyev Zirvesini aynı hafta içerisinde takip eden Demirel-Şevardnadze Zirvesi ve bu zirvede gündeme gelen KİP önerisi ilk Zirvenin gerçek içeriği hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Ayrıca “gümrük tarifeleri” ile ilgili Zirve öncesinde Cumhurbaşkanı Aliyev'in verdiği demeçteki şu ifadeler ziyaretin mahiyetini açıklamaktadır: “İkili ilişkilerimizi ve bölgesel sorunları gözden geçireceğiz. Kafkasya'da barış arıyoruz. Kafkaslar'ın tümünde barış herkes için önemlidir.”⁴²³

⁴²⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Gürcistan Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1999*, 220.

⁴²¹ Тимофей Борисов, “На Чьи Деньги Воюют Чеченские Боевики”, *Федеральная Служба Безопасности Российской Федерации* (16 Mayıs 2001).

⁴²² Nazim Cafersoy, *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azerbaycan-Türkiye İlişkileri* (Ankara: ASAM Yayınları, 2000), 41.

⁴²³ *Milliyet*, “Kafkasya'ya Demirel eli” (10 Ocak 2000).

Şevardnadze ile Zirve toplantısı sonrasında Demirel, KİP’i hayata geçirmek için AGİT Dönem Başkanı Avusturya’ya, AGİT’in eş başkanları ABD, Fransa, Rusya ‘ya ve Kafkas ülkeleri devlet veya hükümet başkanlarına mektup yazarak girişime destek aramışsa da beklenen cevabı alamamıştır.⁴²⁴ Rusya’nın da onaylamadığı KİP o tarih itibariyle rafa kalksa da girişim daha sonra Başbakanlığı döneminde Erdoğan tarafından da sahiplenecektir. Girişimin Rusya tarafında destek bulmamasının ise birkaç önemli nedeni vardır. İlk olarak, Çeçenistan Savaşı’na odaklanan Rusya’nın böylesine bir girişimi kendi faaliyet alanının kısıtlanmasına yönelik algılamış olmasıdır. İkincisi, makul amaçlara sahip olsa bile Moskova’nın Kafkasya’da herhangi bir düzen kurucu mekanizmanın başka devlet tarafından (özellikle de bu devlet Kafkasya’daki ezeli rakibi Türkiye ise) öne sürülmesine tahammülsüzlüğüdür. Moskova’nın KİP’e karşı o dönemdeki ilgisizliğinin sonucu nedeni ise bu girişimin gündeme geldiği hafta Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabeti açısından tarihi bir dönemeçi getirecek olan Kremlin’deki görev değişimidir. 31 Aralık 1999’da yılbaşı gecesi yaptığı konuşma ile sürpriz bir şekilde istifa eden Boris Yeltsin, yetkilerini geçici olarak Vladimir Putin’e devretmiştir. 8 Ocak 2000 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel Rusya’nın yeni Devlet Başkanı Vekili Putin’e gönderdiği tebrik mektubunda Çeçenistan sorununun barışçı çözümüne de vurgu yaparak şu ifadeleri kullanmıştır: “Kuzey Kafkasya’da yaşayan halkların özlemini duyduğu huzur ve sükûn ortamının, masum insanlar daha fazla zarar görmeden, barışçı ve siyasi yöntemlerle bir an önce tesisi Rusya Federasyonu’nun önünü açacak, bölgede yeni işbirliği imkânlarının doğmasına zemin hazırlayacaktır.”⁴²⁵

3.1.2. Yeni Yüzyıl’da Rekabetin Yeni Yüzü: Erdoğan ve Putin Liderliğinde Karabağ Meselesi 2001-2010

Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabeti yeni yüzyılda işbirliğine doğru evrilme görünümü sergilese de boyut değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Türkiye 2000’li yıllarda da yine Karabağ Meselesi’nin çözümü için çeşitli işbirliği mekanizmalarına gidilmesi için özel çaba sarf etmiştir. Ancak hem Rusya ve Türkiye’de iktidarları uzun sürecek hükümetlerin yönetime gelmesi hem de uluslararası toplumun yeni sınavlar ile yüzleşmesi Ankara-Moskova rekabetinde de değişimin sinyallerini vermiştir. Bu bağlamda yukarıda da

⁴²⁴ *CNN Türk*, “Kafkas İstikrar Paketi önerisinin babası Demirel” (12 Ağustos 2008).

⁴²⁵ *Milliyet*, “Demirel’den Putin’e mektup” (9 Ocak 2000).

bahsedildiği gibi bu çalışma kapsamında 2000 yılından itibaren İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen yirmi yıllık süreç 10'ar yıllık dönemler halinde ikiye ayrılacaktır. İlk on yıllık dönem hem Türkiye ve Rusya'nın hem de rekabet bölgesi olan Kafkasya'nın siyasal hayatında yeni yüzlerin iktidara gelmesi, söz konusu süreçte fırsatları ve riskleriyle beraber incelenecektir.

3.1.2.1. 21. Yüzyılın İlk Yıllarında Karabağ Meselesi'nde Çözüm Arayışları

Yeni yüz yılın ilk yıllarında, Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti, Karabağ Meselesinde işbirliği umudu ile yapılan görüşmeler, Rus-Çeçen Savaşı ile Kafkasya'daki artan endişe ve ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları sonrasında dünyada değişen güvenlik anlayışının gölgesinde ilerlemiştir.

Key-West Görüşmeleri

21. yüzyılda Türkiye'nin genelde Kafkasya, özelde ise Karabağ Meselesi üzerinde Rusya ile rekabetinde elde ettiği en önemli kazanım daha önce de vurgulandığı üzere ilk aşamada Batılı güçleri Kafkasya'ya entegre ederek sorunu Rusya'nın tekelinden çıkarmak olmuştur. 2000'li yılların başında Batılı ülkeler nezdinde Karabağ Meselesi'nin çözüm arayışı Türkiye'nin Kafkasya politikasının önemli bileşenlerinden olmuştur. Mart 1998'de, Karabağ sorununda barış anlaşmasına yakın bulunduğu bir dönemde, Ermenistan'da Levon Ter-Petrosyan'ın şaibeli şekilde iktidardan uzaklaştırılarak yerine Rusya'ya daha sadık olan Robert Koçaryan'ın gelmesi Karabağ Meselesi'nin çözümü konusundaki umutların erken olduğunun işareti idi. Ancak Koçaryan'ın da barış görüşmelerinde istekli görünüm sergilemesi 2000'lerin başında Batı'nın şemsiyesi altında bir düzine görüşmenin yapılmasına olanak sağlamıştır. Koçaryan beklenmedik bir şekilde Karabağ Meselesi konusunda Mart 1998-Nisan 2001 arasında geçen yaklaşık üç yıllık bir süre zarfında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile 15 yüz-yüze toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların 16.'sı 3-6 Nisan 2001'de ABD'nin Florida eyaletinin Key West adasındaki Başkanlık Sarayında AGİT Minsk Grubu kapsamında Birleşik Devletler öncülüğünde gerçekleşmiştir. "Silahlara Veda" kitabının yazarı Ernest Hemingway'in memleketi olması dolayısıyla da önemli bir mesaj içeren bu ada şehrinin seçilmesi ABD'nin Dağlık Karabağ Özel Müzakerecisi, Büyükelçi Carey

Cavanaugh'un⁴²⁶ inisiyatifi ile gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu görüşmelerden Karabağ Meselesi'nin çözümüne yönelik bir sonuç alınamamıştır.⁴²⁷ Bu Key West görüşmelerinin yürütücüsü üç AGİT Eş Başkanı ülkenin de halen Ermenistan'ın yanında olmasından kaynaklanmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin önemli katkıları ile vücut bulan bu görüşmeler Karabağ Meselesi'nin uluslararası toplumun gündemine sabitlenmesine yol açmıştır.

Yeni yüzyılda işbirliği umutları taşıyan bu görüşmeler İkinci Karabağ Savaşı'na giden sürecin de rekabet ekseninde ilerleyeceğinin işareti olmuştur. Ancak 2000 yılının başında Rusya'da iktidarı devralan Vladimir Putin ve müteakip yıl Türk siyasetinin omurgası haline gelecek Recep Tayyip Erdoğan döneminde rekabet farklı bir niteliğe bürünecektir. Sterling-Folker'ın işaret ettiği gibi Kafkasya'daki bu iki bölgesel rakip bir yandan ticari ortaklığı sürdürürken, diğer yandan birbirlerini bölge politikası açısından güvenlik tehdidi olarak algılayacaklardır. Neoklasik Realizm penceresinden bakıldığında, Türkiye-Rusya rekabetini belirleyen diğer önemli unsurlardan biri ise Azerbaycan'da başlayacak olan İlham Aliyev dönemi olacaktır.

Çeçenistan Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Stratejik İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Ortak Bildirge

2000'lerin başında Çeçenistan Savaşı'nın Kafkasya'da istikrarı giderek daha fazla tehdit etmesi Ankara'nın Bakü ile askeri işbirliğini yoğunlaştırmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Mart 2001'de Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti özel önem taşımaktadır. Rusya'nın İkinci Çeçenistan Savaşı'ndaki askeri güç kullanma politikası Azerbaycan'ı da tedirgin etmekte idi. Böylesine bir ortamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, 12-17 Mart 2001 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin en önemli gündem maddelerinden biri Rusya'nın tehditkâr davranışları olmuştur. Rusya'nın Gürcistan ile imzaladığı anlaşmaya göre Abhazya'ya yakın Gudautu ve Vaziani'deki askeri üslerini boşaltması sonrasında, buradaki silah ve teçhizatı Ermenistan'ın Türkiye sınırına yakın şehri Gümrü'deki Rus askeri üssüne yerleştirmesi Azerbaycan ve Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Aliyev'in ziyaretinde söz konusu mesele önemli müzakere konusu olmuş, Aliyev Ermenistan'ın silahlandırılmasının sadece Azerbaycan'a karşı değil, aynı zamanda

⁴²⁶ U.S. Department of State Archive, "Armenia and Azerbaijan: Key West Peace Talks" (6 April 2001).

⁴²⁷ Abilov, "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", 152.

Türkiye'ye karşı olduğunu da belirtmiştir.⁴²⁸ 15 Mart 2001'de mezkur ziyaret esnasında CNN Türk'e verdiği röportajında Aliyev, kendisinin Ermenistan'daki Rus askeri varlığının sebebini Putin'e sorduğunu, Putin'in söz konusu askeri varlığın NATO'ya karşı olduğunu, bunun da NATO'nun bölgedeki askeri kolu olan Türkiye'ye karşı olduğu anlamına geldiğini⁴²⁹ ifade etmiştir. Nitekim Rusya'nın bahse konu askeri varlığının Ermenistan'ın Türkiye'ye sınır şehri olan Gümrü'de konuşlandırılması bu durumu kanıtlamaktadır.

Rusya'nın bir taraftan Çeçenistan'da savaşı sürdürürken diğer taraftan Ermenistan'a yardımını da ihmal etmemesi Moskova'nın Kafkasya'da Türkiye ile rekabete verdiği önemin göstergesidir. Aliyev'in 12 Mart 2001 tarihindeki Ankara Ziyareti esnasında imzalanan ortak bildirme yeni yüzyılda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geleceğine yönelik önemli fikir vermekte idi. Yaklaşık altı sayfalık bildirmede ekonomiden kültüre birçok konuya yer verilse de metnin omurgasını ağırlıklı olarak Karabağ Meselesi'nde ve enerji nakli alanında stratejik işbirliği⁴³⁰ konuları teşkil etmiştir. Aliyev'in Türkiye ziyareti esnasında CNN Türk'e verdiği demecinde Çeçenistan Savaşı'nın, Rusya'nın "kendi toprak bütünlüğünü sağlamaya"⁴³¹ yönelik olduğunu ifade etmesi, İkinci Rus-Çeçen Savaşı'nın gölgesinde gerçekleşen bu ziyaretin önemini de ortaya koymaktadır.

11 Eylül Saldırıları: Değişen Güvenlik Anlayışı

Rusya'nın İkinci Çeçenistan Savaşı'nı "Terörle Mücadele Operasyonu" adı altında başlatması sonrasında uluslararası ilişkiler literatüründe önemli yer edinmiş 11 Eylül Saldırılarının gerçekleşmesi Rusya-ABD ilişkileri açısından önemli gelişmelere vesile olmuştur. 11 Eylül 2001'de El Kaide'ye bağlı teröristlerin kaçırdıkları yolcu uçaklarını ABD'nin New York eyaletinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin "İkiz Kuleler" bölümüne ve Pentagon'a çarptırılmasıyla gerçekleşen terör faaliyeti dünyanın güvenlik anlayışı açısından köklü değişimin başlangıcı olmuştur. ABD bu olay sonrasında terörizme karşı başlattığı küresel mücadele çağrısı ile uluslararası toplumun bir

⁴²⁸ Cavid Vəliyev, "Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri: 1991-2016", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)* (Bakı: Poliart MMC, 2017), 117.

⁴²⁹ Heydər Əliyev, "SNN Türk" Televiziya Kanalının Baş Direktoru Taha Akyol'a Verdiyi Müsahibə", *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz Üçüncü Kitab* (Bakı: Azərneşr, 2011), 139.

⁴³⁰ "Türkiyə ilə Azərbaycan Arasında Strateji Əməkdaşlığa Əsaslanan İkitərəfli Münasibətlərin Daha da İnkişaf Etdirilməsi Haqqında Birgə Bəyanat", *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz Üçüncü Kitab* (Bakı: Azərneşr, 2011), 213-218.

⁴³¹ Əliyev, "SNN Türk" Televiziya Kanalının Baş Direktoru Taha Akyol'a Verdiyi Müsahibə", 145.

bölümünün desteğini arkasına almıştır. Dünyadaki güvenlik algısında yaşanan değişimden Kafkasya da nasibini almıştır.

24 Ekim 1992’de, henüz Birinci Karabağ Savaşı’nın devam ettiği bir dönemde ABD’deki Ermeni lobisi seçim kampanyasının ortasında Kongre’ye baskı yaparak, Özgürlüğe Destek Yasası’nın 907. Bölümünün geçmesini sağlamıştı. Söz konusu bölüm ilginç bir şekilde toprakları Ermenistan tarafından sırayla işgal edilen Azerbaycan’a “Azerbaycan Hükümeti’nin Ermenistan ve NATO’ya yönelik tüm ablukaları ve diğer saldırgan güç kullanımlarını sona erdirmek için kanıtlanabilir adımlar attığına karar verene ve Kongre’ye rapor verene kadar” neredeyse tüm Amerikan hükümet yardımlarının tahsisini yasaklıyordu.⁴³² Kongre’nin bu adımı hem propagandanın gücünü hem de ABD dış politikasında Ermeni lobisinin ne kadar etkili olduğunu anlamak açısından önemli bir gelişme olmuştur.

11 Eylül’e kadar Ermeni lobisinin yoğun çabasıyla bu durum Azerbaycan’ın aleyhine sürmüştür. Ancak 11 Eylül olaylarının yaşandığı gün Haydar Aliyev, terörü lanetleyen ve ABD’nin terörle mücadelesini destekleyen bir bildiri ile Azerbaycan’ın olaya yönelik resmi tutumunu beyan etmiştir. Aynı gün “11 Eylül 2001 Terör Eylemlerinin Masum Kurbanların Hatırasının Anılması Hakkında kararnameyi imzalamış ve Amerikan silahlı kuvvetlerine ülkenin hava sahasını açmıştır.⁴³³ Bakü’nün söz konusu adımı NATO’nun Avrupa’daki askeri operasyonlarının yönetiminden sorumlu Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı General James L. Jones’un “Kafkasya’daki hava koridorunu, Afganistan’daki koalisyon güçleri ile Avrupa’daki üsler arasında kritik bir bağlantı olarak gördüğünü ve bölgenin Orta Asya ile Güney-Batı Asya ülkelerinde serbest piyasa ekonomisini ve demokrasiyi yayma sürecinde anahtar coğrafi nokta olduğunu vurgulayan⁴³⁴ açıklaması ile daha da önem kazanmıştır. General Jones’un bu yorumu ABD’nin değişen Azerbaycan politikasının da başlangıcı olmuştur. Nitekim yaklaşık üç ay sonra 25 Ocak 2002’de dönemin ABD Başkanı George Bush, Özgürlüğü Destekleme Yasası’nın 907. Bölümünün yürürlüğünün bir yıl süreliğine durdurulmasına dair feragatname imzalamıştır.⁴³⁵ Nitekim Türkiye’nin de etkin diplomasisinin sonucunda söz konusu feragatname uzun yıllar yenilenecektir. ABD’nin 21.yüzyıl boyunca izleyeceği Kafkasya

⁴³² Waal. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 234.

⁴³³ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 333.

⁴³⁴ Камалудин Гаджиев, “Размышления о последствиях “пятидневной войны” для геополитики Кавказа”, *Мировая экономика и международные отношения* 8 (2009), 39.

⁴³⁵ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*, 336.

politikasının bölgedeki Türkiye-Rusya rekabetine bakan yönü müteakip bölümlerde detaylı olarak ele alınmakla birlikte, netice itibariyle yeni yüzyılda Karabağ Meselesi'nde etkili olacak dış etkenlerden biri olan yukarıdaki gelişme 11 Eylül sonrasında değişen güvenlik algısının bir sonucu olarak öne çıkmaktadır.

3.1.2.2. Putin, Erdoğan ve İlham Aliyev Dönemi: Stratejik Ortaklık Konusunda Rekabet

2000 yılında Rusya'da başlayan Putin iktidarını, 2002 yılında Türkiye'de başlayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi takip etmiş, ertesi yıl Azerbaycan'da İlham Aliyev'in bayrağı devralması ile 21. Yüzyılın Karabağ Meselesindeki aktörleri yerini almıştır. Bu dönemin öncülünden farklı olan bazı karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin Rusya ile istikrarlı bir şekilde işbirliğine vurgu yapmasıdır. İkinci olarak önceki dönemden farklı olarak Rusya rekabet eksenli politikalarını açık şekilde yürütmek yerine, Azerbaycan ile işbirliği ararken Ermenistan'a da siyasi ve askeri destek vermeye devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Kremlin'in bakış açısına göre Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya arasındaki seçimini artık Ankara'nın lehine yapmış olmasıdır. Bu dönemin üçüncü önemli özelliği ise Moskova'nın Kafkasya'daki rekabeti farklı bölgelere yayarak yeni cephele açmasıdır. Ancak tüm bunları yaparken hem Ankara hem Moskova ticari ilişkileri göz ardı etmeyecek, rekabet işbirliği dengesinde "altın oranı" gözetmeye çalışacaktır. Dönemin ilişkilerini şekillendiren önemli bir sistemik değişken ise yukarıda ifade edildiği gibi, 2001'de ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırısıdır. Dünyadaki geleneksel güvenlik konseptini evrime uğratan bu gelişme Rusya'nın genelde Batı ile özelde ise Türkiye ile ilişkilerinde etkili olmuştur.

Rusya'da Putin Dönemi

Yeltsin'in ani istifası sonrasında görevi geçici olarak devralan Vladimir Putin'in barışçıl ve işbirliğini esas alan dış politika izleyeceği umudu doğmuşsa da Çeçenistan Savaşı esnasında, böylesine bir beklentinin yersiz olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Dünya'nın geri kalanı gibi Kremlin'deki değişimin yeni umutlar getireceği beklentisinin Ankara'da da oluşması Demirel'in Putin'e "Rusya Federasyonu'nun Devlet Başkanlığı gibi ağır sorumluluklar üstlenmeyi gerektiren bir görevi devralmış olmasından dolayı içten

tebriklerini ve başarı dileklerini”⁴³⁶ iletlediği mektubunda da gözlemlenmiştir. Ancak içinde bulunduğu ekonomik sorunları çözdükten sonra Rusya’da içeride “egemen demokrasi”, dışarıda ise “zorlayıcı diplomasi” ekseninde bir siyasal kültür inşa eden Putin, KGB geçmişinin de verdiği doğal özellikler ile askeri güce sürekli başvurmaktan çekinmemiştir.

26 Mart 2000’de yapılan seçimler sonucunda Putin, oyların %52’sini alarak devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Göreve başlama kutlamalarında Rusya’nın kuzey donanmasında bulunan bir nükleer denizaltıdan 11 bin km menzilli kıtalararası yeni bir füze denemesinin yapılmıştır. Mezkûr gelişme, Rus Dışışleri Bakanı İgor İvanov’un “dış politikada değişikliğe gidileceği”⁴³⁷ açıklamasındaki değişimin ilk sinyallerinden biri olmuştur. Putin’in 28 Haziran 2000 tarihinde onayladığı, yeni dış politika konseptinde Rusya’nın ekonomik darboğazda olduğuna vurgu yapılmış ve yeni dış politikanın ilk hedefi “ülkenin güvenliğinin güvenilir bir şekilde sağlanması, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması ve güçlendirilmesi”⁴³⁸ şeklinde saptanmıştır. Yeni dış politika anlayışında eski Sovyet ülkeleri ile ilişkilerini enerji bağımlılığı, terörizm ve ticari ilişkilerden ibaret olan üç temel sütun üzerinde inşa eden Putin’in, Kafkasya politikasında Azerbaycan siyaseti ise boru hattı politikaları, Azerbaycan’ın NATO’ya doğru evrimi ve bölgede Azerbaycan ile ilgili çıkarları olan çeşitli yabancı güçlerin engellenmesi ilkeleri⁴³⁹ etrafında belirlenmiştir. Kremlin’in söz konusu pragmatist politikalarını etkin bir şekilde yürütebileceği en önemli aracın ise Karabağ Meselesi olduğu devam eden gelişmelerle bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Aslında Putin’in Kafkasya politikasında belirttiği, “bölgede çıkarları olan yabancı güçlerin engellenmesi” ifadelerinden kastedilen bir ülke de Türkiye idi. Ancak Moskova, içinde bulunduğu elverişsiz ekonomik durum nedeniyle bir yandan Türkiye ile rekabet ve ticareti bir arada sürdürmek zorunda kalmıştır. Friedberg’in “rekabet için olgunlaşma” tezinin Putin’in dış politika anlayışı için de geçerli olduğu görüşü, Rusya’nın ekonomik gücünü elde ettikten sonra girişeceği Gürcistan ve Ukrayna maceraları ile tescillenecektir. Diğer yandan 2000’li yılların başında Türkiye’de de yeni bir dış politika anlayışına sahip hareketin iktidara gelmesi Rusya’yı rekabetten de tamamen alıkoymayacaktır.

⁴³⁶ *Milliyet*, “Demirel’den Putin’e mektup”.

⁴³⁷ *Milliyet*, “Rus çarı Putin” (28 Mart 2000).

⁴³⁸ M A Smith, “Russian Foreign Policy 2000: The Near Abroad” *Conflict Studies Research Centre* (2000), 1.

⁴³⁹ Smith, “Russian Foreign Policy 2000: The Near Abroad”, 8.

Türkiye’de Erdoğan Dönemi

2002 yılında Türk siyasal hayatının çeyrek asrına damga vuracak bir siyasi hareketin henüz iktidara hazırlık döneminde yayınladığı seçim beyannamesinde Türkiye-Rusya ilişkileri konusunda şu iddialı yargı önemlidir: “Rusya Federasyonu ile Orta Asya ve Kafkasya’da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürülecektir”.⁴⁴⁰ Aslında iyi bir temenni ile başlayan Türkiye-Rusya ilişkilerinde, Moskova’nın dostça ilişkileri tehdit eden adımları rekabet-işbirliği “dengesinin” oluşumuna vesile olmuştur. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı’na kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık dönemde işbirliği inişli çıkışlı görüntü sergilese de rekabetin tamamen önüne geçememiştir.

3 Kasım 2002 genel seçimlerinde partisinin %34,28 oy alarak tek başına hükümet kuracağı çoğunluk elde etmesi sonrasında, 15 Mart 2003’te Başbakanlık görevini devralan Recep Tayyip Erdoğan’ın iktidarı, Türkiye-Rusya ilişkilerinde de yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Ocak 2003’te AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla beraberinde iş adamları ve gazetecilerin de olduğu kalabalık bir heyet ile Azerbaycan’ı ziyaret eden Erdoğan, Haydar Aliyev ile görüşmesinde iktidarının, Karabağ Meselesindeki Türkiye’nin geleneksel tutumunu destekleyerek sürdüreceğini ifade etmiştir.⁴⁴¹ Aynı yılın son ayında Haydar Aliyev’in vefatı vesilesiyle Azerbaycan’ı ikinci kez, Başbakan sıfatıyla ziyaret eden Erdoğan, Putin’in de katıldığı cenaze töreninde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki rolüne şöyle değinmiştir: “Tek millet iki devlet anlayışı Haydar Aliyev’in idealiydi. İnanıyorum ki bu anlayış sürecektir. Bu konudaki birikimimizi dayanışmaya dönüştüreceğiz. Bakü-Ceyhan-Tiflis hattı onun için çok önemli bir projeydi.”⁴⁴²

İktidarı devraldığı 2003 yılından 2011 yılına kadar geçen 8 yıllık süreç içerisinde Azerbaycan’ı 10 kez ziyaret eden Erdoğan, Karabağ Meselesinde Azerbaycan’ın haklı tutumunu istikrarlı bir şekilde getirerek gündemde tutmuştur. Bunun yanı sıra Demirel-Haydar Aliyev dostluğunun dahi bir adım ötesine giden Erdoğan-İlham Aliyev dostluğu da Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkilerinin tüm boyutlarında etkisini göstermiştir.

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yeni Eşik: İlham Aliyev Dönemi

⁴⁴⁰ TBMM Kütüphanesi, “AK Parti Seçim Beyannamesi; Herşey Türkiye için” (2002), 92.

⁴⁴¹ “Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyənin Ədalət və İnkişaf Partiyasının sədri Rəcəb Tayyib Ərdoğanı və onun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən söhbətindən” (7 yanvar 2003-cü il) sənədinə tarixi arayış” (11 Eylül 2008).

⁴⁴² Cenk Başlamış-Abdullah Karakuş, “Aliyev’e sevgi seli protokolü eziyordu”, *Milliyet* (16 Aralık 2003).

21. yüzyılda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir bölümünü oluşturan Erdoğan-İlham Aliyev ilişkilerinin karşı taraftaki sembol ismi olan İlham Aliyev 31 Ekim 2003'te Cumhurbaşkanı seçildikten sonra gerçekleşen resmî törende Azerbaycan'ın yeni dönemdeki Türkiye politikasını "Türkiye nerede ise Azerbaycan oradadır, Azerbaycan nerede ise Türkiye oradadır"⁴⁴³ ifadeleriyle özetlemiştir. Karabağ Meselesi başta olmak üzere, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarında Azerbaycan'ın göreceli artan ağırlığı, Türkiye'nin Azerbaycan'ın uluslararası konumunun güçlenmesindeki desteği, Azerbaycan ordusunun kurulmasında ve savunma sanayiinde yoğun işbirliği ve Türk Devletleri ile işbirliğinin kurumsallaşmasına karşılıklı destek vb. gibi hususlar⁴⁴⁴ Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerinin İlham Aliyev dönemine has özellikleri arasında sıralanmaktadır.

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın Türkiye politikası, bu süreçte Moskova'nın Ankara ile rekabet tarzında zorunlu değişikliğe yol açmıştır. Rusya bu süreçte iki farklı politik amaca sahip olmuştur. Bunlardan ilki Kremlin'in bir taraftan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini karşılıklı çıkar ekseninde sürdürürken, diğer yandan Ermenistan'a siyasi ve askeri destek vererek Kafkasya'da Azerbaycan'ı dengeleme yoluna gitmesidir. İkinci ve ilginç olanı ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde destekleyici tutum sergilemesidir. Burada Rusya'nın amacı hem Ermenistan'ı içinde bulunduğu ekonomik ablukadan çıkarmak hem de Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerini provoke etmek idi. Ancak sonraki bölümlerde de detaylandırılacağı üzere Erdoğan, Putin Rusya'sının bu amacını anlamış olacak ki, söz konusu iki hususta hassas bir politika izleyecektir.

Azerbaycan'ın Yeni Güvenlik Konseptinde Türkiye ve Rusya'nın Yeri

23 Mayıs 2007 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanan Kararname ile onaylanmış "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Güvenlik Konsepti" belgesi Azerbaycan dış politikasında Türkiye ve Rusya'nın yeri hakkında önemli fikir oluşturmaktadır. Aynı zamanda Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin geldiği aşama hakkında yargıya varılabilmesine yardımcı niteliğindeki bu resmî belgede Türkiye'ye önemli yer verilmiştir. Belgede "Enerji Güvenliği Politikası" başlıklı 4.3.8. Madde'de Türkiye'nin

⁴⁴³ Vəliyev, "Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016", 120.

⁴⁴⁴ Vəliyev, "Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016", 120-121.

önemünün altı çizilmiş, boru hatlarının “provokasyonlara maruz kalma ihtimaline karşı kompleks önlemlerin”⁴⁴⁵ uygulanması öngörülmüştür. Nitekim bu maddenin önemi 2016 yılında Ermenistan’ın boru hatlarına yönelik provokasyonları eşliğinde yaşanacak Nisan savaşında daha da anlaşılacaktır. Azerbaycan’ın Milli Güvenlik Konsepti’nde Türkiye’ye geniş yer ayrılması Ankara’nın önemini ortaya koymaktadır. Belgenin “Bölge Ülkeleri İle İşbirliği” 4.1.5.1. Maddesi’nde Türkiye’nin rolü şu ifadelerle anlatılmaktadır:

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan ve bölgede barış ve istikrarın tesis edilmesinde istisnai bir rol oynayan Türkiye ile her alanda kapsamlı ilişkiler son derece önemlidir. Etnik köken, kültür ve dil bakımından birbirine yakın olan ülkelerimiz arasındaki karşılıklı ilişkiler, stratejik işbirliği düzeyinde genişliyor ve derinleşiyor. Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye’nin bölgelerarası ekonomik projelerin gerçekleştirilmesine yaptığı katkılar ve Türkiye’nin Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözümüne yönelik çabaları, iki ülkenin pozisyonlarının tam uyumluluğunu ve aralarındaki işbirliğinin kalite düzeyini ortaya koymaktadır.”⁴⁴⁶

Türkiye’nin Azerbaycan Milli Güvenlik Konsepti’nde böylesine detaylı yer almasına karşın Rusya’ya aynı düzeyde özen gösterildiği söylenemez. Nitekim belgenin aynı maddesinde Rusya ile ilişkiler “ikili bazda, ayrıca Avrupa’nın bölgesel örgütleriyle, özellikle BDT çerçevesinde, siyasi, ekonomik, insani, güvenlik, terörle mücadele, suç ve diğer alanlardaki konularda çok taraflı esaslarda stratejik ortaklık ve işbirliği”⁴⁴⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Zira Türkiye ile işbirliğinde olduğu gibi, Rusya’nın Karabağ Meselesi’nin çözümüne yönelik herhangi bir çabasından bahsedilmemektedir. Diğer yandan söylem analizi açısından önemli bir veri ise belgede Türkiye’nin adının Rusya’dan iki kat fazla geçmesidir.

3.1.2.3. 2001-2010 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Askeri İşbirliğinin

Dönüm Noktaları

⁴⁴⁵ “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası”, *Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı* (23 Mayıs 2007).

⁴⁴⁶ “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası” *Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı*.

⁴⁴⁷ “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası” *Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı*.

Yeni yüzyılda Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabetinin yeni yüzü tarafların bölgedeki stratejik müttefiklerine askeri alanda destek vermesi şeklinde tezahür etmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi Putin’li yıllardan itibaren Rusya Azerbaycan’ın Türkiye ve onun temsil ettiği NATO askeri sisteminin bir parçası olduğunu kısmen kabullenmiş, Bakü üzerinde ısrar yerine Erivan’ı destekleyerek bölgeyi dengeleme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda Karabağ Meselesi’nin çözümsüzlüğünü taraflar için bir koz olarak kullanan Kremlin, Türkiye’nin Kafkasya’da kazanım elde etmesini engelleme yoluna gitmiştir. Rusya önceki yıllarda olduğu gibi Putin döneminde de Azerbaycan’ın enerji politikasındaki konumunu kabullenememiştir. Söz konusu iki konu Putin’in Ocak 2001’deki Azerbaycan ziyareti esnasında da gündeme gelmiştir. Putin ziyaret esnasında Kafkasya’nın sorunlarının sadece Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın dahil olduğu “Kafkasya dördlüsü” çerçevesinde çözülmesi gerektiğini şöyle dile getirmiştir:

“Kafkasya’daki durumun Dörtlü çerçevesinde bir bütün olarak açık bir şekilde tartışılması da dahil olmak üzere, Azerbaycan ile yeni, yapıcı ilişkiler kurmayı umuyoruz. Bu forumun bölgede güvenliğin güçlendirilmesi ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik ilişkilerin koordinasyonu için bir merkez olması gerektiğine ve olabileceğine inanıyoruz. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan açısından ne kadar acı verici olduğunu çok iyi anlıyoruz.”⁴⁴⁸

Putin’in Kafkasya’da “dörtlü” mekanizmanın tesis edilememesini Karabağ Meselesi’nin Azerbaycan için acı verici olması ile ilişkilendiren mezkûr söylemi aslında satır aralarında bir çeşit “havuç-sopa” politikasının izlerini barındırmaktadır. Nitekim bu denklem, “Kafkasya’da yukarıdaki dört ülke haricindeki ülkelerin varlığının Azerbaycan için acı verici durumun süreceğine sebebiyet vereceği” anlamına gelir.

Putin’in ziyaretinde gündeme getirdiği diğer bir mesele ise Rus petrol şirketi “Lukoil”ün “Asrın Anlaşması”ndaki %10’luk payı konusu olmuştur. Konsorsiyumdaki oranı az bulan Putin, Rus şirketinin üçüncü olduğuna işaret ederek, bunun yerine “ikinci veya birinci olabilirdi”⁴⁴⁹ diyerek sitem etmiştir. Rusya Devlet Başkanı’nın hem “Kafkasya dördlüsü” hem de Lukoil’un konsorsiyumdaki payı konusundaki taleplerinin Haydar Aliyev nezdinde karşılık bulmadığı, ziyaretin diplomatik kayıtlarından ve tarihsel süreçten bellidir. Ancak söz konusu durumun Azerbaycan’ın Türkiye ile askeri işbirliğinin

⁴⁴⁸ “Azərbaycan-Rusiya Nümayəndə Heyətlərinin Danışığı Prezident Sarayı 9 iyun 2001-ci il”, *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz İkinci Kitab* (Bakı: Azərneşr, 2010), 47.

⁴⁴⁹ “Azərbaycan-Rusiya Nümayəndə Heyətlərinin Danışığı Prezident Sarayı 9 iyun 2001-ci il”, 52.

derinleştirilmesine yönelik çabalara hız kazandırdığı söylenebilir. Nitekim müteakip aylarda Türkiye-Azerbaycan Savunma Bakanlığı yetkililerinin Bakü-Ankara arasında mekik dokuması ve iki ülke arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşmaları bu kanıyı kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere Mart 2001 Ankara ziyareti esnasında Haydar Aliyev'in, Putin'den aldığı cevapla Ermenistan'ın Gümrü şehrindeki askeri üssünün Türkiye'ye karşı kurulduğunu da ifade etmesi askeri işbirliğini alarm düzeyine geçiren önemli gelişmelerden biri olmuştur. Bu bağlamda 2001 yılının Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri yardımlaşma dönemi şeklinde geçtiği görülmektedir.

Askeri Yardımlaşma Dönemi

2001 yılının Mart ayının ilk günlerinde askeri kurmayların karşılıklı ziyaretleriyle başlayan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir düzine işbirliği anlaşması ve protokol imzalanmıştır. Ayrıca Haydar Aliyev'in bu ay içerisinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği beş günlük ziyaret ve bu ziyarette artık gelenek haline gelmiş haliyle Türkiye'nin Genelkurmay Başkanı ile de görüşmesi süreci hızlandırmıştır.

1 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Savunma Planlaması ve Kaynakların Yönetimi İdaresi Başkanı Tümgeneral Şerafettin Telyazan arasında gerçekleşen heyetler düzeyinde bir görüşme gerçekleşmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanı'nın ikili askeri işbirliğinin önemine vurgu yaptığı görüşme sonrasında Ankara ile Bakü arasında iki önemli anlaşma imzalanmıştır. Bunlar "Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Karşılıksız Askeri Yardım" Anlaşması ve "Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Arasında Mali Yardım" Protokolü'dür. Söz konusu belgeler ile Türkiye'nin Azerbaycan ordusuna 3 milyon dolarlık yardım yapması kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁰

Haydar Aliyev'in Ankara ziyareti sonrasında hızlanan askeri işbirliği ziyareti müteakip hafta içerisinde iki ülke arasında imzalanan protokollerde de kendini göstermiştir. Bu bağlamda 22 Mart 2001'de "Azerbaycan'ın Savunma Bakanlığı ile TSK arasında Nahçıvan 5. Kolordusunun İnkişafına Dair Protokol" imzalanmıştır.⁴⁵¹ Söz konusu

⁴⁵⁰ Nazım Cafersoy-Araz Aslanlı. "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri". *Azerbaycan Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık*. ed. C. Veliyev., R. Resullu ve K. Aslanlı. (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 160-161.

⁴⁵¹ Ahmet Yüce, "Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli" *Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi* 1/26 (2016), 3-14.

gelişmeden dört gün sonra, 26 Mart 2001’de ise NATO standartlarında askeri eğitimin sağlanması amacıyla Silahlı Kuvvetlerin Eğitim ve Talim Merkezi (TEC) açılmıştır.⁴⁵² 25 Ağustos 2001’de Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu’nun Türk Yıldızları ile birlikte Azerbaycan Yüksek Harp Okulu’nun ilk mezuniyet törenine katılımı 2001-2010 arasındaki dönemin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Ayrıca Azerbaycan-İran ilişkilerinin gergin dönemden geçtiği mezkûr tarihte Türk Yıldızları’nın Hazar kıyısında gösteri yapması çeşitli çevreler tarafından Ankara’nın Tahran karşısında Bakü’ye desteği şeklinde algılanmıştır.⁴⁵³ Söz konusu mezunların Türkiye’nin temsilcisi olduğu NATO tarzı askeri eğitim sisteminin müfredatı ile eğitim almış ilk askeri öğrenciler olduğunu belirtmek gerekir. Haydar Aliyev, müteakip Ankara ziyareti kapsamında 27 Haziran 2002’de Genelkurmay Başkanlığı’ndaki görüşmede Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu’na ikili askeri işbirliğine katkılarından dolayı Azerbaycan’ın en yüksek devlet ödülü olan “Şeref” Madalyası takdim etmiştir. 21. Yüzyılın Haydar Aliyev’in 12 Aralık 2003’teki vefatına kadar geçen üç yılı Türkiye’nin Azerbaycan ile askeri işbirliğinin önemli ölçüde pekiştiği dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 2003’te Azerbaycan’da iktidarı devralan İlham Aliyev, sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bu işbirliğini daha da ileriye taşıyacaktı. İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliğinin diğer bir katalizörü de Kafkasya’nın güvenliğini tehdit eden diğer bir gelişme olan Rusya-Gürcistan Savaşı olmuştur.

Rusya-Gürcistan Savaşı

Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetini yakından ilgilendiren önemli gelişmelerden biri de Rusya-Gürcistan Savaşı’dır. Aslında Putin döneminde geleceğini önceden hissettiren bu savaşın oluşturduğu tehdit algısı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin askeri boyutuna öngörülebileceği gibi olumlu yansımıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında yaşanan bazı gelişmeler askeri işbirliğinin hızlandırılmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan Gürcistan Savaşı’nın Türkiye’nin Kafkasya politikasıyla ilişkili ipuçları da göz ardı edilmemelidir. Bu çalışma Karabağ Meselesi özelinde Türkiye-Rusya rekabetini ele almasına rağmen Rusya’nın Kafkasya’nın genelinde Türkiye ile rekabet ettiği söylenebilir. Aslında Moskova bu bölgede sadece Türkiye ile değil Türkiye’nin temsil

⁴⁵² Bahar Özsoy, “1918’den 2023’e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 19/46 (2023), 596.

⁴⁵³ Cafersoy-Aslanlı. “Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri”, 161.

ettiğini düşündüğü Batı ile mücadele etmektedir. Bu doğrultuda Gürcistan Savaşı'ndan birkaç gün önce gerçekleşen bir gelişmenin ayrıntısına dikkat çekmek bu çalışma açısından oldukça yerinde olacaktır.

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunun Temelinin Atılması

24 Temmuz 2008'de Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu projesinin temel atma töreni gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde Gürcistan ve Azerbaycan Devlet Başkanlarının katılımıyla Kars'ta gerçekleşen temel atma töreninde konuşan Erdoğan'ın projenin önemi hakkındaki şu yorumu önemlidir:

“Bu, gerçekten büyük bir proje. Çünkü sadece üç ülkeyi birbirine bağlamıyor. Sadece Azerbaycan'ı, Gürcistan'ı ve Türkiye'yi birbirine demiryoluyla bağlamıyor. Bu, Asya'nın ta ortalarından Çin'i Avrupa'nın öbür ucu Londra'ya kadar bağlayan bir demiryolu... Biraz önce değerli kardeşlerim Sayın Cumhurbaşkanlarının söylediği gibi, bazıları bu projeye hayal demişlerdir.”⁴⁵⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan herhangi bir isim zikretmese de Rusya'nın Trans-Sibirya Hattı'nı bypass edeceği⁴⁵⁵ endişesiyle BTK Demiryolu Projesinin en önemli muhalifi Moskova idi. Zira 2001 yılının Ekim ayında dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'nin “Ekim 2001'de Washington'da “Gürcistan Rusya'nın güney kanadı değil, aksine Türkiye'nin kuzey kanadıdır” açıklamasının hemen sonrasında Abhazya'da BM'ye ait bir helikopterin düşürülmesi ve Kodori Geçidi'nin bombalanması⁴⁵⁶ örneğinde olduğu gibi BTK'nın temel atma töreninin ertesi haftasında Rusya'nın Gürcistan'a girmesi tesadüflerin eşliğini zorlayan gelişmelerdendir. Türkiye, 5 gün süren Gürcistan Savaşı esnasında Montrö Sözleşmesi kapsamında izin verilen tonaj sınırındaki ABD savaş gemilerinin Türk boğazlarından Karadeniz'e geçmesine izin vermiş ve Moskova eleştirse bile Gürcistan'a ilk yardım ve lojistik sağlayan ülkeler arasında yer almıştır.⁴⁵⁷ Öte yandan Ankara, Demirel tarafından 2000 yılında ortaya atılmış bir girişim

⁴⁵⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi Temel Atma Töreninde Yaptıkları Konuşma” (24 Temmuz 2008).

⁴⁵⁵ Alexander Dudnik, “The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) Railroad Project in the Geopolitics of the Central Caucasian Countries, Turkey, And Russia”, *The Caucasus&Globalization* 7/1-2 (2013), 70.

⁴⁵⁶ Yelda Demirağ, “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler* 2/7 (2005), 134-135.

⁴⁵⁷ M.K. Kaya-Svante E. Cornell, “Turkey and the Georgia War: a Bungled Stability Initiative”, *The Turkey Analyst* 1/12 (2008).

olan KİP'i, yeniden bir işbirliği platformu olarak tesis etmeye çalışsa da bir sonuca varamamıştır.

Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması

Çeçenistan Savaşı'nın şiddetlendiği 2001 yılında olduğu gibi Gürcistan Savaşı da Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkilerinin gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur. Savaşı müteakip yıllarda ikili ilişkiler tam teşekküllü stratejik müttefiklik düzeyine yükselmiştir. Bu kapsamda 16 Ağustos 2010 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Azerbaycan ziyareti esnasında iki ülke arasında 23 maddeden oluşan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması" imzalanmıştır.⁴⁵⁸ Söz konusu anlaşmanın daha önce bahsedilen öncüllerinden en belirgin farkı saldırı durumunda yardımlaşmayı öngören 'casus foederis' maddesi olmuştur. Nitekim yukarıda da bahsedilen önceki askeri işbirliği anlaşmaları "üçüncü devletin saldırısı halinde, uluslararası örgütler nezdinde öngörülen mekanizmalar çerçevesinde gerekli yardımda bulunacağını" belirtmekte idi. Ancak 2010 yılında imzalanan mezkûr anlaşmanın 2. Maddesinde bu durum "meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkân ve kabiliyetlerin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak"⁴⁵⁹ şeklinde net çizgilerle belirlenmiştir. Bu anlaşma İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğinin hukuki temelini oluşturmuştur. Böylece Gürcistan Savaşı'nın Kafkasya'da oluşturduğu tehdidin en önemli çıktularından biri olan stratejik ortaklık anlaşması 2011-2020 arasındaki dönemde de önemli askeri gelişmelere vesile olacaktır.

Daha önce de vurgulandığı gibi Putin döneminde Rusya'nın Türkiye ile rekabetinde Azerbaycan üzerinde fazla ısrar etmek yerine Ermenistan'ı destekleyerek Bakü'yü dengeleme politikası Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklık anlaşmasının imzalandığı aşamada da devreye girmiştir. Zira söz konusu anlaşmanın imzalanmasından üç gün sonra Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev, Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve Erivan Hükümeti ile Rusya'nın Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile birlikte Ermenistan'ın güvenliğini korumayı ve bu amaçlar için Ermenistan'ı modern ve gereken silahlar, askeri (özel) araç-

⁴⁵⁸ "Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", *Resmî Gazete* 27889 (29 Mart 2011), Kanun No 6204.

⁴⁵⁹ "Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", Madde 2.

gereç ve teçhizat ile temin etmesini öngören bir anlaşma imzalayarak Rus askeri üssünün Ermenistan'da kalma süresini 49 yıllığına uzatmıştır.⁴⁶⁰ Ankara'nın Azerbaycan ile stratejik ortaklık hamlesine cevap niteliğindeki bu gelişme daha önce Haydar Aliyev'in de söylediği gibi Ermenistan'daki Rus askeri varlığının NATO'ya, yani Türkiye'ye karşı olduğunu da doğrulamıştır.

3.1.2.4. Kurumsal Rekabetin Yeni Adı: “Türk Konseyi”

2001-2010 yılları arasında Ankara'nın Moskova ile rekabetinde önemli bir girişim de Erdoğan'ın önceki dönemde başlatılan Türk devletleri ile ilişkilerini ortak çatı altında kurumsallaştırma girişimini destekleyerek sürdürmesi olmuştur. 1994-2000 yılları arası dönemde beş zirve toplantısı gerçekleştiren TDKÜDBZ, 2000-2009 yılları arasında üç zirve toplantısı daha düzenlemiştir. 2000'li yıllarda düzenlenen zirvelerde Karabağ Meselesi gündem maddelerinin demirbaşı haline gelirken, Azerbaycan da Türkiye'nin yanında toplantıların lokomotifini olmuştur. Nitekim 2000-2009 yılları arasında düzenlenen üç zirveden ikisinin Türkiye'de, birinin ise Azerbaycan'da gerçekleşmesi de dikkat çekicidir. Zirvelerin düzenlenmesi hususunda diğer önemli bir ayrıntı da gerçekleşme sıklığıdır. Örneğin önceki altı yılda beş kez düzenlenen toplantılar yeni yüzyılın ilk dokuz yılında sadece üç kez gerçekleşmiştir. Söz konusu üç zirveye de sadece Türkiye ve Azerbaycan'ın ev sahipliği etmesi de diğer Türk cumhuriyetlerinin henüz Rusya'ya rağmen hareket edemediklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan Azerbaycan'da, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde gerçekleşen 9. Zirve TDKÜDBZ'nin kurumsal kimliğinde yaşanan dönüşüm önemlidir.

Dokuzuncu TDKÜDBZ

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde 2-3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da gerçekleşen 9. Zirve'de Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına karar verilmiştir. Böylece zirve sonrasında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile TDKÜDBZ “Türk Konseyi” adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Türk Konseyi'nin kurucu anlaşması olan Nahçıvan Anlaşması'nın Karabağ Meselesi'ne bakan yönü, örgütün amaçlarından birinde “Bölgede ve dünya genelinde barışın sağlanması, güvenlik

⁴⁶⁰ Cavit Veliyev, “Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi”, *Azerbaycan Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık* . ed. C. Veliyev vd., (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 39.

ve emniyetin güçlendirilmesi ile uluslararası örgütler ve uluslararası forumlar çerçevesinde de dahil olmak üzere, ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika meselelerinde ortak tutum belirlemeye çalışılması⁴⁶¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim Nahçıvan Zirvesi daha sonra adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak güncellenecek olan Türk Konseyi'nin kurucu toplantısı olmuş, coğrafi konum itibariyle de köprü niteliği taşıyacak şehir bu oluşum için özenle seçilmiştir. Müteakip zirvede kapsamlı bir teşkilatlanma sürecine giren Türk Konseyi geleceği itibariyle Karabağ Meselesi'nin uluslararası toplumun gündeminde tutulması açısından önemli bir örgütsel yapıya dönüşmüştür.

Türk Keneşi olarak da adlandırılan Konsey'in kuruluş toplantısı olan Nahçıvan Zirvesi sonrasında imzalanan bildiriye üye devletlerin dış politika gündemlerini destekleyen açıklamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Karabağ Meselesi de söz konusu bildiriye "Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ sorununun ve vahim sonuçlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı çerçevesinde, barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasına diplomatik desteğin sağlanması" konusunda üye devletlerin işbirliği yapmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca bildiriye Azerbaycan'ın 2012-2013 döneminde BM Güvenlik Konseyi'ne geçici üye olması konusunda destek verilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.⁴⁶² Müteakip yılda gerçekleşen İstanbul Zirve'si ile birlikte Türk Konseyi, Ankara'nın organizatörlüğünü yaptığı uluslararası toplumun aktif bir aktörü olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Onuncu TDKÜDBZ: Türk Konseyi İstanbul Zirvesi

15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Zirve'si ile oluşum, kuruluşunu resmen ilan ederek yerleşik bir teşkilat yapısına sahip uluslararası örgüt olarak faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul Zirvesi'nde Büyükelçi Halil Akıncı'nın Türk Konseyi'nin genel sekreteri olarak atanması⁴⁶³ Ankara'nın kurucu rolünü pekiştiren önemli bir gelişme oluşmuştur. İstanbul Zirvesi'nin en önemli özelliği üye devletler arasında ekonomik işbirliği projelerine ve iktisadi entegrasyona odaklanmasıdır. Bu

⁴⁶¹ "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması" (3 Ekim 2009), Nahçıvan, Madde 2.

⁴⁶² Aidarbek Amirbek vd., "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2017), 186.

⁴⁶³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)" (7 Mayıs 2024).

bağlamda BTC Boru hattının kapasitesinin artırılarak Kazakistan'ın Aktau limanı ile bağlantısının sağlanmaya çalışılması konusunda fikir birliğine varılmış ve İstanbul'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası'nın kurulması karara bağlanmıştır.⁴⁶⁴

Ancak her zaman olduğu gibi Moskova, Ankara tarafından atılan düzen kurucu adımları kabullenmekte zorlanmıştır. Rusya'nın bu dönemdeki diğer bir politikası da yine yukarıda da bahsedildiği gibi kasıtlı olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesini destekleyerek Ankara'nın Bakü ile arasını açmak olmuştur. Nitekim 2009 yılında böylesine bir fırsat Moskova'nın ayağına gelmiş ve bu durum Türkiye-Azerbaycan hattında çok kısa sürecek bir türbülansa neden olmuştur.

3.1.2.5. Ermenistan ile Normalleşme Girişimi

Türkiye'nin Ermenistan ile normalleşme girişimi 2008-2009 yıllarında ikili askeri işbirliğinin ivme kazandığı bir dönemde Ankara-Bakü ilişkilerini test eden önemli gelişmelerden biri olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu öncülük ettiği söz konusu girişim Ankara-Erivan ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi amacıyla, 10 Ekim 2009 yılında imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Ermeni mevkidaşı Edvard Nalbandyan tarafından Zürih'te imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol", sekiz aylık bir süreç içerisinde beş aşamalı bir "normalleşmeyi" öngörmekte idi. Protokoller taraflarca uygun bulunması ve anayasaya uygunluğu açısından incelenmek üzere TBMM'ye ve Ermenistan Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmiş, lakin Ermenistan tarafının protokollere aykırı hükümler vermesiyle girişimin başarısız sonuçlanacağı görülmüştür. Nitekim sözde "soykırım" yalanının anılması sürecinde 23 Nisan 2010 tarihinde Ermenistan, onay sürecinin askıya alındığını Türkiye'nin Gürcistan Büyükelçiliği'ne nota ile iletmiştir.⁴⁶⁵ Ancak girişim Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kısa süreli de olsa gerginliğe sebep olmuştur.

Azerbaycan'ın Tutumu

Azerbaycan Ankara-Erivan hattındaki bu girişimi üzere rahatsızlıkla karşılamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın protokollerin görüşme sürecinde iki kez

⁴⁶⁴ Aidarbek Amirbek vd., "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi Ve Kurumsallaşması", 187.

⁴⁶⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri" (7 Mayıs 2024).

Azerbaycan'ı ziyaret etmesine rağmen Bakü tarafındaki haklı endişeler çeşitli araçlar vasıtasıyla yansıtılmıştır. Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem, Ankara'nın mezkûr girişim ile ilgili Bakü'ye diplomatik yolla bilgi verildiğinden şüphe olmadığını belirtmektedir.⁴⁶⁶ Ancak teşebbüsün Azerbaycan halkında da ciddi hayal kırıklığına sebep olduğu söylenebilir. Nitekim Azerbaycan basınında Karabağ Meselesi çözülmeden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Ermenistan'ı ekonomik olarak güçlendirerek çözüme yanaşmamasını sağlayacağı ve girişimin Ankara-Bakü arasında uzun dönemde samimiyete zarar vereceği konusunda düzinelerce haber yapılmıştır.⁴⁶⁷

Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov, Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapılarının Karabağ Meselesi ile ilgili gelişmelere bağlı olarak açılmasının doğru olacağını, aksine bir durumun Bakü'nün çıkarlarına aykırı olacağından dolayı kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır.⁴⁶⁸ Bu duruma en yüksek resmi tutum ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından sergilenmiştir. Aliyev, Azerbaycan Televizyonu'na (AZTV) verdiği demecinde sınırların açılmasını da öngören söz konusu protokoller ile ilgili "Sınırlar Kelbecer'in işgalinden sonra kapatılmıştır, yalnızca Kelbecer özgürlüğe kavuştuktan sonra açılması gerekir"⁴⁶⁹ ifadelerini kullanmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde çok kısa süren bu türbülansın aşılmasındaki en önemli etken hem dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül hem de Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilmiş söylemlerdir. 12-13 Mayıs 2009 tarihlerinde beraberinde beş bakanın da yer aldığı bir heyet ile Azerbaycan'ı ziyaret eden dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Azerbaycan Meclisi'nde yaptığı konuşma Bakü'nün endişelerinin giderilmesindeki en önemli etken olmuştur. Sürecin spekülatif ve yalan haberler üzerinden şekillendiğinin altını çizen Başbakan Erdoğan, girişimin gerçek gidişatı ile ilgili süreci şöyle özetlemiştir:

"Değerli kardeşlerim, öncelikle Türkiye'nin Karabağ'dan vazgeçmesi gibi bir özelliğin zikredilmesi bile bize büyük bir iftiradır. Bu iftirayı huzurunuzda bir kez daha açıkça reddediyorum... Bakın bunu çok açık ve net söylüyorum. Burada bir neden-sonuç ilişkisi var. Türkiye-Ermenistan kapısı ne zaman kapatıldı? Dağlık Karabağ tamamen Ermenistan tarafından işgal edilince kapılar kapatıldı. Dolayısıyla bu ortadan kalkınca kapılar açılacaktır. Veya Azerbaycanlı kardeşlerimizle

⁴⁶⁶ Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", *Ermeni Araştırmaları* 50 (2015), 261.

⁴⁶⁷ Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", 261.

⁴⁶⁸ Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", 262.

⁴⁶⁹ Vəliyev, "Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016", 136.

anlaşmadan bu noktada adım atamayız. Bunlar birbiriyle ilişkilidir. Aynı bir düşünce olamaz.”⁴⁷⁰

Ziyaret esnasında, Başbakan Erdoğan’ın Azerbaycan Milli Meclisi’nde yaptığı konuşmasının içeriği ile eşanlımlı şekilde iki ülke arasında ortak bildiri⁴⁷¹ imzalanmış, Bakü’nün endişeleri giderilmiştir. Azerbaycan’ın kaygısının süregelmesinin en büyük kaynağının 9 Ekim 2009’da imzalanmış protokol metinlerinin olduğu da bir gerçektir. Zira söz konusu metinde Karabağ Meselesi ya da Ermenistan-Azerbaycan sorunu ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Ancak 21 Ekim’de protokollerin TBMM’ye havale edilmesine rağmen, Türkiye Hükümeti Karabağ Meselesinde ilerleme olmadığı sürece protokolleri Meclis gündemine taşımayacağını ısrarla vurgulayarak komisyonda dahi görüşülmesine izin vermemiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri böylece normale dönmüş, hatta eskisinden de derin bir askeri işbirliği sürecine girmiştir. Mezkûr askeri işbirliği, Davutoğlu’nun girişim esnasında Karabağ çatışmasına atfen kullandığı “donmuş şeylerin üzerinde ifade vardır, bir kere deepfreezeden çıkarıldığında deepfreezeye konmaz”⁴⁷² ifadesinden hareketle, artık bu çatışmanın çözülmesini sağlayacak suları ısındıracaktır. Öte yandan Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecinde diğer önemli bir husus ise Rusya’nın sürece yönelik yaklaşımıdır.

Rusya’nın Tutumu

Türkiye-Ermenistan normalleşme girişimi Rusya-Türkiye rekabeti açısından önemli bir fırsat olmuştur. Girişimin sonuca ulaşması halinde Moskova iki önemli kazanım elde edecekti. Bunlardan ilki ve en önemlisi sürecin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğe sebep olacağını tahmin eden Kremlin, normalleşme için olağan diplomasinin ötesinde bir çaba göstermiştir. 9 Ekim 2009’da Zürih Protokolleri’nin imza töreninde hazır bulunan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, daha sonra Ankara Karabağ Meselesi çözülmeden normalleşmenin mümkün olmayacağını öne sürdüğünde bu iki konunun birbiriyle ilişkilendirilmemesi⁴⁷³ gerektiğini ifade etmiştir. Olası bir

⁴⁷⁰ Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, “Üçüncü Çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin XI Sessiyası İclasının Protokolu № 113” (13 May 2009).

⁴⁷¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Sayın Başbakanımızın 12-13 Mayıs 2009 tarihlerinde Azerbaycan’a Yaptıkları Ziyaret Sırasında Yayımlanan Ortak Bildiri”.

⁴⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye ile Ermenistan Arasında Zürih’te İmzalanan Protokollere İlişkin TRT’ye Verdiği Mülakat” (11 Ekim 2009).

⁴⁷³ Aza Babayan, “Russia Tells Turkey To Drop Karabakh Linkage”, *Azatutyun* (14 January 2010).

normalleşmede Moskova'nın ikinci kazanımı ise Ermenistan'ı ekonomik sıkıntıdan kurtarma hedefine ulaşacak olması ihtimali olacaktı. Türkiye'yi bu süreçte tüm diplomatik araçları ile destekleyen Rusya'nın, bir adım daha öteye gitmesi Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'in Ankara'yı Moskova'nın "stratejik müttefiki"⁴⁷⁴ olarak nitelendirmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak sözlü ve yazılı tarih on yıl sonra yine Türkiye Karabağ Meselesi'ni "gerçek yöntemlerle" çözüme kavuşturunca Lavrov'un "Biz Türkiye'yi hiçbir zaman stratejik müttefikimiz olarak görmedik"⁴⁷⁵ ifadelerine de şahitlik edecektir.

Lütem'in "karışmazlık"⁴⁷⁶ olarak nitelendirdiği Rusya'nın Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki konumu söz konusu normalleşme girişimi esnasında karışmazlık sınırlarını aşarak Ankara-Bakü hattını "karıştırmaya" doğru evrilmiştir. Zira Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin İsviçre'de kapalı kapılar ardında devam ettiği bir dönemde Rus delegelerin kendi istihbarat servisleri aracılığıyla görüşmelerin içeriğini Bakü ile paylaşması Rusya'nın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini karıştırma amacını taşımakta idi. Sovyetler Birliği istihbarat birimi KGB'nin, Rusya Federasyonu dönemindeki halefi olan Federal Güvenlik Servisi (FSB) Direktörü Aleksandr Bortnikov'un Mart 2009'da Bakü'ye giderek görüşmelerde Dağlık Karabağ konusunda ilerlemenin Türkiye-Ermenistan yakınlaşması için bir ön koşul olmadığı yönünde bilgilendirmesi⁴⁷⁷ Azerbaycan tarafında gerginliği artıran en önemli etken olmuştur. Bu bağlamda Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2009'da Bakü'yü ziyaret etmesi ve Azerbaycan Meclisi'nde Karabağ Meselesi çözülmeyen normalleşmenin mümkün olmayacağını dile getirerek Azerbaycan'ın endişelerini yatıştıran konuşma yapması, Moskova'nın bu oyununu bozmaya yönelik hayati öneme sahip bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan Moskova'nın meseleye yaklaşımı kendi içinde de tutarsızlık barındırmaktadır. Nitekim Karabağ Meselesinin çözümünde Rusya'nın gönülsüz tavrına karşın Lavrov'un, Zürih Protokolleri'nin imzası sonrasında yaptığı açıklamasındaki "Bunu saklamayacağım; Ermenistan ve Türkiye'nin Rusya'nın dostu ülkeler olmasından gerçekten memnunuz"⁴⁷⁸ ifadeleri Kremlin'in çelişkisini ortaya koymaktadır. 2001-2010

⁴⁷⁴ Babayan, "Russia Tells Turkey To Drop Karabakh Linkage".

⁴⁷⁵ "Russia never considered Turkey a strategic ally-Lavrov", *Armenpress* (14 October 2020).

⁴⁷⁶ Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", 326.

⁴⁷⁷ Zaur Shiryev-Celia Davies, "The Turkey-Armenia-Azerbaijan Triangle: The Unexpected Outcomes of the Zurich Protocols", *Perceptions* XVIII /1 (2013), 190.

⁴⁷⁸ "Нормализация отношений", *Интерфакс* (11 октября 2009).

yılları arasındaki dönemde Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemli bir dönemeç olan bu süreç Başbakan Erdoğan’ın diplomatik becerisi ve Aliyev ile arasındaki samimi dostluk ilişkisi sayesinde kısa sürede aşılmış, Kremlin çok istekli görüldüğü bu girişimde gerçek amacına ulaşamamıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri müteakip dönemde askeri işbirliğinin doruğuna ulaşmıştır.

3.1.3. Türkiye-Rusya Arasında “Rekabetçi İşbirliği” Dönemi 2011-2020

2011-2020 yılları arasında İkinci Karabağ Savaşı’na kadar geçen dönemde Türkiye-Rusya rekabeti de yeni boyut kazanmıştır. Sistemik değişkenlerin yanı sıra Rusya’nın maceracı dış politikasının da etkisiyle, Moskova Kafkasya’ya önceki dönemde olduğu kadar odaklanamamıştır. Rusya Ortadoğu’da başlayan Arap ayaklanmaları sonrasında Türkiye ile asgari müşterekleri gözeten sınırlı işbirliğine gitmiştir. Ancak bu durum ikili arasında rekabetin biteceği anlamına gelmeyecektir. Bu dönemde Ankara-Moskova hattında yaşanan nevi şahsına münhasır ilişki literatürde farklı çeşitleri bulunan bir rekabet tanımına karşılık gelmektedir. Sterling-Folker’in “hem ticari ortak hem güvenlik tehdidi” nitelendirmesiyle eşleşen bu durumun farklı karşılıkları da bulunmaktadır. Örneğin İgor Torbakov’un henüz 2002 yılında Türkiye-Rusya ilişkisini rekabet ve işbirliğini aynı anda barındıran bir “siyasal düalizm”⁴⁷⁹ olarak sınıflandırması bunlardan biridir. Diğer taraftan Sergey Markedonov ve Natalya Ulçenko 2011 yılında Türkiye-Rusya ilişkilerini “rekabetçi işbirliği” (competitive cooperation)⁴⁸⁰ olarak nitelendirmiştir. Özel teşebbüs kapsamında öne sürülmesine rağmen, Adam Brandenburger ve Barry Nalebuff tarafından telif edilen aynı isimli kitapta öne sürülen “ortaklaşa rekabet” (co-opetition)⁴⁸¹ kavramı da 2011-2020 döneminde Kafkasya’da Türkiye-Rusya rekabetine uygulanabilecek kavramsal tanımlamalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan bu dönem Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliğinin doruğa ulaştığı dönem olarak kayıtlara geçmiş yüz yıl sonra ilk kez iki ülkenin ortak askeri tatbikat yaptığı aşamaya geçilmiştir. 2011-2020 döneminin ikinci yarısında Gürcistan ve Ukrayna’nın hatalarını tekrar ederek Batı’ya göz kırpan Paşinyan döneminin başlaması rekabet sürecini Ankara’nın lehine çevirecek gelişmelerin yaşanmasına katkıda bulunmuştur.

⁴⁷⁹ Igor Torbakov, “Turkey-Russia: Competition and Cooperation”, *Eurasianet* (27 December 2002).

⁴⁸⁰ Sergey Markedonov-Natalya Ulchenko, “Turkey and Russia: An Evolving Relationship”, *Carnegie Endowment for International Peace* (19 August 2011).

⁴⁸¹ Adam Brandenburger-Barry Nalebuff, “The Rules of Co-opetition” *Harvard Business Review* (January-February 2021).

3.1.3.1. Rusya-Ukrayna Savaşı

Rusya'nın NATO'nun genişlemesine yönelik endişelerinin ürünü olan maceracı dış politika serüveninin bir durağı da yine Ukrayna politikası olmuştur. Ukrayna'nın yeni kimlik inşasını Avrupalı bakış açısı üzerinden şekillendirmesi Moskova'nın askeri güce başvurmasına yol açmıştır. Rusya hem Ukrayna savaşı ile hem de Suriye iç savaşına aktif müdahalesi ile Türkiye ile rekabetinde yeni alanlar açarak cepheyi genişletmiştir. Ancak Türkiye'nin Rusya ile rekabeti Ukrayna savaşının bir yan ürünü iken, Kırım'ın yasadışı olarak ilhakı ile sonuçlanan süreç Rusya-Batı rekabetinin doğrudan çıktılarındandır.

Kırım'ın Yasa Dışı İlhakı

Rusya yanlısı Ukrayna devlet başkanı Viktor Yanukoviç'in 2013 yılında AB'nin Doğu Ortaklığı Programı'nı (DOP) imzalamaktan vazgeçerek Rus ekonomik destek paketine yönelmesi ile başlayan süreç Ukrayna'da kriz ortamının oluşmasına neden olmuştur. Rusya yanlısı iktidar ile Batı yanlısı muhalefetin çekişmesi sonucunda muhalefet kanadının galibiyeti, Yanukoviç'i uzlaşmaya zorlasa da Ukrayna Devlet Başkanı, Şubat 2014'te muhalefet ile mutabakatı imzalamadan Rusya'ya kaçmıştır.⁴⁸² Söz konusu kriz süreci Kiev'in Rus etnik kökenli vatandaşlarının yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri olan Kırım üzerindeki kontrolü kaybetmesiyle birlikte, Sivastopol'de bulunan Rus özel kuvvetlerine mensup silahlı güçler Kırım yarımadasına sevk edilmiştir. Söz konusu silahlı güçlerin Kırım parlamentosunu bağımsızlık için referandum yapmaya zorlaması sonucunda 16 Mart 2014'te yarımadada yapılan sözde referandum sonucunda Kırım'ın Rusya'ya bağlanması yönünde karar çıkmıştır.⁴⁸³ 18 Mart 2014'te Moskova'da Kırım'ın Rusya'ya yasadışı ilhakına ilişkin anlaşmayı imzalayan Putin, törende yaptığı konuşmada Sivastopol'de NATO denizcileri tarafından karşılanmak istemediğini belirterek "Sizi Rusya ile korkutmaya çalışanlara ve Kırım'dan sonra diğer bölgelerin de geleceğini haykıranlara inanmayın"⁴⁸⁴ ifadelerini kullanmıştır. Ancak tarih yaklaşık 8 yıl sonra, aslında Putin'in sözlerine inanılmaması gerektiğini kanıtlayacaktır.

⁴⁸² Shaun Walker, "Ukraine's former PM rallies protesters after Yanukovich flees Kiev", *The Guardian* (23 February 2014).

⁴⁸³ *Anadolu Ajansı*. "Rusya'nın Kırım'ı yasa dışı ilhakının üzerinde 6 yıl geçti" (1 Mart 2020).

⁴⁸⁴ Shaun Walker, "Putin condemns western hypocrisy as he confirms annexation of Crimea", *The Guardian* (18 March 2014).

Türkiye'nin Tutumu

Kırım'ın yasa dışı şekilde ilhakı Türkiye-Rusya rekabetine, Ankara ile Moskova'yı karşı karşıya getiren bir kulvar daha eklemiştir. Kırım'da bulunan Tatar Türklerinin de protesto ettiği sözde 16 Mart referandumunun ertesi günü Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada düzenlenen gayri meşru "referandum"un neticesinin Türkiye açısından hukuki bir geçerliliği olmadığı ve tanınmayacağı⁴⁸⁵ belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu açıklamada Ankara'nın "Kırım'ın asli unsuru olan ve tarihte büyük acılara maruz bırakılmış bulunan soydaş Kırım Tatar Türkleri'nin güvenlik ve esenliğine özel bir önem ve öncelik atfettiği"⁴⁸⁶ vurgulanmıştır. "Tarihte büyük acılara maruz bırakılmış" ibareleriyle SSCB'ye atıfta bulunan Türkiye bu dönemde temkinli politikasını sürdürmeye devam etmiştir.

Ankara, Kırım'ın yasadışı ilhakını tanınamamakla birlikte Batılı ülkelerin Rusya'ya karşı sert yaptırımlarına da katılmamıştır. Kırım'ın ilhakı sonrasında NATO'ya karşı Karadeniz'de askeri varlığını tahkim etmeye çalışan Rusya'nın Kafkasya'da askerî açıdan "sessizliği" Ankara için bir fırsata dönüşmüştür. Zira söz konusu durum Türkiye'ye alan açmış ve bu dönemde Ankara-Bakü askeri işbirliğinin hız kazanmasına olanak sağlamıştır. Rusya'nın Kırım'ın ilhakı sonrasında Batı ile giriştiği rekabet döneminde Türkiye-Azerbaycan asker işbirliğinin doruğa ulaşması, bu çalışmanın, böylesine bir korelasyonu öngören 4 No'lu hipotezini doğrulamaktadır. Zira mezkûr hipotez Rusya'nın, Batı ile rekabetinin arttığı dönemlerde Türkiye'nin manevra ve etki alanı genişlediğini öngörmektedir.

3.1.3.2. Rus Dış Politikasında "Eksen Kayması": Suriye İç Savaşı

2009-2010 arasında Türkiye-İran ilişkilerindeki normalleşme döneminde emperyalist bakış açısı tarafından olumsuz örnekleme olarak kullanılmış "eksen kayması" kavramı Türkiye-Rusya rekabetinde farklı şekilde tezahür etmiştir. Rusya bu dönemde odak noktasını Kafkasya'dan Orta Doğu ve Doğu Avrupa'ya doğru kaydırmıştır. Bu anlamda 2011'de Tunus'ta başlayan Arap ayaklanmalarının Suriye'de iç savaşa dönüşmesi Rusya'nın bir eksende daha Türkiye ile bir araya gelmesini sağlamıştır. Eylül 2015'e

⁴⁸⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "No: 86, 17 Mart 2014, Kırım'da Düzenlenen Referandum Hk." (17 Mart 2024).

⁴⁸⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "No: 86, 17 Mart 2014, Kırım'da Düzenlenen Referandum Hk.".

Esad rejiminin sözde daveti ile Suriye'ye hava kuvvetleri ile müdahale eden⁴⁸⁷ Rusya, Türkiye ile geleneksel hale gelmiş gibi karşıt saflarda yer almıştır. Buna rağmen ikili kasıtlı olarak doğrudan karşı karşıya gelmekten sakınsa da 2015 yılında Türkiye'nin Suriye'de bir Rus uçağını düşürmesi ilişkilerde krize sebep olmuştur.

Uçak Krizi

24 Kasım 2015'te Suriye sınırındaki mevzileri bombalayan Rus Hava Kuvvetlerine ait SU-24 savaş uçağının Türkiye sınırını geçince düşürülmesi iki ülke arasında ciddi, ancak kısa süreli bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Olayın sıcak saatlerinde Putin'in "sırtımızdan bıçaklandık"⁴⁸⁸ yorumu ile tırmanan kriz Ankara-Moskova ilişkilerine siyasi ve ekonomik açıdan zarar vermiştir. Moskova olaya tepki olarak ekonomik yaptırımların yanı sıra Suriye'de Türkiye tarafından desteklenen muhalif gruplara karşı hava saldırılarını da artırmıştır. 66 yıllık tarihinde ilk defa bir NATO üyesi ülkenin Rusya ile doğrudan angajmana girdiği kriz olarak tarihe geçen⁴⁸⁹ olay Türkiye'nin krizi yatıştırmaya yönelik çabaları sonucunda giderilmiştir.

Krizin ertesi gün Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN International'a verdiği demecinde "Rus uçağı olduğunu bilseydik, belki uyarımızı farklı şekilde yapardık"⁴⁹⁰ açıklaması ve eş zamanlı olarak dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun "Rus mevkidaşımız Sergey Lavrov ile yaptığımız telefon görüşmesinde de üzgün olduğumuzu söyledik" ifadelerini kullanması Ankara'nın krizi tırmandırmaya niyetli olmadığını göstermiştir. Rus tarafının, Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un "Su-24 olayından önce Putin hava olaylarından dolayı bizzat Erdoğan'dan özür dilemişti"⁴⁹¹ ifadeleri ile desteklenen özür beklentisi her iki ülkenin krizin aşılması yönünde iradelerinin olduğuna işaret etmekte idi. Söz konusu dönemde Ocak 2016'da Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) tarafından hazırlanan bir rapora göre uçak krizinin Türkiye'ye yıllık maliyetinin yaklaşık 11 milyar doları geçebileceği⁴⁹² öngörülürken, Rusya Ulusal

⁴⁸⁷ Savzalıyev, *Rusya'nın Suriye İç Savaşında İsrail Politikası*, 59.

⁴⁸⁸ *PIA Новосту*, "“Удар в спину”: заявления Владимира Путина об инциденте с Су-24” (24 ноября 2015).

⁴⁸⁹ Erdem Özlük, "Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve 'Özür' Meselesi", *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi* 35 (2015), 2.

⁴⁹⁰ *BBC Türkçe*, "Erdoğan: Rus uçağı olduğunu bilseydik farklı davranırdık" (26 Kasım 2015).

⁴⁹¹ *PIA Новосту*, "Путин до ЧП с Су-24 лично извинялся перед Эрдоганом за авиационный инцидент" (9 декабря 2015).

⁴⁹² *NTV*, "Rusya ile krizin maliyeti en az 11 milyar dolar" (25 Ocak 2016).

Ekonomi ve Kamu Yönetimi Akademisi tarafından yayınlanan raporda Rusya'nın yaptırımlarının amaçlanan hedeflerine ulaşma ihtimalinin düşük olduğu, yaptırımların Türkiye'ye neredeyse hiç zarar vermediği⁴⁹³ belirtilmiştir. Buna rağmen her iki tarafın amacının krizi tırmandırmak olmadığı söylenebilir.

Uçak krizinin aşılması yönünde en önemli işaretlerden biri Vladimir Putin'in Yunanistan ziyareti esnasında verdiği demeçte, "İlişkilerin yeniden başlatılması isteğine ilişkin ifadeler duyuyoruz. Biz de ilişkilerin yeniden başlatılmasını istiyoruz"⁴⁹⁴ şeklindeki ifadeleri Ankara'da yeşil ışık olarak algılanmıştır. Nitekim iş dünyasından bazı çevrelerin de girişimleri ve çeşitli diplomatik çabaların sonucunda 27 Haziran 2016'ya gelindiğinde Rusya Devlet Başkanlığı'nın, Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan "uçak krizini çözmekle ilgilendiğini ifade eden bir mektup aldığını"⁴⁹⁵ duyurması üzerine kriz aşılma noktasına gelmiştir. Uçak krizi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla toparlanmasını sağlayan önemli bir gelişme yaşanmıştır. Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin seyri açısından da önemli bir dönüm noktası olan bu gelişme hiç şüphesiz ki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından düzenlen hain darbe girişimidir.

15 Temmuz Darbe Girişimi

Türk dış politikasının geneli bağlamında olduğu gibi Türkiye-Rusya rekabeti tarihi açısından da önemli dönüm noktalarından biri 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ tarafından gerçekleştirilen hain darbe girişimidir. 15 Temmuz gecesi 22:00 sularında başlayan ve kâbus gibi geçen bir gecenin ardından 16 Temmuz saat 12:57'de dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'ın darbe girişiminin bastırıldığını duyurması⁴⁹⁶ ile sonuçlanan süreç Türkiye'nin dış ilişkileri açısından bir turnusol niteliğinde olmuştur. Literatürde 15 Temmuz hain darbe girişiminin Türk dış politikasına etkileri üzerine onlarca çalışma mevcuttur. Bu nedenle bu bölümde amaç darbe sonrasında Türkiye-Rusya rekabetine etkilerini ele almaktır. Bu bağlamda Batılı ortaklarının aksine darbe girişiminin hemen sonrasında Türkiye'ye destek mesajları gönderen ülkelerin başında Rusya gelmiştir.

⁴⁹³ *BBC News Русская Служба*, "Эксперты: российские санкции почти не нанесли Турции вреда" (21 июня 2016).

⁴⁹⁴ *Ведомости*, "Путин: Россия ждет от Турции шагов к примирению, но пока их нет" (28 Мая 2016).

⁴⁹⁵ Президент России, "Владимиром Путиным получено послание Президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана" (27 Июня 2016).

⁴⁹⁶ *TRT Haber*, "Darbe girişimi nasıl başladı? Nasıl bertaraf edildi?" (18 Temmuz 2016).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uçak krizinin aşılmasını sağlayan taziye mektubundan on dokuz gün sonra gerçekleşen darbe girişiminin hemen ertesi günü 16 Temmuz 2016'da saat 11:20'de Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal olarak seçilmiş liderliği ile yapıcı bir şekilde birlikte çalışmaya hazır olduğumuzu teyit ediyoruz"⁴⁹⁷ ifadelerini kullanarak Türkiye'ye destek ilan edilmiştir. Açıklamayı takip eden saatlerde Rusya Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak taziyelerini ve işbirliği dileklerini iletmiş ve ikili daha önce almış oldukları görüşme kararını yinelemiştir.⁴⁹⁸ Nitekim 9 Ağustos 2016' da Rusya'nın St. Petersburg şehrinde gerçekleşen zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin'in darbe sonrasında ilk arayanlardan biri olduğunu ve bu durumun hem kendisini hem de Türk halkını memnun ettiğini⁴⁹⁹ dile getirmiştir.

15 Temmuz Darbe Girişimi, Türkiye-Rusya rekabeti açısından da önemli eşik olmuştur. Darbe girişimi sonrasında sadece uçak krizi tamamen aşılma ile kalmamış, ABD'nin darbedeki rolü, darbenin tamamen atlatılmasından sonra tutumunu beyan etmesi, FETÖ elebaşının iadesi, PKK'nın Suriye kolu PYD'ye desteği gibi işbirliği kapsamında değerlendirilemeyecek politikaları Türkiye-Rusya rekabetinde iki rakibin asgari müştereklerde işbirliği yapabileceği "rekabetçi işbirliği" ortamını sağlamıştır. Ankara bu durumun ilk meyvesini ise yine Suriye politikasında almıştır. Ankara'nın Suriye'de gerçekleştireceği başarılı askeri hareketler bu "rekabetçi işbirliği"nin önemli örneklerindedir. Buna rağmen ikilinin Kafkasya'daki rekabetinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda 2011-2020 yılları arasında Rusya'nın NATO'dan artan tehdit algısı kapsamında dış politikasında Kafkasya'nın dışındaki bölgelere göreceli ağırlık vermesi Türkiye'nin Azerbaycan ile askeri işbirliğinde doruğa ulaşmasını sağlayacaktır.

3.1.3.3. Türkiye-Azerbaycan Askeri İşbirliğinin Doruğu: Türkiye-Azerbaycan Ortak Tatbikatları

⁴⁹⁷ Министерство иностранных дел Российской Федерации, "Заявление МИД России в связи с ситуацией в Турции" (16 Июля 2016).

⁴⁹⁸ *Интерфакс*, "Путин осудил попытку насильственного свержения властей Турции" (17 Июля 2016).

⁴⁹⁹ *Интерфакс* "Эрдоган оценил поддержку России после попытки госпереворота в Турции" (9 Августа 2016).

2011-2020 yılları arasındaki dönem Türkiye-Azerbaycan işbirliğinin gelişiminin zirveye ulaştığı bir süreci temsil etmektedir. Bu doğrultuda 2011 yılı askeri kurumların karşılıklı yoğun ziyaretleri ile kayıtlara geçmiştir. Orgeneral Necdet Özel'in 2011 yılında hem Jandarma Genel Komutanı hem de Genelkurmay Başkanı sıfatıyla iki kez Azerbaycan'ı ziyaret etmesi⁵⁰⁰ aslında bu dönemde Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliğinin varacağı yer hakkında fikir vermekte idi. Aynı şekilde Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in beraberindeki heyet ile Ankara'ya gerçekleştirdiği iade-i ziyareti esnasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Savunma Bakanı Vecdi Gönül ve Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner ile gerçekleştirdiği görüşmeler ve müteakip açıklamalar iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin artık farklı bir safhaya geçtiğinin kanıtı niteliğinde olmuştur. Ebiyev'in ziyaretinde Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, iki ülke kurumları arasında görüşülecek askeri hususlar içerisinde en öncelikli meselelerden birinin de Karabağ'ın kurtarılması olacağını özellikle vurgulamıştır.⁵⁰¹ Yine aynı yıl içerisinde, 12-15 Ekim tarihleri arasında Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz'ın Bakü ziyareti ve burada Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev, Savunma Sanayii Bakanı Yaver Camalov ve diğer üst düzey askeri kurumlar ile görüşmesi⁵⁰² askeri alandaki ikili ilişkileri bir üst merhaleye taşımıştır. Söz konusu ziyaretten yaklaşık on gün sonra başlayacak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) toplantıları ise ikili ilişkilere damga vuracaktır.

Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin (YDSK) Kurulması

Türk Konseyi'nin İstanbul Zirvesi çerçevesinde 15 Eylül 2010 tarihinde yapılan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDSK) Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama"nın akabinde iki ülke arasında Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluşu Anlaşması imzalanmıştır. 2011 itibarıyla Konsey'in aktif bir şekilde faaliyetlerine başlaması iki ülke arasındaki ilişkileri aktif stratejik ortaklık düzeyine taşımıştır.⁵⁰³ Anlaşmanın imza töreninde konuşan Başbakan Erdoğan, Konsey'in "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim

⁵⁰⁰ Cafersoy-Aslanlı. "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri", 163.

⁵⁰¹ Cafersoy-Aslanlı. "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri", 163-164.

⁵⁰² Cafersoy-Aslanlı. "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri", 164.

⁵⁰³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında 13 Kasım 2013 Tarihinde Düzenlenen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Üçüncü Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Açıklama" (13 Kasım 2013).

kederimizdir' diyen Atatürk ile 'Bir millet, iki devlet' diyen merhum Haydar Aliyev'den aldıkları bayrağı daha ileri noktalara taşıma kararlılıklarının bir tezahürü olduğunu" ifade etmiştir.⁵⁰⁴ 1. YDSK toplantısı 25 Ekim 2011 tarihinde Başbakan Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Eş-Başkanlıklarında İzmir'de gerçekleşmiştir. İki ülke Savunma Bakanlarının da katıldığı ilk YDSK ekonomi ağırlıklı olmuş, toplantı esnasında, Türkiye-Azerbaycan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁰⁵

YDSK, Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığını pekiştirerek Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini Ankara'nın lehine çevirmede önemli bir rol oynamakta idi. Bu bağlamda Konsey'in ikinci toplantısı 11 Eylül 2012'de Azerbaycan'ın Gebele şehrinde gerçekleşmiştir.⁵⁰⁶ Gebele, Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemli bir stratejik nokta idi. Nitekim Rusya'nın SSCB'den kalma "Daryal" tipi Radar Üssü bu şehirde bulunmakta idi. Gebele Radar Üssü 2002 yılında Haydar Aliyev'in diplomatik zekâsı sayesinde tüm yetkileri Azerbaycan'ın egemenliğine tabi olacak şekilde yapılan anlaşmayla on yıllığına Rusya'ya kiralanmıştır.⁵⁰⁷ Başbakan Erdoğan'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile 11 Eylül 2012'de Gebele'de gerçekleşen 2. YDSK Zirvesi'ni müteakip aylarda Gebele Radar Üssü'nün sözde ekonomik gerekçeler ile kapatılması⁵⁰⁸ Sovyetlerin ve Rusya'nın son askeri kalıntısının da Azerbaycan'ı terk etmesi anlamına gelmekte idi. Şehirde yaklaşık 1400 Rus askerinin görev yaptığı üs, Rusya'ya İran, Türkiye, Hindistan dahil, bütün Yakın Doğu ve Hint Okyanusu'nun hava sahasını izlenebilme olanağı sağladığından dolayı, kapatılması Ankara için oldukça önemli bir stratejik hamle olmuştur. Radar Üssü'nün kapatılmasını müteakip yılda Rusya Savunma Bakan Yardımcısı Anton Antonov, üssün kapatılmasının Rusya'nın güvenliği açısından hiçbir zarara neden olmadığını⁵⁰⁹ belirtmiştir.

⁵⁰⁴ *Dünya Gazetesi*, "Azerbaycan'la yüksek düzeyli stratejik ortaklık" (15 Eylül 2010).

⁵⁰⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Ekim 2011, Dış Politika Kronolojisi" (2011).

⁵⁰⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında 13 Kasım 2013 Tarihinde Düzenlenen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Üçüncü Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Açıklama".

⁵⁰⁷ Cavid Vəliyev, "Azərbaycan Qoşulmama Hərəkətində: məqsəd və gözləntilər", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)* (Bakı: Poliart MMC, 2017), 725.

⁵⁰⁸ *РИА Новости*, "МИД РФ официально подтвердил закрытие Габалинской РЛС" (11 Декабря 2012).

⁵⁰⁹ *РИА Новости*, "Закрытие РЛС в Габале не повредит России, подтвердило Минобороны" (5 апреля 2013).

25 Ekim 2011-25 Şubat 2020 tarihleri arasındaki dönemde iki ülke hükümetinin katılımı ile YDSK'nın 8. zirve toplantısı gerçekleşmiştir. Söz konusu toplantıların askeri alanda planlama ve operasyonel işbirliğini pekiştirmenin yanı sıra devrim niteliğinde bir katkısı olmuştur. Nitekim YDSK'nın İzmir ve Gebele toplantıları sonrasında hayata geçirilen Ortak Tabur Görev Kuvveti bu katkılardan biridir.

Ortak Tabur Görev Kuvveti

Temmuz 2013'te "Tatbikatların icrasına ve ev sahibi ülke desteğine ilişkin mutabakat muhtırası"nın imzalanmasıyla 2013 yılından itibaren her yıl atışlı ve fiili Ortak Tabur Görev Kuvveti Tatbikatlarının icrasına başlanmıştır. Bu 1918 Kafkas İslam Ordusu'nun Dağıstan ve Bakü Harekâtı sonrasında ilk kez iki ülkenin tüm askeri envanterinin birlik bütünlüğü içerisinde yaptığı ortak tatbikat olmuştur.⁵¹⁰ Ortak Tatbikat çerçevesinde ilk faaliyetler 12-18 Temmuz 2013 tarihlerinde Bakü ve Nahçıvan'da düzenlenmiştir. Bu bağlamda müteakip yıllarda Türkiye-Azerbaycan Ortak Hava Savunma Tatbikatı sırayla 2014, 2016 ve 2018 yıllarında "TURAZ Şahini" ismiyle Türkiye'nin, 2013, 2015, 2017 ve 2019 yıllarında ise "TURAZ Kartalı" ismiyle Azerbaycan'ın ev sahipliğinde⁵¹¹ gerçekleşmiştir.

Kafkasya'da Türkiye-Rusya rekabetinin omurgasını teşkil eden bu mekanizmaların hızlı ve kısmen de Moskova engeline takılmadan gerçekleşebilmesi, Rusya'nın Kafkasya'nın dışındaki bölgelerde giriştiği maceracı dış politikasının yan ürünüdür. Nitekim yine 4 No'lu hipotezde de iddia edildiği üzere Rusya'nın, Suriye'de Batı ile mücadeleye giriştiği tarihler Ankara-Bakü askeri işbirliğinin en fazla pekiştirildiği dönemlerden biridir. Zira Kremlin'in Suriye'de hava harekâtını onayladığı 30 Eylül 2015 tarihinde Azerbaycan Meclisi "Özel Kuvvet Tatbikatlarının İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası"ni kabul ederek⁵¹² mezkûr tatbikatların finansmanının hukuki temelini de oluşturmuştur.

Türkiye, Kafkasya'daki etkinliğini artırdığı yıllarda Moskova da dahil olmak üzere çeşitli aktörler tarafından PKK'nın koz olarak kullanılması 1990'larda olduğu gibi 2000'li yıllarda da süregelmiştir. Bu bağlamda YDSK'nın 18 Şubat 2016'da Bakü'de

⁵¹⁰ Yüce, "Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan'ın Türkiye ile Askeri İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)", 9.

⁵¹¹ Araz Aslanlı, "10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar", *Anadolu Ajansı* (10 Ağustos 2020).

⁵¹² Ahmet Yüce, "Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli", 7.

gerçekleşmesi planlanan beşinci toplantısı daha sonra 15 Mart 2016'ya ertelenmiş ancak söz konusu tarihte de yapılamamıştır. Nitekim planlanan tarihlerin hemen öncesinde 17 Şubat 2016 ve 13 Mart 2016'da Ankara'da gerçekleşen terör saldırıları nedeniyle toplantılar iptal edilmek zorunda kalmıştır. Söz konusu iki YDSK zirvesi öncesinde de gerçekleştirilen terör saldırılarının bu toplantılar ile bağlantısız olduğu düşünülemez. Nitekim Azerbaycan tarafı bu girişimlerin amacını anlamış olacak ki, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ankara'ya gelmek istediğini açıklamış ve teröre rağmen Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin 5. Toplantısı 15 Mart 2016'da Ankara'da gerçekleşmiştir.⁵¹³ Böylece Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliğinin önemli kabine toplantısı niteliğindeki bu toplantıların engellenmeye çalışıldığı da açıkça ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan Ordusu'nun kuruluşunun 100. Yılı ve Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılışının 100. Yılı kapsamında sırasıyla 26 Haziran 2018 ve 15 Eylül 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen askeri törenlerde Türk askeri de Azerbaycan askeri ile beraber yer almıştır. Ortak tatbikatlara 2019 yılında Azerbaycan'ın ev sahipliği yapmasına rağmen, takip eden yılda da tatbikatların Bakü'de yapılması 2020 yazında gerginleşen Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine destek mahiyetinde özel bir sembolik görev taşımakta idi. Bu tatbikatların verdiği en önemli mesaj ise tatbikat esnasında özel kuvvetlere ait birlikler tarafından icra edilen "stratejik bölgeleri kurtarma eğitimi" olmuştur. Önceki tatbikatlara mukayese ile daha kapsamlı şekilde gerçekleştirilen bu faaliyet her iki orduya ait özel kuvvetlerin katılımıyla büyük çapta ortak bir askeri tatbikat⁵¹⁴ olarak kayıtlara geçmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşen son tatbikatın verdiği en önemli mesajlardan biri de tatbikatlar bittikten sonra Türk F-16'larının manevi destek olarak Azerbaycan'da bırakılması olmuştur. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı döneminde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, verdiği bir demecinde söz konusu F-16'lara atfen "Bana hep 'Türk F-16'lar sizde ne arıyor' diye soruyorlar. Yanıt vermekten yoruldum. Herkes biliyor ki F-16'lar yerde bekliyor. Tatbikat için gelmişlerdi, Türk kardeşlerimiz onları bize manevi destek vermek için burada tuttu. Eğer bize karşı dışarıdan bir saldırı

⁵¹³ Araz Aslanlı, "Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri stratejik boyutlar kazanıyor", *Anadolu Ajansı* (10 Ocak 2020).

⁵¹⁴ Aslanlı, "10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar".

gerçekleşirse o zaman o F-16'ları görecekler"⁵¹⁵ ifadelerini kullanmıştır. 2011-2020 yıllarının ikinci yarısından itibaren ortak tabur kuvvetinin tatbikatlarını sıklaştırmasının bir önemli nedeni de Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik artan saldırıları olmuştur. Bu doğrultuda bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de 2016 yılının Nisan ayında gerçekleşen kısa süreli Ermenistan-Azerbaycan Savaşı olmuştur.

3.1.3.4. İkinci Karabağ Savaşı'nın Ayak Sesleri

İkinci Karabağ Savaşı zahirde birden bire patlak vermiş gibi görünse de gerçekte süreç içerisinde savaşın ortaya çıkacağına işaret eden birçok gelişmeden söz edilebilir. Özellikle 2011-2020 yılları arasındaki dönemin ikinci yarısından itibaren hız kazanan bu gelişmeler artık Karabağ Meselesinin "donmuş" bir çatışma olmadığını da göstermekte idi. 2016 yılında yaşanan "Dört Günlük Savaş" bu sürece hizmet ettiği gibi, Ermenistan'da başlayan Paşinyan iktidarı da doğrudan veya dolaylı katkısıyla bu doğrultuda değerlendirilebilecek gelişmelerdendir. Öte yandan yine savaşın hemen öncesinde Azerbaycan'a artan Ermeni saldırıları da Bakü'yü savaşa zorlayan olgulardan biridir.

Dört Günlük Ermenistan-Azerbaycan Savaşı

Türkiye haricindeki paydaşlarının Karabağ Meselesinin "çözumsuzlüğünden faydalanmak" üzerine kurduğu denklemin sürdürülebilirliği Bişkek Protokolü'nün imzalanmasından beri sorgulanmıştır. "Azerbaycan'ın Versay'ı" niteliğindeki bu girişim Birinci Karabağ Savaşını bitirse de mutlak ateşkesi sağlayamamıştır. 1994'ten beri Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ateşkes ihlalleri Nisan 2016'da iki ülke arasında kısa süren bir savaşa neden olmuştur.

12 Kasım 2014'te kışkırtma amaçlı Azerbaycan mevzilerine ateş eden Ermenistan'a ait bir helikopterin Azerbaycan silahlı kuvvetleri tarafından düşürülmesi⁵¹⁶ Erivan'da korkuya neden olmuştur. Söz konusu gelişmeden yaklaşık on beş ay sonra, 2016 yılının Şubat ayının başlarında Ermenistan, askeri doktrininde önemli bir değişikliğe gitmiştir. Ermenistan Savunma Bakanı Yardımcısı David Tonoyan tarafından duyurulan bu

⁵¹⁵ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Dışarıdan bir saldırı gerçekleşirse o zaman Türk F-16'ları görecekler", *Anadolu Ajansı* (26 Ekim 2020).

⁵¹⁶ *Radio Free Europe/Radio Liberty*. "Azerbaijan Says Shot Down Armenian Military Helicopter" (12 November 2014).

değişiklik sözde “statik savunma” yerine aktif caydırıcılığı önermekte idi.⁵¹⁷ Öneri Ermenistan hükümeti tarafından sahiplenilmiş olacak ki, Tonoyan 2018 yılında Savunma Bakanı olarak atanmış ve İkinci Karabağ Savaşı’nda ülkesinin yaşadığı hezimet sonrasında istifa etmiştir.⁵¹⁸

Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetinin doğrudan çıktıları arasında yer alan “Dört Günlük Savaş” konusunda Ermenistan’ı cesaretlendiren önemli adımlardan biri Moskova ile Temmuz 2015’te Ermenistan’a, Rus silahları satın alması ve silahlı kuvvetlerini modernize etmesi için kaynak sağlamak üzere imzalanan 200 milyon dolarlık kredi anlaşması olmuştur. 2015-17 yıllarında Rus yapımı silah alımında kredi kullanılmasını öngören anlaşma sonrasında Ermenistan Savunma Bakan Yardımcısı Ara Nazaryan “Ermeni silahlı kuvvetlerinin, bölgedeki güçlerin dengelenmesinde önemli bir etkiye sahip olacak yeni modern silahlara kavuşacağını” ifade etmiştir.⁵¹⁹ Böylece cesaretlenen Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik sürekli ateşkes ihlalleri ve taciz atışları 2 Nisan 2016’nın ilk saatlerinde 257 km’lik sınır hattı boyunca topyekûn bir saldırıya dönüşmüştür. Uluslararası literatüre “Dört Gün Savaşı” (The Four-Day War), Azerbaycan alan yazınına ise “Nisan Savaşları” olarak geçen söz konusu çatışmaların ilk günü Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Milli Güvenlik Konseyi’ni olağanüstü toplamıştır. Aliyev, başkanlık ettiği güvenlik konseyinde Ermenistan’ın niyetini “Ermenistan barış istemiyor. Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmek istemiyor ve tüm çabalarını maksimum şekilde statükoyu korumaya yöneltmiştir”⁵²⁰ şeklinde özetlemiştir. Ermeni saldırıları ile başlayan çatışmalar Azerbaycan’ın belirgin zaferiyle sonuçlandığı gibi, savaş Azerbaycan ordusunun taktik anlayışında paradigma değişikliğine yol açmıştır.⁵²¹

Dört Günlük Savaş’ın ilk anlarında Türkiye’nin hem diplomatik kaynaklar aracılığıyla hem de doğrudan Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Azerbaycan’a desteğini beyan etmesi Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabeti bağlamında Ankara’nın verdiği ivedi ve oldukça yerinde tepki olmuştur. 2 Nisan sabahının erken saatlerinde Azerbaycan’ı sonuna kadar

⁵¹⁷ Zaur Shiriyev, “The “Four-Day War”: Changing Paradigms in The Nagorno-Karabakh Conflict”, *Turkish Policy* 15/4 (2017), 55.

⁵¹⁸ *Armenpress*, “Armenia’s Defense Minister steps down” (20 November 2020).

⁵¹⁹ Hasmik Mkrtchyan, “Russia grants \$200 million loan to Armenia to help modernise army”, *Reuters* (2 July 2015).

⁵²⁰ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. II cild (2003-2021)* (Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2021), 151.

⁵²¹ Shiriyev, “The “Four-Day War”: Changing Paradigms in The Nagorno-Karabakh Conflict”, 61.

destekleyeceklerini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan aralarında Rusya'nın da önemli aktör olduğu Minsk Grubu'nu şöyle eleştirmiştir:

“Minsk Grubu'nun uzun yıllardır işgal altında olan Dağlık Karabağ'daki durumu hafife alması nedeniyle bu tür olaylarla karşı karşıya kalıyoruz. Eğer Minsk Grubu bu konuda adil ve kararlı adımlar atmış olsaydı bu tür olaylar yaşanmayacaktı. Ancak Minsk Grubu'nun zaafı maalesef durumun bu noktaya gelmesine neden oldu. Allah Azerbaycanlı kardeşlerimizin yardımcısı olsun!”⁵²²

Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada ise “Azerbaycan topraklarının işgalinin sona ermediği ve Ermenistan saldırgan tutumundan vazgeçmediği müddetçe benzer çatışmaların yaşanmaya devam etme riskine”⁵²³ dikkat çekilmiştir. Aslında gerek Cumhurbaşkanı'nın yorumu gerekse de Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamalar İkinci Karabağ Savaşı'na doğru gitmekte olan bir sürecin son uyarıları niteliğinde olsa da Batı'nın duyarsızlığı Ermenistan için “hezimete hizmet” olmuştur.

Dört Günlük Savaş sonucunda Azerbaycan Terter kentine bağlı Talış köyünü, Cebrayıl'ın Lalatape tepesini, Çocug Mercanlı'yı, Goranboy ilçesine bağlı Gülistan köyü çevresindeki stratejik yükseklikleri ve Terter yönündeki işgal altında bulun 2000 hektardan fazla alanı Ermenilerden geri almıştır. Savaşın Azerbaycan açısından Araz boyu güney bölgesinin ve Ağdere-Madagiz ile Cebrayıl istikametindeki yolların Azerbaycan'ın kontrolüne geçmesi gibi stratejik kazanımının yanı sıra silahlı kuvvetlerin ve halkın üzerinde önemli psikolojik etkisi de olmuştur.⁵²⁴ Nitekim Azerbaycan literatüründe bu savaş “büyük zaferin başlangıcı” olarak simgeleşmiştir.

Uçak krizi dolayısıyla Türkiye-Rusya ilişkilerinin gergin dönemine tevafuk eden savaşta, geleneksel rakip Moskova diplomasi geleneğine sadık kalmıştır. Birinci Karabağ Savaşı'ndan farklı olarak sahada varlık göstermeyen Kremlin'in masanın yanı başında beklercesine gösterdiği diplomatik “çabalar” sonucunda 5 Nisan 2016'da Moskova'da Azerbaycan-Ermenistan temsilcileri ateşkes imzalamış ve Dört Günlük Savaş sona ermiştir.⁵²⁵ Rusya'nın Karabağ meselesindeki konumunu Batılı güçlere ve özellikle Türkiye'ye kaptırma endişesi ile tetiklenen bu tutumu ne yazık ki İkinci Karabağ

⁵²² T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Turkey will support Azerbaijan to the end” (2 April 2016).

⁵²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 82, Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hk.” (2 Nisan 2016).

⁵²⁴ Ramil Abbasov, “Aprel döyüşləri-böyük zəfərin başlangıcı”, *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi* (17 Fevral 2018).

⁵²⁵ *РБК*, “Четырехдневная война: почему в Карабахе перестали стрелять” (5 Апрель 2016).

Savaşı'nda da tezahür edecektir. Ancak Birinci Karabağ Savaşı'ndan farklı olan şey ise, Moskova Ermenistan'ın hamiliğini üstlendiği tutumu terk edecektir. Moskova'nın yaklaşımındaki söz konusu göreceli değişimin nedeni 2018'de Ermenistan'da başlayan Paşinyan dönemidir.

Ermenistan'da Paşinyan Dönemi

Ermenistan'da 2018 yılında yaşanan iktidar değişimi sonrasındaki gelişmeler Rusya'nın Türkiye ile "rekabetçi işbirliği" kapsamında değerlendirilebilir. Tarihsel hafızadan hareketle çeşitli renkler veya kumaşlar ile nitelendirilen rejim değişiklikleri ile iktidara gelen hükümetler Moskova için her zaman çekince sebebi olmuştur. Ukrayna'da "turuncu", Gürcistan'da "renkli", Ermenistan'da ise "kadife" şeklinde nükseden söz konusu devrimlerin ortak özelliği hükümetleri Batı yanlısı ve Rusya karşıtı iktidarların devralmasıdır. Yakın tarihlerde Batılı istihbarat örgütleri tarafından düzenlendiği çeşitli raporlarla kanıtlanan⁵²⁶ söz konusu devrimlerden biri de 2018'de Ermenistan'da yaşanmış ve Nikol Paşinyan'ın iktidarı ile sonuçlanmıştır.

Nisan 2018'de öncülük ettiği "Kadife Devrimi" ile Ermenistan'da Rusya yanlısı Serj Sarkisyan'ın yerine iktidara gelen Paşinyan, başlangıçta iç politikada radikal değişikliklere gideceğini, dış politikada ise Erivan'ın geleneksel çizgisini koruyacağını vurgulayan söylemler ile Rusya'ya açıkça taahhüt vermiştir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) 14 Mayıs'taki zirvesi kapsamında Soçi'de Putin ile bir araya gelen Paşinyan'ın Rusya'yı Ermenistan'ın "bölgedeki en yakın ortağı ve müttefiki" olarak görmeye devam edeceklerini belirtmesi⁵²⁷ Moskova'nın endişelerini geçici olarak gidermiştir. Ancak Paşinyan'ın Batı yanlısı tutumunun ilk nüksettiği yer Birleşmiş Milletler olmuştur. 26 Eylül 2018'de BM 73. Genel Kurulu toplantısında ülkesinin geleneksel dış politikasını yinelerken satır arasında Moskova'yı işaret eden Paşinyan'ın "Ermenistan tüm ortaklarla yapıcı diyalog ve işbirliği yapmaya hazırdır. Ancak bir partnerle ilişkilerimizi diğerinin pahasına geliştirme niyetinde değiliz. Çok taraflılığın

⁵²⁶ 4 Mayıs 2023'te Çin Ulusal Bilgisayar Virüsü Acil Müdahale Merkezi (CVERC) ve Çin siber güvenlik şirketi "360" tarafından ortak yayımlanan bir raporda ABD Merkezi İstihbarat Örgütü CIA'nın beş temel yöntemi kullanarak dünya genelinde 50'den fazla hükümeti turuncu devrimler aracılığıyla değiştirdiği iddia edilmektedir. Detaylı bakınız, Embassy of The People's Republic of China in Georgia, "Empire of Hacking": The U.S. Central Intelligence Agency" (4 May 2023).

⁵²⁷ *Armenpress*, "Armenian PM reiterates no U-turns in foreign Policy" (26 September 2018).

küresel ve bölgesel düzeydeki rolünün altını çiziyoruz”⁵²⁸ mesajı diğer ülkelerce olduğu gibi Rusya tarafından da not edilmiştir. Henüz “kadife devrim” sırasında Ermenistan’ın Rusya ile sorunlarına dikkat çeken Paşinyan mezkûr durumu şöyle özetlemiştir: “Özellikle bölgemiz ve Dağlık Karabağ ile ilgili sorunlardan, Rusya’nın Azerbaycan’a silah tedarikinden bahsediyoruz ve bunun sonucunda da Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki güç dengesinin bozulduğuna inanıyoruz. Ve Rusya’nın isteyerek ya da istemeyerek buna katkıda bulunduğuna inanıyorum.”⁵²⁹

Paşinyan 10 Aralık 2018’de yapılan erken seçimde %70,4 gibi yüksek bir çoğunluk ile iktidarını pekiştirmiştir. Seçimin hemen sonrasında Paşinyan’ın Rus yetkililer ile söylem düzeyinde restleşmesi yeni dönem hakkında önemli fikir vermekte idi. Nitekim Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Grigori Karasin, “Ermenistan’da meydana gelen radikal değişimler karşısında, Washington’un bu ülkenin iç ve dış politika işlerine müdahalesinin giderek daha belirsiz hale geldiğini”⁵³⁰ ifade etmiştir. Paşinyan’ın Karasin ve Lavrov’un açıklamalarına cevap niteliğindeki, “Ermenistan bağımsız politika yürütüyor ve bunu yapmaya devam edecek”⁵³¹ ifadeleri Paşinyan döneminin siyasal anlamdaki Doğu-Batı seçimindeki tercihini göstermekte idi.

Paşinyan’ın “kadife devrim”in hemen sonrasında Başbakan sıfatıyla ilk ziyaretini Karabağ’a gerçekleştirmesi gerginliğe hizmet eden gelişmelerden biri olmuştur. Şuşa’nın Ermenistan tarafından işgalinin yıldönümü arifesinde Karabağ’a giden Paşinyan’ın buradaki sert söylemleri dış politika analistleri tarafından popülist bir adım olarak yorumlanmıştır. Nitekim Medeniyetler Diyalogu Enstitüsü’nün dönemin Kafkasya uzmanı Aleksey Malaşenko’nun söz konusu tarihlerde Paşinyan’ın tutumuna yönelik yapmış olduğu öngörülü bir tespit önemlidir: “Nikol Paşinyan, iç sorunlara odaklanmak yerine hemen Karabağ’ı ele geçirmeye kalkarsa büyük hata yapmış olur... Böyle bir popülizm ona hiçbir kazanç getirmeyecek.”⁵³²

⁵²⁸ *Radio Azatutyun* “Putin Meets Pashinian, Hopes Russian-Armenian Ties Remain Strong” (14 Mayıs 2018).

⁵²⁹ *Eurasia Daily*, “Пашиный: Отношения между Арменией и Россией очень важны, проблемы решаемы” (24 Апрель 2018).

⁵³⁰ *PIA Новости*, “Россия рассчитывает, что Армения найдет мужество противостоять шантажу США” (19 декабря 2018).

⁵³¹ *Mediamax*, “Pashinyan reacts to Karasin and Lavrov’s remarks” (19 December 2018).

⁵³² Сергей Строкань-Айк Халатян “Никол Пашиный оттолкнулся от границ”, *Коммерсантъ* (10 мая 2018).

2011-2020 yılları arasındaki dönemin ikinci yarısından itibaren Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin kısmi işbirliğine atıfta bulunan "rekabetçi işbirliği"ne doğru evrilmesine iki gelişme önemli katkıda bulunmuştur. Bunlar şüphesiz ki Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz Darbe Girişimi ile Ermenistan'da başlayan Paşinyan iktidarındır. Bu bağlamda Moskova'nın birincil amacı Karabağ Meselesi aracılığıyla Batı'nın Kafkasya'ya nüfuz etmesini engellemek olmuştur. Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'yi de Batı'nın temsilcisi bir aktör olarak gören Rusya, 15 Temmuz sonrasında Batı ile ilişkileri göreceli olarak gerginleşen Türkiye'ye potansiyel müttefik gözüyle bakmaya başlamıştır. Dış politika alanlarında belirgin çıkar çatışmaları bulunmasına rağmen Rusya'nın Türkiye ile işbirliğine yanaşması ise "rekabetçi işbirliği"ni ortaya çıkarmıştır. Paşinyan'ın ABD ve Fransa merkezli maceracı dış politikası ise Ankara ve Moskova'yı diğer birçok dış politika konularında olduğu gibi Kafkasya'da da "rekabetçi işbirliği"ne yöneltmiştir. Ankara'nın bu dönemde önemli bir başarısı ise Türk devletlerini bir çatı altında kurumsallaştırarak ortak dış politika gündemleri oluşturma girişimini nihai kimliğe kavuşturmak olmuştur.

3.1.3.5. Kurumsal Rekabetin Odak Noktası: Türk Konseyi Nezdinde Karabağ Meselesi

Türk Konseyi, Nahçıvan'da gerçekleşen zirve ile kuruluşunu tamamladıktan sonra, 2011 yılından Karabağ Savaşı'na kadar geçen süreçte biri olağanüstü olmak üzere sekiz toplantı gerçekleştirmiştir. Temel kuruluş amaçlarından birisi üye ülkeler arasında ortak dış politika gündemi oluşturmak olan Konsey, bu dönemde farklı temalarla toplansa da Karabağ Meselesinin çözümü vurgusu zirve bildirimlerinin omurgasını teşkil etmiştir.

Zirveler

2009 Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi kimliğine kavuşan TDKÜDBZ'nin müteakip toplantıları da 2011'den itibaren sırasıyla zirveler olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bağlamda Türk Konseyi kapsamında yapılan ilk zirve 21 Ekim 2011'de Kazakistan'ın Almatı şehrinde gerçekleşmiştir. Zirve sonunda imzalanan bildiride "Güvenlik Konuları" isimli 4. alt başlığında üye ülkeler "Güney Kafkasya'da kalıcı istikrarın ve bölgesel işbirliğinin önündeki ana engellerden biri olan Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ sorununun ve bunun yol açtığı bölgesel istikrarsızlığın Azerbaycan Cumhuriyetinin

bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temelinde barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasına verdikleri önemi ifade etmişlerdir.”⁵³³ 23 Ağustos 2012 yılında Kırgızistan’da gerçekleşen ikinci zirve sonucunda imzalanan bildiri de aynı ifade yerini almıştır.

Üçüncü zirve 2013 yılında Azerbaycan’ın Gebele kentinde gerçekleşmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, 2012 yılında Azerbaycan’ın Rusya ile Gebele Radar İstasyonu anlaşmasını uzatmamasının hemen ertesi yıl Türk Konseyi’nin müteakip zirvesinin bu şehirde gerçekleşmesi aslında gizli bir “diplomatik dokundurma” içermekte idi. Zirve bildirisinde Karabağ Meselesinin yanı sıra dikkat çeken önemli bir gelişme ise üye ülkeler arasında diaspora alanındaki işbirliği olmuştur.⁵³⁴ 2014 yılında Bodrum’da gerçekleşen dördüncü zirvenin sonucunda imzalanan bildiri de üye ülkelerin “Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ ihtilafının Azerbaycan Cumhuriyeti’nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası tanınmış sınırlarının dokunulmazlığı temelinde çözüme kavuşturulmasının önemini yinelediklerini”⁵³⁵ taahhüt eden açıklaması Türk Konseyi açısından bir dönüm noktasına işaret etmekte idi. Söz konusu zirveye kadar gerçekleşen toplantılarda imzalanan bildiriler sürekli Karabağ Meselesinin “barışçıl çözümüne” vurgu yaparken dördüncü zirveden itibaren artık yöntem ile ilgilenmeden sadece çözüme odaklanması bir paradigma değişiminin habercisi olmuştur. 2015 yılında beşinci zirvenin Kazakistan’ın Astana şehrinde gerçekleşmesi de yine Türk Konseyi’nde Kazakistan’a atfedilen “lokomotif rolün” göstergesi idi. Böylece Türk Konseyi’nin ikinci kez bir zirvesinin Kazakistan’da düzenlenmesi adımı en önemli meyvesini Dört Günlük Savaş’ta vermiştir.

Dört Günlük Savaş’ta Konsey’in Rolü

Dört Günlük Savaş’ta Ermenistan’ın en önemli beklentisi Rusya’yı herhangi bir yolla savaşa doğrudan dâhil ederek desteğini fiilen yanına çekmek olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı’nda da benzer yolu deneyecek olan Ermenistan bu eyleminde Rusya’nın başını çektiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) kapsamındaki yardım taahhütlerine güvenmekte idi. Ermenistan açısından diğer potansiyel bir destek güvencesi de yine Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) nezdinde düşünülmekte idi. Türk Konseyi

⁵³³ TDT, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 1. Zirvesi Bildirisi” (2011).

⁵³⁴ TDT, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üçüncü Zirvesi Bildirisi” (2013).

⁵³⁵ TDT, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi” (2014).

üyelerinden Kazakistan'ın yukarıdaki her iki örgüte de üye olması hem söz konusu ülkenin hem de Konsey'in önemini artırmıştır. Nitekim Dört Günlük Savaş esnasında Kazakistan 8 Nisan 2016'da Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılması planlanan AEB zirve toplantısının yerinin Moskova ile değiştirilmesini talep etmiştir. Kazakistan Başbakanı Kerim Mesimov, Moskova'ya toplantının Erivan'da yapılması durumunda Kazakistan'ın katılmayacağını bildirmiştir.⁵³⁶ Ermenistan'ı üyesi olduğu ittifakın desteğinden mahrum bırakan bu adım Türkiye'nin öncülüğünü deruhte ettiği Türk Konseyi üye ülkelerinin ortak dış politika vizyonunun izdüşümlerinden biridir.

Ermenistan'ın asıl askeri destek beklediği KGAÖ'ye gelince, örgütün Dört Günlük Savaş boyunca takındığı göreceli tarafsız tutumu Erivan'ı hayal kırıklığına uğratmıştır.⁵³⁷ KGAÖ'nün 'casus foederis' niteliğindeki 4. Maddesi'ne⁵³⁸ güvenerek kendisini Moskova'nın "nükleer şemsiyesi" altında gören Ermenistan akıbeti aynı zamanda uluslararası hukuk algısının da yokluğundan kaynaklanmaktadır. Nitekim Erivan'ın atladığı detay söz konusu maddenin ülkelerin sınırlarında gerçekleşecek saldırıları kapsıyor olması idi. Oysaki Dört Günlük Savaş Azerbaycan'ın uluslararası hukukça tanınmış sınırları içerisinde devam etmekte idi. Öte yandan KGAÖ üyesi Kazakistan ve Kırgızistan'ın aynı zamanda Türk Konseyi'ne üye ülkeler olması Ermenistan'ın örgütten beklediği desteği bulamamasının en önemli etkenlerinden biri idi. Savaşın ilk gününde Türk Konseyi Genel Sekreteri Ramil Hasanov tarafından ivedi bir şekilde Ermenistan'ın saldırılarını kınayan açıklamaları⁵³⁹ örgütün ortak dış politika hedefi konusunda belirgin fikir vermektedir.

Türk Konseyi'nin Dört Günlük Savaş esnasındaki ivedi ve tek sesli tutumu önceki yıllardaki durum ile mukayese edildiğinde daha doğru analiz edilebilmektedir. Nitekim Türk Konseyi'nin selefi olan TDKÜDBZ'nin 1992'de Birinci Karabağ Savaşı esnasında toplanan ilk zirvesinde dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı imzalanacak bildiriye Karabağ kelimesinin geçmesine dahi⁵⁴⁰ karşı olmuştu. Moskova ile eşgüdümlü hareket

⁵³⁶ Catherine Putz, "Eurasian Economic Union Meeting Delayed and Moved to Moscow", *The Diplomat* (08 April 2016).

⁵³⁷ Arshaluis Mghdesyan, "Armenia's CSTO Disappointment", *Institute for War & Peace Reporting* (7 November 2016).

⁵³⁸ CSTO, "Collective Security Treaty Dated May 15, 1992" (23 April 2012)

⁵³⁹ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), "Türk Keneşi Genel Sekreteri Büyükelçi Ramil Hasanov'un Ermenistan Tarafından Temas Hattında Azerbaycan'a Yönelik Gerçekleştirilen Saldırlara İlişkin Mesajı" (4 Nisan 2016).

⁵⁴⁰ *Milliyet*, "Türk ortak pazarı erken".

eden bir dönemden, Rusya'ya rağmen ortak dış politika üretme yetisine sahip bir döneme geçilmesi Ankara'nın dış politikadaki başarısının ürünüdür. Türkiye söz konusu iki gelişme arasında geçen yirmi dört yıllık dönemde “rekabet için olgunlaşma” sürecini kademeli olarak tamamlamış ve Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini uluslararası örgüt kimliğine sahip kurumsal bir zemine taşıyarak sistem düzeyindeki etkenlere de katkıda bulunmuştur.

3.2. İki Karabağ Savaşı Arasında Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Sistem Düzeyindeki Değişkenler

Karabağ Meselesi sistemik etkenlerin göz ardı edilmemesini öneren realist kuramcıları en fazla haklı çıkaran vaka analizlerinden biridir. Özellikle söz konusu değişkenlerin iki Karabağ savaşı arasındaki dönemdeki rolü Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin seyrini anlama açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda bu bölümde de mezkûr değişkenler uluslararası kuruluşlar ve devletler olmak üzere iki ayrı tasnife tabi tutulmuştur.

3.2.1. Uluslararası Toplum Nezdindeki Girişimler

İki Karabağ savaşı arasında geçen süreçte Türkiye-Rusya rekabetini sistem düzeyinde etkileyen değişkenler analiz edildiğinde Rusya'nın Türkiye ile olduğu gibi bazı alanlarda Batılı ülkeler ile de rekabet ettiğini söylemek mümkündür. Rekabetin oluşumu ise Rusya'nın Karabağ Meselesini kendi tekeline alma isteğinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın söz konusu dönemde Türkiye'nin amaçlarından birisi sorunu Batılı örgütlerin ve ülkelerin gündemi haline getirerek Rusya'nın etkisini mümkün olduğu kadar zayıflatmak olmuştur. Bunun yanında Ankara, uluslararası örgütler nezdinde Karabağ Meselesine sürekli gündem haline getirerek sorunun tamamen “donmuş” çatışmaya dönmesini engellemeye çalışmıştır.

3.2.1.1. Rusya'nın Karabağ Meselesinde Batı Ülkeleri ile Rekabeti

5 Mayıs 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü ile Birinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesi Karabağ Meselesi'nde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Silah gücü ile işgal edilen Azerbaycan topraklarının barışçıl yöntemlerle geri alınacağı konusunda kamuoyunu umutlandırarak oyalamaktan başka bir işlevi olmayan arabuluculuk girişimleri bu

dönemin karakteristik özelliklerindedir. Rusya'nın mezkûr "arabuluculuk" konumunu bölge dışı herhangi bir aktöre kaptırmak istememesi farklı bir rekabetin tezahürüne yol açmıştır. Bişkek Protokolü'nün akabinde 1994'te Rusya Savunma Bakanı'nın Karabağ'a barış gücü yerleştirme teklifi Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Ancak Türkiye'nin meselede etkin olmasını istediği Minsk Grubu ülkeleri olası bir barış gücünün çok uluslu olması gerektiğini savunmakta idi. Bunun üzerine Rus Savunma Bakanı Graçov, Mayıs 1994'te Moskova'da bu konunun tartışıldığı toplantıya söz konusu ülkelerin hiç birini davet etmemiştir. Ancak Minsk Grubu'nun ortak bir askeri güçten yoksun oluşu, Batılı ülkelerin gündemini o sıralarda Bosna'da devam etmekte olan savaşın meşgul etmesi ve lojistik zorluklardan dolayı⁵⁴¹ bölgede Rusya ile aktif rekabet edecek bir mekanizma tesis edilememiştir. Buna rağmen Rusya Batılı ülkeler ile rekabetini farklı yöntemler ile sürdürmüştür.

Karabağ Meselesinin çözüm yerinin Avrupa başkentleri olması için uğraşan Batılı güçler Moskova'nın tepkisi ile karşılaşmışlardır. Rusya'nın Karabağ Özel Temsilcisi Kazimirov, İsveçlilerin ateşkesten önce iki kez Minsk Grubu toplantılarını Paris ve Prag'da planladıklarından rahatsızlığını dile getirirken, Minsk Grubu arabulucuları Rusya'nın 8 Eylül 1994'te kendilerine haber vermeden Moskova'da görüşmeler düzenlediğinden şikayetçi idiler. Böylesine bir ortamda Rusya'nın uydusu gibi davranan Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan bile " tarafların sorunu çözmekle pek ilgilenmediğini"⁵⁴² itiraf ediyordu.

Azerbaycan'ın Rusya'nın arabuluculuğuna güvenmemesi Rusya'nın Ermenistan'a desteğini artırmıştır. Bu durum 1994 yılından itibaren başlayan Azerbaycan-Türkiye askeri işbirliği girişimlerinin hızlanmasına yol açmıştır. Moskova bir yandan Karabağ Meselesinin çözüm mecrası hususunda Batı ile mücadele ederken, diğer yandan Kafkasya'da Türkiye ile rekabeti de "ihmal" etmemiştir. Bu bağlamda Kremlin'in en etkili hamlelerinden biri 1995'te Ermenistan'ın Gümrü kentinde Rus askeri üssünün kurulmasına yönelik Erivan yönetimi ile bir anlaşma imzalaması olmuştur.⁵⁴³ Türkiye'yi Rus füzelerinin menziline daha da yakınlaştıran bu gelişme, aslında 1990'lı yılların ikinci

⁵⁴¹ Waal. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 254.

⁵⁴² Waal. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 254.

⁵⁴³ "Протокол № 5 Между Российской Федерацией и Республикой Армения О Внесении Изменений в Договор Между Российской Федерацией и Республикой Армения о Российской Военной Базе на Территории Республики Армения от 16 Марта 1995 г.", *Бюллетень Международных Договоров* (2012), 57-58.

yarısında sistem düzeyindeki etkenlerin de Türkiye-Rusya rekabetine zemin hazırladığını göstermektedir. Nitekim yukarıda da vurgulandığı gibi⁵⁴⁴ daha sonra Putin, Haydar Aliyev'e söz konusu askeri üssün varlık sebebinin NATO ve üyesi Türkiye'ye karşı alınmış bir önlem olduğunu itiraf etmiştir. Diğer yandan Türkiye Azerbaycan ile askeri ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine çıkarma girişimlerini sürdürürken 1997 yılında Rusya'nın da Ermenistan ile imzaladığı "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"⁵⁴⁵ rekabetin boyutunu ortaya koymaktadır. Öte yandan çeşitli uluslararası örgütlerin faaliyetleri de doğrudan ya da dolaylı olarak Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini etkilemiştir. Bu aktörlerin başında şüphesiz ki Birleşmiş Milletler gelmektedir.

3.2.1.2. BM

Bişkek Protokolü'nden İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen süreçte BM'nin asli görevlerinden biri olan "barışa yönelik tehditlerin tekrarını önlemek" misyonunu sahaya yansıtamadığını söylemek mümkündür. Cornell, BM'nin çözüm için yürütülen müzakerelerin "çevresinde kaldığını", sadece AGİT'in çabalarını desteklemek ile yetindiğini vurgulamaktadır.⁵⁴⁶ Ancak aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi olan AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlarının bu dönemin büyük bir bölümünde Ermenistan'ın yanında yer alması söz konusu örgütlerin barışı tesis etme iradesine gölge düşürmüştür.

2001 yılına kadar BM'nin Karabağ Meselesindeki konumu AGİT zirvelerine atf yapmakla yetinen şifahi bir tutumdan öteye geçmemiştir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere, 11 Eylül sonrasında Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'nin Terörle Mücadele Komitesi ve Afganistan'a Yaptırım Komitesi ile yoğun işbirliği yapması ve Türk Silahlı Kuvvetleri ile beraber terör karşıtı koalisyonun Afganistan'daki operasyonlarına asker göndermesi BM'nin tutumunun kademeli olarak değişmesine neden olmuştur. Buna rağmen BM Güvenlik Konseyi'nin Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu ve işgal edilmiş toprakların terk edilmesini öngören dört kararın uygulanmasını sağlayamamıştır. Azerbaycan Başbakanı İlham Aliyev söz konusu gerçeği BM Genel Kurulu kürsüsünde de dile getirmiş, "BM'nin mevcut mekanizmalarının modern dünyanın gereksinimlerine

⁵⁴⁴ Əliyev, "“SNN Türk” Televiziya Kanalının Baş Direktoru Taha Akyol'a Verdiyi Müsahibə”.

⁵⁴⁵ The Official Site of The Prime Minister of The Russian Federation, "Russian-Armenian relations" (22 December 2010).

⁵⁴⁶ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* (Uppsala University: Department of East European Studies, 1999), 119.

cevap vermediğini”⁵⁴⁷ ifade etmiştir. İlham Aliyev’in 2004 yılında gerçekleşen BM Genel Kurulu’nun 59. Oturumunda “BM Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin dört kararının henüz hayata geçirilmediğini hatırlatması”⁵⁴⁸ söz konusu kararların uygulanabilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

BM’nin 11 Eylül sonrasında Karabağ Meselesine ilişkin değişen tutumu Genel Kurul kararlarına da yansımıştır. Bu doğrultuda önemli gelişmelerden biri 14 Mart 2008’de gerçekleşen BM Genel Kurulu 62. Oturumunda Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarının görüşülmesi olmuştur. 39 kabul, 7 ret ve 100 çekimser oy ile kabul edilen 9 maddelik karar tasarısı BM’nin Dağlık Karabağ konusundaki Ermenistan-Azerbaycan ihtilafına ilişkin değişen tutumunu yansıtmıştır. BM Genel Kurulu, mezkûr karar ile Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü desteklemenin yanı sıra, Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki tüm topraklardan tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesini talep etmekte idi. Karar metninin BM’nin yaklaşımındaki değişimi yansıtan bölümü ise yerinden edilen Azerbaycanlıların evlerine dönmelerini desteklemesi olmuştur.⁵⁴⁹ Söz konusu madde Dört Günlük Savaş esnasında kurtarılan Azerbaycan köyü Çocug Mercanlı’da İlham Aliyev tarafından başlatılan “Büyük Dönüş”⁵⁵⁰ projesinin hukuki zeminini oluşturmuştur.

İki Karabağ savaşı arasındaki dönemde Türkiye’nin BM bünyesindeki politikası Rusya ile doğrudan rekabetten ziyade, Karabağ Meselesini sürekli gündeme getirmek, yakın ilişkisi bulunan devletleri ilgili karar tasarılarında lehte oy kullanmaya teşvik etmek şeklinde seyretmiştir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi’nde veto hakkı bulunan Moskova ile örgüt kapsamında bunun ötesine geçilebilmesi çok mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan Ankara, Rusya’nın söz konusu imtiyazlı pozisyonu ile Moskova’yı bizzat hedefe koymadan BM’nin yapısıyla ilgili eleştirilere öncülük ederek rekabeti sürdürmüştür. Bu bağlamda 2013 yılından itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından dile getirilen “Dünya beşten büyüktür” ve “Daha adil bir dünya mümkün” söylemleri uluslararası literatürde de kabul görmüştür. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan mezkûr söylemi

⁵⁴⁷ “Heydar Aliyev Heritage” International Online Library, “Azerbaijani-United Nations relations-essay”. (18 Mayıs 2024).

⁵⁴⁸ “Heydar Aliyev Heritage” International Online Library, “Azerbaijani-United Nations relations-essay”.

⁵⁴⁹ United Nations General Assembly (UNGA), “General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity of Azerbaijan, Demanding Withdrawal of All Armenian Forces”, GA/10693 (14 March 2008).

⁵⁵⁰ Yasəmən Musayeva, “Böyük qayıdışın baş planı”, “Azərbaycan” Rəsmi Dövlət Qəzeti (18 Dekabr 2022).

BM kürsüsünde de dile getirmiş⁵⁵¹, örgütün yapısıyla ilgili reform çabaları konusunda uluslararası toplumun en azından fikir düzeyinde harekete geçmesine öncülük etmiştir. Öte yandan İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen sürede Karabağ Meselesi özelinde Ankara-Moskova rekabetinde hesaba katılması gereken sistem düzeyindeki aktörlerden biri de Avrupa Birliği'dir.

3.2.1.3. AB

İki Karabağ savaşı arasındaki dönemde, uluslararası sorunları çözme yetisine sahip başat aktörlerin sorumluluğu AGİT'e devretme geleneğine AB de katılmıştır. Askeri varlık göstermekten ziyade uluslararası sorunların çözümüne iktisat temelli projeler ile katılım sağlayan Birlik, Karabağ Meselesinde de benzer şekilde varlık göstermiştir. Rusya'nın bu dönemin büyük bir bölümünde AB'yi Kafkasya'da NATO gibi tam kapasiteli bir rakip olarak algılamaması Brüksel'in en önemli avantajlarından biri olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan'ı AB ile yakınlaştırma çabaları 1990'lı yıllarda Kremlin'in büyük bir engellemesiyle karşılaşmamıştır. Rusya'nın, mesnetsiz olduğu daha sonra fark edilecek AB algısı Azerbaycan'ın kendisini ve ekonomisini uluslararası topluma açmasını sağlayarak Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'ya hizmet edecektir. Rusya nezdinde bu algıyı geçersiz kılacak önemli paradigma değişimi ise hem Moskova'nın hem de Bakü'nün dış politika konseptlerinde enerjiyi merkezde konumlandırması olacaktır. 22 Nisan 1996'da Lüksemburg'da imzalanan "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması"⁵⁵² ile tam zamanlı gelişme sürecine giren AB-Azerbaycan ilişkileri, 2000'li yıllarda örgütün Karabağ Meselesinde Azerbaycan'ın tutumunu destekleyen açıklamaları ile devam etmiştir. Ağustos 2002'de Dağlık Karabağ'da düzenlenen sözde "cumhurbaşkanlığı seçimleri"nde AB tarafından seçimi, sonuçlarını ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımadığını beyan edilen bildiride Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklendiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca bildiri metninde AB'nin söz konusu deklarasyonuna Türkiye'nin katıldığı da özellikle vurgulanmıştır.⁵⁵³

⁵⁵¹ Berdal Aral, "The World is Bigger than Five": A Salutary Manifesto of Turkey's New International Outlook", *Insight Turkey* 21/4 (2019), 79-81.

⁵⁵² Official Journal of the European Communities, "Partnership and Cooperation Agreement Between The European Communities And Their Member States, of the One Part, and the Republic of Azerbaijan, of the Other Part", L 246 (1999).

⁵⁵³ EU Presse, "Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on forthcoming "Presidential elections" in Nagornp Karabakh", 11463/02 (2002).

AB-Azerbaycan ilişkilerinde 2003 sonrası süreç İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde enerjinin dış politika aracı olarak maharetle kullanılmasının belirgin örneklerine şahitlik etmiştir. 7 Kasım 2006'da Brüksel'de imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği Arasında Stratejik Enerji Ortaklığına İlişkin Mutabakat Zaptı"⁵⁵⁴ bu kapsamda değerlendirilecek gelişmelerin başlangıcı niteliğindedir. Bu bağlamda dikkate değer başka bir gelişme de Birlik tarafından 2009 yılında başlatılan Doğru Ortaklığı Programı (DOP) olmuştur.

Doğu Ortaklığı Programı

Üçü Kafkasya'daki ülkeler olmak üzere altı eski Sovyet ülkesini kapsayan DOP, Birlik ile Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek ve derinleştirmek amacıyla 2009 yılında AB tarafından başlatılmıştır.⁵⁵⁵ Program kapsamında 2009'dan itibaren üye ülkelerin katılımıyla düzenlenen zirveler söz konusu amacı gerçekleştirmek adına önemli gelişme kaydetmiştir. DOP, bazı yönleriyle Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'nın Batıyı bölgeye entegre etme misyonunun tamamlanması anlamına gelmekte idi. Diğer yandan Türkiye-Azerbaycan dayanışmasının söz konusu program nezdinde de gerçekleştiği görülmektedir. Bu dayanışmanın en güzel örneklerinden biri 24-25 Nisan 2014 tarihlerinde gerçekleşen DOP Prag Zirvesi'nde yaşanmıştır.

"2009 Prag zirvesinin beşinci yıldönümüne ithafen" aynı şehirde düzenlenen DOP Zirvesi'nde Ermenistan Cumhurbaşkanı her zaman Batılı ülkeler ile bir araya geldiğinde yaptığı şeyi yapmış, sözde soykırım "hikâyeleri" ile Türkiye'yi eleştirmiştir. Sarkisyan'ın suçlamaları Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in "Biliyorsunuz ki, Türkiye burada temsil olunmuyor, bundan yararlanıyorsunuz. Ama ben buradayım, size cevap veriyorum" retoriği ile başlayan şu tarihi cevabı ile karşılık bulmuştur:

"Bugün maalesef, Ermenistan Cumhurbaşkanı fırsatçılık yaparak Türkiye'ye yeniden saldırmaktadır. Türkiye heyetinin bulunmadığı bir ortamda bunu yapmak çok kolaydır. Fakat ben buradayım ve Türkiye-Ermenistan sınırının neden kapalı olduğunu açıklayabilirim. Türkiye-Ermenistan sınırı Azerbaycan'ın Kelbecer şehrinin Nisan 1993'te işgalinden sonra kapatılmıştır. Bundan önce ise Dağlık

⁵⁵⁴ European Commission (EC), "President Barroso and the President of Azerbaijan sign a Memorandum of Understanding on energy partnership" IP/06/1516 (2007).

⁵⁵⁵ European Commission (EC). "Eastern Partnership", *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)* (18 Mayıs 2024).

Karabağ'ın yüzde 30 nüfusunu oluşturan tüm Azerbaycanlılar Dağlık Karabağ'dan kovulmuştur. Şu anda Azerbaycan'ın topraklarının yüzde 20'si Ermeni işgali altındadır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerine gelince, Başbakan Erdoğan birkaç yıl önce tarihçilerin iki halk arasındaki ilişkilerin tarihi sürecini aydınlatmaları için arşivlerin açılmasını Ermenistan tarafına önermiş, fakat Ermenistan gereken karşılığı vermemiştir. Başbakan Erdoğan Ermeni asıllı insanlara taziyede bulunmuş fakat ne yazık ki, bu taziyeye de Ermenistan tarafında karşılık bulmamıştır. Her ne kadar Avrupa Birliği ve ABD Türkiye Başbakanı'nın açıklamalarını yüksek değerlendirse de anlaşılan bu açıklama Ermenistan hükümeti için yeterli olmamıştır. Böylece bölgede barışı kimin istemediği açıkça görülmüştür. Biz barış istiyoruz, biz topraklarımızın geri verilmesini istiyoruz. Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmelidir. Bunu yapmak çok kolaydır. Ermenistan bu konuda siyasi irade göstermelidir.”⁵⁵⁶

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, söz konusu tutumu ile Sarkisyan'ın DOP zirvesini propaganda mecrasına çevirme girişimini engellemekle kalmamış, aynı zamanda yukarıdaki gerçekleri devlet başkanları düzeyinde dile getirebilme fırsatını da yerinde değerlendirmiştir. Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen dönemde Kafkasya'daki mücadelesinin bir sonucu da AB'nin Karabağ Meselesine yönelik göreceli değişen tutumu olmuştur. AB'nin lokomotiflerinden olan Fransa'nın Ermeni lobisinin büyük etkisi altındaki Kafkasya politikasına rağmen Avrupa Parlamentosu (AP) Kafkasya raportörleri tarafından İkinci Karabağ Savaşı'nın hemen öncesinde yayınlanan ortak bildiri bu değişimin sonuçlarındandır.

Avrupa Parlamentosu Raportörleri Ortak Bildirisi

Türkiye'nin Rusya ile 15 Temmuz sonrası başlayan kısmi işbirliği Ermenistan'da Batı yanlısı Paşinyan'ın iktidarı ile gelişimini sürdürmüştür. “Rekabetçi işbirliği” olarak yukarıda da tarif edilen bu dönem Paşinyan'ın Batı'da yeni yörünge arayışlarına teşebbüs ettiği 2010'lu yılların sonlarına kadar devam etmiştir. Bazı AB ülkeleri tarafından destek alan Paşinyan gerginliği artırıcı politikalara başvurmuştur. Seçimin hemen sonrasında Karabağ'a giden Paşinyan'ın bu adımını 2019 yılında Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında otoyol inşaatı girişimi takip etmiştir. 10 Haziran 2020 tarihinde Kafkasya'da AP Raportör Heyeti Başkanı ve Ermenistan ve Azerbaycan'dan sorumlu raportörler

⁵⁵⁶ *Hürriyet*, “Aliyev: Burada Türkiye yok ama ben varım” (26 Nisan 2014).

tarafından yayınlanan ortak bildiride Ermenistan'ın Kapan ilçesini Dağlık Karabağ'ın Hadrut (Ağoğlan) kentine bağlamayı planladığı otoyolun inşası kararı Azerbaycan'ın yetkili makamlarının izni olmadan, uluslararası hukuka aykırı olarak alındığı⁵⁵⁷ beyan edilmiştir.

Parlamento'nun bildiride en dikkat çekici yorumu ise söz konusu olası otoyolun Dağlık Karabağ ve çevresindeki ilçelerin yasadışı işgalini sembolik olarak sağlamlaştırabileceği⁵⁵⁸ konusundaki uyarısı olmuştur. Ortak bildirinin ertesi günü bir uyarı da Azerbaycan Dışişleri Bakanlığında gelmiştir. Bakanlık tarafından yapılan açıklamada "Avrupa Parlamentosu üyelerinin Ermenistan'ın yasa dışı faaliyetlerine ilişkin yakın zamanda yaptığı ortak açıklama, işgalci ülkeye yönelik somut bir çağrı olarak değerlendirilmelidir"⁵⁵⁹ ifadeleri kullanılmıştır. Öte yandan Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edildiğini ifade eden bildiri metni kendi lobilerine ve Batı'ya güvenen Ermeni milletvekillerini hayal kırıklığına uğratmış, işlerine geldiğinde saygın kurum olarak kabul ettikleri AP'yi "Azerbaycan'ın propagandacısı"⁵⁶⁰ olarak niteleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Söz konusu Ermeni vekillerin açıklamalarında AGİT'in Karabağ'daki durumu işgal olarak nitelendirmediğini ifade etmesi aslında Azerbaycan'ın sorunun adını bile koyamayan bir örgütten çözüm beklemek zorunda bırakıldığının itirafıdır. Aslında bu itiraf dolaylı olarak Rusya'nın Minsk Grubu'nu Türkiye ile rekabetinde bir platform olarak kullandığı anlamına da gelmektedir.

3.2.1.4. AGİT

Karabağ Meselesi denince akla ilk gelen örgüt olan AGİT'in sorunun çözümü konusunda aynı düzeyde üne sahip olduğu söylenemez. Bu, örgüt bünyesinde kurulan Minsk Grubunun eş başkanları ABD, Rusya ve Fransa'nın ülkelerinde barındırdığı Ermeni

⁵⁵⁷ European Parliament (EP), "Joint Statement by the Chair of the Delegation, MEP Marina Kaljurand, The European Parliament's Standing Rapporteur on Armenia, MEP Traian Băsescu And The European Parliament's Standing Rapporteur On Azerbaijan, MEP Željana Zovko" (10 June 2020).

⁵⁵⁸ European Parliament (EP), "Joint Statement by the Chair of the Delegation, MEP Marina Kaljurand, The European Parliament's Standing Rapporteur on Armenia, MEP Traian Băsescu And The European Parliament's Standing Rapporteur On Azerbaijan, MEP Željana Zovko"

⁵⁵⁹ Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, "No:131/20 Commentary by the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the construction by Armenia of the third highway connecting the occupied territories of Azerbaijan with Armenia" (11 June 2020).

⁵⁶⁰ *Hetq Investigative Journalists*, "Members of the RA-EU Parliamentary Partnership Committee Criticize 3 Members of the European Parliament for Describing Nagorno-Karabakh as "Occupied" Territory" (12 June 2020).

lobisinin de etkisiyle sahip oldukları ortak çıkarlar ile ilgilidir. Böylece Karabağ Meselesinde aynı safta yer alan söz konusu güçler sorun ile ilgili muhtemelen en fazla toplantı yapmasına rağmen hiçbir mesafe kat edememişlerdir. Bu bağlamda AGİT'in İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen süre zarfında gerçekleştirdiği bazı zirveler kayda değerdir. Bu bağlamda Rusya'nın Karabağ Meselesine yönelik arabuluculuk konusunda Batılı ülkeler ile rekabetini temsil eden Budapeşte Zirvesi öne çıkmaktadır.

Budapeşte Zirvesi

5 Aralık 1994'te Macaristan'ın başkentinde gerçekleşen zirvede AGİK'in kurumsal hayatına AGİT olarak devam edilmesine yönelik karar alınması ilk bakışta Karabağ Meselesinin çözümünün kalıcı bir teşkilat mekanizması aracılığıyla sağlanacağına yönelik umutlar doğurmuştur. Zirvede uygun bir BM Güvenlik Konseyi kararıyla AGİK'e, Dağlık Karabağ'a çok uluslu bir barışı koruma gücü gönderme yetkisi veren Budapeşte Memorandumu imzalanmıştır.⁵⁶¹ Budapeşte Zirvesi Rusya'nın Türkiye ile olduğu kadar Batılı ülkeler ile de rekabet ettiği bir mecra olmuştur. Rusya Karabağ Meselesi konusundaki tekeli sürdürmek amacıyla bölgeye Rus Barış Gücü'nün konuşlandırılmasını istemiş, bu talep Türkiye ve Azerbaycan makamları tarafından kabul edilmemiştir. Ankara açısından olası bir barış gücünün çokuluslu yapıya sahip olması gerekmekte idi. Böylece Budapeşte Zirvesinde Türkiye'nin tezi destek görmüş ve çok uluslu barış gücü iradesi taraflarca imzalanan Memorandum ile sabitlenmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada mezkûr karar memnuniyetle karşılanmıştır. Ankara, "Kafkasya'da barış ve güvenliğin yeniden tesisi için yararlı bir adım" olarak gördüğü AGİK Barış Gücü'ne personel ve lojistik destek dâhil olanakları ölçüsünde katkı sağlamaya hazır olduğunu⁵⁶² belirtmiştir. Öte yandan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in zirvedeki konuşmasında "Asrın Anlaşması"na atıfta bulunması⁵⁶³ Azerbaycan'ın enerji kartını örgüt nezdindeki politikasında da öne süreceğinin işaretini vermiştir.

⁵⁶¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Budapest Summit marks change from CSCE to OSCE" (5 December 1994).

⁵⁶² T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Açıklama 6 Aralık 1994", *T.C. Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi* (1994), 307.

⁵⁶³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı (6 dekabr 1994-cü il)". *Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində* (1994), 56.

Budapeşte zirvesinin Türkiye-Rusya rekabeti açısından Ankara'nın aleyhine bir sonucu ise belki de süreç açısından en önemli olacak olan Minsk Grubu için bir "eş-başkanlık" makamının tesis edilmesi ve bu görevin Rusya, ABD ve Fransa'ya verilmesi olmuştur. Başbakan Tansu Çiller'in beraberinde Budapeşte Zirvesine katılım sağlayan Türk delegasyonu "eş-başkanlık" makamının oluşturulması iradesinin birkaç saat içerisinde ve heyetlere bilgi verilmeden alınan bir karar olduğunu aktarmaktadır.⁵⁶⁴ Aslında bu kararın alınması sürecinde doğrudan Türkiye ile rekabet eden Rusya, "eş-başkanlık" makamının Ankara'ya verilmemesi karşılığında ABD ve Fransa ile birlikte hareket etmeyi kabul etmiş gibi görünüyor. Karabağ Meselesi konusunda tekeli daha fazla sürdüremeyeceğini fark eden Kremlin'in bu konudaki "egemenlik paylaşımını" BM Güvenlik Konseyi'ndeki mevkidaşları Vaşington ve Paris ile yürütmeye karar vererek "rekabetçi işbirliği"ne yönelmiştir. Bir 'fait accompli' sonucu alınan mezkûr kararın Rusya tarafından kabul edilmesinin tek gerekçesinin Moskova-Ankara rekabeti olduğu da sağlıklı bir değerlendirme olmaz. Ancak Rusya'nın Kafkasya Meselesindeki tekeli kısmen devretmeyi kabul etmesi, kararın alındığı günlerde başlayan Birinci Rus-Çeçen Savaşı ve ABD'nin izlediği "Önce Rusya" (First Russia) politikası gibi çok bilinen bir "çok bilinmeyenli denklem" ile açıklanabilir.

Lizbon Zirvesi

2-3 Aralık 1996'da Portekiz'in başkentinde AGİT üyesi devletler beşinci kez bir araya gelmiştir. Lizbon zirvesi doğrudan Karabağ Meselesini ele almış ve zirve sonucunda Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının lehine 53 ülke tarafından desteklenen bir bildiri yayınlanmıştır. Bildirinin temel ilkeleri Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü, Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın sınırları içinde en geniş özerklik statüsünün verilmesi ve Dağlık Karabağ'ın nüfusunun tamamının güvenliğinin temin edilmesi⁵⁶⁵ şeklinde sıralanmıştır. Ancak Ermenistan'ın çözümsüzlük odaklı yaklaşımı Lizbon Zirvesi'ne de yansımıştır. Mezkûr tutum, Ermeni delegasyonunun Lizbon Deklarasyonu'na şerh olarak koydurduğu EK-2'de, alınan kararları tanımayacağını ima eden ifadelerden de anlaşılmaktadır. Deklarasyondaki açıklamaların 1994 Budapeşte Zirvesi'nin ruhunu yansıtmadığı ifade edilen şerhte, Ermenistan müzakerelere devam edilmesinde ısrarcı

⁵⁶⁴ Ali Hikmet Alp, "Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi", *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013), 280.

⁵⁶⁵ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Lisbon Document", DOC. S/1/96 (1996), 15.

olmuştur.⁵⁶⁶ Temel amacı statükoyu sürdürmek olan bu girişim ne yazık ki onu destekleyen “Minsk Üçlüsü”nde de karşılık bulmuştur.

Lizbon zirvesini müteakip yılda Lizbon Deklarasyonu ilkeleri temelinde sorunun çözümüne yönelik teşebbüste bulunulmuş, ancak dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan’ın sözde “çözüm” odaklı yaklaşımının bahane edilerek istifaya zorlanması⁵⁶⁷ ile söz konusu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Rusya her ne kadar Karabağ Meselesinde Minsk Grubu eş başkanı olarak yerini garantiye almış olsa da Ankara da mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. Bu kapsamdaki önemli hamlelerden biri de Türkiye’nin Lizbon Zirvesini müteakip zirve toplantısının İstanbul’da yapılması yönündeki daveti olmuştur. Zirve’de Türkiye’nin talebine olumlu yaklaşmış, bu durum Lizbon Deklarasyonu’nda da yerini almıştır.⁵⁶⁸ Böylece AGİT’in Ankara’nın davetine icabeti üzerine sıradaki zirve 1999 yılında İstanbul’da gerçekleşmiştir.

İstanbul Zirvesi

18-19 Kasım 1999 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in ev sahipliğinde düzenlenen AGİT Zirvesi Türkiye’nin Karabağ Meselesindeki rolünü tüm engellemelere rağmen onaylamıştır. Zirve sonunda imzalanan İstanbul Zirve Deklarasyonu’nda üye ülkeler AGİT bölgesindeki çatışmaların önlenmesi ve mevcut çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesine yönelik çabaların yoğunlaştırılması konusunda mutabakata varmışlardır.⁵⁶⁹ İstanbul zirvesi, Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından sistem düzeyindeki gelişmeler kapsamında yaşanan önemli gelişmelerdendir. İki ülke rekabeti bakımından AGİT nezdinde gelişen bu süreç Ankara lehine iki temel kazanıma vesile olmuştur. Bunlardan ilki Karabağ Meselesinde Kremlin’in hayal ettiği “Türkiye’siz çözüm” yolundaki bariyerler aşılmıştır. İkinci olarak ise Haydar Aliyev döneminde hızla gelişen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Zirve esnasında imzalanan stratejik ve ekonomik önemi haiz anlaşmalar ile tescillenmiştir.

Rus delegasyonunun da yer aldığı İstanbul Zirvesi esnasında Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projelerine ilişkin anlaşmaların imzalanması

⁵⁶⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), “ANNEX 2-Statement of the Delegation of Armenia”, DOC. S/1/96 (1996), 16.

⁵⁶⁷ Emil Süleymanov , “The Conflict over Nagorno-Karabakh”, IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2004* (Baden: Baden, 2005), 217.

⁵⁶⁸ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), “Lisbon Document”, 9.

⁵⁶⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), “Istanbul Summit” (18 November 1999).

muhtemelen toplantının en dikkat çekici anlarından biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel, söz konusu anlaşmalardaki etkin faaliyetleri dolayısıyla dönemin Başbakan'ı Bülent Ecevit'e teşekkür ve tebrik mektubu göndermiştir. Mektubunda İstanbul Zirvesi'ni "son derece önemli bir siyasî tanıtma faaliyetinden etkin biçimde yararlanma" olarak tarif eden Cumhurbaşkanı Demirel, Ecevit hükümetinin çabalarını şöyle özetlemiştir:

"...Ülkemizin uzun vadeli stratejik çıkarları ve Avrasya'nın geleceği açısından hayati önem taşıyan Hazar Havzası petrol ve doğalgaz kaynaklarını Türkiye üzerinden dünyaya ulaştıracak Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projelerine ilişkin anlaşmaların müzakeresi ve AGİT Zirvesi sırasında imzalanması hususunda da başarılı sonuç alınmıştır... Bu vesileyle, şahsınızda söz konusu anlaşmaların müzakerelerini yürüten Dışişleri ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıklarına başarılı çalışmaları için teşekkürlerimi iletir, elde edilen bu tarihi başarıdan ötürü de Hükümetinizi tebrik ederim."⁵⁷⁰

İstanbul Bildirisi'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne doğrudan katkıda bulunduğu söylenemez. Hatta bildiride yer alan "1999 yılı içinde Erivan'da AGİT Ofisi açılmasını, Azerbaycan'da ise ofis açılacağı yönündeki kararı memnuniyetle karşılıyoruz"⁵⁷¹ ifadeleri aslında AGİT'in önceliğinin hangi ülke olduğu konusundaki acı gerçeği yansıtmaktadır. Süreci sanki Ermenistan'ın toprakları işgal edilmiş gibi yöneten "Minsk Üçlüsü"nü çabalarıyla atılmış bu adımlar Ankara ve Bakü tarafından iyi okunmuş olacak ki, yukarıda bahsedilen anlaşmaların imzalanması dahil olmak üzere 1999 yılı iki ülke işbirliği açısından hayati öneme sahip gelişmelere şahit olmuştur.

1999 yılında iki ülke hükümet temsilcilerinin yürüttüğü mekik diplomasisinin yanı sıra, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, çeşitli vesilelerle 4 kez Türkiye'de bulunmuştur. Mezkûr yılda Haydar Aliyev Türkiye'de Uluslararası Atatürk Barış Ödülü ile onurlandırılırken, Demirel'e de Bakü'de Azerbaycan'ın en yüksek devlet madalyası olan "İstiklal Nişanı" takdim edilmiştir.⁵⁷² Bu bağlamda AGİT'in İstanbul Zirvesi Türkiye'nin çabalarıyla sorunun çözümünü sağlamasa bile Karabağ Meselesinin adının koyulduğu önemli bir mecra olarak kayıtlara geçmiştir. Nitekim İstanbul Zirvesi Deklarasyonu'ndaki ilkeler müteakip yıllarda geliştirilecek Madrid Prensipleri'ne de ışık tutmuştur.

⁵⁷⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "AGİT İstanbul Zirvesi'nin başarıyla gerçekleştirilmesi ve Zirve sırasında Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projelerine ilişkin anlaşmaların imzalanması dolayısıyla, Başbakan Ecevit'e gönderilen mektup hk." (23 Kasım 1999).

⁵⁷¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Istanbul Document" (19 November 1999), 50.

⁵⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Azerbaycan-Ziyaretler", *T.C. Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi* (1999), 36.

Madrid Prensipleri

AGİT'in Karabağ Meselesindeki sık hatırlanan girişimlerinden biri de 2007 yılının Kasım ayında İspanya'nın başkentinde karara varılan "temel ilkeler"dir. Literatüre "Madrid Prensipleri" olarak giren bu teşebbüs Karabağ Meselesinin çözümüne yönelik düşünülmüş altı temel madde etrafında şekillenmiştir. Diğer öngörülen önlemlerin yanı sıra Madrid Prensiplerinin ilki Dağlık Karabağ'ı çevreleyen yedi ilden beşinin Azerbaycan egemenliğine iadesi şeklinde kararlaştırılmıştır. İkinci olarak Dağlık Karabağ'a, nihai çözüme kadar halkının güvenliğini ve 'self determinasyon' hakkını garanti eden geçici bir statü verilmesi planlanmıştır. Madrid Prensiplerinin Laçın Koridoruna atıfta bulunan üçüncü maddesi Ermenistan Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ arasında bir koridorun tesis edilmesi ilkesi olmuştur. Dördüncü ilke Dağlık Karabağ'ın statüsünün, çatışmanın taraflarının yasal olarak bağlayıcı bir irade beyanı yoluyla gelecekte çözülmesini öngörürken, beşincisi ise yerinden edilmiş tüm kişilerin ve mültecilerin evlerine dönme hakkına vurgu yapmakta idi. Altı temel ilkenin sonuncusu ise barışı koruma operasyonlarının da varsayımlar arasında olduğu uluslararası güvenlik garantilerinden söz etmekte idi.⁵⁷³

Minsk Üçlüsünün Devlet Başkanları 8-10 Temmuz 2009 tarihlerinde İtalyan'ın L'aquila şehrinde düzenlenen 35. G8 Zirvesi kapsamında bir araya gelmişlerdir. Zirve esnasında 10 Temmuz 2009'da Minsk Grubu Eş Başkanları ABD Başkanı Barack Obama, Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ve Fransa Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy tarafından yapılan Dağlık Karabağ İhtilafına ilişkin ortak açıklamada Madrid Prensiplerine bağlılık yinelenmiştir.⁵⁷⁴ Her ne kadar Madrid Prensipleri tarafsızmış gibi izlenim veren bir yol haritasına sahip olsa da yukarıdaki altı ilkenin kısmen ilki hariç diğer beşinin de Ermenistan'ın yararına olduğunu unutmamak gerekir. Laurence Broers'in "çok kutuplu bir dünyada tek kutuplu bir eser" olarak nitelendirdiği Minsk Grubu'nun Ermenistan'ın yanında yer alması Erivan'ın Madrid İlkeleri'nin kabulü konusunda seçici davranmasını desteklemiştir. Broers, Ermenistan'ın Madrid İlkeleri'ne uyma konusunda söz konusu isteksiz davranışının Azerbaycan'da yarattığı hayal kırıklığını gideren unsurun Türkiye'nin yükselen bölgesel güç olarak öne çıkması ve Bakü'ye maddi ve manevi

⁵⁷³ Roland Benedikter, "Nagorno-Karabakh: The Endless Conflict in the Black Garden", *E-International Relations* (14 July 2021).

⁵⁷⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries" (10 July 2009).

olarak aktif desteği olduğunu⁵⁷⁵ ifade etmektedir. Açıkçası Ankara da başlangıçta Madrid Prensipleri'nden oldukça umutlu idi. 2009 yılına gelindiğinde Rusya'nın da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini bozacağı hayaliyle yoğun bir şekilde desteklediği Ankara-Erivan normalleşme sürecinin sekteye uğraması Ermenistan'ın Madrid İlkeleri konusunda da çözüme yanaşmayacağına işaretini olmuştur. Girişimin Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemi Rusya'nın Ermenistan'ın çıkarlarına bu denli hizmet eden bir planın dahi Erivan tarafından geri çevrilmesi karşısında yaşadığı çıkmaz olmuştur. Moskova'nın Ermenistan'a bir türlü yaranamadığını göstermesi açısından turnusol kâğıdı niteliğindeki bu anlaşma müteakip yıllarda da olumlu hatırlanmayacaktır. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı'nda yaşadığı ezici yenilgi sonrasında eski yönetimi suçlayan Paşinyan, Madrid İlkelerini imzalayanları "ayağımıza sıktılar"⁵⁷⁶ diyerek eleştirmiştir. Aslında üstü kapalı Rusya'yı da sorumlu tutan Paşinyan "Dağlık Karabağ'ın Madrid ilkelerine göre Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanındığını, ancak Ermeni yetkililerin bunu halka söylemediğini"⁵⁷⁷ ifade etmiştir. Ancak Ermenistan ne Madrid İlkelerine ne de müteakip yıllarda gerçekleşecek AGİT'in Astana Zirvesinde mutabakata varılan çözüm önerilerine yanaşmayacaktır.

Astana Zirvesi

1-2 Aralık 2010 tarihlerinde Astana'da düzenlenen 7. AGİT Devlet Başkanları Zirvesi Kazakistan'ın AGİT Dönem Başkanlığında Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. Nazarbayev'in "Astana Ruhü" diye tarif ettiği zirve sonunda "Astana Anma Bildirgesi: Güvenlik Topluluğuna Doğru" adlı ortak deklarasyon imzalanmıştır.⁵⁷⁸ Zirve kapsamında AGİT'in "Minsk Üçlüsü" Delegasyon Başkanları ile Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı bir araya gelmiş ve Karabağ Meselesi konusunda ortak açıklamada bulunmuşlardır. Söz konusu ortak açıklamada uluslararası hukukun ilke ve normları, Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve Madrid

⁵⁷⁵ Laurence Broers, "Perspectives. The OSCE's Minsk Group: A unipolar artifact in a multipolar world", *Eurasianet* (11 May 2021).

⁵⁷⁶ *JAM News*, "'They shot us in foot': Pashinyan blames former government for failed Karabakh negotiations" (26 May 2022).

⁵⁷⁷ Armine Martirosyan, "Madrid Principles: Interpretation of Pashinyan, Former Armenian Foreign Minister and Expert", *JAM News* (8 May 2023).

⁵⁷⁸ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Astana declaration adopted at OSCE Summit charts way forward" (2 December 2010).

İlkelerine bağlı kalınması yönünde⁵⁷⁹ irade beyanı yinelense de bu açıklama görüntüden öteye gitmemiştir. Nitekim yukarıdaki şartların hiç birine uymadığı halde Ermenistan'ın Minsk Grubu Eş Başkanları tarafından tekrar tekrar böylesine açıklamalara zorlanması Azerbaycan'ı oyalama taktiğinden başka bir işe yaramamıştır.

Astana Zirvesi'nin Türkiye açısından önemi toplantının aynı zamanda bir Türk Konseyi ülkenin ev sahipliğinde gerçekleşmesi olmuştur. Bu durum Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan “Dost ve kardeş Kazakistan'ın, 2010 yılında üstlendiği AGİT Dönem Başkanlığı'nı başarıyla yürütmesinden ve İstanbul'dan 11 yıl sonra AGİT katılımcısı ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanlarını zirve toplantısında biraraya getirmesinden dolayı memnuniyet duyuyoruz”⁵⁸⁰ şeklindeki açıklamada da kendini göstermiştir. Rusya'nın Karabağ Meselesinin çözüm mecrası olarak sürekli Moskova ve çevresini işaret etmesine karşın Ankara'nın meseleyi Rus yörüngesinden mümkün olduğu kadar uzaklaştırmaya çalışması Kafkasya'da süregelen Türkiye-Rusya rekabetinin de izdüşümü niteliğinde olmuştur. Ancak AGİT'in diğer toplantılarında olduğu gibi Astana Zirvesi'nde de meselenin doğrudan çözümünü sağlayacak gelişmelerden söz etmek mümkün değildir. Astana Zirvesi aynı zamanda AGİT'in Karabağ Meselesi hususunda başarısızlığının itiraf edildiği tarihi bir an olarak kayıtlara geçmiştir. Zirve sonunda imzalanan deklarasyona da yansıyan bu durum, belgede şöyle özetlenmektedir:

“Yeni bir güvenlik vizyonunun gerçekleştirilmesine eşlik edecek somut tedbirlerin ana hatlarını çizen bir Eylem Planının bulunmaması, kaçırılan önemli bir fırsatı temsil etmektedir. Toplantımızın asıl başarısızlığının, Moldova Cumhuriyeti, Gürcistan ve Dağlık Karabağ bölgesine ilişkin uzun süredir devam eden çatışmaların çözümünde ilerleme sağlanamamasından kaynaklandığını değerlendiriyoruz.”⁵⁸¹

Yukarıdaki ortak açıklama iradesine karşın Eylem planı konusunda üye ülkeler arasında bir mutabakata varılmaması deklarasyondan da görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise üye devletlerin Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere çatışma bölgelerindeki sorunların çözümlenmesi konusunda yaşadıkları fikir ayrılığı olmuştur.⁵⁸² AGİT'in barış

⁵⁷⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), “Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries and the Presidents of Azerbaijan and Armenia” (30 November 2010).

⁵⁸⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 261, AGİT Zirvesi Hk.” (29 Kasım 2010).

⁵⁸¹ “Interpretative Statement Under Paragraph Iv.1(A)6 Of The Rules Of Procedure Of The Organization For Security And Co-Operation in Europe”, SUM. DOC/1/10/Corr.1, *Second Day of the Astana Summit Meeting*, SUM(10) Journal No. 2, Agenda item 4 (3 December 2010).

⁵⁸² Wolfgang Zellner, “The 2010 OSCE Astana Summit: An Initial Assessment”, IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2010* (Baden: Baden 2011), 23.

yanlısı çabalarına gölge düşüren en önemli gelişme ise şüphesiz ki Minsk Grubu'nun da Rusya tarafından bir rekabet alanı olarak algılanması ve eş başkanların aynı safta yer alması olmuştur. O halde çözümsüzlükten beslenen Minsk Grubu eş başkanlarının Karabağ Meselesini doğrudan Ermenistan'ın lehine çözebilme gücüne sahipken bunu yapmamaları da önemli bir soruyu doğurmaktadır. Bu sorunun cevabını tek cümleyle özetlemek mümkün olsaydı o muhtemelen Emekli Büyükelçi Ali Hikmet Alp'in şu cümlesi olurdu: "Azerbaycan'ın petrolü olmasaydı sorun çoktan aleyhine çözümlenirdi."⁵⁸³ 1994 tarihli Budapeşte Zirvesi'nde dönemin AGİT Daimî Temsilcisi olan Büyükelçi Alp, aynı zamanda Türkiye Delegasyonu Başkanı olarak Minsk Grubu eş başkanlığı makamının tesis edilmesi kararının nasıl bir oldu bitti ile alındığının canlı şahidi olmuştur. Bu bağlamda AGİT'in de içine düştüğü durum, Moskova'nın Minsk Grubu'nu Türkiye ile rekabetinde aracı uluslararası aktör olarak kullandığı şeklinde hülasa edilebilir.

3.2.1.5. NATO

İki Karabağ Savaşı arasındaki yıllarda Türkiye'nin Rusya ile rekabetinde göreceli olarak en başarılı politika izlediği mecralardan biri NATO nezdinde izlediği Kafkasya politikası olmuştur. Ankara, yaklaşık çeyrek asırlık bir zaman diliminde eski bir Sovyet ülkesi olan Azerbaycan'ı Moskova'nın yörüngesinden çıkarıp NATO'nun değerlerine sahip bir ülke haline getirmeyi başarmıştır. Buradaki asıl saklı olan kazanım ise Rusya'nın tepkisini üzerine çekmeden bunu yapabilme yetisidir. Nitekim tarihsel hafıza Batılı aktörlerin Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerde buldukları benzeri girişimlerin yol açtığı tahribata tanıklık etmiştir. Ancak yine Gürcistan ve Ukrayna örneklerinden de hareketle örgütün Karabağ Meselesinde doğrudan tutum sergilemek yerine sürekli AGİT'in çabalarına destek vurgusu yaparak⁵⁸⁴ sorunun etrafından dolandığı gözlemlenmektedir. Buna rağmen iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde örgütün Azerbaycan ile ilişkileri dikey bir seyir izlemiştir.

1990'lı yılların sonuna doğru Azerbaycan'ın Türkiye'nin yoğun desteği ile Sovyet kalıntısı askeri eğitim sistemini terk ederek NATO müfredatına geçmesi Rusya'nın

⁵⁸³ Alp, "Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi", 281.

⁵⁸⁴ Azərbaýcan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO)", *Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində*, 180-181.

Ermenistan'ın Türkiye ile sınır olan Gümrü kentine askeri üs inşası hamlesi ile karşılığını bulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere Putin söz konusu askeri varlığın doğrudan NATO'ya karşı olduğunu kabul etmiştir. Bunun mukabilinde iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde NATO-Azerbaycan ilişkileri düzinelerce işbirliği örneğine tanıklık etmiştir. Bunlara Barış ve Güvenlik için Bilim Programı (SPS), 2002-2014 yılları arasında devam eden Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) program ve projelerine Azerbaycan'ın katılımı ile NATO Güven Fonu projesinde Müttefiklerle ortaklık⁵⁸⁵ girişimi gibi müşterek teşebbüsler örnek gösterilebilir. Nitekim sonuncu girişim kapsamında gerçekleşen projelerden biri, eski bir Sovyet mühimmat tesisinde meydana gelen patlamanın ardından 5,68 milyon m²'lik bir alandan 640.000 parça patlamamış mühimmatın güvenli bir şekilde imha edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵⁸⁶

2008 yılına kadar Azerbaycan'ın NATO müfredatına uyum konusunda en önemli bağlantı Türkiye iken, NATO ile Azerbaycan 2008'de doğrudan ortaklaşa kabul edilen bir Savunma Eğitimi Geliştirme Programı (DEEP) üzerinde çalışmaya başlamışlardır.⁵⁸⁷ Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere 1999-2008 yılları arasında Azerbaycan ordusu TSK ile birlikte NATO'nun Barış Gücü Operasyonlarına da katılmıştır. Ancak Azerbaycan'ın NATO'ya üyelik konusunda istekli tavrı muhtemelen Rusya çekincesi göz önünde bulundurularak Brüksel'de aynı düzeyde karşılık bulmamıştır.⁵⁸⁸ Diğer yandan 2004 yılında İstanbul'da düzenlenen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Türkiye-Rusya rekabeti bağlamında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bunların en dikkat çekici olanlarından biri ise Zirve sonunda imzalanan bildiri NATO'nun Azerbaycan ile ilişkilerine özel önem atfettiğini vurgulaması olmuştur. Aynı bildiri Gürcistan'ın da önemine vurgu yapılırken Ermenistan'dan bahsedilmemesi⁵⁸⁹ Ankara'nın Moskova ile rekabetinin ürünü olarak algılanabilir.

Kafkasya'daki Rusya-Türkiye rekabeti, Moskova'yı Türkiye'nin üyesi olduğu bazı örgütler ile de rekabete ittiğini söylemek mümkündür. Aynı denklemden Moskova'nın Ankara ile rekabetinde itici gücün Türkiye'nin Batılı uluslararası toplumun parçası

⁵⁸⁵ North Atlantic Treaty Organization (NATO), "Relations with Azerbaijan" (28 September 2023).

⁵⁸⁶ NATO, "Relations with Azerbaijan".

⁵⁸⁷ NATO, "Relations with Azerbaijan".

⁵⁸⁸ Elkhan Mekhtiev, "Security Policy in Azerbaijan", *NATO-EAPC Research Fellowship 1999-2001 Project*, 45.

⁵⁸⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), "Istanbul Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council", *Press Release (2004)096* (28 June 2004).

olduğu algısının da payı olduğu çıkarımı yapılabilir. Buradan hareketle Türkiye'nin NATO nezdindeki girişimlerinin en önemli kazanımı Azerbaycan ordusunun eğitim, taktik ve disiplin bağlamında mezkûr örgüt standartlarında bir modernizasyona kavuşması olmuştur.

3.2.1.6. İİT

Birinci Karabağ Savaşı esnasında haklının yanında yer alan uluslararası örgütlerden birinin İİT olduğunu söylemek mümkündür. Örgüt söz konusu tutumunu İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen süreçte de istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Aynı zamanda sahip olduğu ortak dini kimlik dolayısıyla Türkiye'nin de aktif bir üyesi olduğu örgüt Karabağ Meselesinin uluslararası toplumda gündem edilmesi bağlamında da önemli katkılarda bulunmuştur. 1996 yılında Endonezya'nın başkentinde düzenlenen 24. İİT Dışişleri Bakanları toplantısında, 1993-1995 yıllarında sırasıyla gerçekleşen Karaçi, Kazablanka ve Konakri toplantılarında kabul edilen "Ermenistan-Azerbaycan İhtilafına İlişkin" kararların adının "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Yönelik Saldırısına İlişkin Karar" şeklinde güncellenmesi önemli bir gelişme olmuştur.⁵⁹⁰ Örgüt müteakip yıllarda da söz konusu tutumunu sürdürmüştür. Nitekim İİT'nin 1997-2003 yılları arasında sırasıyla Tahran, Doha ve Putrajaya şehirlerinde gerçekleşen zirvelerinde Karabağ Meselesi temel gündem maddelerinden biri olmuştur. 9-11 Aralık 1997 tarihlerinde Tahran'da düzenlenen 8. İİT Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde imzalanan Nihai Bildiri'de "Ermenilerin Azerbaycan'a Saldırganlığı" başlığı yinelenmiştir. Zirve sonunda imzalanan Tahran Deklarasyonu'nda ise üye devletler "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik saldırganlığını reddettiklerinin ifade edilmesi, Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki tüm topraklardan tamamen çekilmesi ve Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının erken ve barışçıl çözümü için çağrıda bulunması"⁵⁹¹ konusunda ortak irade beyanında bulunmuşlardır. Örgüt aynı tutumunu Doha ve Putrajaya zirvelerinde de tekrar etmiştir. 13-14 Mart 2008 tarihlerinde Senegal'in başkenti Dakar'da "21. Yüzyılda Müslüman Ümmet Oturumu" temasıyla düzenlenen 11. İslam Zirvesi Konferansı'nda İİT üyeleri uluslararası toplum önünde

⁵⁹⁰ Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Kingdom of Saudi Arabia, "Azerbaijan and the OIC" (23 Mayıs 2024).

⁵⁹¹ Organisation of Islamic Cooperation (OIC), "Eighth Session of The Islamic Summit Conference (Session of Dignity, Dialogue, Participation)" (9-11 December 1997).

Karabağ Meselesindeki tutumunu daha da güçlendirilmiş şekilde sergilemişlerdir. Üye ülkeler zirvede, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı devam eden saldırganlığını kınadığını yineleyerek Ermeni güçlerinin işgal altındaki tüm Azerbaycan topraklarından tamamen, koşulsuz ve derhal çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca mezkûr zirvede Ermenilerin işgal ettikleri Karabağ topraklarındaki İslami anıtlar da dahil olmak üzere Azerbaycan'ın kültürel ve tarihi mirasının devam eden yıkımının durdurulması talep edilmiştir.⁵⁹²

Dakar Zirvesi'nde İİT Üye Devletleri, Azerbaycan'ın BM Genel Kurulu'nun mevcut oturumunda sunduğu "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarındaki Durum" başlıklı karar taslağına, konuyla ilgili daha önce kabul edilen kararlara uygun olarak güçlü ve değişmez destek verme konusunda mutabakata varmışlardır.⁵⁹³ Bu bağlamda 14 Mart 2008 tarihinde İİT Zirvesi ile aynı günde gerçekleşen BM Genel Kurulu'nun 62. Toplantısında "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarındaki Durum" konulu kararın kabul edilmesinde İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkelerin tutumunun belirleyici olduğunu⁵⁹⁴ vurgulamak gerekir.

Rusya'nın Karabağ Meselesini "donmuş çatışmaya" dönüştürmesi, bu mümkün olmasa bile sorunun BDT ve Minsk Grubu gibi kendi yörüngesindeki platformlarda görüşülmesini sağlama çabalarına karşın Türkiye'nin de TDT, AB, NATO ve İİT bünyesinde sorunu ısrarla gündem etmesi söz konusu olmuştur. Ankara'nın çabaları İİT bünyesinde son derece olumlu neticeler vermiş ve Konferans, Dakar Zirvesi'nde Karabağ Meselesinde uluslararası topluma organize bir şekilde mesajını iletmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin örgüt nezdindeki etkin faaliyetlerinin Karabağ Meselesi özelindeki Rusya ile rekabetinde Ankara'nın lehine bir görünüm sergilediği gözlemlenmektedir. Diğer yandan Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini sistem düzeyinde etkileyen önemli etmenlerden biri de soruna nüfuz etme kapasitesine sahip devletlerin politikaları olmuştur. İki Karabağ savaşı arasındaki dönemde bu devletler ABD, Fransa, İran ve İsrail olarak öne çıkmaktadır.

3.2.2. Devletlerin Politikaları

⁵⁹² OIC, "OIC/SUMMIT-11/2008/FC/REV.6" (13-14 March 2008), 13.

⁵⁹³ OIC, "OIC/SUMMIT-11/2008/FC/REV.6", 13.

⁵⁹⁴ Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Kingdom of Saudi Arabia, "Azerbaijan and the OIC".

Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetini Neoklasik realizm çerçevesinde analiz etmek için sistem düzeyindeki değişkenler arasında uluslararası örgütler kadar bölgede çıkarları olan devletlerin de politikalarının değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Söz konusu devletler Birinci Karabağ Savaşı'nda olduğu gibi iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde de dış politikalarında Kafkasya'ya ve özellikle de Karabağ Meselesine özel önem atfetmişlerdir. Bu bağlamda değerlendirilecek aktörlerin başında Birleşik Devletler gelmektedir.

3.2.2.1. ABD

İki Karabağ savaşı arasındaki dönemde ABD'nin tutumunda esaslı bir değişiklik olduğu söylenemez. Aslında ABD'nin Karabağ politikasını etkileyen iki temel değişken olan Amerika'daki Ermeni lobisi ve Azerbaycan'ın petrolü konusunda herhangi bir değişim olmadığı sürece ABD'nin yaklaşımında da herhangi bir yenilik olmamıştır. Uzun ve etkisiz açıklama metinlerinin yarattığı olumsuz algıyı fark etmiş olacak ki Nisan 2007'ye gelindiğinde Vaşington iki cümlelik resmi açılama ile mevcut Karabağ politikasını duyurmuştur: “ABD'nin Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin politikası değişmedi. ABD, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne verdiği desteği bir kez daha teyit ediyor ve Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün taraflar arasında müzakere meselesi olduğunu savunuyor.”⁵⁹⁵ Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve statüsünün taraflar arası müzakeresi gibi bir biri ile çelişen bu açıklamalar Torbakov'un Türkiye-Rusya rekabeti için kullandığı daha önce de bahsedilen “siyasal düalizm” kavramının okyanus ötesi sürümü şeklinde düşünülebilir. Nitekim himaye ettiği Ermenistan'ın sabık Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın Karabağ Meselesi'nde Minsk Üçlüsünün kendi çıkarlarını konsolide ettiği yönündeki itirafından da hareketle Vaşington'un salt Erivan'ın çıkarına hizmet edeceği de düşünülemez. Bu bağlamda ABD'nin temel amacı diğer bölgelerde olduğu gibi Rus nüfuzunun Kafkasya'da pekişmesini engellemek, mümkün ise tamamen arındırmak olmuştur. Rusya'nın da benzer güdü ile hareket ettiği bu durum yan sahnede bir Rusya-ABD rekabetinin yaşanmasına yol açmıştır.

Bişkek Protokolü'nden 2000 yılına kadar Kafkasya'daki ABD-Rusya rekabeti AGİT bünyesinde devam etmiş, ancak Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki konumunu tahkim etmesi ile söz konusu mecrada farklı amaca sahip iki hegemon güç aynı safta yer almıştır. Diğer

⁵⁹⁵ Sean McCormack “U.S. Policy on Nagorno-Karabakh Conflict”, *Press Statement* (20 April 2007).

bölgesel çatışmalarda farklı tavırlarının aksine Vaşington ve Moskova'nın çeyrek asra yakın bir zaman diliminde Karabağ Meselesinde aynı tarafı, yani Ermenistan'ı desteklemesi Dağlık Karabağ sorununu 'sui jeneris' kılmıştır. Ancak Brandenburger ve Nalebuff'un ortaklaşa rekabet (co-opetition) kavramı ile açıklanabilecek bu durum, 21. Yüzyılın başlarında ABD'nin Karabağ Meselesi'nin çözümü için Batılı ülke ve şehirleri konum olarak işaret etmesine evrilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin inisiyatifinde daha önce de bahsedilen ismi ile müsemma Key West Görüşmeleri girişimi⁵⁹⁶ yaşanmışsa da Ermenistan'ın uzlaşmaz tavrı dolayısıyla netice alınamamıştır. Böylece yüzyılın ilk on yılı Rusya'nın Kafkasya'da Türkiye'nin yanı sıra ABD ile de rekabet ettiği dönem olarak geçmiştir.

Yeni yüzyılın ikinci on yılında ise Vaşington'un Suriye politikası ile başlayan ABD-Türkiye ilişkilerinin erozyonu 15 Temmuz hain darbe girişimi ile doruğa ulaşmıştır. Darbe sonrası dönem ise Türkiye-Rusya ilişkileri "rekabetçi işbirliği" kapsamında değerlendirilecek bir değişim sürecine girmiştir. Bu dönemde taraflar çeşitli alan ve coğrafyalarda sınırlı işbirliğine gitmiştir. 2018 yılında Ermenistan'da Batı yanlısı Paşinyan iktidarının başlaması Türkiye-Rusya işbirliğini katalize eden gelişmelere önyak olmuştur. Ancak bu dönemde Ankara-Moskova rekabetinin tamamen yok olduğu da söylenemez. Özetle iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde ABD'nin Kafkasya politikası önemli değişimlere sahne olmazken, Vaşington-Ankara ilişkilerinde uzun süren gel-git Türkiye'nin Kafkasya politikasını da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu bağlamda mezkûr dönemde hesaba katılması gereken diğer bir uluslararası aktör ise Fransa'dır.

3.2.2.2. Fransa

İki Karabağ savaşı arası dönemde Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde etkili olan bölge dışı aktörlerden biri de Fransa'dır. Batı Avrupa'dan, Güney Kafkasya'ya kadar uzanan emperyal hırs aslında sabık bir hegemonun nüfuz mücadelesinden başka bir şekilde yorumlanamaz. Aynı zamanda Avrupa'da en büyük Ermeni topluluğuna sahip olması ve bu Ermeni lobisinin Fransa'nın "grand strateji"sini Ermenistan politikasına alet etmesi Paris'in de Kafkasya denklemine önemli bir sistemik değişken olmasını sağlamıştır. Fransa Birinci Karabağ Savaşı'ndaki Ermenistan yanlısı tutumunun en ivedi

⁵⁹⁶ Phillip T. Reeker, "Key West Peace Talks", *Briefing by Three Co-Chairs on Armenia-Azerbaijan Peace Talks* (4 April 2001).

cevabını Eylül 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" konsorsiyumunda Fransız devlet şirketine yer verilmemesi ile almıştır. AGİT'in Budapeşte Zirvesi'nde kendisine "Minsk Üçlüsü"nde yer edinmeyi başaran Fransa müteakip yıllarda "güvenilmez bir aracı"⁵⁹⁷ olduğunu defalarca göstermiştir. Sürekli Karabağ Meselesinin çözüm yerinin AGİT Minsk Grubu olduğunu vurgulayan ancak çözüm iradesinden yoksun olan Paris, yeni yüzyılın ikinci on yılının ortalarından itibaren Kafkasya'da daha fazla adından söz ettirmeye başlamıştır. Fransa, Nisan 2016'de Ermenistan'ın ateşkesi bozması ile başlayan Dört Günlük Savaş'ta geleneksel çağrısını şöyle yinelemiştir: "Yaklaşık otuz yıldır devam eden bu çatışma ancak, tamamen desteklediğimiz Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Minsk Grubu'nun himayesinde taraflar arasında müzakere yoluyla çözülebilir. Fransa bu nedenle derhal müzakere masasına dönme çağrısında bulunuyor."⁵⁹⁸

Fransa'nın Karabağ Meselesinde adının belki de en fazla anılması ise 2018'de Ermenistan'da başlayan Paşinyan iktidarının "marifetiyle" yaşanmıştır. Paşinyan'ın dış politikada iki en önemli koordinatından biri olan Paris'in tamamen Ermenistan yanlısı yaklaşımı Erivan'ı güç zehirlenmesine iten temel sebeplerden biri olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı'na kadar aynı zamanda Ermenistan'ı silahlandıran⁵⁹⁹ Fransa savaş esnasında ve sonrasında da askeri ve politik desteğini esirgememiştir. Paris'in NATO'da Türkiye ile müttefiklik hukukuna rağmen Kafkasya'da karşıt saflarda yer alması Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde Türkiye'nin lehine olmayan bir tablo ortaya koymuştur. Mezkûr rekabette yine Türkiye'nin tutumunun aleyhinde bir yaklaşıma sahip sistem düzeyindeki değişken de İran İslam Cumhuriyeti'dir.

3.2.2.3. İran

İran Karabağ Meselesinde sahip olduğu dini kültür ile çelişen bir dış politika vizyonuna sahip olmanın yanında Rusya ile sürdürdüğü derin müttefiklik bağları da Tahran'ı Karabağ Meselesi özelindeki Türkiye-Rusya rekabetinde sistem düzeyindeki anahtar bileşenlerden biri kılmaktadır. Ayrıca, Rusya gibi İran'ın da Kafkasya'da Türkiye ile rekabet ettiği bilinmektedir. Her ne kadar ikili İİT bünyesinde aynı vizyonu paylaşırsalar da etnisite faktörü iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde de söz konusu rekabetin

⁵⁹⁷ *TRT World*, "An unreliable middleman: France's role in the Karabakh conflict" (24 Mayıs 2024).

⁵⁹⁸ *France Diplomacy*, "Armenia/Azerbaijan/incidents in Nagorno-Karabakh-Statement by the Ministry of Foreign Affairs and International Development Spokesman" (2 April 2016).

⁵⁹⁹ Laura Kayalı-Gabriel Gavin "France plants flag in Russia's backyard with Armenia arms deals", *Politico* (23 February 2024)

sürdürülmesine yol açmıştır. Brenda Shaffer, mezkûr dönemde İran'ın Karabağ politikasının “sınırına komşu bölgede çatışmaların alevlenmesini ve herhangi bir dış müdahaleye ya da İran'a yeni mülteci akınına yol açabilecek bir seviyeye tırmanmasını önlemek ve yabancı güçlerin, özellikle ABD ve Türk güçlerinin bölgeye konuşlandırılmasını gerektirecek bir çözüm veya ateşkes düzenlemesini engellemek”⁶⁰⁰ üzerine kurulduğunun altını çizmektedir.

Ankara, Tahran'ın Dağlık Karabağ bölgesi ana karasına tek sınırdaş bölge ülkesi olması ve çelişkili Karabağ politikasını göz önünde bulundurarak iki Karabağ savaşı arasındaki dönemde “rakip eksiltme” stratejisi uygulamış ve İran'a yönelik politikasında zaman zaman işbirliğini ön plana çıkarmıştır. Hatta Türkiye söz konusu İran politikası yüzünden Batılı ülkelerce asılsız olarak “eksen kayması” suçlamalarına tabi tutulmuştur. 2010'da yaşanan Ankara-Tahran yakınlaşması Karabağ Meselesine de yansımıştır. Zira 2011-2014 yılları arasında sırasıyla İran'ın Urmiye, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Türkiye'nin Van şehirlerinde gerçekleşen Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantıları⁶⁰¹ Karabağ Meselesine ortak çözüm arayışı için önemli bir mecra olmuştur. Rusya, Ankara'nın söz konusu adımını rekabet kapsamında değerlendirmiş olacak ki 8 Ağustos 2016'da benzer format Rusya-Azerbaycan-İran şeklinde devlet başkanları düzeyinde gerçekleşmiştir.⁶⁰² Üç liderin ortak bildiriye imza attığı zirvede Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, “Dağlık Karabağ sorunundaki mevcut durumun kabul edilemez olduğunu ve sorunun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde çözülmesi” gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰³ Bu zirvede Karabağ Meselesi konusunda İran'ın istekli görüntüsünü sağlayan detay ise yaklaşık 4 ay önce gerçekleşen Dört Günlük Savaş'ta Azerbaycan'ın İran sınırına yakın Lalatape Tepesini Ermenistan'dan geri almasıdır. Rusya'nın bu adımı Türkiye'nin hain darbe girişiminin enkazı ile uğraştığı manidar bir zamanlamaya tekabül etse de üçlü zirvenin ertesi günü Saint Petersburg'da gerçekleşen Putin-Erdoğan zirvesi ve müteakip dönemde Moskova ile seçili alanlardaki işbirliği Ankara'nın gelişmeden habersiz olmadığını göstermektedir. Özet olarak iki Karabağ

⁶⁰⁰ Shaffer, “The Islamic Republic of Iran's Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict”, 115.

⁶⁰¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 81, Türkiye-Azerbaycan-İran Dışişleri Bakanları Üçlü Üçüncü Toplantısı Hk.” (12 Mart 2014).

⁶⁰² Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “Bakıda Azərbaycan, İran və Rusiya Prezidentlərinin Görüşü Olub” (8 Avqust 2016).

⁶⁰³ Ruslan Rehimov, “Bakü'deki üçlü zirvede ekonomik ilişkiler ve güvenlik ele alındı”, *Anadolu Ajansı* (8 Ağustos 2016).

savaşı arası dönemde İran, Karabağ politikasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında hassas denge gözetmeye gitse de Türkiye kendisine ve Karabağ bölgesine komşu olan bu ülkeyi işbirliğine “zorlayarak” Karabağ Meselesinin çözümünde Tahran hükümetinin tutumundan faydalanmak istemiştir.

3.2.2.4. İsrail

İsrail’in Karabağ Meselesi’nin dolaylı olarak tarafı haline gelmesi iki Karabağ savaşı arasındaki döneme tekabül etmektedir. 2005 yılında Azerbaycan’ın İsrail’e ilk silah siparişi ile başlayan mezkûr ilişki yaklaşık on yıl sonra Tel-Aviv’i Azerbaycan’ın en büyük askeri teçhizat tedarikçilerinden biri haline getirmiştir.⁶⁰⁴ Rusya’nın da bir dönem askeri teknolojisinin modernizasyonu için İsrail’in kapısını çaldığını belirtmek gerekir. İkinci Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın birim düzeyindeki başarılarından biri de silah alımında kaynak çeşitliliğine erken dönemde başlaması olacaktır. 2015-2019 yılları arasında İsrail Azerbaycan’ın silah ithalatında %60 paya sahipken, Rusya %31’ni, Türkiye ise %3,2’sini sağlamıştır. Azerbaycan’ın silah alımında ana müttefiki 2010-2015 yılları arasında Rusya, 2015-2019 yıllarında İsrail, 2020 yılında ise Türkiye olmuştur.⁶⁰⁵ Türkiye-Rusya rekabetinin evrimi açısından önemli bir anlama sahip bu veri aynı zamanda Ankara’nın “rekabet için olgunlaşma” stratejisindeki dakik zamanlamasına da işaret etmektedir.

İsrail’in Karabağ Meselesindeki pozisyonu sadece karşılıklı silah ve enerji ticareti ile sınırlı kalmamıştır. Bulundurduğu 30.000 civarındaki Aşkenazi Yahudi topluluğunun da etkisiyle Yahudi lobisini Ermeni lobisine karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalışan Azerbaycan cephesi Karabağ Meselesi ile ilgili konularda da bu lobinin diplomatik gücünden istifade etmeyi amaçlamıştır. Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetine dolaylı olarak taraf olan Tel-Aviv, Karabağ’daki denklemi daha da karmaşık hale getirmektedir. Igor Delanoë’ya göre, İsrail’in Azerbaycan zaferine katkısı, Ermeni ortağını zayıflatarak Tahran’ın Güney Kafkasya’daki konumunu azaltmayı amaçlamaktadır.⁶⁰⁶ Bu bağlamda Tel-Aviv’in bölgede Azerbaycan’ı desteklemekten ziyade kendi çıkarlarına odaklandığı görülmektedir.

⁶⁰⁴ Igor Delanoë, “Israel–Azerbaijan: an alliance in search of renewal”, *L’institut FMES* (28 July 2021).

⁶⁰⁵ Gubad Ibadoglu, “Why Azerbaijan Won”, *IWPR Institute For War&Peace Reporting* (17 November 2020).

⁶⁰⁶ Delanoë, “Israel–Azerbaijan: an alliance in search of renewal”.

4. BÖLÜM: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

İkinci Karabağ Savaşı Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'daki rekabeti açısından çeyrek asırdan fazla süren karşılıklı hamlelerin, uygulamaların ve politikaların çıktısıdır. 44 gün süren savaş aslında Birinci Karabağ Savaşı'nın bitişini simgeleyen Bişkek protokolünün imzalandığı 4 Mayıs 1994 tarihinden İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 tarihine kadar geçen 9644 günlük bir terakkinin “z raporu” niteliğindedir. Bu tez çalışmasında mezkûr süreç Friedberg'ten alıntılanmış haliyle “rekabet için olgunlaşma” dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda bu bölümde Ankara ve Moskova'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rekabeti ele alınmaktadır. Çalışmanın genel hatlarında olduğu gibi bu bölümde de Neoklasik Realizm kuramına sadık kalınarak savaştaki rekabet birim ve sistem düzeyinde incelenmektedir. Bu bölümde Rusya-Türkiye ilişkileri Karabağ Meselesi özelindeki seçici alan ve vakalarda sınırlı işbirliği sergilese de genel düzlemdeki ağırlık rekabetin lehine olmuştur.

4.1. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Birim Düzeyindeki Değişkenler

Türkiye-Rusya rekabetinin doğrudan çatışmaya taraf devletler düzeyinde ele alındığı bu alt bölümde amaç, savaşın patlak vermesinden ateşkesin imzalanmasına kadar geçen sürede harici aktör ve etkenlerin etkisinden arındırılmış bir rekabet tablosunu gözler önüne sermektir. Bu nedenle salt savaşan ülkelerin faaliyetlerini içeren kronolojik bir tarih anlatımından ziyade Türkiye-Rusya rekabeti kapsamında değerlendirilebilecek olaylar neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu kapsamda tarihsel sürecin temel çizgisine sadık kalınmakla birlikte ele alınan vaka ve gelişmelerde seçici davranılmıştır. Mezkûr gerekçelerle Eylül 2020'de başlayan savaşın birkaç ay öncesini de ele almak faydalı olacaktır.

4.1.1. “Vatan Muharebesi”

Azerbaycan tarihine ve literatürüne “vatan muharebesi” olarak geçen İkinci Karabağ Savaşı vuku bulmadan önce de Ermenistan tarafının kışkırtma denemeleri sürmekte idi. Paşinyan'ın Dağlık Karabağ'dan yaptığı mesnetsiz açıklamalar aslında Karabağ'ın işgal altında olduğu dönemdeki son provokasyon girişimleri niteliğinde idi. Ancak Erivan bu kez cephe hattında yaşanan geleneksel ateşkes ihlalinin farklı olarak kasıtlı ve planlı

olarak hareket etmiştir. Bu bağlamda savaşın hemen öncesinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz kentine düzenlediği saldırıların incelenmesi Vatan Muharebesinin arka planını okumak bakımından önemlidir.

4.1.1.1. Tovuz Çatışmaları: Moskova-Ankara Rekabetinde Değişen Araç ve Yöntemler

Karabağ Meselesinin seyri boyunca Ermenistan'ın temel politikası uluslararası toplumu savaşın sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında cereyan ettiğine inandırmak olmuştur. Nitekim Birinci Karabağ Savaşı'nda yaygın diaspora ağına sahip Ermenistan bunu kısmen “başarmış”, söz konusu dönemde meseleye dair alınan 822 Sayılı ilk BM Güvenlik Konseyi kararı metninde Azerbaycan ile savaşan tarafın “yerel Ermeniler”⁶⁰⁷ olarak kayda geçmesini sağlayabilmiştir. Yukarıdaki detayların verilmesindeki amaç 12 Temmuz 2020'de Ermenistan topçu birlikleri tarafından Ermenistan sınırındaki Tovuz kentindeki Azerbaycan mevzilerine başlatılan saldırı⁶⁰⁸ söz konusu geleneksel Ermenistan politikası için istisnai özelliktedir. Ermenistan'ın Tovuz'a yönelik ateşkes ihlalinin de ötesindeki saldırıların Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti ile doğrudan bağlantısı vardır. Bu bağlamda Erivan'ın söz konusu kışkırtma saldırısı için neden Tovuz'u seçtiğine odaklanması, Rusya'nın Türkiye ile rekabetindeki stratejik çeşitliliğe gitmesinin kapsamlı analizi açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye ve Rusya İçin Tovuz'un Stratejik Önemi

Bişkek Protokolü sonrasında tesis edilen ateşkes düzeni Dört Günlük Savaş haricinde ara sıra olmak üzere bozulmuş olsa da bu ihlaller Ermenistan'ın işgali altındaki Dağlık Karabağ'ın çevresindeki sınır hattı boyunca yaşanmıştır. Ancak Tovuz saldırısı ilk defa mezkûr bölge ile herhangi bir kara bağlantısı bulunmayan bir bölgede gerçekleşmiştir. Bunun yanında bölge enerji ve ulaşım hatları açısından Türkiye için hayati öneme sahiptir. Aşağıda, Harita 1'den de görüldüğü üzere Tovuz, BTC ve BTE Boru Hatları ile BTK Demiryolu projelerinin kavşağındaki coğrafyada yer almaktadır. Ayrıca, mezkûr haritada Tovuz'un o dönemde Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ ana karasından ve çevresindeki kentlerden çok uzakta olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda

⁶⁰⁷ UNSC, “Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting”.

⁶⁰⁸ Jeyhun Aliyev, “Tensions rise along Armenian-Azerbaijani border”, *Anadolu Agency* (18 July 2020).

Ermenistan'ın Tovuz saldırısında oldukça planlı olarak Azerbaycan ile birlikte Türkiye'yi de hedef aldığı görülmektedir.

Harita 1: Enerji ve Ulaşım Güzergâhında Tovuz'un Yeri

Kaynak: The Jamestown Foundation.⁶⁰⁹

Dağlık Karabağ ile coğrafi sınırı bulunmayan Tovuz kentine saldırının Erivan açısından ikinci esas amacı ise Rusya'nın doğrudan askeri müdahalesini ve yanında yer almasını sağlamak olmuştur. Nitekim Ermenistan'ın Rusya ile ittifak hukukunu tesis eden KGAÖ'nün kurucu anlaşması 4. Maddesi yardımın ancak "üye devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin tehdit edilmesi"⁶¹⁰ durumunda sağlanacağını öngörmektedir. Bu bağlamda Erivan'ın söz konusu maddeye işlerlik kazandırmak adına Ermenistan ile sınırı bulunan Tovuz kentini seçtiği görülmektedir. Öte yandan saldırılarda TSK'nın yetiştirdiği askeri kurmaylardan biri olan 3. Kolordu Komutanı Yardımcısı Tümgeneral Polat Haşimov'un⁶¹¹ konvoyunun doğrudan hedef alınarak şehit edilmesi de Ermenistan'ın Tovuz'u özellikle seçtiğinin kanıtlarından biridir.

⁶⁰⁹ Bahruz Babayev, "Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes", *The Jamestown Foundation* (30 July 2020).

⁶¹⁰ CSTO, "Collective Security Treaty Dated May 15, 1992".

⁶¹¹ 2016'da yaşanan Dört Günlük Savaş'ta 1. Kolordu Komutanı Yardımcısı olan Haşimov, aynı zamanda Birinci Karabağ Savaşı esnasında imzalanan Türkiye-Azerbaycan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması kapsamında Türkiye'ye gelen ilk öğrenci kabilelerinden birinde yer almıştır. 1994 yılında Tuzla Piyade

Moskova ve Ankara'nın Tepkileri

Rusya Dışişleri Bakanlığı her ne kadar Ermeni saldırılarından habersizmiş gibi açıklamalarda bulunması rasyonel değildir. Zira Ermenistan'ın Tovuz saldırısının, yaklaşık 9 ay önce Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu'nun "Ermenistan topraklarında bulunan 102'nci Rus askeri üssü, Kafkasya bölgesinde istikrarın garantörüdür. Üs, savaşa ve Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile birlikte mevcut güvenlik tehditlerine karşı koymaya hazırdır"⁶¹² dediği Rus askeri varlığından habersiz gerçekleştiği düşünülemez. Ayrıca yine Tovuz saldırısından birkaç ay önce Rus ve Ermeni askeri birliklerinin Rusya, Belarus ve Tacikistan'da ortaklaşa düzenledikleri "KGAÖ Savaş Kardeşliği 2019"⁶¹³ tatbikatları Ermenistan'ın hangi odakların desteği ile hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca mezkûr detaylar yukarıda bahsedilen KGAÖ Anlaşmasının 4. Maddesi ile beraber okunduğunda Ermenistan'ın bu saldırısının neden doğrudan Azerbaycan sınırında ve Türkiye'nin de çıkarlarını hedef aldığını gözler önüne sermektedir.

Rusya-Ermenistan hattının Azerbaycan'ın Ermenistan'a saldırarak cevap vereceği beklentisi gerçekleşmeyince, Moskova geleneksel senaryoya başvurarak arabuluculuğa soyunmaya girişmiştir. 12 Temmuz'da başlayan Ermeni saldırılarının ertesi gün Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "gerilimin tırmanmasından ciddi endişe duyulduğu dile getirilerek, durumun istikrara kavuşturulması için gerekli yardımı sağlamaya hazır olduğu"⁶¹⁴ belirtilmiştir. Burada kuvvetle muhtemelen hesaba katılmayan veya görmezden gelinen unsur ise Ankara'nın tepkisi olmuştur. Ancak Türkiye olayın sıcak saatlerinde tepkisini ve Azerbaycan'a desteğini yüksek sesle dile getirmiştir. 14 Temmuz 2020'de Kabine Toplantısı sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konu ile ilgili yaptığı açıklama oldukça dikkat çekicidir:

"Dost ve kardeş Azerbaycan'a karşı Ermenistan tarafından yapılan saldırıları şiddetle kınadığımızı belirtmek istiyorum... Üstelik bu son saldırı Yukarı Karabağ hattında değil, doğrudan iki devlet arasındaki sınırlarda ve ağır silahlarla yapılmıştır.

Okulunda eğitim gören Haşimov, 2003 yılında binbaşı rütbesiyle yeniden Türkiye'de eğitim alarak Azerbaycan ordusunun önemli kurmayları sırasına terfi etmiştir. Bakımız, Ruslan Rehimov, "Ermenilerin saldırısında şehit olan Azerbaycanlı Tümgeneral vatanserverliğiyle hatırlanıyor", *Anadolu Ajansı* (22 Temmuz 2020).

⁶¹² *PIA Новости*, "Шойгу остался доволен боеспособностью российской базы в Армении" (29 Октября 2019).

⁶¹³ *Российской Газета*, "Страны ОДКБ подвели итог учений "Боевое братство-2019"" (13 Декабря 2019).

⁶¹⁴ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Statement by the Foreign Ministry" (13 July 2020).

Bu durum olayın herhangi bir sınır ihlali ve çatışması değil, doğrudan Azerbaycan'a yönelik bilinçli bir taarruz olduğunu göstermektedir. Hiç şüphesiz bu saldırı, Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir. Amaç, provokatif bir yaklaşımla hem Yukarı Karabağ sorununun çözümü ile ilgili süreci tıkamak, hem de bölgede yeni çatışma alanları ortaya çıkarmaktır. Türkiye, kadim dostluk bağları ve kardeşlik ilişkilerinin bulunduğu Azerbaycan'ın hakkına, hukukuna, topraklarına yönelik her türlü saldırınının karşısında yer almakta asla tereddüt göstermeyecektir.”⁶¹⁵

Devletin zirvesinden yapılan bu açıklama Ankara'nın Karabağ Meselesindeki kararlılığının yanı sıra Türk devlet aklının “Ermenistan'ın çapını aşan hadise” vurgusu ile “zarfa değil mazrufa odaklandığını” da gözler önüne sermektedir. Ankara'nın bu ani refleksi Kremlin'in hesaplarının dışında gelişmiştir. Türkiye'nin Tovuz saldırılarında Azerbaycan'a desteği, dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun, sürecin kaderini belirleyen “Bakü, işgal altındaki topraklar ve Yukarı Karabağ için hangi çözümü tercih ederse etsin, biz Azerbaycan'ın yanında olacağız”⁶¹⁶ açıklamasında özetini bulmuştur. Erdoğan hükümetinin Bakü'ye açık çek niteliğindeki mezkûr irade beyanı Bakü açısından psikolojik bir eşğin aşılması anlamına gelmekte idi. Bu destek 27 Eylül 2020'de başlayacak Ermeni saldırılarında Bakü'nün, Ankara'nın vurgu yaptığı ikinci seçeneğe yönelmesindeki en önemli destek ve motivasyon kaynağı olacaktır.

4.1.1.2. Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı: Türkiye ve Rusya'nın Reaksiyonu

Minsk Grubu da dâhil olmak üzere uluslararası toplumun Ermenistan'ın giderek saldırganlaşan politikasına sessizliği ve desteği Ermenistan'ı daha da cesaretlendirmekte idi. Ermenistan Savunma Bakanı David Tonoyan'ın 29 Mart 2019'da New York'taki Ermeni lobisine askeri üniforma ile yaptığı konuşmada “Savunma Bakanı olarak ben artık “barış karşılığında toprak” formülünün var olmayacağını ve “yeni topraklar karşılığında yeni savaş” formülünü formüle edeceğimizi duyuruyorum”⁶¹⁷ şeklinde açıklama yaptığında ne Batılı destekçileri ne de Minsk Grubu nezdinde herhangi bir eleştiri ya da yorum ile karşılaşmamıştır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'a zımni destek niteliğindeki sessizliği Türkiye ile 2016'dan beri gelişmekte olan “rekabetçi işbirliği” politikasının

⁶¹⁵ *Anadolu Ajansı*, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadise’” (14 Temmuz 2020).

⁶¹⁶ Aliyev, “Tensions rise along Armenian-Azerbaijani border”.

⁶¹⁷ Joshua Kucera, “After peace negotiations, threats of war break out between Armenia and Azerbaijan”, *Eurasianet* (1 April 2019).

rekabet boyutunun yansımalarıdır. Moskova'nın söz konusu tavrı Ermenistan'ı Tovuz çatışmaları konusunda da cesaretlendirmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi Tovuz çatışmaları esnasında Türkiye'nin "istenilen çözümü tercih etmesi durumunda" Azerbaycan'ın yanında yer alacağını yüksek sesle deklare etmesi Bakü'nün rotasını belirleyen gelişme olmuştur.

27 Eylül 2020 tarihinde sabah 06:00 sularında Ermenistan, işgal altındaki Dağlık Karabağ ve etraf kentlerindeki sınır mevzilerinden Azerbaycan topraklarına yüksek kalibreli havan ve topçu silahlarıyla askeri mevzilere ve sivillerin yaşadığı bölgelere neredeyse topyekûn bir şekilde saldırı başlatmıştır. 27 Eylül günü Azerbaycan Cumhurbaşkanı ulusa seslenişte, Ermenistan Savunma Bakanı'nın sözlerine de atıfta bulunarak "Onların askeri ve siyasi liderleri Azerbaycan'ı yeni bir işgalle, yeni topraklar uğruna yeni bir işgal politikasıyla tehdit etmeye çalıştı. Bu, bugün Ermenistan'ın askeri siyasi liderliğinin politikasıdır" ifadelerini kullanmıştır.⁶¹⁸ Aynı gün Aliyev'in önderliğinde toplanan Azerbaycan Güvenlik Konseyi'nde Ermenistan'ın saldırısına yönelik meşru müdafaa kapsamında karşı taarruz kararı alınmıştır.⁶¹⁹

Türkiye'nin İlk Tepkisi: Birinci Karabağ Savaşı'ndan Alınmış Dersler

Türkiye savaşı başlatan Ermenistan saldırılarının ilk saniyelerinden itibaren olaya yoğun tepkisiyle ağırlığını koymuştur. Ankara'nın reaksiyonu aynı zamanda Birinci Karabağ Savaşı'ndan dersler barındırmakta idi. Nitekim Birinci Karabağ Savaşı'nda DSP Genel Başkanı Ecevit'in "Türkiye, kendi güvenliğini de tehlikeye sokan Ermenistan saldırısı karşısında, akıl almaz bir çekingenliğe ve edilgenliğe saplanıp kalmış durumda; Hükümet, durumu sözle idare ediyor"⁶²⁰ ifadesiyle tanımladığı daha önce de bahsedilen duruma karşın 27 Eylül sabahı Ankara, Bakü'ye desteğini en üst makam ve ağızlardan beyan etmiştir. Aynı gün Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırısı şiddetle kınanmış ve Bakü'ye destek şöyle ifade bulmuştur: "...Azerbaycan, halkını ve toprak bütünlüğünü korumak için meşru müdafaa hakkını elbette kullanacaktır. Bu süreçte, tek yürek olarak Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği tamdır. Azerbaycan nasıl isterse, o şekilde yanında olacağız.

⁶¹⁸ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, "İlham Əliyev xalqa müraciət edib" (27 Sentyabr 2020).

⁶¹⁹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, "İlham Əliyev xalqa müraciət edib".

⁶²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 44. Birleşim, 589.

Uluslararası toplumu da haklının yanında durmaya davet ediyoruz...”⁶²¹ Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da benzer destek açıklamasının yapılması ve Türkiye'nin net tavrı Aliyev'in 3 Ekim 2020'de Erdoğan'a gönderdiği teşekkür mektubunda da vurgulanmıştır:

“Konuyla ilgili çok açık ve sert açıklamalarınız, Azerbaycan'ın haklı davasında yalnız olmadığını bir kez daha gösterdi. Türkiye'nin ilgili devlet kurumlarının yöneticileri, milletvekilleri ve sivil toplum temsilcileri de konuya sağlam ve net bir tavır koydu... Kendim ve Azerbaycan halkı adına size ve kardeş Türk halkına bu destekten dolayı teşekkür ediyorum.”⁶²²

Ankara'nın Birinci Karabağ Savaşı'nda sürekli Rusya'nın tepkisini hesaba katan tutumuna karşın Vatan Muharebesi'nde Bakü'ye doğrudan ve tüm araçlarla desteğini açıklaması ilk savaştan alınmış en önemli derstir. Türkiye'nin reaksiyonu Kremlin'de de beklenmedik etki yaratmış olacak ki Devlet Başkanı basın sözcüsü Dimitri Peskov, 28 Eylül'deki bir demecinde “Şu anda tüm tarafları, özellikle de çatışmanın taraflarını azami itidal göstermeleri, askeri yöntemlerden vazgeçmeleri ve halihazırda askeri bir çatışma aşamasında olan durumun istenmeyen bir şekilde daha da kötüleşmesine yol açabilecek her türlü adımdan kaçınmaları çağrısında bulunuyoruz.”⁶²³ ifadelerini kullanarak üstü örtülü şekilde Türkiye'ye mesaj vermiştir. Nitekim “tüm taraflara, özellikle de çatışan taraflara” vurgusunda Türkiye ve Azerbaycan'a ayrı ayrı çağrıda bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk gün yalnızca Aliyev ile görüşmesi Azerbaycan ile sahip olduğu kardeşlik bağları, Bakü'nün haklı davası ve Ermenistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile sürdürdüğü husumet politikası ile açıklanabilir. “Kremlin'in sessizliğine” gelince, Moskova'nın hem Paşinyan'ın maceracı Batı yanlısı politikası, hem de Azerbaycan ve Türkiye ile süregelen çok boyutlu işbirliğinin toplamı şeklindeki tutumu “rekabetçi işbirliği” politikası bağlamında anlam kazanmaktadır.

Erivan'ın Moskova ve Ankara'yı Karşı Karşıya Getirme Çabaları

⁶²¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “SC-94, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Ermenistan'ın Bu Sabah Azerbaycan'a Karşı Başlattığı Saldırı Hakkındaki Soruya Cevabı”.

⁶²² Ruslan Rehimov, “Aliyev: Erdoğan'ın açıklamaları Azerbaycan'ın haklı davasında yalnız olmadığını gösterdi”, *Anadolu Ajansı* (3 Ekim 2020).

⁶²³ TACC, “Песков: всем сторонам в ситуации с Нагорным Карабахом нужна максимальная сдержанность” (28 Сентября 2020).

Azerbaycan'da 28 Eylül 2020 tarihinde seferberlik ilan edilerek meşru müdafaa kapsamında uluslararası hukukça tanınmış kendi sınırları içerisinde kapsamlı bir karşı hücumu başlatmıştır. 27 Eylül'de Putin Paşinyan ile “Dağlık Karabağ çatışma bölgesindeki durumun keskin bir şekilde tırmanmasının tartışıldığı” bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Rusya Devlet Başkanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada görüşmenin Ermenistan'ın girişimi ile yapıldığının özellikle altı çizilmiştir.⁶²⁴ Bu görüşmenin içeriği ile ilgili resmi kaynaklar genel geçer ifadelerin dışında bir bilgi paylaşmasa da Ermenistan'ın görüşme sonrasındaki adımları Rusya-Türkiye rekabeti açısından çeşitli emareler taşımaktadır. Bu bağlamda Erivan 28 Eylül'den itibaren Rusya'nın fiili olarak savaşta yer almasını sağlamak için farklı yollara başvurmuştur. Ermenistan, bu doğrultuda hem 1997'de Rusya ile imzaladığı ittifak anlaşması hem de KGAÖ Anlaşması çerçevesinde Moskova'nın savaşa müdahil olabilmesi için çatışma mecrasını sürekli Dağlık Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan bölgelerine taşımaya çalışmıştır. Ermenistan'ın ikinci temel stratejisi ise Türkiye'nin doğrudan savaşan taraf olduğuna yönelik dezenformasyon nitelikli propaganda üretmek ve yaymak olmuştur. İlk stratejisi bağlamında Ermenistan, 28 Eylül-4 Ekim 2020 tarihlerinde Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ bölgesi ile herhangi bir sınırı bulunmayan Azerbaycan şehirlerindeki sivil noktalara uzun menzilli silahlarla saldırmıştır.⁶²⁵ Ermenistan'ın bu saldırılardaki provokatif amacı Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından mezkûr tarihlerde yayınlanan resmî açıklamada şöyle özetlenmektedir: “Ermenistan'ın provokasyonuna gelmeyeceğini, uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakkını uluslararası tanınmış sınırları içinde kullandığını ve sivil halka zarar gelmemesi için mümkün olan tüm gayreti göstermekte olduğunu beyan eden Azerbaycan'ın bu tutumunu destekliyoruz.”⁶²⁶ Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan mezkûr resmî açıklama Azerbaycan tarafından da sahiplenilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, 5 Ekim 2020 tarihinde TRT Haber'e verdiği demecinde yukarıdaki bakanlık açıklamasının içeriğini birebir destekler nitelikte açıklamalarda bulunmuştur. Ermenistan'ın Daşkesen ve Gence'ye saldırılarına atıfta bulunan Aliyev, Ermenistan'ın Tovuz saldırılarında da aynı amacı güttüğünün altını

⁶²⁴ Администрация Президента России, “Телефонный разговор с Премьер-министром Армении Николом Пашиняном” (27 Сентября 2020).

⁶²⁵ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. II cild (2003-2021)*, 244.

⁶²⁶ Т.С. Дışішleri Bakanlığı, “No: 228, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Gence Kentine Saldırıları Hk.” (4 Ekim 2020).

çizerek Erivan'ın hedefini şöyle açıklamıştır: “Ermenistan’ın bu çatışmayı bölge dışına taşımadaki amacı Rusya’yı buraya çekmektir. Ermenistan neden şimdi Ermenistan topraklarından Azerbaycan’a saldırıyor? Biz saldıralım, onlar da Rusya ve başka ülkelerle beraber yer aldığı KGAÖ Genel Sekreterliğine ‘Azerbaycan bize saldırıyor, bize yardıma gelin’ diye müracaat etmek için...”⁶²⁷

İkinci stratejisine gelince, 27-29 Eylül 2020 tarihleri arasında Putin ile iki kez yaptığı telefon görüşmesinde Paşinyan, mesnetsiz bir şekilde, Türkiye’nin sahada savaşın doğrudan tarafı olduğunu ve Türk F-16’larının Azerbaycan ordusu saflarında Ermenistan’a karşı savaştığını iddia etmiştir.⁶²⁸ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Rusya Federasyonu’nun birinci kanalı “Rusya-1” tarafından aktarılan canlı yayında Türkiye’nin savaşın doğrudan tarafı olmadığını ve Türkiye’nin rolünün Kafkasya’da istikrarı sağlamak olduğunu altını çizerek Ankara’nın desteğini “Türkiye bizim kardeş ülkemiz ve müttefikimizdir, bize sadece manevi destek sağlıyor ve onun dayanışmasına minnettarız”⁶²⁹ ifadeleri ile vurgulamıştır. Aliyev aynı zamanda “objektif gözlem biçimlerinin olduğu uydu çağında bu iddianın bir provokasyon olduğunu doğrulamanın çok kolay olduğunu” belirterek F-16’ların savaşta kullanıldığını öne süren Ermeni iddialarını yalanlamıştır.⁶³⁰

4.1.1.3. Azerbaycan’ın İlerlemesi: “Rekabetçi İşbirliği”nde Rusya’nın Rolü

2020 yılının Ekim ayı boyunca Ermeni işgali altında bulunan kentlerin kurtarılması yönünde hızlı gelişmeler kaydeden Azerbaycan, bir aylık sürede beş kentini geri almayı başarmıştır. 28 Eylül 2020’de meşru müdafaa kapsamında resmen başlayan karşı hücumun sekizinci gününde, 4 Ekim’de Azerbaycan ordusu olağanüstü bir ilerleme kaydederek Cebrayıl kentini Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Aynı gün Ermenistan yine geleneksel KGAÖ’yü olaya dâhil ederek Azerbaycan’ı durdurma planı kapsamında Karabağ sınırından uzak bölgelerinden Gence ve Mingeçevir şehirlerindeki sivil yerleşim yerlerini uzak menzilli roketatarla bombalamıştır.⁶³¹ Gence’ye saldırı yapıldığı gün

⁶²⁷ TRT Haber, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev TRT Haber’e konuştu” (5 Ekim 2020).

⁶²⁸ РБК, “Пашинян второй раз позвонил Путину из-за ситуации в Карабахе” (27 Сентября 2020).

⁶²⁹ ТАСС, “Алиев заявил, что Турция не является стороной конфликта в Нагорном Карабахе” (29 Сентября 2020).

⁶³⁰ ТАСС, “Алиев заявил, что Турция не является стороной конфликта в Нагорном Карабахе”.

⁶³¹ Qasımlı, Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cilddə. II cild (2003-2021), 244.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Ermeni saldırıları şu ifadelerle kınanmıştır:

“Ermenistan’ın, Azerbaycan’ın ikinci büyük kenti Gence’de sivil halkı hedef alan bugünkü saldırıları, Ermenistan’ın hukuk tanımaz tutumunun yeni bir tezahürüdür. Bu saldırıları kınıyoruz. İşgal ettiği Azerbaycan topraklarında yenilgiyle yüzleşen Ermenistan, başta Cenevre Sözleşmeleri olmak üzere insancıl hukukun tüm ilkelerini ihlal ederek, işgal ettiği için çatışmalara sahne olan bölgelerin ötesinde de sivil yerleşim alanlarına saldırmaktadır...”⁶³²

Cebrayıl’ın kurtarılmasından beş gün sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Hadrut kasabasının da Ermenilerden geri alındığını ilan etmiştir.⁶³³ Rus medyasında bu gelişme çeşitli askeri muhabirlerce tekzip edilse de⁶³⁴ müteakip gün yaşanan gelişmeler Aliyev’i doğrulamıştır. Nitekim Azerbaycan’ın meşru sınırları içerisinde sağlanan bu ilerlemenin boyutu savaşın ikinci haftasında Ermeni tarafını ateşkese zorlamıştır. 9 Ekim 2020 tarihinde Moskova’nın arabuluculuğu ile gerçekleşen on saat süren toplantının ardından taraflar 10 Ekim’de yerel saatle 12.00’den (TSİ 11.00) itibaren yürürlüğe girecek bir ateşkes kararı almışlardır. Aliyev’in “bu onların son şansı”⁶³⁵ diye nitelendirdiği ateşkes girişimi Ankara tarafından desteklenmiştir. Zorlayıcı diplomasinin zaferine yönelik önemli örneklerden birini teşkil eden mezkûr ateşkes girişiminin son şans olduğu Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada diplomasi retoriğinin gücü kullanılarak da vurgulanmıştır. Türkiye, söz konusu teşebbüsün kalıcı çözüm olarak algılanmaması gerektiğini savaşın Ermenistan’ı destekleyen tüm taraflarına şu ifadelerle deklare etmiştir:

“Azerbaycan ve Ermenistan arasında bugün yerel saatle saat 12:00’de yürürlüğe girmek üzere cephe hattında ateşkes ilan edilmiştir. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan silahlı çatışmalarda Azerbaycan yaklaşık 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kendi imkânları ve özgüveniyle geri alabileceğini Ermenistan ve tüm dünyaya göstermiştir. Bu süreçte, tüm dünyadan insani saiklerle ateşkes talepleri gelmiştir. Azerbaycan da son kez Ermenistan’a işgal ettiği topraklardan çekilmesi için bir fırsat vermiştir. İnsani gerekçelerle esirlerin ve cenazelerin değişimi amacıyla ilan edildiği

⁶³² T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 228, Ermenistan’ın Azerbaycan’ın Gence Kentine Saldırıları Hk.”.

⁶³³ “Azərbaycan” Qəzeti, “‘Düşməni sonadək qovacağıq!’ Prezident İlham Əliyevin xalqa müraciəti” (10 oktyabr 2020), 1-2.

⁶³⁴ *Лента.ру*, “Российские военкоры оспорили заявление Алиева о взятии территорий в Карабахе”, Erişim 1 Haziran 2024.

⁶³⁵ *BBC Türkçe*, “Dağlık Karabağ: Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes başladı” (10 Ekim 2020).

belirtilen ateşkes önemli bir ilk adım olmakla birlikte kalıcı çözümün yerine geçmeyecektir. Türkiye başından beri ancak Azerbaycan'ın evet diyeceği çözümleri destekleyeceğini vurgulamıştır. Bu anlayışla sahada ve masada Can Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edecektir.”⁶³⁶

Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki net duruşunun kâğıda dökülmüş hali niteliğindeki yukarıdaki açıklaması “sahada ve masada güçlü Türkiye” vizyonunun da yansımasıdır. Ermenistan merkezli düşünce kuruluşu olan Uygulamalı Politika Araştırma Enstitüsü'nün (APRI) analistlerinden Ermeni yanlısı Leonid Nersisyan'ın, “Ankara'nın müdahalesi, Rusya'nın Bakü'yü diplomatik araçlarla etkileme fırsatını kaybetmesine neden oldu”⁶³⁷ yorumu savaşın karşı penceresindeki unsurların gözünden Türkiye-Rusya rekabetinin tasviri niteliğindedir.

Rusya'nın Azerbaycan'ın ilerlemesini engelleme çabası görünümü veren ateşkes girişimi bir saat sürmüş, Ermenistan aynı gün Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti Gence'ye yeniden uzun menzilli füzelerle saldırmıştır. Türkiye, saldırıları kınamış, Ermenistan'ın gayrimeşru işgalini sürdürebilmek için uluslararası insancıl hukuku ihlal etmekte beis görmediğini ve ateşkes dilinden anlamadığını da ortaya koyduğu ifade edilmiştir.⁶³⁸ Böylece Azerbaycan sıradaki ateşkes girişimlerine aldırmandan işgal altındaki topraklarını kurtarmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan ordusu 16-25 Ekim 2020 tarihleri arasında sırasıyla Hocavend, Fuzuli, Zengilan ve Gubadlı kentlerini Ermenilerden geri almıştır.⁶³⁹ Söz konusu dönemde Rusya'nın politik tutumu “rekabetçi işbirliği”nin rekabet ile işbirliği uçları arasında bir saat rakkası gibi gidip gelmiştir. Bu doğrultuda Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki politikasını rekabet ve işbirliği boyutu ile ele almak faydalı olacaktır.

Rusya'nın “Rekabetçi İşbirliği” Politikasının Rekabet Boyutu

2016'dan itibaren işbirliği eğilimli Türkiye-Rusya ilişkileri diğer dış politika alanlarında olduğu gibi Kafkasya'da da kendini göstermiştir. Ancak söz konusu eğilim ikili arasındaki rekabeti tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada mezkûr

⁶³⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 239, Azerbaycan ile Ermenistan Arasında İlan Edilen Ateşkes Hk.” (10 Ekim 2020).

⁶³⁷ Леонид Нерсисян, “Карабахский тупик Перемирие в Карабахе закончилось, едва начавшись. Почему переговоры оказались бесполезны?”, *Лента.ру*.

⁶³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 241, Ermenistan'ın Gence'ye Saldırısı Hk.” (11 Ekim 2020).

⁶³⁹ Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. II cild (2003-2021)*, 295, 297, 301, 310.

ilişki düzeyi Markedonov ve Ulchenko'nun kavramsallaştırmasından hareketle "rekabetçi işbirliği" olarak adlandırılmaktadır. 27 Eylül'de başlayan savaşın ilk günlerinde Putin'in Paşinyan ile dirsek temasında olmasına karşın Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile görüşme konusunda, Peskov'un ifadesiyle "gerektiğinde görüşülür" şeklindeki yaklaşımı⁶⁴⁰ Moskova-Ankara ilişkilerinin Vatan Muharebesi esnasındaki rekabet boyutunun yansımasıdır. Diğer yandan yukarıda da bahsedildiği üzere, amaçlarından biri de Ermenistan'a zaman kazandırarak Azerbaycan'ın hızlı ilerlemesini engellemek olan 10 Ekim tarihli ateşkes de yine Moskova'nın Vatan Muharebesi politikasında rekabet hanesine yazılabilir.

10 saat süren toplantının ardından varılan ateşkesin 10 saatten kısa sürmesi ateşkes teşebbüslerinin Ermenistan'a zaman kazandırdığı iddiasını desteklemektedir. Nitekim Aliyev, ateşkes kararının alındığı gün bu duruma dikkat çekmiştir: "Bu operasyon olmasaydı, saldırgana gerekli darbeler indirilmeseydi, onların dersi verilmeseydi bu şimdi Moskova'ya müzakere için koşar mıydı? Moskova görüşmelerinden sonra sahtekârlık edeceklerse kendileri pişman olacak. Topraklarımızı geri alacağız."⁶⁴¹ Diğer taraftan 9 Ekim'de Moskova'da imzalanan bildiriye dayalı olarak 18 Ekim ve 26 Ekim tarihlerinde de ateşkes denemeleri olmuşsa da Ermenistan kısa süre içerisinde ateşkesi ihlal etmiştir. İlki Hocavend ve Fuzuli'nin geri alınmasının ertesi günü, ikincisi ise Zengilan ve Gubadlı'nın Ermeni işgalinden kurtarılmasının ertesi günü olmak üzere söz konusu her iki tarih de Azerbaycan'ın önemli zaferlerinin peşine tekabül ettiği için mezkûr ateşkes girişimleri, Ermenistan'ı "dinlendirme" amacı taşıdığı konusunda şüpheler uyandırmaktadır.

Ermenistan'ın, Ekim ayı boyunca Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dışındaki şehirlerinde bulunan sivil yerleşim yerlerine çeşitli kalibrede füzelerle gerçekleştirdiği provokasyon saldırıları Ankara-Bakü istişaresi sonucunda yanıtsız bırakılınca Paşinyan'ın Rusya'ya doğrudan başvurmaktan başka çaresi kalmamıştır. 31 Ekim 2020 tarihinde Putin'e mektup yazan Paşinyan, 29 Ağustos 1997 tarihli "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"nın 2. Maddesini hatırlatarak Rusya'dan savaşta yer

⁶⁴⁰ ТАСС, "Песков: всем сторонам в ситуации с Нагорным Карабахом нужна максимальная сдержанность".

⁶⁴¹ TRT Haber, "Dağlık Karabağ'da ateşkes yürürlüğe girdi" (10 Ekim 2020).

almasını isteyen bir talepte bulunmuştur.⁶⁴² Aynı gün içerisinde Rusya Devlet Başkanlığı resmî sitesinde yer alan açıklamada Moskova Erivan'ın talebini şöyle cevaplandırmıştır:

“Rusya Federasyonu’nun, 29 Ağustos 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması’ndan kaynaklananlar da dâhil olmak üzere, Ermenistan Cumhuriyeti’ne karşı müttefik yükümlülüklerine bağlılığını yeniden teyit etmek isteriz. Bu anlaşmanın bazı maddeleri, silahlı saldırı tehdidi veya birbirlerinin topraklarına yönelik saldırı eylemi durumunda pratik eylemler öngörmektedir. Bu anlaşma uyarınca Rusya, düşmanlıkların doğrudan Ermenistan topraklarına yayılması halinde Ermenistan’a gerekli yardımı sağlayacaktır...”⁶⁴³

Kremlinin, ağdalı bir diplomatik dil ve yüzeyselliğin ötesinde mesajlar içeren mezkûr açıklaması ilk bakışta Moskova-Ankara işbirliğine yönelik izlenim uyandırabilir. Ancak dikkatle incelendiğinde metnin Azerbaycan ve Türkiye’ye yönelik açık tehdit ve uyarı barındırdığı görülmektedir. Rusya’nın Vatan Muharebesi’nde Ankara ile rekabeti bağlamında ele alınacak önemli bir husus da Erivan’a sağladığı silah yardımları olmuştur. SIPRI raporuna göre Rusya son beş yılda Ermenistan’ın aralarında S-300 füzesavar sistemi, Tor füze sistemleri, 9K720 İskender kısa menzilli balistik füze sistemleri ve SU-30 savaş uçaklarının da yer aldığı silah tedarikinin %94’ünü tek başına sağlamaktadır.⁶⁴⁴ Ancak Moskova’nın aynı yaklaşımı İkinci Karabağ Savaşı’nda da sürdürmesi bir taraftan taraflara sürekli “temel ilkelere dayalı barışçıl bir çözüme ulaşmayı amaçlayan esaslı görüşmeleri sürdürme, gerilimi azaltma ve ateşi derhal kesme”⁶⁴⁵ çağrılarını yaparken diğer taraftan Ermenistan’a silah sevkiyatını sürdürmesi Moskova’nın çelişkili tutumunu gözler önüne sermektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Rusya’nın da aralarında yer aldığı Ermenistan’a silah gönderen ülkeleri üstü kapalı bir şekilde Moskova’ya da atıfta bulunarak şöyle eleştirmektedir: “Ateşkes isteyenler Ermenistan’a silah gönderiyor. Elimde bunların bir listesi var. Ateşkes isteyen biri neden silah göndersin ki?”⁶⁴⁶ Aslında

⁶⁴² *Armenpress*, “Pashinyan requests Putin to urgently define types of support as combat actions near Armenian border” (31 October 2020).

⁶⁴³ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, “Foreign Ministry statement in connection with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan’s address to President of Russia Vladimir Putin” (31 October 2020).

⁶⁴⁴ *Anadolu Ajansı*, “Russia provides 94% of Armenia’s weapons in 5 years” (29 October 2020).

⁶⁴⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, “Foreign Ministry statement in connection with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan’s address to President of Russia Vladimir Putin”.

⁶⁴⁶ *Daily Sabah*, “Those who want cease-fire are sending weapons to Armenia, Aliyev says” (26 October 2020).

Karabağ Meselesi özelinde mezkûr nitelikteki soruların cevapları soru içerisinde saklıdır. Bu doğrultuda ateşkes isteyen ülkelerin gerçekte, Ermenistan'a silah göndermek için süre istedikleri söylenebilir. Nitekim daha önce de bahsedilen Rusya'nın arabuluculuğunda 9 Ekim'de gerçekleşen ateşkes görüşmesine gelen Ermeni Dışişleri Bakanı'nı ertesi gün Erivan'a götüren 701 kuyruk numaralı A319 hükümet uçağının "insani yardım" kisvesi altında 300 adet kornet tipli anti-tank füzesi taşıdığı kayıtlara geçmiştir.⁶⁴⁷ Kremlin'in içine düştüğü bu çelişki "rekabetçi işbirliği"nin ağır basan rekabet tarafının ürünü şeklinde açıklanabilmektedir.

Vatan Muharebesi politikasının rekabet boyutunun önemli bir ayağını da Rusya'nın Ermenistan'ın Türkiye'yi hedefine koyarak yürüttüğü dezenformasyon çalışmalarını sahiplenmesi oluşturmuştur. Kremlin, söz konusu iddiaları bazen resmi kanallar aracılığıyla da seslendirmiştir. Bu bağlamda, finansmanı ve yönetimi Rusya Devlet Başkanlığı tarafından sağlanan devlet haber ajansı TASS, Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan'ın propaganda amaçlı yaydığı "Türk F-16'larının Ermenistan'a karşı savaşıyor" iftiralarını gündemde tutmuştur.⁶⁴⁸ Diğer yandan yayınlarının içerikleri Rusya hükümetinin kontrolünden geçmeden yayınlanamayacağı kuruluş ilkeleri ile sabit⁶⁴⁹ olan söz konusu haber ajansı Vatan Muharebesinde Kasım ayına gelince Ermeni yanlısı propagandasına bir yenisini daha eklemiştir. Türkiye'nin sözde Suriyeli savaşçıları Karabağ'a gönderdiği iddialarını dünyaya servis eden TASS⁶⁵⁰ bu adımıyla da Moskova'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ile ilişkilerinin rekabet boyutuna hizmet etmiştir. Mezkûr mesnetsiz iddiaları diğer bir Rus propaganda aracı olan ve Türkçe de yayın yapan "Sputnik" de aynı şekilde günlerce gündemde tutmuştur.⁶⁵¹ Hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafından defaatle tekzip edilmesine rağmen Ermeni yetkililer tarafından öne sürülen dezenformasyon nitelikli iddiaları Vatan Muharebesi boyunca "istikrarlı" bir şekilde gündeme getiren TASS ve "Sputnik" söz konusu tutumları ile Moskova'nın Ankara ile rekabetinin önemli bileşenlerinden olmuşlardır.

⁶⁴⁷ *Day.Az*, "Из России в Армению поставляются ПТУР "Корнет" и ПЗРК "Игла" - Сенсационные Подробности" (10 Октября 2020).

⁶⁴⁸ *TASS*, "В МИД Армении утверждают, что турецкие истребители F-16 продолжают полеты над Карабахом" (24 Октября 2020).

⁶⁴⁹ *Лента.ру*, "ИТАР-ТАСС вернется к советскому названию" (18 Марта 2014)

⁶⁵⁰ *TASS*, "СК Армении заявил, что Турция перебрасывает боевиков из Сирии гражданскими самолетами" (1 Ноября 2020).

⁶⁵¹ *SPUTNIK Türkiye*, "Ermenistan'ın iddiası: Elimizde Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a militan gönderdiğine dair ciddi kanıtlar var" (29 Ekim 2020).

Kremlin, savaşta yaklaşımının Türkiye ile zıt olduğunu en üst düzey resmi makamlar üzerinden de deklare etmekten kaçınmamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Vatan Muharebesinin devam ettiği 14 Ekim 2020 tarihinde Moskova'nın "üç kalemşörü" "Sputnik", "Komsomolskaya Pravda" ve "Govorit Moskva" (Moskova Konuşuyor) haber ajanslarının ortak radyo yayınında güncel gelişmeler ışığında soruları cevaplandırmıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından da yayınlanmış mezkûr demeçte Lavrov, Rusya'nın Ankara ile rekabetini şöyle tanımlamaktadır:

"Türkiye'nin dile getirdiği ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in defalarca ifade ettiği tutuma katılmıyoruz. Burada bir sır yok. Çatışmaya askeri çözümün mümkün ve kabul edilebilir olduğuna dair açıklamaları paylaşamayız. Maalesef Türkiye bunu yapabildi ve Azerbaycan'ın bu çatışmayı çözmek için askeri olanlar da dâhil olmak üzere atacağı her türlü adımı destekleyeceğini doğruladı."⁶⁵²

Ankara'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki kapasitesini de kabul niteliğindeki bu açıklamalar sonrasında Lavrov diplomatik retorik ile süslediği tehdidini savurmayı da ihmal etmemiştir: "Lavrov'u dinlemezseniz Şoygu'yu dinlersiniz."⁶⁵³ Ancak Vatan Muharebesinin sonucunda asıl olan ve zorlayıcı diplomasinin miras bıraktığı en önemli öğreti şuydu: "Ermenistan cenahı, Çavuşoğlu'nu dinlemedikleri için Akar'ı dinlemek zorunda kaldı." Buna rağmen aynı demeçte Lavrov'un Rusya ile Türkiye arasındaki sınırlı işbirliğine dikkat çekmesi mezkûr tehdit söyleminin gölgesinde kalmamalıdır. Bu bağlamda Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ile ilişkilerinin "rekabetçi işbirliği" çerçevesindeki işbirliği boyutuna da dikkat çekmekte fayda vardır.

Rusya'nın "Rekabetçi İşbirliği" Politikasının İşbirliği Boyutu

2016 yılının ikinci yarısında başlayan Rusya-Türkiye yakınlaşması iki ülke çıkarlarının çatıştığı diğer dış politika alanlarında olduğu gibi Kafkasya'da da bazı işbirliği potansiyelini doğurmuştur. Ancak bu potansiyelin ikili arasında süregelen rekabeti ortadan kaldırmadığını özellikle belirtmek gerekir. Bu bağlamda Rusya'nın Vatan Muharebesi esnasındaki "rekabetçi işbirliği" politikasının işbirliği boyutu bağlamında

⁶⁵² Министерство иностранных дел Российской Федерации, "Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям "Sputnik", "Комсомольская правда" и "Говорит Москва"" (14 Октября 2020).

⁶⁵³ Министерство иностранных дел Российской Федерации, "Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям "Sputnik", "Комсомольская правда" и "Говорит Москва"".

değerlendirilebilecek ilk husus Moskova'nın, araçlar konusunda hemfikir olmamasına rağmen Türkiye'nin Kafkasya'daki çıkarlarının meşruiyetini kabul etmesidir. Nitekim Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov yukarıda bahsedilen ortak radyo yayınında “Türkiye’yi hiçbir zaman stratejik müttefik olarak nitelendirmediklerini bunun yerine sadece yakın bir partner gibi gördüklerini” ifade ederken Ankara'nın Kafkasya dahil olmak üzere çatışma bölgelerindeki çıkarlarının meşru ve yasal olduğunu ve kendilerinin de bu durumu dikkate aldıklarını⁶⁵⁴ diplomatik retorik çerçevesinde vurgulamıştır. Lavrov’un demecindeki ilginç olan zamanlama ise, küçük çaplı “uyarılarla” işbirliği eğilimini bir arada barındıran söz konusu açıklamaların Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin’in telefon görüşmesi gerçekleştirdiği güne tevafuk etmesidir. Lavrov’un mesaj dolu açıklamalarının genel anlamda savaşın başladığı 27 Eylül’den itibaren iki ülke lideri arasındaki ilk telefon görüşmesi niteliğindeki mezkûr gelişme ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Nitekim görüşmede, Azerbaycan topraklarına saldırarak yeni bir kriz çıkaran Ermenistan’ın yaklaşık otuz yıldır devam eden işgalini kalıcı hale getirmeye çalıştığı ve Ankara’nın gerek Minsk Grubu içindeki statüsü gerekse ikili ilişkileri çerçevesinde bu meselenin kalıcı bir çözüme kavuşturulmasından yana olduğu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ifade edilmiştir.⁶⁵⁵

İkinci Karabağ Savaşı’nda Türkiye-Rusya “rekabetçi işbirliği”nin işbirliği bağlamındaki ikinci husus ise Rusya’nın Ermenistan’ı açık bir şekilde destekleme yoluna gitmemesidir. Moskova’nın söz konusu yaklaşımı Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın da dikkatinden kaçmamış, Aliyev Rusya’nın tutumunu şöyle değerlendirmiştir;

“Rusya bu konuda çok sorumlu ve büyük bir ülke gibi davranıyor. Rusya’dan olumlu mesajlar geliyor ve taraf olma söz konusu değil. Ancak Ermenistan bunu umuyordu. Ermenistan’ın bu çatışmayı bölgenin dışına taşımadaki amacı Rusya’yı buraya çekmekti. Ermenistan neden şu anda Ermenistan topraklarından Azerbaycan’a saldırıyor? Tam da buna göre.”⁶⁵⁶

Aliyev tarafından da vurgulanan bu durumun ortaya çıkmasında Paşinyan’ın maceracı Batı yanlısı politikası kadar Moskova’nın Türkiye ile son yıllarda geliştirdiği çok taraflı bağların yeniden gerilme ihtimalini göz önünde bulundurmasının da payı vardır.

⁶⁵⁴ Министерство иностранных дел Российской Федерации, “Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям “Sputnik”, “Комсомольская правда” и “Говорит Москва””.

⁶⁵⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Telefon Görüşmesi” (14 Ekim 2020).

⁶⁵⁶ TRT Haber, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev TRT Haber’e konuştu”.

Kremlin'in söz konusu tavrı, ikilinin farklı coğrafyalarda izlediği rekabet eksenli politikalarına rağmen, Türkiye'nin çıkarları ve tepkisi hesaba katılacak önemli bir ülke halinde geldiği şeklinde de yorumlanabilir. Diğer yandan Vatan Muharebesi'nde Rusya'nın meseleye müdahil olma konusunda geç kaldığını da belirtmek gerekir. Aslında Birinci Karabağ savaşında da süreç benzer işlemiş ancak roller farklı olmuştur. Nitekim Vatan Muharebesinde savaşın ilk dakikalarında tavrını net bir şekilde ortaya koyan Türkiye, tüm araçlar ile Bakü'nün yanında olmuştur.

Ekim sonu itibariyle Vatan Muharebesinde artık galip ile mağlubun daha belirgin hale gelmesi Rusya'nın "rekabetçi işbirliği"nde işbirliği boyutunu göreceli olarak bir nebze daha öne çıkardığını söylemek gerekir. Moskova'nın tutumunda bu zorunlu değişikliğin en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın sorunun tarafı olarak konumunu sürdürme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Nitekim Kasım 2020'ye gelince Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov işbirliğine yönelik açıklamaların tonunu kademeli olarak yükseltmiştir. Bu doğrultuda 3 Kasım 2020'de yine Moskova'nın önemli propaganda araçlarından olan "Kommersant" gazetesine verdiği yazılı röportajı oldukça önemlidir. Hem Rus Dışişleri Bakanı'na yöneltilen soru, hem onun cevabı Türkiye'nin nasıl etkin bir güç haline geldiğinin tercümesi niteliğindedir. Lavrov, "Kommersant" gazetesinden "Rusya, Suriye'den Libya'ya, Karabağ'a kadar bölgesel çatışmaların çözümünde Türkiye'ye çok mu bağımlı hale geldi? Rus yetkililer (siz, cumhurbaşkanı ve diğerleri) Dağlık Karabağ ve diğer bölgelerdeki ihtilafta oynadığı rolü bilerek Ankara'nın politikaları hakkında neden bu kadar ölçülü, hatta dostane yorumlar yapıyorsunuz?"⁶⁵⁷ şeklindeki modüler yapıdaki bir soruyu kapsamlı bir özet şeklinde cevaplamıştır. Türkiye ile Rusya arasında diğer çatışma alanlarındaki kısmi işbirliğini örnek veren Rus Bakan, "Moskova ve Ankara'nın, birbirleriyle etkileşimde esnek, pragmatik bir yaklaşım benimseyen ve stratejik bir vizyonla yönlendirilebilen yakın ortaklar"⁶⁵⁸ olduğunun altını çizmiştir. Karabağ Meselesi'nde ise çözüm konusunda ortak yaklaşıma sahipken araçlar hususunda hemfikir olmadıklarını şu ifadelerle özetlemiştir:

"Önceki sorulara yanıtlarımda da kısmen belirttiğim gibi, Dağlık Karabağ konusunda durum temelde farklıdır. Tekrar ediyorum: Krizi güç ile çözme yolunu desteklemediğimizi asla saklamadık ve gizlemiyoruz, düşmanlıkların bir an önce

⁶⁵⁷ *Коммерсантъ*, "Россия с уважением воспримет любой выбор американского народа" (3 Ноября 2020).

⁶⁵⁸ *Коммерсантъ*, "Россия с уважением воспримет любой выбор американского народа".

durdurulması için çabalyoruz... İstikrarlı bir ateşkesin hemen sağlanması mümkün olmasa da bölgede sahip olduğumuz tüm etkiyi kullanmaya devam edeceğiz, askeri senaryonun daha da gelişmesini durdurmak, taraflar arasında diyalog kurmak ve ikna etmek için Türk ortaklarımızla birlikte çalışacağız...”⁶⁵⁹

Rus Dışişleri Bakanı'nın yukarıdaki ifadelerinden hareketle Moskova'nın, adının işbirliği kapsamında anıldığı meselelerde bile rekabeti devre dışı bırakmadığı görülmektedir. Rusya'nın bu tutumu bu tez çalışmasında Markedonov ve Ulchenko'dan atıfla kullanılan “rekabetçi işbirliği” tezini güçlendirmektedir. Mezkûr soru ve cevaplardan Kremlin'in, Türkiye'nin ilgili çatışma bölgelerinde artan etkisini kabullenmede nasıl zorlandığı hususunda da fikir vermektedir.

4.1.2. Bakü'nün Rövanşı

Vatan Muharebesi'nde Kasım ayına gelindiğinde artık Ermenistan'ı destekleyen tarafların savaşın ve statükonun sürdürülemez olduğu ve Paşinyan'ın savaşa devam etmesi halinde Erivan'ı felakete sürükleyeceği hususunda istemsiz bir uzlaşma halinde olduğunu söylemek mümkündür. Mezkûr ana kadar bu konsensüsü sağlayan en önemli unsur ise Türkiye'nin meselede caydırıcı tavrı ve Azerbaycan'a sağladığı kapsamlı bir askeri ve diplomatik destek olmuştur.

4.1.2.1. Türkiye'nin Askeri ve Diplomatik Desteği

Türkiye'nin Karabağ Meselesi'nde Rusya ile rekabetini yalnızca 44 gün süren savaşta Azerbaycan'a desteği ile açıklamak eksik bir değerlendirme olur. Daha önce de ifade edildiği gibi 44 günlük rekabette, buzdağının görünmeyen kısmı Ankara'nın, “Bişkek Protokolü'nün imzalandığı 4 Mayıs 1994 ile İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 arasında geçen 9644 günlük zaman dilimindeki çabasıdır. Bu nedenle bu çalışmada söz konusu süreç, önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, Friedberg'den hareketle “rekabet için olgunlaşma” olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan Vatan Muharebesi'nde Türkiye'nin askeri ve diplomatik desteğini ayrı ayrı incelemekte fayda vardır.

Askeri Destek: Bayraktar'ın Savaşta Rolü

⁶⁵⁹ *Коммерсантъ*, “Россия с уважением воспримет любой выбор американского народа”.

İkinci Karabağ Savaşı'nın kaderini belirleyen birim düzeyindeki en önemli değişkenlerin siyasi irade ve askeri gücün olduğu açık bilinen bir gerçektir. Türkiye'nin Vatan Muharebesi'nde Azerbaycan'a desteği de söz konusu iki unsurun harmonisi niteliğindedir. Bu bağlamda daha önceki bölümlerde Türkiye'nin Azerbaycan ile geliştirdiği askeri işbirliğinin tüm aşamalarının detayları daha önceki bölümlerde anlatılmıştır. İkinci Karabağ Savaşı'nda gelinen aşamayı Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliğinin neticesi bağlamında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev şöyle özetlemektedir:

“Biz Türkiye gibi müttefiki olan bir ülkeyiz. Türkiye gibi bir müttefikimiz, bir kardeşimiz olduğu için çok mutlu bir ülkeyiz. Elbette Türkiye'nin bize gösterdiği manevi destek aynı zamanda Türk savunma sanayisinin ürünlerine sahip olmamız bizi güçlendiriyor ve bunu tüm dünya görüyor. Bugün Türk ordusu NATO'nun ikinci ordusudur. Hiç kimse Türk ordusunun önünde duramaz. Bunu herkes gördü, herkes anladı. Biz de Türk ordusunun daha küçük bir modelini kuruyoruz ve inşallah bunu beraber yapacağız.”⁶⁶⁰

Ülkeler arasındaki rekabetin devletlerin maddi güç kapasitesindeki değişim tarafından yönlendirildiği tüm realist kuramlar tarafından üzerinde uzlaşmış bir durumdur. Ancak bu çalışmada özellikle Neoklasik Realizme başvurulmasındaki ilk belirleyici etken neoklasik realistlerin ülkelerin teknolojik değişimine yaptığı özel vurgudan kaynaklanmaktadır.⁶⁶¹ Bu kapsamda değerlendirilecek en belirgin husus ise Türkiye'nin savunma sanayisinde ve özellikle insansız hava araçları teknolojisinde geçirdiği evrimdir. Neoklasik Realizme atıfta bulunulmasındaki ikinci önemli etken ise söz konusu kuramcılarının güç konusundaki, “ülkelerin deneyimlediği teknolojik değişimi dış politikaya yansıtılabildiği kadar güçlü” olduğu şeklindeki anlayışlarıdır⁶⁶². Ankara'nın, Vatan Muharebesi esnasında Moskova ile izlediği “rekabetçi işbirliği” politikası çerçevesinde mezkûr anlayışı uyum içerisinde sahaya yansıttığı söylenebilir.

Vatan Muharebesi, insansız hava araçlarının kurulu bir kara ordusunu hezimeteye uğratması açısından analistler tarafından ilk kapsamlı postmodern savaş olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶³ Askeri analistlerden Eado Hecht, Tovuz saldırılarında Ermeni

⁶⁶⁰ *Xalq Cəbhəsi*, “Zəfər xronikası: 5 oktyabr 2020-ci il Prezident İlham Əliyevin Türkiyənin “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibəsi” (5 Oktyabr 2020).

⁶⁶¹ Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, 165.

⁶⁶² Friedberg, “Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia”, 29-30.

⁶⁶³ Eado Hecht, “Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data”, *Military Strategy Magazine* 7/4 (2022), 31.

General Balayan'ın "...Ermeni ordusu, Azerbaycan'ın cephaneliğinde bulunan bir düzineden fazla İsrail saldırı uçağını birkaç gün içinde imha etti. Bu İHA'lar en iyi teknolojiden yapılmıştı ve yok edilemez sayılıyordu"⁶⁶⁴ şeklindeki sözde iddiasını alıntılanarak yürüttüğü muhakemede "Temmuz 2020'den İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yetmiş günde ne değişti?" sorusunu bir cümlecikle cevaplandırmaktadır: "Azerbaycan envanterine Bayraktar TB2'yi ekledi."⁶⁶⁵ Türkiye, Vatan Muharebesi'nde sadece askeri teçhizatla değil yaklaşık 28 yıldır yetiştirdiği Azerbaycan ordusuna mensup subayları aracılığıyla da Rusya ile rekabeti sürdürmüştür. Ancak özellikle Bayraktar TB2 uluslararası güvenlik alanında ve askeri literatürde öylesine bir etki bırakmıştır ki, savaş sonrasında "Foreign Policy" dergisi ABD ordusunun Bayraktar TB2'yi araştırmak için Dağlık Karabağ çatışması konusunda okula gittiğini yazarken⁶⁶⁶, "MIT Technology Review" onu çığır açan teknolojiler⁶⁶⁷ listesine dâhil etmiştir.

Vatan Muharebesinin sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in paylaştığı Azerbaycan'ın Ermenistan ordusuna ait imha ettiği askeri teçhizat listesini⁶⁶⁸ bağımsız açık kaynak "Oryx"ın verileriyle karşılaştıran Hecht, İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ordusunun yok ettiği Ermeni istihkâmının %75'inin mezkûr İHA'lar tarafından imha edildiği sonucuna varmıştır.⁶⁶⁹ Bu bağlamda mezkûr kaynağın verileri ışığında Vatan Muharebesi'nde Bayraktar TB2, çoğunluğu Rus yapımı silahlar olmak üzere 89 T-72 tankı, 29 zırhlı araç, 131 top, 61 roketatar, 543 kamyon, 9 radar sistemi ve 15 Karadan Havaya Füze (SAM) sistemini imha etmiştir.⁶⁷⁰ Öte yandan Türk İHA'larının savaşta bir proto-devrim gerçekleştirdiğini kabul eden Rus stratejistler, Karabağ zaferinin Türkiye'nin prestijini inanılmaz derecede artırırken, Rusya için jeopolitik felaket⁶⁷¹ anlamına geldiğini belirtmektedirler. Diğer taraftan analistlerin dikkat çektiği önemli bir husus da söz konusu İHA'ları organize bir şekilde kullanma yeteneğidir. Nitekim savaş boyunca Türkiye karşıtı iddiaları gündeme taşıyan propaganda araçlarından Rus devlet

⁶⁶⁴ Aravot, "General Daniel Balayan: 'Azerbaijanis brought this fight upon themselves'" (21 July 2020).

⁶⁶⁵ Hecht, "Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data", 32.

⁶⁶⁶ Jack Detsch, "The U.S. Army Goes to School on Nagorno-Karabakh Conflict", *Foreign Policy* (30 March 2021).

⁶⁶⁷ Kelsey D. Atherton, "Mass-market military drones: 10 Breakthrough Technologies 2023", *MIT Technology Review* (9 January 2023).

⁶⁶⁸ Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan, "President of Azerbaijan Ilham Aliyev addressed the nation" (1 December 2020). Erişim 4 Haziran 2024.

⁶⁶⁹ Hecht, "Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data", 32-33.

⁶⁷⁰ Stijn Mitzer vd., "A Monument Of Victory: The Bayraktar TB2 Kill List", *Oryx* (23 February 2022).

⁶⁷¹ Константин Макиенко, "Как Россия проиграла во второй карабахской войне", *Ведомости* (10 Ноябрь 2020).

ajansı TASS, “Azerbaycan tarafının aksine Ermenistan ordusunun, kendi üretimi olan teknik açıdan basit İHA’ların bile kitlesel kullanımını sağlayamadığını”⁶⁷² yazmıştır.

Ankara’nın Azerbaycan’a askeri desteğinin yanında diğer önemli çabası da Vatan Muharebesi boyunca diplomatik seferberlik niteliğindeki duruşudur. Bu doğrultuda savaşta Türkiye-Rusya rekabetinin diğer sacayağını da Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın üstlendiğini vurgulamak gerekir.

Diplomatik Destek: Dışişleri Bakanlığının Diplomasi Trafiği

Türkiye’nin Vatan Muharebesinde Rusya ile rekabeti bağlamında Azerbaycan’a desteğinde ikinci önemli unsur yürüttüğü aktif diplomasıdır. “Savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır diyen” Clausewitz’in ifadelerinden yola çıkan bir Rus öğretisine göre “diplomasi, savaşın başka araçlarla devamıdır.”⁶⁷³ Bu çerçevede mezkûr iki doktrini harmanlayan Ankara, Türkiye yüzyılında “sahada ve masada güçlü Türkiye” vizyonunu geliştirmiştir. Özellikle 2023 yılında Dışişleri Bakanlığında yaşanan bayrak değişimi sonrasında daha sık ve kati bir şekilde vurgulanan⁶⁷⁴ bu yaklaşım Türkiye’nin Vatan Muharebesi’ndeki rolü ile bütünleşmiş ve Karabağ zaferi ile daha fazla anılır⁶⁷⁵ hale gelmiştir. Azerbaycan’a diplomatik destek bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söylem ve çabaları uluslararası toplumun tüm katmanları tarafından açıkça bilinen bir gerçektir. Savaş esnasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in açıklamalarına ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a gönderdiği Ankara’nın diplomatik desteğine dikkat çeken teşekkür mektubuna yukarıda detaylıca yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev, Karabağ zaferinin ertesinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Türkiye’ye gönderdiği mesajında Ankara’nın savaşta desteğine minnettarlığını yinelemiştir: “Azerbaycan’ın topraklarının kurtuluşu için verdiği mücadelede bizzat sizin, kardeş Türk devleti ve halkının kararlı siyasi ve manevi desteği büyük rol oynamıştır. Azerbaycan ile

⁶⁷² TASS, “Война дронов. Азербайджан продемонстрировал применявшиеся в Нагорном Карабахе беспилотники” (14 декабря 2020). <https://tass.ru/armiya-i-opk/10244145>

⁶⁷³ Владимир Унаниянц, “G20 – дипломатия как продолжение войны другими средствами”, *Эхо Кавказа* (8 Сентябрь 2023).

⁶⁷⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanımız Sayın Hakan Fidan’ın TBMM Genel Kurulu Bütçe Konuşması” (21 Aralık 2023).

⁶⁷⁵ T.C. İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ‘sahada ve masada güçlü Türkiye’ paylaşımı” (5 Mayıs 2023).

Türkiye'nin dayanışmasını bir kez daha tüm dünyaya gösteren bu desteği halkımız asla unutmayacaktır.”⁶⁷⁶

Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın faaliyetleri hususuna da özel bir parantez açmak gerekir. Dışişleri Bakanlığı İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a desteğini üç ekseninde sürdürmüştür. Mezkûr destek hareketi, Azerbaycan'ın haklı tutumunu destekler nitelikteki resmî açıklamalar, uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdindeki destek ve tanıtım çabaları ve bakanlığın doğrudan saha çalışmalarını içermektedir. Bunlardan ilki, Bakanlık nezdinde yapılan Azerbaycan'a destek çerçevesindeki resmî açıklamalardır. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı, 44 günlük savaş süresi boyunca Azerbaycan'a 10 kez resmi destek açıklamasında bulunmuştur. Aynı süre zarfında yapılan toplam açıklama sayısının 65 olduğu⁶⁷⁷ hesaba katıldığında Türk diplomasisinin çabalarının yaklaşık %15'inden fazlasını Bakü için seferber ettiği görülmektedir. Ayrıca 2020 yılında dünyada Türkiye'nin doğrudan veya dolaylı olarak çıkarlarını ilgilendiren 8 sıcak çatışma bölgesinin (İran, Libya, Suriye, İsrail-Filistin, Keşmir, Afganistan, Irak ve Yemen)⁶⁷⁸ varlığı dikkate alındığında bu verinin önemi daha da belîğ bir şekilde anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı'nın Azerbaycan'a savaş esnasındaki ikinci diplomatik desteği uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde Azerbaycan'ın meşru müdafaadan doğan haklı tutumunu istikrarlı bir şekilde gündemde tutmasıdır. Bu kapsamda savaş esnasında İsveç Dışişleri Bakanı Ann Linde, Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbaev ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in de aralarında bulunduğu dünyanın çeşitli bölgelerindeki üst düzey diplomatik temsilcilerin Türkiye'ye ziyaretlerinde⁶⁷⁹ İkinci Karabağ Savaşı Meselesi temel gündem maddelerinden biri olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin küresel yönetimdeki yükselen konumunun tahkimi anlamına gelen

⁶⁷⁶ Ruslan Rehimov, “İlham Aliyev, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı kutladı”, *Anadolu Ajansı* (28 Ekim 2021).

⁶⁷⁷ Bu sayısal veri Dışişleri Bakanlığı tarafından 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında yapılmış düzenli resmî açıklamalardan elde edilmiştir. Detaylı bakınız, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?3fc6582e-a37b-40d1-847a-6914dc12fb60>, Erişim 4 Haziran 2024.

⁶⁷⁸ *Anadolu Ajansı*, “2020'de öne çıkan çatışma ve potansiyel risk bölgeleri” (9 Ocak 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2020de-one-cikan-catisma-ve-potansiyel-risk-bolgeleri-/1697337>

⁶⁷⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 226, NATO Genel Sekreteri'nin Ülkemizi Ziyareti Hk.” (3 Ekim 2020). T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 242, İsveç Dışişleri Bakanı Ann Linde'nin Ülkemizi Ziyareti Hk.” (12 Ekim 2020). T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 283, Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbaev'in Ülkemizi Ziyareti Hk.” (8 Kasım 2020).

Dışışleri Bakanlığı'nın mezkûr diplomasi trafiği, Rusya ile rekabette Ankara'nın elini güçlendiren siyasi hamleler içerisinde önemli yer edinmiştir.

Dışışleri Bakanlığının Vatan Muharebesi'nde Azerbaycan'a diplomatik desteğinin üçüncü en önemli ayağı ise Dışışleri Bakanı'nın doğrudan sahaya inmesi olmuştur. Bakü'ye diplomatik destek çerçevesinde savaşın devam ettiği esnada dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Azerbaycan'ı iki kez ziyaret etmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 6 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan'a giden Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da kabul edilmiştir.⁶⁸⁰ Görüşmede Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğini yineleyen Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, şu ifadeleri kullanmıştır: “Buraya Türkiye'nin ve Türk halkının kardeş Azerbaycan'a desteğini bir kez daha tüm dünyaya göstermek için geldim... Biz Türkiye ve Türk halkı olarak Azerbaycan'a ihtiyaç duyduğu her alanda her türlü desteği vermeye hazırız. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve biz bunu her platformda anlatıyor ve vurguluyoruz.”⁶⁸¹ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ise Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Azerbaycan'a birçok kez geldiğinin, ancak bu ziyaretin Azerbaycan için pek de kolay olmayan bir dönemde gerçekteği için özel önem taşıdığının altını çizerek söz konusu ziyareti kardeş ülkenin açık desteğinin tezahürü olarak nitelendirmiştir.⁶⁸²

Dışışleri Bakanı'nın Bakü'ye ikinci ziyareti ise 1 Kasım 2020'de gerçekteğiştir. Söz konusu ziyaretinde de Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından kabul edilen Çavuşoğlu'nun burada kullandığı şu ifadeler Vatan Muharebesinde Bakü'ye desteğin anatomisini gözler önüne sermektedir:

“Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatı ve görevi üzerine geldim. Onunla her gün, günde en az iki kez konuşuyorsunuz ama o yine de size selam gönderiyor. Cumhurbaşkanımızın bize bir görevi var, kardeş Azerbaycan'ı bu süreçte yalnız bırakmayın ve sürekli oraya, Bakü'ye gidin, birlikte hareket edin... Savaş alanındaki zaferlerinizle gurur duyuyoruz. Türklerin gücünü tüm dünyaya göstermiş olmanızdan gurur duyuyoruz.”⁶⁸³

⁶⁸⁰ T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Sayın Bakanımızın Azerbaycan'ı ziyareti” (6 Ekim 2020).

⁶⁸¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyev Türkiyənin Xarici İşlər nazirinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib” (6 Oktyabr 2020).

⁶⁸² Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyev Türkiyənin Xarici İşlər nazirinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib”.

⁶⁸³ Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, “İlham Əliyev Türkiyənin Xarici İşlər nazirinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib” (1 Noyabr 2020).

Türkiye Dışişleri Bakanlığının İkinci Karabağ Savaşı'nın başlangıcı ve bitişi arifesinde gerçekleştirilen söz konusu ziyaretler ve bir zaferin açılış ve kapanış konuşması niteliğindeki yukarıdaki ifadeler “sahada ve masada güçlü Türkiye” vizyonunun yansımasıdır. Öte yandan mezkûr desteğin en belirgin çıktılarında biri Azerbaycan tarafında da karşılık bulan “Türkiye olmadan Karabağ Meselesinin çözülemeyeceği” tutumunun tescillenmesi olmuştur.

Azerbaycan'ın Yaklaşımı: “Türkiye olmazsa Karabağ sorunu çözülemez”

Karabağ Meselesinde Türkiye ne zaman çözüm için girişimde bulunmuşsa Rusya buna mukabil olarak AGİT'i ve Minsk Grubu'nu işaret etmiştir. Aslında “çözüm için çözümsüzlük” formülünü benimseyen Kremlin'in temel amacı Dağlık Karabağ'da süregelen statüko aracılığıyla bölgedeki varlığını tahkim etmek ve Ankara ile rekabette lehine olan durumu sürdürmek olmuştur. Ancak İkinci Karabağ Savaşı uluslararası toplum da dâhil olmak üzere meselenin tüm paydaşlarına mezkûr anlayışın artık sürdürülemez olduğunu göstermiştir. Vatan Muharebesinin sorgulamaya açtığı en önemli hususlardan biri de Rusya'nın soruna yönelik mevcut pozisyonudur.

Azerbaycan ordusunun ilerlediği ve birçok işgal altındaki kenti geri aldığı arifede, 21 Ekim 2020'de dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, bir demecinde Rusya'nın Karabağ Meselesini çözemediğini, başından beri Ankara'nın masada (Minsk Grubu'nda) olmamasının söz konusu aktörlerin ihmali olduğunu ve Türkiye olmadan sorunun çözülemeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁸⁴ Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay'ın ifadelerine cevaben açıklamada bulunan Rusya Devlet Başkanlığı Sözcüsü Dimitri Peskov, mevcut çözüm formatlarına üçüncü ülkelerin katılımının tamamen çatışmanın taraflarının siyasi iradesine bağlı olduğunu ve anlaşmazlığın çözümüne katılmanın ancak iki tarafın rızasıyla mümkün olacağını belirtmiştir.⁶⁸⁵ Rusya'nın, çözüm rızasını Ermenistan'a havale ederek sorunun bir parçası olan söz konusu tutumu özü itibariyle Kremlin'in Ankara ile rekabetini belgeleyen bir yaklaşımdır. Peskov'un sorunun taraflarından biri olarak işaret ettiği Azerbaycan'ın Türkiye'nin masadaki varlığını ısrarla istediği bilinmektedir. 14 Ekim 2020'de Habertürk'e verdiği röportajında Azerbaycan

⁶⁸⁴ *News.ru*, “В Турции считают, что России не удалось урегулировать кризис в Карабахе” (21 Октября 2020).

⁶⁸⁵ *Известия*, “В Кремле заявили о несоблюдении договоренностей по Карабаху” (22 Октября 2020). <https://iz.ru/1077150/2020-10-22/v-kremle-zaiavili-o-nesobliudenii-dogovorennosti-po-karabakhu>

Cumhurbaşkanı Aliyev de Fuat Oktay ile benzer ifadeleri kullanmıştır. Aliyev, çatışmanın çözülmesi isteniyorsa, bölgede çıkarları olan ülkelerin Minsk Grubu'nda yer alması gerektiğini vurgulayarak Ankara'nın önemini ve etkisini şöyle özetlemiştir:

“Esas olan şu ki; Türkiye bu masada olsun. Ve zaten var. Çünkü Karabağ konusuna ilişkin aziz kardeşim saygılı Recep Tayyip Erdoğan ve Sayın Putin'le defalarca görüştük, konuştuk. Artık uzun yıllardır, 10 seneden fazladır, Türkiye-Rusya gündeminde dayanan bir mesele. Benim de bundan haberim vardı. Hem Türkiye Cumhurbaşkanı hem Rusya Cumhurbaşkanı konuya ilişkin bana söylemişler. İşte, zaten Türkiye var. Şimdiye daha çok var. Daha büyük hacimde, daha büyük ölçekte. Ve bugün Türkiye Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu, Sayın Lavrov'la görüşüyor. Türkiye Savunma Bakanı Sayın Rus Savunma Bakanı Şoygu ile görüşüyor, konuşuyorlar. Kim diyebilir ki, Türkiye yok. Türkiye yoksa ne için konuşuyorsunuz? Türkiye var ve biz de elimizden geleni yapacağız ki, bundan sonra da olsun. Türkiye olmazsa, bu mesele çözülemez. Bunu herkes anlamalı.”⁶⁸⁶

Aliyev'in, yukarıdaki ifadeleri bu tez çalışmasında kullanılan “rekabetçi işbirliği” ve “rekabet için olgunlaşma” kavramlarının ikisinden de örnekler barındırmaktadır. Nitekim Rusya'nın siyasi ve askeri bürokrasisinin Türk mevkidaşları ile aynı fikirde olmamasına rağmen Karabağ Meselesi konusunda müzakereleri sürdürmesi “kırmızı çizgilere sahip işbirliğini” temsil ederken, görüşmelerin on yıldan fazla sürmesi ise Ankara açısından “rekabet için olgunlaşma” tasnifine tekabül etmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın da ifade ettiği gibi masada “Türkiye'nin daha büyük ölçekte varlığını” kolaylaştıran önemli bir etken de Bakü'nün yaklaşımıdır. Zira Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in ifadesinden doğrudan alıntılanan bu alt başlık ise İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın Türkiye'ye bakışının özeti niteliğindedir. Öte yandan Kasım ayına gelindiğinde savaşta galip ve mağlup saflar daha da belirginleşmeye başlamıştır. Aynı Birinci Karabağ Savaşı'nda olduğu gibi Vatan Muharebesinde de savaşın sahadaki neticesini belirleyen etken Şuşa'nın durumu olmuştur.

4.1.2.2. Türkiye-Rusya Rekabetinde Karabağ Zaferi

İkinci Karabağ Savaşı'nda Ankara-Moskova rekabetinin önemli bir aşamasını da Karabağ zaferi ve ona giden süreç oluşturmaktadır. Bu kapsamda ele alınması gereken

⁶⁸⁶ *Habertürk*, “Aliyev, Habertürk'e konuştu: Türkiye olmadan sorun çözülemez” (14 Ekim 2020). <https://www.haberturk.com/aliyev-haberturk-e-konustu-turkiye-olmadan-sorun-cozulemez-2834875>

hususların başında zaferin girizgâhı niteliğinde olan Şuşa'nın Ermeni işgalinden kurtarılması konusu gelmektedir. Karabağ zaferi arifesinde Türkiye-Rusya rekabetinin diğer önemli bileşeni Moskova Beyannamesi'dir.

Şuşa'nın Kurtarılması

2020 yılının Kasım ayının ilk günlerinden itibaren savaşın kazananının Azerbaycan tarafı olduğu artık hem uluslararası basın yayın organlarının meseleyi ele alma biçimlerinden hem de o dönemde Ermenistan'da başlayan kaostan anlaşılabilir. Aslında Rus medyası Ermenistan'ın mağlubiyetinin ilk işareti olarak Paşinyan'ın Rusya'dan yardım istediği 31 Ekim tarihli mektubunu görmüştür.⁶⁸⁷ Rusya'nın aldığı göreceli olarak Türkiye ile "işbirliği" eğilimini yansıtan pozisyonunun da mektup ile bağlantısı olduğunu vurgulamak gerekir. Daha önce de bahsedildiği üzere yardım talebi anlaşmanın öngördüğü şartların oluşmadığı gerekçesiyle geri çevrilen Paşinyan'ın Moskova'dan ikinci isteği de bölgeye Rus Barış Gücü'nün konuşlandırılması idi. Ancak Putin, söz konusu kararın savaşın tüm taraflarının rızası ile alınabileceğinin⁶⁸⁸ altını çizerek Bakü ve Ankara'yı işaret etmiştir. Paşinyan'ın anılan mektubunun ertesi gün Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun yukarıda bahsedilen Bakü ziyareti ve "Türk'ün gücünü dünyaya gösterdiniz" söylemi de bu gelişme ile doğrudan bağlantılıdır. Rusya'nın Türkiye ile "rekabetçi işbirliği"nin işbirliği boyutunun öne çıktığı tarih de mezkûr mektup ile ilişkilendirilebilir. Zira savaşın başında Türkiye'nin tüm kapasitesi ile Azerbaycan'ın yanında yer alması sonrasında "bekle gör" siyaseti izleyen Moskova, beklemiş, görmüş ve tarafını seçmiştir.

Kremlin'in Hem Rusya hem de Türkiye'nin ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik gücü ile de doğrudan bağlantılı olan "işbirliği" eğilimi başka bir seçeneğin kalmamasıyla ilgilidir. Zira daha önce de vurgulandığı üzere, yaklaşık 28 yıl önce, Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin müdahalesi gündeme geldiğinde Rusya'nın BDT Birleşik Kuvvetler Komutanı Şapoşnikov "üçüncü dünya savaşı" uyarısında bulunmuş, dönemin siyasi iradesini benzer girişimden caydırmıştır. Moskova'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda

⁶⁸⁷ *Известия*, "Алиев заявил об отсутствии у Еревана оснований просить помощи у России" (1 Ноября 2020). <https://iz.ru/1081361/2020-11-01/aliev-zaiavil-ob-otsutstvii-u-erevana-osnovanii-prosit-pomoshchi-u-rossii>

⁶⁸⁸ *Известия*, "Пашинян попросил Путина начать консультации по поддержке безопасности Армении" (31 Октября 2020). <https://iz.ru/1080977/2020-10-31/pashinian-poprosil-putina-nachat-konsultacii-po-podderzhke-bezopasnosti-armenii>

aynı tutumu sergileyememesi her iki ülkenin değişen maddi güç kapasitesinin yansımasıdır. Böylesine bir ortamda 8 Kasım 2020’de malumun ilamı gerçekleşmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Şuşa’nın Ermeni işgalinden kurtarıldığını “Büyük bir iftihar ve gururla Şuşa şehrinin işgalden kurtarıldığını ilan ediyorum! Şuşa bizimdir! Karabağ bizimdir! ...Yirmi sekiz buçuk yıldır işgal altında olan Şuşa kurtarıldı! Şuşa artık özgür! Şuşa’ya geri döndük!”⁶⁸⁹ ifadeleriyle duyurmuştur. Bundan sonraki süreç domino taşı gibi Ankara’nın lehine işlemiş ve Ermenistan’ın masaya oturmaktan başka çaresi kalmamıştır. Öte yandan Rusya’nın savaşın kazananı belli olduktan sonra Ermenistan’ı çözüme zorlaması Vatan Muharebesi sonunda kurulması muhtemel masadaki varlık mücadelesiyle ilgilidir. Bu bağlamda Rusya’nın savaşın bitiminde bile Türkiye politikasındaki rekabet ekseninden vazgeçmediği gözlemlenmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden birini Kremlin’in “oldubittiye” getirmeye çalıştığı Moskova Beyannamesi’nde görmek mümkündür.

10 Kasım Antlaşması

Azerbaycan’ın Şuşa’nın kurtarıldığını ilan ettiği günü müteakip saatlerde Moskova’nın ivedi bir şekilde Ermenistan’ı “uzlaşmaya” ikna etmesi, Karabağ Savaşı’nın kaderi bağlamında askeri olarak sahada belirleyici etki üretmeyen Rusya’nın masadaki varlık mücadelesinin tezahürüdür. Kremlin’in ‘fait accompli’ niteliğe haiz söz konusu girişimi Kafkasya’da münhal etki alanının tamamen Ankara’ya bırakılmasını önlemeye yönelik plansız bir taviz olarak değerlendirilebilir. Şuşa’nın kurtarılması sonrasında daha büyük çaplı bir yenilgi ve felaketin eşiğinde olan Ermenistan ordusu ateşkes imzalamaya mecbur bırakılmıştır. Bu çerçevede 9 Kasım’da Rusya, gözlemci sıfatıyla Azerbaycan ve Ermenistan’ın, fiziki birlik sağlanmadan çevrimiçi ortamda bir araya gelmesini sağlayarak savaşı süresiz sona erdirmeyi öngören ateşkes anlaşmasını imzalamıştır.⁶⁹⁰ Rusya’nın son anda, ivedi bir şekilde Ermenistan’ı masaya oturmaya zorlamasının arka plandaki amaçlarından biri Karabağ’daki düğümü çözecek anlaşmanın, koordinatları Rusya sınırları içerisinde yer alan bir şehir ile anılmasını sağlamak olmuştur. Literatürün önemli bir kısmında “Moskova Beyannamesi” olarak geçen mezkûr anlaşma adı da dâhil

⁶⁸⁹ Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC). “Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin xalqa müraciəti” (8 Noyabr 2020).

⁶⁹⁰ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyev xalqa müraciət edib” (10 Noyabr 2020).

olmak üzere, Rusya-Türkiye rekabetinden önemli ölçüde emareler barındırmaktadır. Bu bağlamda 9 maddeden ibaret anlaşma metnini Moskova-Ankara rekabeti merceği ile yeniden gözden geçirmekte fayda vardır.

İlk olarak hem anlaşmanın empoze edilmeye çalışılan adı, hem de Türkiye'nin taraf olarak dâhil edilmemesi doğrudan Rusya'nın Türkiye ile rekabetinin ürünüdür. Şöyle ki, beyanname Ankara veya İstanbul'da imzalanmış olsaydı olası bir "İstanbul Beyanname" ibaresi dahi Karabağ Meselesinin Türkiye'de çözüme bağlandığı izlenimi uyandıracaktı. Rusya'nın bu dayatması, Ankara ile rekabette Moskova'nın lehine bir algı oluşturma amacını gütmektedir. Bu nedenle, özellikle Moskova'nın çıkarına hizmet etmemek amacıyla bu çalışmada mezkûr anlaşma "10 Kasım Anlaşması" olarak anılmaktadır. Diğer yandan Rusya'nın adımını çok iyi okuyan, Moskova Devlet Diploması Enstitüsü (MGİMO) mezunu Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in, Karabağ Zaferi'nin kutlamalarına onur konuğu olarak sadece Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk devlet erkânını davet etmesi, Kremlin'in amaçladığı algının elimine edilmesine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır.

10 Kasım 00.00'dan itibaren yürürlüğe girmek üzere süresiz olarak imzalanan anlaşmanın 1. Maddesi, taraflar olarak anılan Azerbaycan ve Ermenistan'ın buldukları mevcut konumlarında kalmalarını öngörmektedir.⁶⁹¹ Türkiye'nin Rusya ile rekabette Vatan Muharebesi özelindeki zaferini perçinleyen anılan madde muhtemelen hem Rusya'nın hem de Ermenistan'ın daktilo etmekte en fazla zorlandığı yer olabilir. Kaynağını uluslararası hukukun 'uti possidetis' (mevcut sınırların korunması) ilkesinden alan bu ögeyi, Ağdam bölgesinin 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a iade edilmesini taahhüt eden 2. Madde⁶⁹² takip etmektedir. Anlaşmanın bu kısmı Ermenistan'ın 15 Kasım'a kadar Kelbecer bölgesini, 1 Aralık'a adar ise Laçın bölgesini Azerbaycan'a iadesini öngören 6. Madde ile beraber okunmalıdır. Moskova burada, Erivan'ın masaya oturmasını sağlayarak Ağdam, Kelbecer ve Laçın kentlerinin savaştan Azerbaycan'a iade edilmesini temin etmiştir. Rusya'nın bu pragmatist yaklaşımı Moskova ve Ankara'ya da belirli faydalar sağladığı için "rekabetçi işbirliği" kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim söz konusu anlayış, Ermenistan'ı büyük bir askeri hezimetten kurtararak

⁶⁹¹ Администрация Президента России, "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации" (10 Ноября 2020).

⁶⁹² Администрация Президента России, "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации".

Rusya'ya, Azerbaycan'ın ise hem zaferini tescilleyerek hem de önemli bir askeri harcamadan tasarrufunu sağlayarak Türkiye'ye hizmet etmiştir.

10 Kasım Anlaşması'nın 3. ve 4. Maddeleri Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca konuşlandırılacak Rus Barış Gücü'nün niteliğini, miktarını ve süresini belirlemektedir.⁶⁹³ Mezkûr maddeler rekabette Moskova'nın lehine görünüm sergilemektedir. Bu madde hem Birinci Karabağ Savaşı'ndan beri Türk askerinin Karabağ'daki Barış Gücü'ne katılımını bir fobi haline getirmiş olan Ermenistan'ın masaya oturmasına hem de Rusya'nın bölgedeki kontrolü kaybetmesini engellemeye hizmet etmiştir. Öte yandan anlaşmanın imzalanmasında sonra yapılan açıklamalarda Azerbaycan tarafınca Barış Gücü'nde Türkiye'nin yer alacağı ifade edilmiştir. 10 Kasım 2020'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Türkiye'nin Barış Gücü'ndeki rolünü şöyle özetlemektedir:

“Anlaşmanın 5. maddesinde, tarafların ateşkese uyması denetiminin verimliliğinin artırılması amacıyla barış gücü merkezi oluşturulacağı yazılıyor. Bu merkezde Rus ve Türk askerleri faaliyet gösterecek. Türkiye resmen bu çatışmanın gelecek çözümünde ve ateşkese uyulma işinde rol alacaktır. Kardeşim Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in çabalarını takdir ediyorum. Çünkü onlar bu 45 gün boyunca sorun barış yoluyla çözülsün diye büyük çaba harcadı. Çatışmaların bitmesinde bu iki lider olumlu rol aldı. Bu aynı zamanda bölgedeki iş birliği formatını da büyük ölçüde belirliyor. Çünkü Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler üst düzeydedir. Her iki ülke bizim dost ve komşu ülkelerimizdir.”⁶⁹⁴

Aliyev'in Türkiye-Rusya “rekabetçi işbirliği”ne yorumlanabilecek yukarıdaki açıklamalarından Türk askerinin de Barış Gücü'nde yer alacağını kararlaştırıldığı öngörülmektedir. Ancak Aliyev'in beyanını müteakip Kremlin Sözcüsü Dimitri Peskov'un, Dağlık Karabağ'a Türk barış gücünün konuşlandırılması konusunda bir anlaşma bulunmadığını belirtmesi⁶⁹⁵ iki ülke arasındaki rekabetin göstergesidir. Nitekim Rusya'nın Türk askerinin Karabağ'daki Barış Gücü'ne katılımını anlaşmada zabıta geçirmemesi ve Peskov'un mezkûr açıklamaları iki temel amaca hizmet etmektedir. İlki,

⁶⁹³ Администрация Президента России, “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”.

⁶⁹⁴ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Bu anlaşma bizim şanlı zaferimizdir”, *Anadolu Ajansı* (10 Kasım 2020).

⁶⁹⁵ *Интерфакс*, “Песков заявил, что отправка турецких военных в Карабах не согласована” (10 ноября 2020).

anılan anlaşmada uluslararası toplum tarafından dikkatle takip edildiği için Kremlin Türk askerinden bahsetmeyerek yapay bir “diplomatik zafer” amacını gütmüştür. İkinci amaç ise Paşinyan’ın mutlak bir yenilgi anlamına gelen anlaşma şartlarını kendi halkına aktarabilmesini kolaylaştırmak olmuştur. Gerçekte olan ise, 10 Kasım Anlaşması’nın ertesi günü dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu arasında “Türk-Rus Ortak Merkezi’ne İlişkin Mutabakat Zaptı”⁶⁹⁶ imzalanmış ve bu kapsamda Ağdam’ın Merzili köyü yakınlarında oluşturulan 4 hektar alana kurulu merkezde İHA personeli de dâhil 60 Türk ve 60 Rus askerinden ibaret askeri birlik 30 Ocak 2021’den itibaren göreve başlamıştır.⁶⁹⁷ Söz konusu Türk askeri varlığının hukuksal dayanağı ise yine 10 Kasım Anlaşması’nın “çatışmanın taraflarının anlaşmaya uyup uymadıklarının izlenmesinin etkinliğini artırmak amacıyla, ateşkesi izlemek üzere bir barışı koruma merkezinin tesisini” öngören 5. Maddesi⁶⁹⁸ olmuştur. Bu süreç aynı zamanda Rusya’nın Türk askerinin Karabağ’daki varlığını engelleme çabalarının başarıya ulaşmadığının da göstergesidir.

10 Kasım Anlaşması’nın 7. ve 8. Maddeleri yerlerinden edilen Azerbaycanlıların BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi’nin kontrolü altında Dağlık Karabağ’a ve çevre bölgelere geri dönüşü ile esir ve cenaze takasını öngörmekte idi.⁶⁹⁹ Anlaşma’nın Türkiye-Rusya rekabeti açısından en çarpıcı kısımlarından biri hiç şüphesiz ki sonuncu madde olan 9. Maddedir. Türkiye ve Azerbaycan’ın jeopolitik kazanımını temsil eden anılan madde ile Ermenistan, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım hattının güvenliğini garanti ettiğini taahhüt etmiştir. Mezkûr maddede taraflar Nahçıvan’ı Azerbaycan’ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım hattının inşasının sağlanacağı konusunda mutabakata varmışlardır.⁷⁰⁰ Zengezur Koridoruna atıfta bulunan bu madde Türkiye-Rusya rekabeti çerçevesinde otuz yıla yakın süregelen “rekabet için olgunlaşma” sürecinin jeopolitik izdüşümü niteliğindedir. Karabağ Zaferi’nin Ankara lehine en önemli çıktılardan biri olacak bu gelişme Türkiye’ye

⁶⁹⁶ T.C. Milli Savunma Bakanlığı, “Türk-Rus Ortak Merkezi’nin Kuruluşuna İlişkin Mutabakat İmzalandı” (1 Aralık 2020).

⁶⁹⁷ Azerbaycan Savunma Bakanlığı, “Состоялась церемония открытия Турецко-Российского совместного мониторингового центра” (30 Ocak 2021).

⁶⁹⁸ Администрация Президента России, “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”.

⁶⁹⁹ Администрация Президента России, “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”.

⁷⁰⁰ Администрация Президента России, “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”.

bölgesel bir güç olmanın ötesinde avantajlar sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Bu bağlamda Türkiye-Rusya rekabeti açısından önemli detaylara sahip 10 Kasım Anlaşması'na istinaden kademeli olarak başlayan süreç sonunda 1 Aralık 2020 tarihi itibarıyla Ermenistan Birinci Karabağ Savaşı'nda işgal ettiği Ağdam, Kelbecer ve Laçın kentlerini Azerbaycan'a iade etmiştir.⁷⁰¹ Zorlayıcı diplomasının zaferini temsil eden mezkûr gelişmenin Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'nın artan nüfuzu açısından lehte bir sonuç doğurduğu söylenebilir. Anılan avantajın sergilenmesini sağlayan gelişme ise 10 Kasım Anlaşması'nın ikinci ay dönümünde Bakü'de gerçekleşen Zafer Geçidi olmuştur.

4.1.2.3. Bakü Zafer Geçidi

Türkiye'nin kararlı ve kapsamlı desteği ile elde edilen 44 günlük Vatan Muharebesi galibiyetinin sergilendiği meca 10 Aralık 2020 tarihinde gerçekleşen Zafer Geçidi olmuştur. Türkiye, Bakü'de Azadlık Meydanı'nda gerçekleşen askeri şölene Azerbaycan dışından tek özel davetli olarak katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye Cumhuriyeti devlet erkânının tam teşekkül katılım sağladığı geçidin diğer bir özel misafiri ise TSK idi. Türkiye ve Azerbaycan askerinin omuz omuza Mehter Marşı eşliğinde boy gösterdiği Zafer Geçidi'nde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Türkiye'nin savaştaki desteğini şu ifadelerle yinelemiştir:

“Vatan Muharebesi'nin ilk günlerinden, daha doğrusu ilk saatlerinden itibaren Türkiye'nin desteğini hissettik. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ilk saatlerden itibaren Azerbaycan'ın hak davasına destek verdi. Onun açık, net ve kesin açıklamaları Azerbaycan halkını çok sevindirdi. Kardeşim bu savaşta Azerbaycan'ın haklı olduğunu, Azerbaycan'ın yalnız olmadığını, Türkiye'nin her zaman Azerbaycan'ın yanında olduğunu söyledi. Bu birlik ve kardeşliğimizin bir tezahürüdür. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği siyasi ve manevi destek, her Azerbaycan vatandaşını gururlandırıyor ve mutlu ediyor. Bugün Zafer Geçit Törenine hep birlikte katılarak birliğimizi hem halklarımıza hem de aynı zamanda tüm dünyaya bir kez daha gösteriyoruz.”⁷⁰²

⁷⁰¹ Ruslan Rehimov, “Ermenistan'ın 28 yıl işgal altında tuttuğu Laçın artık özgür”, *Anadolu Ajansı* (1 Aralık 2020).

⁷⁰² Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Vətən müharibəsində Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradında iştirak ediblər” (10 Dekabr 2020).

İki ülkenin siyasi ve askeri bürokrasisinin ortak gövde gösterisi niteliğindeki mezkûr törende konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ankara-Bakü ilişkisinde kılavuzun Haydar Aliyev ve Mustafa Kemal Atatürk'ün “Tek millet, iki devlet” ve “Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir” ifadeleri olduğunun altını çizerek “...Otuz yıldır Karabağ'ı göğsümüzde yara ettik. Bugün bu yarayı sarmanın mutluluğunu paylaşmak ve bu şanlı zaferi hep birlikte kutlamak için buradayız”⁷⁰³ ifadelerini kullanmıştır. Sunucunun “Ne güzel ki Türk kardeşin var” nidaları ile Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı'larını selamlayan TSK Özel Kuvvetler Birliği'nin yanı sıra törene damga vuran bir unsur da Bayraktar TB2 olmuştur. Nitekim Vatan Muharebesi'nde Ermenistan ordusundan ele geçirilen aktif ve kullanılamaz askeri teçhizatların yanı sıra savaşta etkinlik gösteren teknolojiler de sergilenmiştir. Bu bağlamda Türk İHA'sına özel bir parantez açılmış ve Bayraktar TB2, törende “düşmanı korkudan titreten, düşmana sarsıtıcı, dağıtıcı darbeler indiren en modern insansız hava aracı”⁷⁰⁴ olarak takdim edilmiştir.

Karabağ Meselesi özelindeki Türkiye-Rusya rekabeti açısından Ankara'nın lehine oldukça özel önem atfedilmesi gereken Zafer Geçidi, aynı zamanda Bakü'nün Birinci Karabağ Savaşı'nda Rusya Büyükelçisi tarafından “Azerbaycan bizim 200 yıllık müttefikimizdir. Bunu kabul etmeyen koltuğunda oturamaz” tehdidine maruz kaldığı bir dönemden Türkiye-Azerbaycan işbirliğinin ilamına geçtiği bir dönemin evrimini temsil etmektedir. Diğer yandan uluslararası medyanın özenle manşetlerine taşıdığı tören hakkında Moskova'dan herhangi bir resmî açıklama yapılmaması oldukça dikkat çekici olmakla birlikte bir kabullenişin dışı vurumu olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Rus analistler tarafından “kazananların yürüyüşü”⁷⁰⁵ olarak değerlendirilen Zafer Geçidi'nde, resmi yorum yapılmasa da Vatan Muharebesi'nde Ermeni ordusundan ele geçirilen Rus yapımı askeri teçhizatların da sergilemesinin Rusya'da rahatsızlığa sebep olacağı tahmin edilebilir. Diğer yandan Ankara'yı davet etmeden 9 Kasım'da ‘fait accompli’ bir ateşkes ile rol çalmaya çalışan Kremlin'in Zafer Geçidi'ne davet edilmemesi, Rusya'nın rekabet eksenli çabasının geri tepmesidir. Bu bağlamda 10 Kasım Ateşkes anlaşmasından

⁷⁰³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Vətən müharibəsində Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradında iştirak ediblər”.

⁷⁰⁴ AZTV, “Azərbaycanda Zəfər paradı keçirildi” (10 Dekabr 2020).

⁷⁰⁵ Георгий Березовский, ““Парад победителей”: Эрдоган приехал в Баку”, *Газета.Ru* (09 Декабря 2020).

muahedenin zabıt kâtibi olarak payını alan Moskova'nın Zafer Geçidi'nde bulunmaması, Aliyev'in törende kullandığı "birliğimizi dünyaya gösteriyoruz" ifadeleriyle açıklanabilir.

4.1.3. Savaş Sonrasında Düzen Kurucu Mekanizmaların Tesisinde Türkiye'nin Rolü

Friedberg, "rekabet için olgunlaşma" olarak kuramsallaştırdığı argümanını bir adım daha ileriye taşıyarak rekabette elde edilen kazanımların sonrası için önemli bir fikir vermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, gelişmekte olan güçler için ortaya attığı ikinci bir iddiasında Friedberg, mezkûr güçlerin "statükoyu değiştirmeye ve dünyadaki yerlerine ilişkin kendi anlayışlarını daha doğru bir şekilde yansıtan yeni düzenlemeler oluşturmaya"⁷⁰⁶ meyilli olduklarını belirtmektedir. Anılan argümanların Karabağ Meselesi özelindeki Türkiye-Rusya rekabeti açısından da geçerli olabileceği söylenebilir. Nitekim Karabağ zaferi sonrasında Türkiye'nin Azerbaycan ile Şuşa'da imzaladığı stratejik ortaklık beyannamesi bu kabilde değerlendirilebilecek düzen kurucu işlemlerdendir. Rusya'nın, "Karabağ'ın anahtarı" olarak gördüğü Şuşa'da varılan mutabakat bu anlamda önemlidir. Bu kapsamda incelenmesi gereken diğer bir husus ise 10 Kasım Anlaşması'nın Ankara adına önemli kazanımlarından olan Zengezur Koridoru'nun açılması girişimidir. Türkiye'nin Karabağ zaferi sonrasında düzen kurucu mekanizmaların inşasına yönelik üçüncü önemli örnek ise Türk devletleri eksenli politikalara ağırlık vermesidir. Nitekim bu dönemde Ankara'nın Moskova ile rekabetini kurumsal bir zemine taşıma teşebbüsünün ürünü olan Türk Devletlerini aynı çatı altında toplayarak ortak dış politikalar oluşturabilmesi girişimi TDT adı ile nihai kimliğe kavuşmuştur.

4.1.3.1. Şuşa Beyannamesi: Türkiye-Azerbaycan İşbirliğinin Zirvesi

Karabağ Meselesi özelinde Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinin doğrudan izdüşümü olan Şuşa Beyannamesi aynı zamanda Türkiye-Azerbaycan işbirliğinin zirvesi niteliğindedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15-16 Haziran 2021 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Aliyev'in davetine icabetle Azerbaycan'a zaman ve mekân açısından özel sembolik

⁷⁰⁶ Friedberg, "Warring States: Theoretical Models of Asia Pacific Security", 13.

anlamlar taşıyan bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁷⁰⁷ Azerbaycan'ın Milli Kurtuluş Günü'nde, Ermeni işgalinden kurtulmuş Şuşa'da bir araya gelen iki devlet başkanı "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi"ni imzalamışlardır. Güvenlikten kültüre kadar birçok alanda üst düzey işbirliğini öngören Beyname'nin doğrudan Karabağ zaferine atıfta bulunması oldukça dikkat çekicidir: "Taraflar büyük gururla, Azerbaycan'ın 44 gün süren Vatan Savaşı'nda zafer kazanarak Ermenistan'ın 30 yıldır süren saldırgan politikasını durdurduğunu, topraklarını işgalden kurtardığını, tarihi adaleti ve uluslararası hukuku yeniden sağladığını ifade ederler."⁷⁰⁸ İçeriği Türkiye-Rusya rekabeti açısından mesajlarla dolu müttefiklik beyannamesinin 100. Yıldönümü idrak edilecek olan 1921 Kars Antlaşması'na atıfta bulunması iki devletin de asırlık bir kardeşlik ve ittifak vizyonunu temsil etmektedir. Belgede Rusya'nın da var olduğu bölgede Türkiye'nin rolüne "Taraflar, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin faaliyetlerine Türkiye'nin katkılarının bölgedeki barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığına vurgu yaparlar"⁷⁰⁹ ifadeleriyle özel dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Şuşa Beyannamesinde özel vurgu yapılan bir husus da Zengezur Koridoru olmuştur. Kafkasya'da süregelen Ankara-Moskova rekabetinde Ankara açısından öncelikli konuma sahip Zengezur Koridoru'nun önemi şöyle ifade edilmektedir:

"Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler."⁷¹⁰

Zengezur Koridoru'nun Beyname'de yer alması, Zengezur'un Rusya tarafından Ermenistan'a verilmesinin 100. Yıldönümü olmasıyla da ayrı bir anlam kazanmıştır. Rusya'nın Şuşa Beyannamesi'ne bakış açısı ise "Azerbaycan'ın üçüncü ülkelerle ilişkileri kapsamında ele almakla beraber en üst düzeyde değerlendirildiği" belirtilmiştir.

⁷⁰⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Azerbaycan" (14 Haziran 2021).

⁷⁰⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi" (15 Haziran 2021).

⁷⁰⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi".

⁷¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi".

Bu bağlamda 17 Haziran 2021’de Moskova’da gerçekleşen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Şuşa ziyareti ile ilgili gelen soru üzerine, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zaharova, Kremlin’in tutumunu şöyle yorumlamıştır:

“Doğrudan Dağlık Karabağ’ı ilgilendiren iki konuyu ya da Azerbaycan’ın üçüncü ülkelerle ikili ilişkilerini karıştırmanın yanlış olduğunu düşünüyorum. Bu doğrultuda Azerbaycan-Türkiye temaslarını da en üst düzeyde değerlendiriyoruz. Bölgede askeri olanlar da dâhil olmak üzere, ikili ilişkilerin başka devletlere karşı kurulmamasının çok önemli olduğunu düşünüyorum.”⁷¹¹

Hem Türkiye’nin Kafkasya’daki konumu açısından hem de Moskova ile rekabet açısından yeni bir boyuta işaret eden Şuşa Beyannamesi savaş sonrasında düzen kurucu bir belge niteliğindedir. Bu minvalde değerlendirilecek diğer bir husus ise Zengezur Koridoru’dur.

4.1.3.2. Zengezur Koridoru

Karabağ zaferinin stratejik kazanımlarından olan Zengezur Koridoru meselesi Vatan Muharebesini sonlandıran 10 Kasım Anlaşması’nda da yerini almış bir husustur. 9 maddelik Anlaşma’nın son maddesinde ele alınan Koridor, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yanı sıra Ankara’nın diğer Türk cumhuriyetleri ile ilişkileri açısından da hayati öneme sahip bir köprü niteliğindedir. Bu doğrultuda Zengezur Koridoru teşebbüsü Türkiye’nin Karabağ zaferi sonrasında düzen kurucu mekanizmalar kapsamında değerlendirilmektedir. Nahçıvan ana karasının Azerbaycan ile bağlantısını kuracak 43 km uzunluğundaki koridor aynı zamanda Türkiye-Rusya rekabetinin de önemli öznelerinden biridir. Rusya, Türkiye açısından özel bir kazanım olan mezkûr girişimi sadece Ankara’nın tekeline bırakmak istememektedir. Kremlin’in bu tutumu 10 Kasım Anlaşması’nda da gözlemlenebilir. Nitekim 10 Kasım Anlaşması’nın, Zengezur Koridoru’nun amacını ve niteliğini düzenleyen 9. Maddesinde, koridordaki ulaşım kontrolünün Rusya Federal Güvenlik Servisi’nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirileceği ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşasının tarafların mutabakatı ile sağlanacağı

⁷¹¹ Министерство иностранных дел Российской Федерации, “Брифинг официального представителя МИД России М.В.Захаровой” (17 Июня 2021).

öngörülmektedir.⁷¹² Bu madde Moskova'nın Ankara ile rekabetinin hukuksal bir dokümanı niteliğindedir.

Rusya, Kafkasya'da izlediği Türkiye ile rekabet politikasının genel mantığına “sadık kalarak” Ankara'nın Karabağ zaferi sonrasındaki kazanımlarına da sınırlamalar getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak Türkiye'nin Azerbaycan ile birlikte Kremlin'in mezkûr adımına verilmiş en iyi cevaplardan biri koridorun inşasının önemli bir kısmının Türk inşaat şirketlerine havale edilmesi olmuştur. Diğer yandan tıpkı Karabağ savaşı sonunda Bakü'de düzenlenen Zafer Geçidi'nde olduğu gibi Zengezur Koridoru'nun doğu bağlantısının inşasını başlatan temel atma töreninin de yegâne davetlisi Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan olmuştur.⁷¹³ 10 Kasım Anlaşması'nda kabul etmesinden de anlaşılacağı üzere Rusya, Zengezur Koridoru'na esas itibariyle rıza göstermekle birlikte usul olarak karşı çıkmaktadır. Temel amacı ise Koridor'un Ankara tarafından kontrol edilmesini ve Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile doğrudan bağlantı kurma fırsatını engellemek olmuştur. Bu nedenle Rusya, Ermenistan'ın Koridor'a yönelik yükümlülüklerinden kaçınma eğilimini desteklemektedir.⁷¹⁴ Moskova'nın Ankara ile rekabetinde Zengezur Koridoru'na yönelik olumsuz tutumunun bir nedeni de doğrudan Ermenistan ile ilgilidir. Nitekim bölge ülkelerine önemli ekonomik avantajlar sağlayacak Koridor'un Ermenistan'ı da es geçmeyeceği varsayımından hareketle Moskova, ekonomik olarak güçlü ve bağımsız politikalar izleyen Ermenistan'ı da istememektedir.⁷¹⁵ Aslında Türkiye ile Rusya arasındaki “rekabetçi işbirliği” kapsamında değerlendirilebilecek mezkûr tutum, Kremlin'in aşırı pragmatist yaklaşımından dolayı ağırlıklı olarak rekabet şeklinde kendini göstermiştir. Bu doğrultuda Ankara'nın Karabağ zaferi sonrasındaki düzen kurucu mekanizmalar tesis etme çabalarının önemli bir boyutunu da Türk Konseyi ile şekillendirdiği kurumsal rekabet edebilme kapasitesini artırma teşebbüsü teşkil etmektedir.

4.1.3.3. Kurumsal Rekabetin Nihai Kimliği: Türk Devletleri Teşkilatı'na Doğru

⁷¹² Администрация Президента России, “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”.

⁷¹³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun (Zəngəzur dəhlizi) təməlini qoyublar” (26 Oktyabr 2021).

⁷¹⁴ Asim Memmedov-Murteza Hasanoğlu, “Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 6/2 (2023), 340.

⁷¹⁵ Memmedov-Hasanoğlu, “Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru”, 340.

Türkiye'nin dış politikada kurumsallaşma hamlesi Ankara-Moskova rekabetinin de kurumsallaşmasına yol açtığından dolayı bu girişimin neticelerinden biri olan Türk Konseyi İkinci Karabağ Savaşı'nda da belirgin bir tutum takınmıştır. Ortak dış politika iradesi için yola çıkan örgütün özellikle Karabağ Meselesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın pozisyonunu destekleyen tavrı Vatan Muharebesi'nde de tezahür etmiştir. Bu doğrultuda Türk Konseyi, savaşı başlatan Ermeni saldırılarının ertesi gün, 28 Eylül 2020 tarihinde bir açıklama yaparak "Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığı temelinde, ivedilikle çözümünün önemini"⁷¹⁶ yinelemiştir. Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin Beyanatı şeklinde yayınlanan mezkûr açıklamada "1993 yılında kabul edilen BM Güvenlik Konseyi kararlarının, Ermenistan silahlı kuvvetlerini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal altındaki tüm topraklarından derhal, koşulsuz ve tam olarak çekilmeye çağırıldığı"⁷¹⁷ konusunda hatırlatma yapılmıştır.

30 Eylül 2020 tarihinde Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev ile Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov arasında bir telefon görüşmesi gerçekleştirilmiş ve anılan görüşmede Azerbaycan Dışişleri Bakanı, Amreyev'e Türk Konseyi'nin "Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'a yönelik yeni saldırısı karşısında Azerbaycan'a verdiği destek ve objektif tutumdan dolayı teşekkürlerini"⁷¹⁸ iletmiştir. 18 Ekim 2020'de ikili arasında yeniden gerçekleşen telefon görüşmesi⁷¹⁹ Türk Konseyi'nin Karabağ Meselesindeki kararlı tutumunun göstergesidir. Ayrıca Genel Sekreter Baghdad Amreyev Bakü'ye desteğini, sadece beyanatlar ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile istişare niteliğindeki telefon görüşmeleri aracılığıyla sürdürmemiş, aktif olarak sahada da varlık göstermiştir. Nitekim Türk Konseyi Genel Sekreteri, Ermenistan'ın KGAÖ angajmanından yararlanmak amacıyla Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dışındaki Gence şehrindeki sivil noktalara düzenlediği hain saldırıların ertesinde, Bakü'ye destek amacıyla Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Ermeni füzeleri ile bombalanan Gence şehrine gelen Amreyev, "askeri çatışmanın tırmanmasından duyduğu endişeyi dile getirerek, bunun kardeş Azerbaycan halkı için bir vatanseverlik savaşı

⁷¹⁶ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), "Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanatı" (28 Eylül 2020).

⁷¹⁷ TDT, "Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanatı".

⁷¹⁸ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), "Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve Türk Konseyi Genel Sekreteri bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi" (30 Eylül 2020).

⁷¹⁹ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), "Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve Türk Konseyi Genel Sekreteri bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi" (18 Ekim 2020).

olduğunu ve Türk Dünyasının bu kritik dönemde Azerbaycan'ın yanında olduğunu”⁷²⁰ vurgulamıştır.

Azerbaycan 2020 yılının Ekim ayı boyunca savaşta kat ettiği ilerleme sonucunda Kasım ayının başından itibaren artan “adı konulmamış tebrik” mahiyetindeki ziyaretlerden biri de yine Amreyev’in ziyareti olmuştur. 2 Kasım 2020 tarihinde, Türkiye, Kırgızistan ve Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odaları Başkanları’ndan ibaret kalabalık bir heyet ile Azerbaycan’ı ikinci kez ziyaret eden Türk Konseyi Genel Sekreteri Amreyev, burada Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından da kabul edilmiştir.⁷²¹ Ayrıca savaşı bitiren 10 Kasım Anlaşması’nın imzalandığı gün de açıklama yapan Amreyev, anılan Ortak Deklarasyonu memnuniyetle karşıladığının altını çizerek, “Azerbaycan’ı BM Güvenlik Konseyi Kararlarına uygun olarak azat edilmesi ve egemenliği sağlamaya yönelik tarihi başarıdan dolayı”⁷²² tebrik etmiştir. Savaş sonrasında ise kurumsallaşma sürecini nihayete erdiren örgüt yeni kimliği ile uluslararası toplum içerisindeki yerini pekiştirmiştir. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da gerçekleşen 8. Zirve kapsamında Türk Konseyi’nin adının Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak güncellenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca aynı Zirve Bildirisinin siyasi konular çerçevesinde 6. maddesinde Azerbaycan’ın zaferi ve TDT üyesi ülkelerin desteği şöyle betimlenmiştir:

“Azerbaycan Cumhuriyeti’ni “44 Günlük Vatan Muharebesi”ndeki zaferinden ötürü tebrik ettiklerini, Türk Devletleri Teşkilatı Üye Devletlerinin ve Genel Sekreterinin, “Azerbaycan’ın topraklarını işgalden kurtarması uğrunda haklı davasına verdiği kararlı desteği takdir ettiklerini, birbirlerinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığını karşılıklı olarak tanıma ve saygı duyma temelinde Ermenistan - Azerbaycan arasındaki ihtilafın sona ermesini memnuniyetle karşıladıklarını ve Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini desteklediklerini, Üye ve Gözlemci Devletlerin mezkûr Azerbaycan topraklarının ihtilaf sonrasında yeniden ihyası, inşası ve entegrasyonuna katkıda bulunmaya hazır olduklarını ifade ettiklerini beyan etmişlerdir.”⁷²³

⁷²⁰ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), “Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence şehrini ziyaret etti” (22 Ekim 2020).

⁷²¹ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), “Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Türk Konseyi Genel Sekreterini ve TCCI Heyetini kabul etti” (3 Kasım 2020).

⁷²² Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), “Türk Konseyi Genel Sekreteri’nin Yukarı Karabağ sorununun çözümlenmesine ilişkin beyanati” (10 Kasım 2020).

⁷²³ Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), “Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi” (12 Kasım 2021).

Bildirinin anılan maddesi ve teşkilatın nihai bir kimlik kazanması özelinde, Türkiye-Rusya rekabetinin kurumsallaşması girişimi açısından mezkûr teşebbüs Türkiye'nin Karabağ zaferi sonrasında tesis etmeye çalıştığı düzen kurucu mekanizmalara da müstesna bir örneklik teşkil etmektedir. Bu bağlamda TDT'nin hem savaş esnasında hem de sonrasındaki rolünün Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'nın lehine bir pozisyona sahip olduğu söylenebilir. Bu durum Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in açıklamalarına şöyle yansımıştır: “Bizim ailemiz Türk Dünyasıdır. Kendimizi çok iyi hissediyoruz. Tüm TDT üyesi ülkelerle kardeşlik ilişkilerimiz var ve bizim politikamız TDT'yi güçlendirmektir.”⁷²⁴ Bu doğrultuda TDT'nin uluslararası toplum nezdinde varlığını pekiştirmesi ile artık literatüre yapılacak neoklasik realizm bağlamındaki müteakip katkılarda teşkilatın sistem düzeyindeki değişkenler kapsamında incelenmesinin daha rasyonel olacağı söylenebilir.

4.2. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya Rekabetini Etkileyen Sistem Düzeyindeki Değişkenler

İkinci Karabağ Savaşı esnasında Türkiye-Rusya rekabetini kapsamlı analiz edebilmek için sistemik etkenlerin rolünün de hesaba katılması gerekir. Neoklasik varsayımdan hareketle bölge ile ilintisi bulunan aktörlerin ele alınması elde edilecek bulguların geçerlilik düzeyini artıracaktır. Bu doğrultuda Vatan Muharebesi'nin isabet ettiği dönem itibariyle uluslararası aktörlerin politikalarının yanı sıra hesaba katılması gereken çok önemli bir unsur da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisidir. Küresel tedarik zincirinin aksatılması dâhil olmak üzere uluslararası toplumun kendine kapanması ile sonuçlanan söz konusu vaka, Ermenistan'ı 27 Eylül 2020 tarihinde savaşı başlatan saldırı konusunda cesaretlendiren muhtemel unsurlardan biridir. Ancak bu durum sadece Erivan'ın işine yaramamış Azerbaycan açısından da görece avantaj sağlamıştır. Ayrıca Ermenistan mevcut salgın durumunda Türkiye'nin vereceği tepki dozunun da düşük olacağını hesaba katmış olabilir. Ancak Ankara'nın savaşın ilk dakikalarından itibaren sergilediği kararlı ve caydırıcı tavır hem Ermenistan'ı hem de onu destekleyen aktörleri şaşırtmıştır. Öte yandan Vatan Muharebesi'nin cereyan ettiği dönem küresel pandeminin dünya genelinde yol açtığı ekonomik krizin de başlangıç yıllarıdır. Anılan süreçte

⁷²⁴ Organization of Turkic States, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: ‘Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır’”, *Youtube* (16 Şubat 2024).

Ermenistan'ın destekçileri de dâhil olmak üzere devletlerin öncelikleri ulusal çıkarları olmuştur. Erivan'ın saldırıları sonrasında beklentisinin karşılanmaması onu KGAÖ angajmanlarının uygulanabilmesi için yukarıda da bahsedildiği gibi savaşı Karabağ'ın dışına taşırmaya teşebbüse itmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı'nda bölgede çıkarları bulunan çok fazla aktörün olduğu söylenebilir. Ancak bu bölümde söz konusu aktörler içerisinde Türkiye-Rusya rekabeti ile doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir bağlantısı bulunanların incelenmesi daha önemlidir. Bu bağlamda daha önceki bölümlerde de olduğu gibi bu aktörler uluslararası örgütler ve devletler olarak tasnif edilmiştir. Mezkûr sınıflandırma kapsamında ise BM, AB, AGİT ve İİT örgütsel olarak, ABD, Fransa, İran ve İsrail ise devlet olarak yer almışlardır. Bu kapsamda ilk olarak İkinci Karabağ Savaşı esnasında uluslararası toplumun aktörleri tarafından yürütülen politikaların Türkiye-Rusya rekabetine katkısını incelemek faydalı olacaktır.

4.2.1. Uluslararası Aktörlerin Politikaları

İkinci Karabağ Savaşı'nda izlediği politikalar açısından öne çıkan uluslararası aktörlerin başında BM gelmektedir. İlk savaştan da görüldüğü üzere BM, biraz geç de olsa Azerbaycan'ın haklılığı ve toprak bütünlüğü yönünde tutum sergilemiştir. Ancak örgütün müeyyide gücünden yoksunluğu Karabağ Meselesi konusunda alınan Güvenlik Konseyi kararlarının Ermenistan tarafından görmezden gelinmesine yol açmıştır. Buna rağmen BM'nin mezkûr kararları küresel kamuoyunda Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu gerçeği konusunda bir meşruiyet oluşturduğu kesindir. Bu kapsamda BM'nin Vatan Muharebesi'ndeki faaliyetleri de önemlidir.

4.2.1.1. BM

BM, İkinci Karabağ Savaşı'ndaki ilk reaksiyonunu savaşın ayak sesleri niteliğindeki Tovuz saldırıları kapsamında göstermiştir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in 13 Temmuz 2020 tarihinde yaptığı, bir BM geleneği haline gelen açıklamasında tansiyondan “derin endişe duyulduğu” ifade edilerek “kışkırtıcı söylemlerden kaçınma” çağrısı yapılmıştır.⁷²⁵ Hem Tovuz saldırısını başlatan tarafın hem de “yeni savaş karşılığında yeni

⁷²⁵ United Nations (UN), “Refrain from Provocative Rhetoric, Secretary-General Urges following Reported Deadly Exchanges of Fire along Armenia-Azerbaijan Border”, *Press Release SG/SM/20175* (13 July 2020).

topraklar” söylemini Savunma Bakanı aracılığıyla resmi ağızdan dile getiren tarafın Ermenistan olduğu açıkça görünmesine ve bilinmesine rağmen BM’nin çağrısının “tarafalara” yapıldığının vurgulanması da yine tuhaf bir BM geleneğinin ürünüdür. BM benzer “kaygılı” tutumunu 27 Eylül’de de sergilemiş, BM Genel Sekreteri Sözcüsü Stéphane Dujarric, Genel Sekreter Guterres’in Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı ile görüşeceği ifade edilmiştir.⁷²⁶

BM Genel Sekreteri Guterres, 28 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile video konferans aracılığıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Ermeni saldırıları ile ilgili BM Genel Sekreterini bilgilendiren Aliyev, “Ermenistan’ın BM Genel Kurulu’nun 75. oturumunun genel tartışmalarında yaptığı konuşmada yeni bir savaşa hazırlığından söz ettiğini”⁷²⁷ ifade etmiştir. Ancak Guterres’in, hakkında dört BM Güvenlik Konseyi kararı bulunan Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarının işgaliyle ilgili herhangi bir ifade kullanmaması oldukça dikkat çekicidir.

BM’nin açıklamalarından hareketle İkinci Karabağ Savaşı’nda, Azerbaycan ile Ermenistan arasında hassas bir denge politikası izlemeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Ermenistan’ın 4 Ekim 2020 tarihinde Gence’ye düzenlediği saldırıların ertesi gün yaptığı açıklamada “nüfusun yoğun olduğu bölgelerin hedef alınması da dâhil olmak üzere, düşmanlıkların yayıldığı yönündeki haberlerden ciddi şekilde endişe duyulduğu”⁷²⁸ ifade edilirken doğrudan Gence’ye atıfta bulunmaktan kaçınmıştır. 18 Ekim’de Ermenistan aynı bölgeye saldırılarını yinelediğinde BM, saldırıyı kınadığı açıklamada Gence’ye saldırılardan bahsetmiştir. Ancak mezkûr açıklamada Azerbaycan’ın da Hankendi’ye saldırdığına yönelik Ermeni propagandasına yer verilmiştir.⁷²⁹ BM açıklamasında şehrin Ermenice ismine de yer vererek, örgütün meseleye yönelik sözde “tarafsız” yaklaşımını ispatlamaya çalışsa da söz konusu tutumun Ermenistan ve Rusya’ya yaradığı söylenebilir. Bu bağlamda BM’nin Vatan Muharebesi’ndeki politikasının Türkiye-Rusya rekabeti

⁷²⁶ United Nations (UN), “Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on the Nagorno-Karabakh conflict” (27 September 2020).

⁷²⁷ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, “İlham Əliyevlə BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreş arasında videokonfrans formatında görüş olub” (28 Sentyabr 2020).

⁷²⁸ United Nations (UN), “UN Secretary-General’s Spokesman-on the Nagorno-Karabakh Conflict” (5 October 2020).

⁷²⁹ United Nations (UN), “Civilian Deaths ‘Totally Unacceptable’, Secretary-General Stresses, Condemning All Attacks on Populated Areas amid Conflict over Nagorno-Karabakh”, *Press Release* SG/SM/20347 (18 October 2020).

açısından bakıldığında Türkiye'nin lehine olacak şekilde tezahür etmediği gözlemlenmektedir.

4.2.1.2. AB

İkinci Karabağ Savaşı'nda AB'nin savaşa yaklaşımı ritüel haline gelmiş barış çağrılarında öteye geçmemiştir. BM'nin tutumuna benzer şekilde AB de savaşta "tarafsız" olduğu algısını oluşturmaya çalışmasına rağmen Ermenistan'ı destekleyici tavırlarını gizleyememiştir. 1 Ekim 2020 tarihinde AB Konseyi yaptığı açıklamada tarafları barışçıl çözüme çağırarak "AGİT Minsk Grubu Eş Başkanlarına desteğini ifade etmiş ve Yüksek Temsilciden çözüm sürecine yönelik daha fazla AB desteğini gözden geçirmesini"⁷³⁰ istemiştir. Açıklamasında ne Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalinden ne de savaşa neden olan Ermenistan saldırganlığından bahsetmeyen Konsey'in söz konusu tutumu tarafsızlıktan ziyade Erivan'a destek olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan 10 Ekim 2020'de Moskova'da 10 saat süren toplantının ardından mutabakata varılan ateşkesin ertesi gün AB Yüksek Temsilcisi tarafından yayınlanan bildiriye örgütün, varılan anlaşmayı memnuniyetle karşıladığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bildiriye "AB'nin, tarafları bu anlaşmaya sıkı sıkıya uymaya ve dış taraflar da dâhil olmak üzere tüm aktörleri daha fazla can kaybına neden olabilecek her türlü eylemden kaçınmaya çağırdığının"⁷³¹ altı çizilmiştir. Aslında mezkûr çağrının gizli öznesinin Türkiye olduğunu da vurgulamak gerekir.

AB'nin İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a zımni destek niteliğindeki anılan tutumunun bir göstergesi de AB Parlamentosu içerisindeki bazı milletvekillerindeki Türkiye ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan karşıtlığı olmuştur. Bu durum bazı medya organlarının propaganda nitelikli içerikleri ve Ermeni lobisinin de desteği ile birleştiğinde daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim mezkûr nitelikteki ajanslardan biri olan DW, Karabağ Savaşı esnasında "Avrupa Parlamentosu'nun, AB'nin Dağlık Karabağ konusunda harekete geçmesini istediğini ancak örgütün bunu yapmadığını"⁷³² iddia etmiştir. Alman propaganda aygıtı DW, "genel olarak milletvekillerinin çoğu Türkiye'ye yaptırım uygulanmasından yana görünüyor" şeklindeki asılsız iddialarını AB Yüksek

⁷³⁰ Council of the European Union, "European Council conclusions on external relations" (1 October 2020).

⁷³¹ Council of the European Union, "Nagorno-Karabakh: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union" (11 October 2020).

⁷³² Barbara Vesel, "EU fails to act on Nagorno-Karabakh conflict", *DW* (8 October 2020).

Temsilcisi Josep Borrell'in parlamentoda sarf ettiği şu ifadeleriyle desteklemiştir: "Mesajımızın açık olduğunu düşünüyorum, farklı seslerle 65 kez tekrarlandı, ancak aynı endişeleri ve aynı harekete geçme talebini dile getiriyordu."⁷³³ Öncelikle, 720 sandalyeli AB Parlamentosu'nda AB'nin harekete geçmesini isteyen 65 vekilin varlığı yaklaşık %9'a tekabül eder ki, bu da "milletvekillerinin çoğunu" değil küçük bir azınlığı temsil etmektedir. İkinci olarak Borrell'in söz konusu parlamenterlere "Avrupa Konseyi'nin, bu çatışmada arabuluculuk yapacak ve harekete geçecek çerçevenin AGİT Minsk Grubu eş başkanları olduğunu düşündüklerini açıkça ifade ettiklerini"⁷³⁴ hatırlatması önemlidir. Bu durum Türkiye'nin çıkarları ile hemfikir olmasa da AB'nin, Ankara'yı dikkate aldığını göstermektedir. Örgütün söz konusu yaklaşımında, Rusya'nın Avrupa güvenliği için tehdit olarak algılanmasının büyük payı vardır.

AB'nin Vatan Muharebesi'ndeki politikasının açıkça belirtilmese de Türkiye'nin bölgede güçlenmesini engellemek üzerine kurulu olduğu tüm yukarıdaki gelişmelere rağmen vurgulanması gereken bir gerçektir. Bu durumun ise Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından Rusya'nın tamamen lehine olmasa bile Ankara'ya fayda sağlamadığı kesindir. Ancak Türkiye'nin son yıllarda büyük bedeller ödeyerek uygulamaya çalıştığı ve göreceli olarak da başarılı olduğu tam bağımsızlık politikası göz önüne alındığında AB'nin mezkûr yaklaşımının bir irade beyanından öteye geçmediği söylenebilir. Burada Rusya'nın lehine olacak durum ise AB'nin de BM'nin yaptığı gibi halen AGİT'in çabalarından bir medet umduğu görüntüsüdür.

4.2.1.3. AGİT

Birinci Karabağ Savaşı'nda Karabağ Meselesine çözüm umuyla ortaya çıkan AGİT, daha sonra Rusya ile sorunun çözümü konusunda yaşadığı rekabet sonucunda eş başkanlık makamının oluşturulması ile farklı bir mekanizmaya evrilmiştir. Eş başkanlıkların Ermenistan'ın pozisyonunu destekleyen üç ülkeye tahsis edilmesi sonrasında ise örgüt olası çözüm iradesini de kaybetmiştir. Müteakip dönemde Ermenistan'ın ateşkes ihlalleri ile başlayan süreçte ise sürekli içinde endişe, itidal, barış kelimelerinin yoğun bir şekilde yer aldığı açıklamalarla bilinen bir yapıya dönüşmüştür.

⁷³³ Vesel, "EU fails to act on Nagorno-Karabakh conflict".

⁷³⁴ Vesel, "EU fails to act on Nagorno-Karabakh conflict".

İkinci Karabağ Savaşı'nı başlatan Ermeni saldırılarının ertesinde, 29 Eylül 2020 tarihinde AGİT Daimî Konseyi Dağlık Karabağ ihtilafı bağlamındaki gelişmelere ilişkin özel olarak toplanmıştır. Arnavutluk'un dönem başkanlığında Viyana'da 57 ülke temsilcisinin katılımı ile gerçekleşen toplantıda "Minsk Grubu Eş Başkanı ülkelerinin (Fransa, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri) temsilcileri, Eş Başkanların tüm taraflara düşmanlıkları derhal durdurmaları ve çatışmaya sürdürülebilir bir çözüm bulmak için müzakereleri yeniden başlatmaları yönündeki çağrısını"⁷³⁵ yinelemişlerdir. Savaşın devam ettiği 44 gün içerisinde birbirinin kopyası niteliğindeki 8 açıklama yapması AGİT'in yaklaşık otuz yıllık çalışma serüveni hakkında da fikir vermektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, örgütün Ermenistan'ın lehine olan taraflı yaklaşımını şöyle değerlendirmektedir:

"Minsk grubunun faaliyeti ortadadır. Belli bir süre sonra Minsk Grubu'na eş başkanlık yapan ülkeler adeta tüm yetkileri kendi ellerinde topladılar, bu konuyu adeta tekelleştirdiler, Minsk Grubu adeta grup olarak felç oldu ve üç ülke bu konuyla ilgilenmeye başladı. Ama bunun bir sonucu oldu mu? Olmadı. Bizim için olmadı, Ermenistan için oldu. Ermenistan bu sonucu istiyordu, müzakerelerin devam etmesini, bizi sürekli kandırmalarını, bu konunun dondurulmasını, topraklarımızın sonsuza kadar esaret altında kalmasını, topraklarımızın sonsuza kadar işgal altında kalmasını istiyordu. Peki, Minsk grubunun faaliyeti nedir? İşgalciye baskı yapabildi mi? Hayır! Baskı yapmak istiyor muydu? Hayır! Ben defalarca onlara bu konuyu gündeme getirdim: 'Eğer sorunun çözülmesini istiyorsanız Ermenistan'a yaptırım uygulayın. Bu sizin elinizde. Siz BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyesisiniz, her sorunu çözebilirsiniz.'⁷³⁶

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın da ifade ettiği gibi aslında "Minsk Üçlüsü"nü üretebileceği herhangi bir mazeret yoktu. Rusya Karabağ Meselesi'ni çözmek yerine Minsk Grubu'nu da Türkiye ile rekabetinde bir araç olarak kullanmıştır. Bunun en büyük kanıtı ise sürekli masaya işaret edilen meselenin çözümü konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilememesi idi. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın Türkiye'siz bir Minsk Grubu'nun tesis edilmesini "tarihi bir ihmal"⁷³⁷ olarak değerlendirmesine rağmen, süreç boyunca yaşananlar bu durumun ihmalin de ötesinde son derece bilinçli bir hamle

⁷³⁵ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Special meeting of OSCE Permanent Council held on situation in Nagorno-Karabakh Context" (29 September 2020).

⁷³⁶ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, "İlham Əliyev xalqa müraciət edib" (26 Oktyabr 2020).

⁷³⁷ News.ru, "В Турции считают, что России не удалось урегулировать кризис в Карабахе".

olduğunu ortaya koymaktadır. Mezkûr “ihmal” ise Rusya’nın Türkiye ile rekabeti bağlamında açıklanabilmektedir.

4.2.1.4. İİT

İİT’nin hem Birinci Karabağ Savaşı’nda hem de Vatan Muharebesi’ne kadar geçen dönemde Azerbaycan’ın haklı pozisyonunu destekleyen bir tutuma sahip olduğu bilinmektedir. Örgütün mezkûr yaklaşımını İkinci Karabağ Savaşı’nda da sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Henüz Ermenistan’ın Temmuz ayındaki saldırıları esnasında İİT Genel Sekreterliği, Ermenistan’ın ateşkes ihlalini kınamış ve işgalci gücün Azerbaycan topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesini talep eden ve anlaşmazlığın barış temelinde çözümünü destekleyen İİT ve ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına atıfta bulunmuştur.⁷³⁸ Kuruluş, anılan kararlı ve net duruşunu Vatan Muharebesi’nde de göstermiş, savaşın ikinci gününde yaptığı açıklamada Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı ve ateşkes ihlalini kınamayı yinelerken, “Ermeni güçlerinin işgal altındaki Azeri topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi ve iki ülke arasındaki anlaşmazlığın Azerbaycan’ın egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı temelinde çözümlenmesi”⁷³⁹ çağışında bulunmuştur.

Ermenistan’ın Azerbaycan’ın Gence kentindeki sivil yerleşim yerlerine düzenlediği füze saldırılarını müteakip 14 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan ile dayanışmasını ifade eden örgüt⁷⁴⁰, İkinci Karabağ Savaşı’nda belirgin bir şekilde Azerbaycan’a desteğini göstermiştir. İİT’nin savaştaki tutumu Ankara ve Bakü’nün pozisyonunu desteklemesine rağmen Türkiye-Rusya “rekabetçi işbirliği”nin de işbirliği boyutuna hizmet ettiği söylenebilir. Bunun bir göstergesi de Rusya’nın 2005 yılından beri İİT’ye gözlemci statüsünde katılması olmuştur. Nüfusunun yaklaşık %15’ni Müslümanların oluşturduğu Rusya Federasyonu’nun İİT ile anılan ilişkisinin Rusya-Türkiye ilişkileri açısından da destekleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İİT’nin İkinci Karabağ Savaşı esnasındaki açıklamalarına Rusya tarafından herhangi bir resmi yorum yapılmaması da mezkûr algıyı destekler niteliktedir. İkinci Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Rusya ile

⁷³⁸ Organisation of Islamic Cooperation (OIC), “OIC General Secretariat Condemns Armenia’s Attack On The Tovuz Region In Azerbaijan” (14 July 2020).

⁷³⁹ Organisation of Islamic Cooperation (OIC), “OIC Condemns Repeated Provocations and Aggression by Armenian Military Forces Against Azerbaijan” (28 September 2020).

⁷⁴⁰ Azerbaijan.az, “Azerbaijan and Organization Of Islamic Cooperation”.

rekabetinde doğrudan veya dolaylı olarak etkisi bulunan sistemik etkenlerin diğer bir kolunu da mesele ile yakından ilgilenen devletlerin politikaları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ise dört devletin öne çıktığı görülmektedir.

4.2.2. Devletlerin Politikaları

Kafkasya’da çıkarları bulunan ülkelerin sayısı giderek artmakla birlikte bu ülkeler arasında İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili doğrudan ilişkisi bulunan devletlerin sayısı azdır. Bu kapsamda öne çıkan bölge dışı devletlerin başında “Minsk Üçlüsü”nün Rusya dışındaki üye ülkeleri olan ABD ve Fransa gelmektedir. Diğer yandan bölge ile komşu olan ve bir ölçüde Türkiye ile rekabeti de bulunan İran’ın da İkinci Karabağ Savaşı’ndaki rolü önemlidir. Vatan Muharebesi’nde İran ile de belirli düzeyde bağlantılı olarak bölgede çıkarı ve etkisi bulunan bir diğer ülke ise İsrail’dir. Bu doğrultuda mezkûr ülkelerin İkinci Karabağ Savaşı’ndaki rolünü incelemekte fayda vardır.

4.2.2.1. ABD

Uluslararası ilişkiler literatüründe halen süper güç kriterlerini taşıyan tek ülke konumunda bulunan Vaşington, Karabağ Meselesi’nde hem AGİT Minsk Grubu eş başkanı hem BM Güvenlik Konseyi’nin veto yetkisine sahip daimî üyesi hem de NATO’nun lokomotif ülkesi olarak varlık göstermektedir. Ancak bu kadar künyeye rağmen ABD’nin meseledeki etkisinin gücü ile doğru orantılı olduğu söylenemez. Bu durum ABD hükümetlerinin bölgeye ilgisi ve Rusya çekincesi ile açıklanabileceği gibi Pentagon’un öncelik sıralaması da hesaba katılması gereken diğer bir unsurdur.

ABD, Ermenistan’ın saldırılarına Azerbaycan’ın meşru müdafaa kapsamında cevabı ile başlayan İkinci Karabağ Savaşı’na ilk sözlü tepki veren ülkelerden biri olmuştur. 27 Eylül 2020 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada şiddetin tırmanması kınanmış ve Vaşington’un Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile telefon görüşmesi gerçekleştirerek tarafları sahadaki gerilimi artıran söylem ve eylemlerden kaçınmaya davet ettiği ifade edilmiştir.⁷⁴¹ ABD’nin, AGİT Minsk Grubu Eş Başkanı olarak, tarafların çatışmaya barışçıl ve sürdürülebilir bir çözüm bulmasına yardımcı olma kararlılığını sürdürdüğü belirtilen açıklamada, dış tarafların artan şiddet

⁷⁴¹ Morgan Ortagus, “Escalation of Violence Between Armenia and Azerbaijan”, *U.S. Department of State* (27 September 2020).

olaylarına katılımının son derece yararsız olacağına ve yalnızca bölgesel gerilimleri daha da kötüleştireceğine inanıldığı ifade edilmiştir.⁷⁴² Aslında Vaşington diplomatik bir tavırla doğrudan Türkiye'ye vurgu yapmaktan kaçınsa da “dış taraflar” (external parties) ifadesinin Ankara'yı kastettiği son derece aşikârdır. ABD'nin Türkiye ile müttefiklik hukukuyla bağdaşmayan söz konusu atıflarının Birinci Karabağ Savaşı'nda da yapıldığı bilinmektedir. Nitekim daha önce de vurgulandığı gibi Mayıs 1993'te Ermenistan'ın Nahçıvan'a saldırılarını yoğunlaştırdığı dönemde Türkiye'nin garantörlük kapsamındaki olası müdahalesi gündeme geldiğinde ABD buna karşı çıkmıştı. Birinci Karabağ Savaşı'nda ABD'nin müdahale konusundaki muhalefeti dikkate alan Demirel hükümetinin aksine, Ankara'nın Vatan Muharebesi'ndeki “ABD'ye rağmen” tutumu tam bağımsız Türkiye'nin bir adımı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı'nın saldırganı tarif etmeden saldırının kınandığı yukarıdaki açıklamalarından da hareketle ABD'nin Ermenistan yanlısı tutumu gözden kaçmamalıdır. Bunun bir nedeni ABD'nin barındırdığı Ermeni diasporasının etkinliği olabileceği gibi diğer nedeni de Rusya ile rekabettir.

Hem Birinci Karabağ Savaşında hem de iki Karabağ savaşı arasındaki süreçte Kafkasya'da ABD-Rusya rekabetinin de sürdüğü önceki bölümlerde çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Benzer durumun İkinci Karabağ Savaşı'nda da nüksettiği söylenebilir. Nitekim Rusya 9 Ekim 2020'de Azerbaycan ve Ermenistan taraflarını Moskova'da ateşkes için bir araya getirdikten yaklaşık iki hafta sonra benzer adım ABD'den de gelmiştir. Mezkûr ateşkes kararının alındığı gün Ermenistan tarafından ihlal edildikten yaklaşık on gün sonra yeniden denenmiş ve Erivan yine taahhütlere sadık kalmamıştır. Böylece 25 Ekim 2020 tarihinde Vaşington, ABD'nin inisiyatifi ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ateşkesin tesis edildiğine dair açıklama yapmıştır. Tarafların “10 Ekim'de Moskova'da mutabakata varılan ve yeniden teyit edilen insani ateşkesi uygulama ve buna uyma konusundaki kararlılığını yeniden teyit ettikleri” vurgulanan açıklamada, “ABD'nin, Ermenistan ve Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne daha da yakınlaştırmak için Dışişleri Bakanları ve Minsk Grubu Eş Başkanları arasında yoğun müzakerelere olanak sağladığı”⁷⁴³ belirtilmiştir. Buna rağmen ABD'nin Ermenistan yanlısı tutumu ve Paşinyan yönetiminin ABD'ye göz kırpan yaklaşımı bir

⁷⁴² Ortagus, “Escalation of Violence Between Armenia and Azerbaijan”.

⁷⁴³ U.S. Department of State, “U.S.-Armenia-Azerbaijan Joint Statement” (27 September 2020).

araya geldiğinde Türkiye ile Rusya arasındaki “rekabetçi işbirliği” olarak nitelendirilen ilişkinin göreceli olarak “işbirliği” boyutuna hizmet ettiği söylenebilir. Diğer yandan önemli bir husus da Karabağ zaferi sonrasında ABD’yi oluşturan bazı federal eyaletlerin Karabağ Meselesi’ne yönelik yeknesak tutumunda bir değişimin yaşandığının gözlemlendiğidir. Bunun en belirgin örneği ise ABD’nin Minnesota Eyaleti Valiliği’nin 23 Şubat 2021 tarihinde aldığı bir karar ile Hocalı Soykırımı’nın yıldönümü arifesi olan 25 Şubat’ı “Azerbaycan Günü” ilan ederek, dolaylı şekilde Karabağ’da Ermenilerin yaptığı soykırımı tanınması⁷⁴⁴ olmuştur.

Son yıllarda ABD’nin Türkiye ile çeşitli dış politika alanlarında ittifak hukukuna aykırı politikalarından biri de yine İkinci Karabağ Savaşı’ndaki tutumu olmuştur. Vaşington, “müttefiki” olan Ankara’nın Kafkasya’da güçlü bir varlık göstermesine karşı çıkararak, rasyonel düzlemde açıklanması son derece zor bir tavır sergilemiştir. Bu doğrultuda ABD’nin anılan tutumu mezkûr dönemde pek de rasyonel tepkiler verdiği konusunda ortak kanı bulunmayan bir devlet başkanı olan Trump hükümetinin varlığı ile açıklanabilir. Nitekim ABD, Rusya ve Fransa 1 Ekim 2020 tarihinde yaptıkları ortak açıklamada, “ilgili” askeri güçler arasındaki düşmanlıkların derhal durdurulması çağrısında bulunmuşlardır.⁷⁴⁵ ABD’nin Türkiye Büyükelçiliği’nin sayfasında da yayınlanan, mezkûr açıklamadaki “ilgili” aktörün yine Türkiye’yi ima ettiği gözlerden kaçmamalıdır. Zira bu durum Ankara tarafından fark edilmiş olacak ki söz konusu çağrı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından gıyaben “ABD, Rusya ve Fransa’nın yaklaşık 30 yıldır bu sorunu ihmal ettiği göz önüne alındığında, ateşkes arayışına girmeleri kabul edilemez”⁷⁴⁶ şeklinde cevaplandırılmıştır. Buna rağmen Trump başkanlığındaki ABD’nin İkinci Karabağ Savaşı esnasındaki sözlü açıklamaların ötesine geçmeyen varlığının Türkiye’nin hareket alanını kısıtlamadığını da vurgulamak gerekir. Bu husus ise hem ABD hem de Ermenistan tarafında Vaşington’un İkinci Karabağ Savaşı’nda etkisiz kaldığı görüşüne hâkim bir kitleyi öne çıkarmıştır. Örneğin savaşın ilk günlerinde Rusya ve Fransa cumhurbaşkanları mesele ile ilgili ortak açıklama yayınladıklarında, söz konusu durum ABD’nin anılan Minsk Grubu eş başkanları ile “koordineli olmadığı”

⁷⁴⁴ Office of Governor Tim Walz. “Azerbaijani Day” (25 February 2021).

⁷⁴⁵ U.S. Embassy in Türkiye, “Statement of the presidents of the Russian Federation, the United States of America and the French Republic on Nagorno-Karabakh” (1 October 2020).

⁷⁴⁶ *Reuters*, “Turkey rebuffs Russia, France and U.S. over Nagorno-Karabakh ceasefire moves” (2 October 2020).

şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁴⁷ Nitekim Minsk Grubu'nun eski ABD temsilcisi Carey Cavanaugh ülkesinin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rolünü “yürek parçalayıcı” (heartbreaking) olarak nitelendirirken, ABD'nin Karabağ Meselesi konusunda önemli uzmanlardan olan Thomas de Waal ise “Amerikalıların Karabağ Meselesinden çekildiklerini” ifade etmiştir.⁷⁴⁸ Tüm yukarıdakilerden hareketle ABD'nin ittifak hukuku ile bağdaşmayan uygulamalarına rağmen İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rolünün Türkiye-Rusya “rekabetçi işbirliği” açısından kısmen Ankara'nın lehine sonuçlar doğurduğu çıkarımı yapılabilir. Bu doğrultuda hesaba katılması gereken diğer bir devlet ise Vaşington'un Minsk Grubu'ndaki mesai partneri olan Fransa'dır.

4.2.2.2. Fransa

Fransa'yı ABD ile beraber bölgede etkin olmaya “teşvik” eden tek unsur Minsk Grubu'nda ortak olarak icra ettikleri eş başkanlıkları değildir. Her iki gücün diğer ortak yönü ise en fazla Ermeni diasporasına ev sahipliği etmeleridir. Bu durumda iki ülkenin de Karabağ Meselesinde Ermenistan'ın yanında olması sürpriz olmamalıdır. Ancak ilginç olan her iki ülkenin tarafsız olmadığı belli olduğu halde AGİT bünyesinde arabuluculuğa soyunma konusunda ısrar etmeleridir. İkinci Karabağ Savaşı'na gelince Fransa'nın geleneksel Ermenistan yanlısı çizgisinden “sapmadığı” söylenebilir. AGİT Minsk Grubu'nun eski eş başkanı ve eski ABD Azerbaycan büyükelçisi Matthew Bryza 3 Ekim 2020 tarihindeki bir demecinde, İkinci Karabağ Savaşı'nda Fransa'nın Ermenistan'ın tarafını tuttuğunu ve bu nedenle arabuluculuk potansiyelini kaybettiğini ifade etmiştir. Bryza, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un mezkûr tavrının nedenini ise şöyle açıklamaktadır:

“...Çünkü Türkiye Suriye, Libya ve Doğu Akdeniz gibi farklı konularda Fransa'nın komutasını takip etmiyor. Bu yüzden Macron kişisel öfkesini Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yöneltiyor. Şimdi de (Macron) Kafkasya'da bunu yapıyor ve bu sayede de Fransa'nın özellikle Minsk Grubu içerisinde tarafsız bir arabulucu olmasını imkânsız hale getiriyor.”⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ Michael Safi-Julian Borger, “US silence on Armenia-Azerbaijan conflict reflects international disengagement”, *The Guardian* (4 October 2020).

⁷⁴⁸ Safi-Borger, “US silence on Armenia-Azerbaijan conflict reflects international disengagement”.

⁷⁴⁹ *Haber Global*, “AGİT Minsk Grubu ABD Eski Temsilcisi Matthew Bryza: Paşinyan Görevden Alınacak, Rusya Karışmayacak” (3 Ekim 2020).

Öncelikle Bryza'nın ifadeleri doğru olmakla birlikte eksiktir. Zira Fransa'nın tarafsızlığını kaybettiği ifadelerini ele alınca, Paris'in Karabağ Meselesinin en azından son otuz yıllık tarihi boyunca tarafsız bir tutuma sahip olduğuna kanıt bulmak oldukça zordur. Diğer yandan Bryza'nın da dediği gibi Fransa'nın Ermenistan desteğinin arkasında Macron'un Türkiye'ye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik kişisel öfkesi de gözlemlenmektedir. Nitekim Macron, İkinci Karabağ Savaşı'nın dördüncü günü, 30 Eylül 2020 tarihinde Letonya'da verdiği bir demecinde "Türkiye'nin "savaşı" söyleminin Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ'ı yeniden ele geçirmeye teşvik ettiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu"⁷⁵⁰ ifade ederken hem Ermenistan'a olan açık desteğini hem de Türkiye'ye yönelik öfkesini gözler önüne sermiştir. Macron'un Ermeni yanlısı yorumuna Ankara'nın cevabı gecikmemiş, aynı gün dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Fransa'nın Ermenistan'la dayanışmasının Azerbaycan'daki Ermeni işgalini desteklemek anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁵¹ Diğer yandan Macron'un sözde "Türkiye Karabağ'a cihatçı gönderiyor" şeklindeki Ermeni propagandası ithamlara da sahip çıkarak dillendirmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Anılan mesnetsiz iddiaları dile getiren Macron, "Tüm NATO ortaklarını bir NATO üyesinin davranışıyla yüzleşmeye çağırarak" Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayacağını da ifade etmiştir.⁷⁵² Yaklaşık bir yıl önce "NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini"⁷⁵³ ifade eden kişi ile bir yıl sonra "NATO üyesi davranışına" çağrı yapan kişinin aynı olduğu paradoksu bir yana, her iki yorumun da öznesinin Türkiye olması Fransa'nın Ankara ile yaşadığı rekabeti de gözler önüne sermektedir.

Fransa'nın Türkiye ile çıkarlarının çatıştığı tek bölgenin Dağlık Karabağ olmadığını Paris'in Suriye, Libya ve Doğu Akdeniz'de de Türkiye ile nüfuz mücadelesine girdiğini vurgulamak gerekir. Bunun yanında Fransa'nın Ermenistan'ın savaşa neden olan saldırganlığının arttığı süreçte de azmettirici olarak öne çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda Paris'in, İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rolünün Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara açısından hem avantaj ve hem de dezavantaja sahip olduğu gözlemlenmektedir. Vatan

⁷⁵⁰ *Reuters*, "Macron criticises Turkey's "warlike" rhetoric on Nagorno-Karabakh" (30 September 2020).

⁷⁵¹ *Reuters*, "Turkey says French solidarity with Armenia supports occupation in Azerbaijan" (30 September 2020).

⁷⁵² *France 24*, "Macron reprimands Turkey, accuses Erdogan of sending 'jihadists' to Azerbaijan" (2 October 2020).

⁷⁵³ *The Economist*, "Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead" (7 November 2019).

Muharebesi'nde Fransa'nın Ermenistan'ı destekleyici Türkiye karşıtı politikası sadece Ankara'ya yönelik asılsız ithamlarla bitmemiş, Paris, Minsk Grubu'ndaki mevkidaşı olan Moskova ile de yakın temas halinde olmuştur. Hatta ikilinin ABD'yi dışarıda bırakan ortak açıklama da yaptığından yukarıda bahsedilmiştir. Bu durum Türkiye'nin lehine bir gelişme değildir. Diğer yandan Paris'in İkinci Karabağ Savaşı'nda Rusya ile Türkiye arasındaki kısmi işbirliğini içeren "rekabetçi işbirliği" politikasından da rahatsız olduğu görülmektedir. Nitekim 20 Kasım 2020 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan açıklamada, "Fransa'nın, Rusya ve Türkiye'nin Batılı güçleri gelecekteki barış görüşmelerinden dışlamak için bir anlaşmaya varabileceği endişesi nedeniyle Dağlık Karabağ ihtilafında ateşkes uygulanması için uluslararası denetim istediği"⁷⁵⁴ ifade edilmiştir. Ancak Fransa'nın Ermenistan'ın hamiliğine soyunurken Rusya'yı da egale etme çabası beklemediği bir şekilde Türkiye'nin dolaylı olarak lehine sonuçlar doğurmuştur. Bu doğrultuda Fransa'nın Vatan Muharebesi'ndeki çelişkili tutumunun Türkiye'nin aleyhine cereyan etmesi öngörülse de beklenmedik karmaşık sonuçları da beraberinde getirdiği kanısına varılmaktadır.

Karabağ zaferinden sonra yaşanan gelişmeler Azerbaycan'ın, Türkiye'nin yoğun desteği ile kazandığı zaferi konusunda Paris'in hasmane tavırlarını da göstermektedir. Fransa'nın bu bağlamdaki diğer bir adımı da 26 Kasım 2020 tarihinde Fransız Senatosu'nun Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını destekleyen bir kararı kabul etmesi olmuştur.⁷⁵⁵ Azerbaycan Milli Meclisi, anılan gelişme üzerine Fransa'nın Dağlık Karabağ ihtilafındaki arabuluculuk rolünün elinden alınması çağrısında bulunmuştur.⁷⁵⁶ Aynı zamanda Türkiye de söz konusu karara şiddetli tepkisini şöyle göstermiştir:

"...Fransa Senatosu'nun Azerbaycan'a işgalden kurtardığı kendi topraklarından çekilmesi çağrısında bulunması ciddiye alınamayacak kadar gülünç, tarafgir ve gerçeklerden kopuk bir anlayışın tezahürüdür. Hiç bir makul gerekçeyle izah edilemeyecek olan bu sağduyudan yoksun karar, Fransa'nın meselenin çözümüne gerçek anlamda katkı sağlama imkanını da sınırlamaktadır. Fransa Hükümeti'nin de kabul edilemez bulacağı unsurlar içerdiği görülen kararın, yine son dönemde Fransa'da sıkça görülen Türkiye takıntısını yansıtmaya ise şaşırtıcı olmasa da düşündürücüdür. Türkiye'nin yakın coğrafyasında hakkın, hukukun ve meşruiyetin

⁷⁵⁴ John Irish, "Fearing Turkish role, France wants international supervision in Nagorno-Karabakh", *Reuters* (20 November 2020).

⁷⁵⁵ *Al Jazeera*, "Azeris call for France to lose Nagorno-Karabakh mediation role" (26 November 2020).

⁷⁵⁶ *Al Jazeera*, "Azeris call for France to lose Nagorno-Karabakh mediation role".

yanında aldığı ilkeli tutumların Fransa’da önyargısız ve objektif bir şekilde algılanması; tarihe ya da birbiriyle alakasız konulara son derece hatalı atıflar yapılmasından kaçınılması ilişkilerimizin selameti açısından temel bir gerekliliktir.”⁷⁵⁷

Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan mezkûr açıklamada, Fransa’nın artık doğru sonuçları çıkararak bölgenin istikrara kavuşması için yapıcı bir tutum benimsemesinin temenni edildiği vurgulanmıştır.⁷⁵⁸ Görüldüğü üzere Ankara Fransa’nın “Türkiye takıntısının” da farkındadır. Bu bağlamda Fransa’nın paradoks ile dolu İkinci Karabağ Savaşı politikasının Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından kısmen etkili olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.2.3. İran

İran Karabağ Meselesi boyunca izlediği politika dolayısıyla adından söz ettiren önemli bir bölge ülkesi olmuştur. Kafkasya’da nüfuz arayışında olan Tahran’ın bölgede Türkiye ile rekabet ettiği de bilinmektedir. İkinci Karabağ Savaşı’na gelince iki farklı İran tutumundan bahsedilebilir. Bunlar tarafları itidale davet eden “hassas denge” ile Azerbaycan’ın yaklaşımını benimseyen destek politikalarıdır. İki unsur arasındaki farkı belirleyen gelişme ise Azerbaycan’ın savaş esnasındaki pozisyonu olmuştur. Bu bağlamda İkinci Karabağ Savaşı’nın ilk günü İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Said Hatibzade tarafından yapılan açıklamada “İran’ın, her iki tarafı da itidalli davranmaya çağırdığı ve çatışmaların derhal sona ermesi ve iki devlet arasında diyalogun başlatılmasını talep ettiği”⁷⁵⁹ vurgulanmıştır. Benzer çağrı aynı gün İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif’in Azerbaycanlı ve Ermeni mevkidaşları ile gerçekleştirdiği telefon görüşmelerinde de yinelenmiştir.⁷⁶⁰ Diğer taraftan Ermenistan’ın Gence’ye saldırıları döneminde 12 Ekim 2020 tarihinde de benzer “itidal” içerikli açıklama yapan Sözcü Hatibzade saldırgan ve saldırıya uğrayan taraf ayırt etmeden yaptığı açıklamada İran’ın “tarafsız” tutumunu şöyle ifade etmektedir:

⁷⁵⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 300, Fransa Senatosu’nun Yukarı Karabağ İhtilafına İlişkin 25 Kasım 2020 Tarihinde Kabul Ettiği Karar Hk.” (26 Kasım 2020).

⁷⁵⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No: 300, Fransa Senatosu’nun Yukarı Karabağ İhtilafına İlişkin 25 Kasım 2020 Tarihinde Kabul Ettiği Karar Hk.”.

⁷⁵⁹ Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, “Spokesman Urges Armenia, Azerbaijan to Show Restraint” (27 September 2020).

⁷⁶⁰ Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, “FM Zarif Asks Azerbaijan, Armenia to Cease Hostilities, Hold Talks” (28 September 2020).

“İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında son dönemde yaşanan çatışmalar sırasında ilan edilen ateşkesin ihlal edilmesini esefle karşılıyor, iki tarafa daha fazla itidal gösterme çağrısında bulunuyor, hayati altyapıya yönelik füze saldırıları, şehirlerdeki yerleşim alanları ve sivillerin öldürülmesini kınıyor ve yaslı ailelere taziyelerini ifade ediyor.”⁷⁶¹

Tahran’ın, Ermenistan’a pasif destek olarak algılanan mezkûr tutumu meseleyi sağlıklı değerlendirmeden yoksunluğun yanı sıra yaşananların muhtevası konusunda da yanıltıcı olmuştur. İran’ın savaştaki tutumu Ekim ayının sonlarına yakın tarihe kadar bu minvalde devam etmektedir. Savaşın ilk günlerinde İran topraklarından Ermenistan’a silah ve askeri teçhizat nakledildiği yönündeki bazı görüntüler çeşitli medya platformlarında yer almıştır. Bunun üzerine 29 Eylül 2020 tarihinde açıklama yapan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Said Hatibzade, askeri olmayan konvansiyonel eşyaların İran üzerinden komşu ülkelere geçişinin her zaman devam ettiğini belirterek söz konusu tırların da aynı çerçevede geçtiğini vurgulamıştır. Sözcü Hatibzade, aynı zamanda “İran İslam Cumhuriyeti, malların (toprağı üzerinden) diğer ülkelere taşınması ve transit geçişini dikkatle izliyor ve kontrol ediyor ve ülkemiz topraklarının hiçbir şekilde silah ve mühimmat nakli için kullanılmasına izin vermiyor”⁷⁶² ifadelerini kullanmıştır. Hatibzade benzer vurguyu 5 Ekim 2020 tarihinde Dışişleri Bakanlığı binasında düzenlediği Karabağ savaşını değerlendirdiği basın toplantısında da yineleyerek İran ile Ermenistan arasındaki güzergahın sadece insani malzemeler için kullanılmaya devam edeceğini ancak “İran ile Ermenistan arasındaki güzergahın istismar edilmesine ve askeri araçlar için kullanılmasına asla izin verilmeyeceğini”⁷⁶³ belirtmiştir. Yukarıda dile getirilen mezkûr iddiaların teyide muhtaç olduğu kesindir. Ancak her şeye rağmen sözcü Hatibzade’nin ısrarla anılan güzergahın kullanılacağına devam etmesini belirtmesi, İran’ın Ermenistan yanında yer aldığı izlenimini sağlayarak Azerbaycan ve Türkiye tarafında Tahran’a yönelik güvensizliğin tetiklenmesine yol açmıştır.

Savaşta Ekim ayı boyunca Azerbaycan ve Türkiye tarafındaki İran algısının mezkûr tırlar üzerinden şekillendiği söylenebilir. İran Dışişleri Bakanlığı bu durumu defalarca

⁷⁶¹ Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, “Spokesman’s Reaction to Violation of Nagorno-Karabakh Ceasefire” (12 October 2020).

⁷⁶² Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, “Spokesman Denies Claim That Arms Transferred via Iran to Armenia” (29 September 2020).

⁷⁶³ Muhammet Kurşun, “İran: Ermenistan’a hiçbir şekilde askeri araçların geçişine izin verilmiyor”, *Anadolu Ajansı* (5 Ekim 2010).

reddetmesine rağmen anılan güzergâhın kullanılmaya devam edileceğini ifade etmesi Bakü ve Ankara'nın soru işaretlerini ortadan kaldıramamıştır. Ancak Ekim sonu itibariyle savaşın kazanan tarafının Azerbaycan olduğu gözle görülür hale geldikten sonra İran'da da kısmi tutum değişikliği gözlemlenmiştir. Bunun en belirgin yansımalarından biri ise İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'in 3 Kasım 2020 tarihinde İran devlet televizyonunda yayınlanan konuşmasında kullandığı şu ifadelerdir: “Ermenistan'ın ele geçirdiği topraklar iade edilmeli ve kurtarılmalıdır. Bu önemli bir şarttır. Bu topraklar Azerbaycan'ındır ve onlar üzerinde her türlü hakka sahiptir.”⁷⁶⁴

İran'ın Karabağ zaferi sonrasında da Türkiye ve Azerbaycan'a muhalif eylemlere başvurduğu görülmektedir. Özellikle Tahran'ın Ankara'nın Karabağ zaferindeki önemli kazanımlarından biri olan ve 10 Kasım Anlaşması'nın 9. Maddesinde yer alan Zengezur Koridoru meselesinde de başlangıçta Ermenistan'ın pozisyonunu destekleyen tutum sergilenmiştir. Ancak Ankara'nın, söz konusu durumun aşılması için İran ile işbirliğine düzenli vurgu yaptığı görülmektedir. İran'ın, Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabetinde Türkiye'nin aleyhine sergilediği görünümün önemli bir nedenini hem içindeki radikal unsurlar hem de bölgede çıkarı bulunan İran muhalifi ülkelerin kışkırtıcı politikalarıdır.⁷⁶⁵ Bu kapsamda öne çıkan öncelikli aktörlerden biri ve belki de birincisi ise şüphesiz ki İsrail'dir. Bu bağlamda İsrail'in İkinci Karabağ Savaşı'ndaki yaklaşımını incelemekte fayda vardır.

4.2.2.4. İsrail

İkinci Karabağ Savaşı'nda İsrail'in adı Karabağ Meselesi ile daha sık anılmaya başlanmıştır. Tovuz saldırılarından itibaren Vatan Muharebesi boyunca İsrail'in Azerbaycan'ı askeri teknolojiler ile desteklediği bilinmektedir. Bayraktar TB2 gibi savaşın kaderini belirleyecek düzeyde olmasa bile İsrail İHA'larının da savaştaki rolü dikkat çekicidir. Mezkûr detayın İsraili askeri analistler tarafından bile kabul gördüğü daha önce de ifade edilmiştir. Bu bağlamda önceki bölümlerden Eado Hecht'in, Ermeni General Balayan'ın Tovuz çatışmalarında bir düzine İsrail İHA'sını düşürdüklerini iddia etmesine karşın Azerbaycan'ın İHA ordusunun savaştaki başarısının nedenini topyekûn

⁷⁶⁴ *France 24*, “Iran's Khamenei says Armenia-held land in Karabakh ‘must be returned’” (3 November 2020).

⁷⁶⁵ Kemal İnat, “İran-Azerbaycan Gerginliği: Yanlış Giden Ne?”, *SETA* (9 Ekim 2021). Erişim 14 Haziran 2024. <https://www.setav.org/yorum/iran-azerbaycan-gerginligi-yanlis-giden-ne>

olarak Bayraktar TB2'ye attığını hatırlamak gerekir. Buna rağmen İsrail İHA'larının da savaşta yer aldığını vurgulamak gerekir. Bu durum Azerbaycan Dışişleri Bakanı'nın bir demecinde de ifade edilmiştir.⁷⁶⁶ Diğer yandan Ermenistan'ın savaşı bölgenin dışına taşıma niyetiyle 2020 yılının Kasım ayında Bakü'yü, satılması uluslararası anlaşmalar ile yasaklı olan Rus yapımı İskender-M balistik füzeleri ile iki kez vurduğunda, Azerbaycan söz konusu saldırıları etkisiz hale getirmek için İsrail Hava Savunma Sistemi Barak-8'den⁷⁶⁷ istifade etmiştir. Ayrıca Ermenistan tarafı söz konusu füzelerin kullandığını itiraf ederken Rusya, mezkûr füzelerin savaşta kullanılmadığını söylemiştir.⁷⁶⁸

İsrail'in Azerbaycan'a İkinci Karabağ Savaşı'ndaki diğer desteği ise Azerbaycan asıllı Yahudi toplulukların da öncü rol oynadığı toplumsal destek olmuştur.⁷⁶⁹ İdan ve Shaffer, Vatan Muharebesi sırasında Türk ve İsrail İHA'larının başarılı bir şekilde savaş alanına entegrasyonunun Türk ve İsraili uzmanlar arasında doğrudan iletişim kurulmasını ihtimal haline getirdiğini⁷⁷⁰ belirtmektedir. Bu bağlamda İsrail'in İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rolünün Türkiye-Rusya rekabeti açısından Ankara için kolaylaştırıcı olduğu söylenebilir.

İsrail'in Azerbaycan'a desteğinin, her şeye rağmen ticari bir kazancın yanında, Müslüman bir ülke ile işbirliği içerisinde olduğu imajı yaratma kapsamında okunması gerekir. Ancak buradaki en önemli hususun İsrail'in İran'a karşı nüfuz mücadelesi içerisinde olduğunun unutulmaması gerekir. Bu bağlamda Tel-Aviv'in Bakü'ye desteğini İsrail'in ulusal çıkarlarından bağımsız şekilde salt Azerbaycan içerisindeki Yahudi topluluklarına destek şeklinde okunması hatalı bir yaklaşım olur. Bu nedenle özellikle Azerbaycan ve Türkiye'deki kamuoyunun Tel-Aviv'in İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a desteğini ön plana çıkarırken İran'ı tamamen Ermeni yanlısı olarak kodlayan yaklaşımdan

⁷⁶⁶ Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, "Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov in an exclusive interview with Israel Hayom" (4 April 2021).

⁷⁶⁷ Mushvig Mehdiyev, "Armenia Used Iskander Missiles Against Azerbaijan in Karabakh War, Says Armenian Expert", *Caspian News* (23 September 2021).

⁷⁶⁸ ТАСС, "Алиев заявил, что Баку ждет ответа, откуда у Еревана появились ракеты 'Искандер-М'" (12 апреля 2021).

⁷⁶⁹ Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, "Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov in an exclusive interview with Israel Hayom".

⁷⁷⁰ Avinoam Idan-Brenda Shaffer, "Israel's Role in the Second Armenian-Azerbaijan War", *The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future*, ed. Turan Gafarlı and Michael Arnold, (TRT Research Center: 2021), 202-203.

kaçınması gerekir. Nitekim mezkûr itidalden yoksun tutum, tarafları farkında olmadan İsrail'in amacına hizmet eden bir durumun aktörü haline getirebilir.

SONUÇ

Kafkasya’da çatışan çıkarlara sahip olan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişki biçiminde nüfuz mücadelesi rekabeti ortaya çıkarmaktadır. Bu rekabetin daha belirgin ortaya çıktığı spesifik husus ise Karabağ Meselesidir. Meselenin uluslararası toplumun gündemine yerleşmeye başladığı 1991 yılı ile çözüme kavuştuğu 2020 yılı arasında geçen dönemde yaşanan gelişmeler ise rekabetin seyrini belirlemiştir. Bu bağlamda Neoklasik Realist kuramların argümanları ışığında mercek altına alınan Karabağ Meselesi özelinde süregelen Ankara-Moskova rekabetinde önemli bulgular elde edilmiştir. Öncelikle araştırma verileri toplanmadan önce, çalışmada beş hipotez öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu hipotezleri güçlendirmek amacıyla çalışmanın sorunsalı doğrultusunda üçü asıl, dördü ise tali olmak üzere yedi soruya cevap aranmıştır. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri ilgili bulguları sırasıyla özetlemekte fayda vardır.

Çalışmanın ilk hipotezinde Türkiye ve Rusya’nın Karabağ politikaları kendi nüfuz alanını genişletmenin yanı sıra birbirinin etkisini zayıflatmaya dayalı nüfuz mücadelesi etrafında şekillendiği öne sürülmekte idi. Mezkur hipotezde aynı zamanda her iki ülkenin dış politika hamlelerinin doğrudan ya da dolaylı şekilde rakibin stratejilerine cevap niteliği taşıdığı ve iki ülkenin bölgesel politikalarının başarıya ulaşmaya yakın olduğu dönemlerde karşıt hamlelerin gecikmediği iddia edilmekte idi. Bu kapsamda Karabağ savaşlarının yaşandığı, geçen yaklaşık otuz yıllık süre içerisinde Rusya ve Türkiye’nin nüfuz mücadelesi ekseninde seyreden ilişkisine ve söz konusu hipotezde iddia edilen politikalara şahit olunmaktadır. Türkiye’nin Kafkasya’da “SSCB’ye rağmen” hareket ederek, Azerbaycan’ı bağımsızlığının yirmi ikinci gününde tanıması adımı Rus siyaset bilimciler tarafından Ankara’nın uzun dönemli bir planlamasının ürünü olduğu olarak algılanmıştır. Türkiye’nin anılan tanıma adımından beş gün sonra SSCB’nin hamlesi gecikmemiş Azerbaycan’ın dahil olduğu bir “Egemen Devletler İttifakı” oluşumunu devreye sokmuştur. Ancak Azerbaycan halkının yoğun itirazları neticesinde Bakü’nün söz konusu oluşuma katılımı sağlanmamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan’ın Türkiye yanlısı devlet adamlarının seçilerek bindirildikleri helikopterlerin Ermeni ordusu tarafından roketlerle vurulduğu tarihi “Karakend Faciası” gerçekleşmiştir. Ermenistan-SSCB işbirliği ile gerçekleşen söz konusu olayın maktullerinin Gorbaçov’un Ermeni yanlısı politikalarından rahatsızlıklarını dile getiren devlet adamları olması, anılan adımın bir Sovyetler Birliği hamlesi olduğu konusunda geniş bir kamuoyu oluşturmuştur. Bu

bağlamda dağılma arifesinde olan SSCB'nin Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakınlaşma olasılığını tehdit olarak algıladığı görülmektedir. Zira bu gelişme Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik hamlelerine SSCB'nin ivedi cevabı olarak değerlendirilmektedir. Rusya'nın savaş esnasında Türkiye ile rekabet kapsamındaki hamlelerini çoğunlukla Azerbaycan'da ordu ve siyaset içinde kendine sadık kurmayların üst düzey görevlere gelmesini sağlamak suretiyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı'nı Ayaz Mutallibov'un Rusya yanlısı eğilimi açıkça bilinmekte olup, Hocalı Soykırımı sonrasında halk tarafından istifaya zorlandığı gözlemlenmiştir. Moskova'da Mutallibov'un istifasının Türkiye'nin adımı olarak algılandığı konusunda yaygın bir kanı türemiştir. Ancak, iki ülkenin bölgesel politikalarının başarıya ulaşmaya yakın olduğu dönemlerde karşıt hamlelerin gecikmediğinin iddia edildiği birinci hipotezde de belirtildiği üzere Rusya'nın hamlesi yine gecikmemiş, Kremlin bu sefer de kendi "adamı" Rahim Gaziyev'in Azerbaycan Savunma Bakanı olarak atanmasında etkili olmuştur.

Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçov'un özel "ricası" ile atanan Gaziyev'in ise Şuşa'nın Ermenistan tarafından işgalini kolaylaştırıcı rolü delillerle sabit olup, bu konuda vatana ihanetten yargılaması bile yapılmıştır. Rusya yanlısı Rahim Gaziyev'in Ermenistan'a tek faydası Şuşa ve Laçin'in işgalini kolaylaştırıcı misyonu olmamış, bunun yanında Gaziyev'in Azerbaycan ordusunu envanter bağlamında zayıf düşürecek Taşkent Deklarasyonu'nu imzalayarak da Moskova-Erivan blokuna katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Mutallibov'un iktidardan uzaklaştırılması sonrası Azerbaycan'da cereyan eden istikrarsızlık döneminde Tuğgeneral Halil Kalaycı Bakü'ye Türkiye'nin askeri ataşesi olarak görevlendirilmiştir. Mezkûr adımın Azerbaycan'ın talebi üzerine atılması da oldukça dikkat çekicidir. Nitekim söz konusu adım Azerbaycan için önemli motivasyon olmuş ve Azerbaycan, anılan dönemde Birinci Karabağ Savaşı'nda az görülen başarılı operasyonlardan birkaçını (Goranboy ve Ağdere operasyonları) gerçekleştirmiştir.

Ankara'nın, Azerbaycan'da 6 Haziran 1992'de başlayan, yönünü tamamen Türkiye'ye dönmüş ve işbirliği konusunda oldukça istekli olan Elçibey iktidarından yeterli düzeyde yararlandığını söylemek zordur. Buna rağmen Türkiye'nin Rusya ile "rekabet için olgunlaşma" sürecine dair birçok temel Elçibey döneminde atıldığı da gözlemlenmektedir. Elçibey'in iktidarında Şubat 1993'te Moskova'nın adamı Rahim

Gaziyev'in görevden alınması Türkiye'nin lehine bir hamle olarak yorumlansa da Rusya'nın cevabı gecikmemiştir. Bu bağlamda diğer bir Rusya yanlısı asker olan Alikram Hümbetov'un Azerbaycan içerisinde "Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti" adında sözde devlet kurma girişimi, Azerbaycan'ı büyük bir kaosun içine sürükleyerek Karabağ'ın çevre kentlerinin de Ermenistan tarafından işgaline giden yolu kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Birinci Karabağ Savaşı'nda Ankara ve Moskova'nın kendi nüfuz alanlarını genişletme çabalarının yanında birbirinin etkisini zayıflatmaya yönelik yukarıdaki karşılıklı hamleleri çalışmada bu durumu "Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikaları kendi nüfuz alanını genişletmenin yanı sıra birbirinin etkisini zayıflatmaya dayalı nüfuz mücadelesi etrafında şekillenmektedir" şeklinde öngören birinci hipotezi doğrulamaktadır.

Haydar Aliyev'in Rusya'nın tepkisini çekmeden Türkiye ile yakınlaşmayı önceleyen proaktif dış politikası 1994-2000 yılları arasındaki Türkiye-Azerbaycan yaklaşması açısından önemlidir. Zira anılan dönemde gelişen Aliyev-Demirel dostluğu da Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın "biz bir millet, iki devletiz" söylemi ile Bakü-Ankara işbirliği açısından sembol haline gelmiştir. Aliyev'in dış politikada enerji kartını Karabağ Meselesi ile ilişkilendiren yaklaşımı Kafkasya'daki Türkiye-Rusya rekabeti açısından müteakip dönemde Türkiye'nin lehine sonuçlar doğuracak bir sürecin kapısını aralamıştır. Ancak her şeye rağmen Rusya'nın Aliyev'in proaktif politikasına "kayıtsız" kaldığı söylenemez. Zira 1994'te imzalanan, yabancı şirketlerin konsorsiyum halinde Azerbaycan'daki petrol sahalarında faaliyet göstermesine izin veren "Asrın Anlaşması" ve Azerbaycan'ın bu kapsamda planlanan uluslararası enerji hattının Türkiye'den geçeceğini açıklaması Moskova'da büyük rahatsızlığa sebep olmuştur. Nitekim Moskova'nın mezkûr anlaşmanın "acı sonuçlar" doğuracağını beyan etmesini ve Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Valter Şoniya'nın "Azerbaycan'da Rusya'nın gücünü ve varlığını inkâr eden hiçbir siyasetçinin koltuğunda kalamayacağı" yönündeki tehditlerini Haydar Aliyev'e Rusya yanlısı askerler tarafından darbe teşebbüsü takip etmiştir. Ankara ve Moskova'nın Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirme yolunda mütekabiliyet esasına dayalı mezkûr rekabet hamleleri, iki ülkenin bölgesel politikalarının başarıya ulaşmaya yakın olduğu dönemlerde karşıt hamlelerin gecikmediğini öngören birinci hipotezin yine geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ikinci hipotezinde, iki ülke arasındaki nüfuz mücadelesinin zirveye ulaştığı dönemlerin, ülkelerin askeri ve/veya ekonomik gücünü artırması ile doğru orantılı olduğu iddia edilmekte idi. Bu kapsamda 21. Yüzyılda Rusya’da başlayan Putin iktidarının ilk dış politika konseptinde Rusya’nın ekonomik gücünü tesis ettikten sonra diğer alanlara yöneleceğine yönelik dolaylı vurgu Ankara açısından iddia edilen “rekabet için olgunlaşma” sürecinin Moskova açısından da geçerli olduğunu göstermiştir. Zira Rusya’nın ekonomik gücünü tesis ettikten sonra Gürcistan ve Ukrayna’da izlediği ofansif politikalar bu kanıyı doğrulamaktadır. Ayrıca hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın ekonomik ve askeri gücünü tesis ettikten sonra Karabağ Meselesinde Türkiye ile rekabetinin de doruğa ulaşması söz konusu argümanı desteklemektedir. Ancak Karabağ Meselesinin seyri boyunca bu hipotezin geçerli olmadığı istisnai durumlar da yaşanmıştır. Bu çalışmada neoklasik realizmin seçilme nedeni burada anlam kazanmaktadır. Zira neoklasik realistler dış politika analizini tek bir etken üzerinden değerlendirmeyi hatalı kabul etmektedirler. Nitekim onlara göre dış politika analizi, liderlerin algılarını da hesaba katan birim düzeyindeki değişkenler ile sistemik etkenlerin bir arada hesaba katıldığı bütüncül bir yaklaşımı içermelidir. Bu anlamda Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabetinin de sadece ekonomik veya askeri gücün doruğa ulaşması ile bağlantılı olmadığı görülmektedir. Nitekim her iki ülke zayıf olduğu dönemlerde de Kafkasya üzerinde rekabete varan politikalar izlemişlerdir.

Çalışmanın üçüncü hipotezinde, Rusya’nın, Ukrayna Savaşı örneğinde olduğu gibi Batı ile rekabetinin arttığı ve iç sorunları ile uğraştığı dönemlerde Türkiye’nin manevra ve etki alanının genişlediği öne sürülmektedir. 1994-1996 yıllarında cereyan eden Birinci Rus-Çeçen Savaşı’nda Ankara’nın, Rusya’nın toprak bütünlüğünü öncelediğini ifade etmesinden bir hafta geçmeden Kremlin’in, Türkiye’nin Karabağ Meselesinde rol oynamasına olumlu baktığını iletmesi söz konusu iki olgu arasındaki korelasyonu göstermektedir. Her ne kadar Rusya Ankara’nın böylesine bir rolü üstlenmesine müsaade etmese de meseleyi bu bakış açısıyla ele alması dikkat çekicidir. Diğer yandan Rusya’nın Çeçenistan sorununa odaklandığı bir dönemde Türkiye, Azerbaycan ile askeri işbirliğini hızla geliştirmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi, Karabağ Meselesindeki Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara açısından olumlu sayılabilecek bazı gelişmeler öncülük etmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Azerbaycan’ın askeri eğitimde Rus müfredatını terk ederek Türkiye’nin icra ettiği NATO müfredatına geçiş olmuştur.

Mezkur durum Moskova'nın iç sorunları ile uğraştığı dönemlerde Türkiye'nin manevra ve etki alanının genişlediğini iddia eden üçüncü hipotezi doğrulamaktadır.

İki Karabağ savaşı arasındaki dönemin son virajı olan 2011-2020 yılları arasındaki süreçte Karabağ Meselesi özelindeki Türkiye-Rusya rekabeti de önemli bir değişim sürecinden geçmiştir. Bu çalışmada “rekabetçi işbirliği” olarak nitelendirilen mezkûr dönem belli aşamadan sonra Türkiye ve Rusya arasında sınırlı işbirliğinin yaşandığı yılları temsil etmektedir. Ancak bu işbirliğinin iki güç arasındaki rekabeti tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Önceki dönemdeki Gürcistan örneğinde olduğu gibi bu dönemde de Rusya maceracı dış politikasını Ukrayna'da sürdürmüştür. Kırım'ın yasadışı ilhakı ile sonuçlanan söz konusu politikanın Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından önemli bir manevra alanı oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim söz konusu süreçte Türkiye-Azerbaycan ilişkileri iki ülke ordusunun havada ve karada geniş çaplı ortak tatbikatlar düzenlediği bir işbirliği düzeyine yükselmiştir. Bu doğrultuda Rusya'nın Batı ile rekabetinin arttığı ve iç sorunları ile uğraştığı dönemlerde Türkiye'nin manevra ve etki alanının genişlediğinin iddia edildiği üçüncü hipotezin bahsedilen süreç açısından yüksek düzeyde bir geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın dördüncü hipotezinde, Rusya ve Türkiye'nin Karabağ Meselesi özelinde Kafkasya'da yaşadıkları rekabetin, ikili ilişkilerinin farklı boyutlarındaki işbirliğine engel olmadığı, iki ülkenin aynı anda hem Kafkasya'da rekabete dayalı politikalar izlerken hem de yüksek ticaret hacmine sahip olduğu ya da savunma sanayi konularında çeşitli işbirliğine gidebildiği iddia edilmekteydi. Bu bağlamda Ankara'nın 2010'lu yıllarda Rusya ile rekabet anlayışında uyguladığı taktiksel değişim de bu dönemdeki tutumunu simgeleyen unsurlardan olmuştur. Türkiye'nin özellikle 15 Temmuz hain darbe teşebbüsü sonrasında Rusya ile çeşitli işbirliğine giderken ikili rekabeti de sürdürmesi, “rekabetin ikili ilişkilerin farklı boyutlarındaki işbirliğini engellemediğini” öngören mezkûr dördüncü hipotezi doğrulamaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı'nda Rusya'nın Türkiye ile yaşadığı “rekabetçi işbirliği”nin hem rekabet hem de işbirliği boyutlarına şahit olunmuştur. Rekabet boyutunun ilk göstergesi Kremlin'in ateşkes konusunda istekli görünerek Karabağ Meselesinin “çözüm masasının” Moskova'da kurulmasını sağlamak olmuştur. Ayrıca Rusya'nın oldubitti şeklindeki bazı ateşkes girişimlerinin Ermenistan tarafına zaman ve alan kazandırmak maksadıyla yapıldığı da unutulmamalıdır. İkinci olarak, Rusya'nın savaş esnasında

Ermenistan'a asker göndermek suretiyle de rekabet ettiği bilinmektedir. Üçüncü olarak Moskova, savaşta Ankara ile rekabetini Ermenistan'ın Türkiye'yi hedef alan dezenformasyon çalışmalarına sözlü, yazılı ve görsel araçlarla yayın faaliyetlerinde bulunan Rus propaganda aygıtları aracılığıyla destek vererek sürdürmüştür. Ayrıca savaş boyunca hem Rusya Devlet Başkanlığı hem de Dışişleri Bakanlığı düzeyinde Türkiye'nin tutumuna katılmadıklarını defalarca dile getirmiştir.

Rusya'nın Türkiye ile "rekabetçi işbirliği" politikasının işbirliği boyutuna gelince, Moskova'nın Karabağ Meselesi özelinde, Türkiye'nin Kafkasya'daki çıkarlarının meşruiyetini tanınması bu doğrultuda değerlendirilebilecek ilk husustur. İkinci olarak Rusya, İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemesine rağmen bunu açıkça ve tam kapasite ile yapmamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, "Rusya büyük devlet gibi davranıyor" ifadeleri ile bunu kastetmiştir. Üçüncü olarak ise Moskova'nın Ankara ile yöntem ve tutum farklarına rağmen Lavrov'un ifadeleriyle, "birbirleriyle etkileşimde esnek, pragmatik bir yaklaşım benimseyen ve stratejik bir vizyonla yönlendirilebilen yakın ortaklar" olduklarına savaş esnasında düzenli aralıklarla atıfta bulunması da yine "rekabetçi işbirliğinin" işbirliği boyutu kapsamında değerlendirilebilecek unsurlardandır. Kremlin'i işbirliğine zorlayan faktörler ise öncelikle Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki erken müdahalesidir. Zira "Rusya'nın Bakü'yü diplomatik araçlarla etkileme fırsatını kaybettiren faktörün Ankara'nın erken müdahalesi olduğu" gerçeği Ermeni analistler tarafından da kabul görmüştür. Diğer yandan ise artık Türkiye'nin Ermenistan'a tercih edilemeyecek kadar önemli bir ülke haline geldiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Türkiye-Rusya rekabetinde rekabet ve işbirliğinin aynı süreç içerisinde sürdürülmesi yine bu durumu öngören dördüncü hipotezin İkinci Karabağ Savaşı esnasında da geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Çalışmanın beşinci ve aynı zamanda sonuncu hipotezi ise Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşındaki zaferinin, Türkiye'nin 'grand strateji'sinin bir yansıması olduğu şeklinde idi. Beşinci hipotezde aynı zamanda Ankara'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki başarıya götüren politikasının, uzun dönemdir uyguladığı bir "rekabet için olgunlaşma" sürecinin ürünü olduğu iddia edilmekte idi. Zira bu bağlamda Birinci Karabağ Savaşı'nın Ankara açısından "rekabet için olgunlaşma" döneminin başlangıcı olarak şekillendiği görülmektedir. Türkiye anılan süreçten başlayarak İkinci Karabağ Savaşı'na giden yolun taşlarını döşeyen politika ve mekanizmaların tesisine ağırlık vermiştir. Buradan Karabağ

zaferinin, Bişkek protokolünün imzalandığı 4 Mayıs 1994 tarihinden İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 tarihine kadar geçen 9644 günlük bir çabanın neticesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda mezkûr yargı İkinci Karabağ Savaşındaki zaferin Türkiye'nin 'grand strateji'sinin bir yansıması olduğunu iddia eden beşinci hipotezi destekler niteliktedir.

Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nda Ankara'nın ilk tepkisi Birinci Karabağ Savaşı'ndan önemli dersler de barındırmaktadır. Bu durumun ülkenin iki farklı dönemdeki maddi güç kapasitesi, siyasi irade ve sistem düzeyindeki değişkenler ile de yakından ilgili olduğunu vurgulamak gerekir. Buna rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığındaki Ankara Hükümetinin yeknesak bir şekilde savaşın ilk dakikalarından itibaren tüm kapasitesi ile Azerbaycan'ın yanında olduğunu beyan etmesi İkinci Karabağ Savaşı'nın kaderini belirleyen en önemli birim düzeyindeki değişkenlerden biridir. Türkiye, Birinci Karabağ Savaşı'nda "helikopter götürecek yol yok, pratik yok" diyen bir ülkeden "tüm imkanlarımızla Azerbaycan'ın yanındayız" diyebilen bir ülke haline gelmiştir. Hem askeri hem diplomatik araçlarıyla gerçek anlamda Azerbaycan'ı tam kapasitesiyle destekleyen Türkiye aynı zamanda çeyrek asırdan fazla süren "rekabet için olgunlaşma" sürecinin de meyvelerini almıştır. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya rekabetinin kazanan tarafının Ankara olduğu literatürde kendisine geniş yer bulmuştur. Özellikle savaş esnasında paradigma değiştirici nitelikteki Bayraktar TB2'ye ayrıca vurgu yapmakta fayda vardır. Bayraktar'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki rolü, teknolojik değişimi gerçekleştirmeyi başarabilen aktörlerin rekabette öne çıkacağına atıfta bulunan Rose ve Friedberg gibi Neoklasik realistleri de haklı çıkarmıştır. Azerbaycan tarafında ise "Türkiye olmazsa Karabağ sorunu çözülemez" inancı yerleşmiş ve söz konusu kanaat devletin zirvesi tarafından da paylaşılmıştır.

44 günün sonunda gelen zafer ile Türkiye Kafkasya'daki varlığını perçinlemiş, savaş sonrasında Azerbaycan'da düzenlenen Bakü Zafer Geçidi kapsamında yegâne davetli olarak Türkiye Cumhuriyeti devlet erkanının yer alması ise bölgeye ve dünyaya önemli mesaj olmuştur. Ankara İkinci Karabağ Savaşı sonrasında da Karabağ Meselesi özelinde düzen kurucu mekanizmaların tesisi yönünde çaba harcamaya devam etmiştir. Bu bağlamda Karabağ zaferini müteakip yılda Türkiye-Azerbaycan stratejik işbirliğinin zirvesini simgeleyen belge Şuşa Beyannamesi mezkûr mekanizmalara önemli bir örnektir. Ayrıca savaşı bitiren 10 Kasım Anlaşması'nda Türkiye açısından kağıt üzerinde

önemli kazanımlardan biri olan Zengezur Koridoru da yine savaş sonrası düzen kurucu mekanizmalar bağlamında değerlendirilebilir. Ancak Zengezur Koridoru konusundaki sürecin henüz tamamen neticelenmediğini de belirtmek gerekir. Türkiye açısından Rusya ile rekabetin kurumsallaşmasını temsil eden TDT'nin savaştaki etkin tutumunun yanı sıra, savaş sonrasında da nihai kimliğine kavuşması yine Ankara'nın bölgedeki düzen kurucu mekanizmaların tesisine önemli örnek teşkil etmektedir.

İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Ankara-Moskova rekabeti sistem düzeyindeki değişkenler zaviyesinde ele alındığında önceki bölümlerde incelenen uluslararası aktörlerin tutumlarında radikal bir değişimden bahsetmek zordur. Değişen önemli faktörlerin ise Türkiye'nin maddi güç kapasitesinin yanında, Türk devlet aklı ve Kafkasya'daki çıkarları önceleyen siyasi iradenin varlığı olduğu söylenebilir. Zira BM, AB ve AGİT gibi Batılı veya Batı ağırlıklı örgütler İkinci Karabağ Savaşı'nda da durumu "endişe" ile takip etmiş ve saldırgan ile saldırıya uğrayan tarafları aynı tutum ile itidale çağırmıştır. Vaşington'un "dış tarafların artan şiddet olaylarına katılımının son derece yararsız olacağı" ifadeleri ile Ankara'yı ima ettiği açıklamaları Türkiye'yi uyguladığı politikadan vazgeçirmemiştir. Bu durum, tam bağımsızlık yolunda son yıllarda önemli mücadeleler veren Türkiye'nin "ABD'ye rağmen" hareket edebildiğinin de kanıtıdır. Karabağ ile doğrudan sınırı bulunan bölge devleti İran'ın politikaları da İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'nın lehine bir görünüm sergilememiş, aksine Karabağ zaferi sonrasında özellikle Zengezur Koridoru hususunda Tahran'ın rekabet eksenli eğilimi kendisini göstermiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a desteği ile adından söz ettiren bölge dışı diğer bir devlet ise İsrail olmuştur. Her ne kadar İsrail savaşta Azerbaycan'a destek verse de mezkûr yaklaşımın İran özelinde farklı hesaplar güttüğü unutulmamalıdır. Bu doğrultuda Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'nda sistem düzeyindeki değişkenler açısından çok da elverişli olmayan bir ortamda Azerbaycan'ı desteklemesi, Ankara'nın desteğini daha da değerli kılmaktadır. Ankara'nın Kafkasya'daki nüfuzunun İkinci Karabağ Savaşı sonrasında pekiştiği görülmektedir. Ancak tıpkı Birinci Karabağ Savaşı'ndan sonra olduğu gibi Ermenistan ve onu destekleyen güçlerin bölgede oluşan yeni statükoyla tamamen barıştığı söylenemez. Bu bağlamda Ankara-Bakü hattı Şuşa Beyannamesi ile doruğa ulaşan stratejik işbirliğini güncel tutacak eylemleri göz ardı etmemelidir. Gelişmelerin de bu yönde olması oldukça umut vericidir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, Ramil. "Aprel döyüşləri-böyük zəfərin başlanğıcı". *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi* (17 Fevral 2018). Erişim 14 Mayıs 2024. <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>
- Abdel-Kader, Nizar. "Clausewitz and His Treatise On War and Its Relevance to the 21st Century". *Official Website of the Lebanese Army* (2006). <https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/clausewitz-and-his-treatise-war-and-its-relevance-21st-century>
- Abilov, Shamkhal. "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan". *Insight Turkey* 20/1 (2018), 143-164.
- Abilov, Shamkhal. "The Discourse 'One Nation Two State': The Position Of Turkey in The Nagorno-Karabakh Conflict". *Journal of Caspian Affairs* 1/2 (2015), 29-58.
- Abushov, Kavus. "Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus". *Australian Journal of International Affairs* 63/2 (2009), 187-212.
- Abushov, Kavus. *Regional Level of Conflict Dynamics in the South Caucasus: Russia's Policies Towards the Ethno-Territorial Conflicts*. Westfalischen Wilhems Univeristat zu Munster, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- AF, Armed Forces. "Turkey and Russia Comparison Military Strength". Erişim 16 Temmuz 2023. https://armedforces.eu/compare/country_Turkey_vs_Russia
- Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged*. Harlow: Pearson, 2007.
- Al Jazeera*. "Azeris call for France to lose Nagorno-Karabakh mediation role" (26 November 2020). <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/26/azeris-call-for-france-to-lose-nagorno-karabakh-mediation-role>
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Alıoğlu, Salman. "Qarakənd Faciəsi: 31 ildir çözülməyən sirr", *Respublika* (20 Kasım 2022). <https://respublika-news.az/news/1669011560-qarakend-faciasi>
- Aliyev, Jeyhun. "Tensions rise along Armenian-Azerbaijani border". *Anadolu Agency* (18 July 2020). Erişim 29 Mayıs 2024. <https://www.aa.com.tr/en/europe/tensions-rise-along-armenian-azerbaijani-border/1914729>
- Aliyev, Toğrul. *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alizadeh, Naseraddin. "Rol Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti". *Ermeni Araştırmaları* 69 (2021), 110.

- Alp, Ali Hikmet. "Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi". *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013).
- AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. "Münaqişənin başlanması", *Azərbaycan Diplomatıyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 66.
- AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. "Qarabağ 1920-1980-ci illərdə", *Azərbaycan Diplomatıyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 46.
- AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. "Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər)". *Azərbaycan Diplomatıyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*. <https://files.preslib.az/projects/conflict/g11.pdf>
- Amirbek, Aidarbek vd. "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2017), 164-204.
- Anadolu Ajansı*. "2020'de öne çıkan çatışma ve potansiyel risk bölgeleri" (9 Ocak 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2020de-one-cikan-catisma-ve-potansiyel-risk-bolgeleri-/1697337>
- Anadolu Ajansı*. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadise'" (14 Temmuz 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistanin-capini-asan-bir-hadise/155#!>
- Anadolu Ajansı*. "Russia provides 94% of Armenia's weapons in 5 years" (29 October 2020). <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969>
- Anadolu Ajansı*. "Rusya'nın Kırım'ı yasa dışı ilhakının üzerinde 6 yıl geçti" (1 Mart 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-kirimi-yasa-disi-ilhakinin-uzerinde-6-yil-gecti/1750548>
- Aral, Berdal. "“The World is Bigger than Five”: A Salutary Manifesto of Turkey's New International Outlook", *Insight Turkey* 21/4 (2019), 71-95.
- Aravot*. "General Daniel Balayan: 'Azerbaijanis brought this fight upon themselves'" (21 July 2020). <https://en.aravot.am/2020/07/21/260526/>
- Armenpress*. "Armenia's Defense Minister steps down" (20 November 2020). <https://armenpress.am/eng/news/1035443.html>
- Armenpress*. "Armenian PM reiterates no U-turns in foreign Policy" (26 September 2018). <https://armenpress.am/eng/news/948605.html>
- Armenpress*. "Armenian President Serzh Sargsyan expressed condolences on Pavel Grachov's death" (24 September 2012).

<https://armenpress.am/eng/news/694083/armenian-president-serzh-sargsyan-expressed-condolences-on-pavel-grachov%C3%A2%E2%82%AC%E2%84%A2s-death.html>

Armenpress. “Pashinyan requests Putin to urgently define types of support as combat actions near Armenian border” (31 October 2020). <https://armenpress.am/eng/news/1033405.html>

Armenpress. “Russia never considered Turkey a strategic ally–Lavrov” (14 October 2020). <https://armenpress.am/eng/news/1031553.html>

Askerzade, Aygün. “NATO Çerçevesinde Azerbaycan–Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”. *Karadeniz Araştırmaları* 20 (2009).

Aslanlı, Araz. “10. yılında Azerbaycan–Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar”. *Anadolu Ajansı* (10 Ağustos 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>

Aslanlı, Araz. “Türkiye–Azerbaycan askeri ilişkileri-2”, *Qafqaz Beynəlxalq Münasibətlər və Strateji Araşdırmalar Mərkəzi* (22 Nisan 2011). Erişim 1 Mayıs 2024. <https://qafsam.org/2011/04/22/turkiye-azerbaycan-askeri-iliskileri-2/>

Aslanlı, Araz. “Türkiye–Azerbaycan ekonomik ilişkileri stratejik boyutlar kazanıyor”, *Anadolu Ajansı* (10 Ocak 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri-stratejik-boyutlar-kazaniyor/1698615>

Atamali, Ksenia. “Relations between Azerbaijan and Turkey: Geopolitical and Economic Factors”, *Russia and the Moslem World* 318/4 (2022), 42–55.

Ataman, Muhittin. “Soğuk Savaş’tan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler”. *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye / Aktörler, Alanlar, Sorunlar*. ed. Dursun, D., B. Duran ve H.Al. İstanbul: Alfa. 282-302. 2007.

Atherton, Kelsey D. “Mass-market military drones have changed the way wars are fought”. *MIT Technology Review* (30 Ocak 2023). <https://www.technologyreview.com/2023/01/30/1067348/mass-market-military-drones-have-changed-the-way-wars-are-fought/>

Atherton, Kelsey D. “Mass-market military drones: 10 Breakthrough Technologies 2023” *MIT Technology Review* (9 January 2023). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.technologyreview.com/2023/01/09/1064892/mass-market-military-drones-tb2-10-breakthrough-technologies-2023/>

Avcu, Arife. “Aliyev’den boru hattı müjdesi”. *Milliyet* (9 Mayıs 1997).

Aydin, Mustafa. “Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”. *Turkish Studies* 5/2 (2004), 1-22.

- Azadlıq Radiosu*. “Azərbaycanın ilk prezidenti vəfat edib” (28 Mart 2022). <https://www.azadliq.org/a/ayaz-mutallibov/31773785.html>
- Azer, Candan. *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları, 2011.
- Azerbaijan.az, “Azerbaijan and Organization Of Islamic Cooperation”. Erişim 11 Nisan 2024. <https://azerbaijan.az/en/related-information/195>
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi. “İlham Əliyev Türkiyənin Xarici İşlər nazirinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib” (1 Noyabr 2020). Erişim 5 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/45188/print>
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. “Qarabağ: etimologiyası, ərazisi və sərhədləri”. *AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi: tarixə baxış.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. “Tarixə Baxış”. *Azərbaycan Diplomatiyası*.
- “*Azərbaycan*” *Qəzeti*, ““Düşməni sonadək qovacağıq!” Prezident İlham Əliyevin xalqa müraciəti” (10 oktyabr 2020).
- “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası”. *Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı* (23 Mayıs 2007). Erişim 4 Mayıs 2024. <https://e-qanun.az/framework/13373>
- Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. “Müdafiə Nazirliyi”. Erişim 26 Mart 2024. <https://mod.gov.az/az/mudafie-nazirliyi-481/>
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. “Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq təşkilatların müzakirəsində”. (5 Nisan 2024), 179-182.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. “Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO)”. *Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində*.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. “ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı (6 dekabr 1994-cü il)”. *Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində* (1994).
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun (Zəngəzur dəhlizi) təməlini qoyublar” (26 Oktyabr 2021). Erişim 8 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/53736>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “Bakıda Azərbaycan, İran və Rusiya prezidentlərinin görüşü olub” (8 Avqust 2016). Erişim 25 Mayıs 2024. <https://president.az/az/articles/view/20771>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyev xalqa müraciət edib” (26 Oktyabr 2020). Erişim 11 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/44435>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyevlə BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreş arasında videokonfrans formatında görüş olub” (28 Sentyabr 2020). Erişim 10 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/41087>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyev xalqa müraciət edib” (10 Noyabr 2020). Erişim 5 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/45924>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyev Türkiyənin Xarici İşlər nazirinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib” (6 Oktyabr 2020). Erişim 5 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/41929>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Vətən müharibəsində Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradında iştirak ediblər” (10 Dekabr 2020). Erişim 6 Haziran 2024. <https://president.az/az/articles/view/48788>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı. “İlham Əliyev xalqa müraciət edib” (27 Sentyabr 2020). Erişim 31 Mayıs 2024. <https://president.az/az/articles/view/40968>

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi. “*Üçüncü Çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin XI Sessiyası İclasının Protokolu № 113*” (13 May 2009). Erişim 8 Mayıs 2024. <https://meclis.gov.az/news-cari.php?id=110&lang=az>

Azərbaycan Savunma Bakanlığı. “Состоялась церемония открытия Турецко-Российского совместного мониторингового центра” (30 Ocak 2021). Erişim 6 Haziran 2024. <https://mod.gov.az/ru/news/sostoyalas-ceremoniya-otkryitiya-turecko-rossijskogo-sovmestnogo-monitoringovogo-centra-video-34669.html>

“Azərbaycan-Rusiya Nümayəndə Heyətlərinin Danışıqları Prezident Sarayı 9 iyun 2001-ci il”. *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz İkinci Kitab*. Bakı: Azər nəşr, 2010.

AZƏRTAC, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. “Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin xalqa müraciəti” (8 Noyabr 2020). Erişim 5 Haziran 2024. https://azertag.az/xeber/azerbaycan_prezidenti_ilham_eliyev_ve_birinci_xanim_mehriban_eliyeva_fexri_xiyabanda_ve_sehidler_xiyabaninda_olublar_dovletimi_zin_baschisi_muzeffer_ali_bas_komandan_sehidler_xiyabaninda_azerbaycan_xalqina_muraciet_edib_yenilenib_video-1636809

- AZƏRTAC, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. “Ərdoğan: ‘Dağlıq Qarabağ məsələsi bizim üçün də eyni dərəcədə ağırlı problemdir’”. Erişim 20 Kasım 2023. https://azertag.az/xeber/receb_tayyib_erdogan_dagliq_qarabag_meselesi_turkiye_uchun_de_eyni_derecede_agrili_problemdir-1194886
- AZƏRTAC, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. “Süleyman Dəmirəl: Heydər Əliyev Azərbaycan Üçün Böyük Bir Şansdır Türkiyənin Sabiq Prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycan Televiziyasına Müsahibəsi”. Erişim 19 Kasım 2023. https://azertag.az/xeber/suleyman_demirel_heyder_eliyev_azerbaycan_uchun_boyuk_bir_sansdir_turkiyenin_sabiq_prezidenti_suleyman_demirelin_azerbaycan_televiziyasina_musahibesi-915153
- AZTV. “Azərbaycanda Zəfər paradı keçirildi” (10 Dekabr 2020). https://www.youtube.com/watch?v=doSObVWcy9I&ab_channel=AZTV
- Babayan, Aza. “Russia Tells Turkey To Drop Karabakh Linkage”. *Azattyun* (14 January 2010). <https://www.azattyun.am/a/1928625.html>
- Babayev, Bahruz. “Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes”. *The Jamestown Foundation* (30 July 2020). Erişim 29 Mayıs 2024. <https://jamestown.org/program/clashes-on-azerbaijan-armenia-border-threaten-regional-transport-and-energy-routes/>
- Barbashin-Thoburn, “Putin’s Philosopher Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow’s Rule”, *Foreign Affairs*. 20 Eylül 2015. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-09-20/putins-philosopher>.
- Barbieri, Katherine - Levy, Jack S. “Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade”. *Journal of Peace Research* 36/4 (1999), 463-479.
- Baser, Bahar-Féron, Élise. “Host State Reactions to Home State Diaspora Engagement Policies: Rethinking State Sovereignty and Limits of Diaspora Governance”. *Global Networks*, 1-16.
- Başlamış, Cenk. “Moskova sonunda patladı”. *Milliyet* (19 Ekim 1994).
- Başlamış, Cenk. “Bakü’de ‘Kızılordu cehennemi’... Nahçıvan Parlamentosunun kararı: Türkiye’ye İltihak”, *Milliyet* (21 Ocak 1990).
- Başlamış, Cenk. “Bakü’de hava gergin, Rus Büyükelçiliği saldırıya uğradı”, *Milliyet* (4 Nisan 1993).
- Başlamış, Cenk. “Estonya da ‘hayırsız’”. *Milliyet* (1 Nisan 1990), 4.
- Başlamış, Cenk. “Kafkasya’da ipler koptu”. *Milliyet* (18 Aralık 1994).
- Başlamış, Cenk. “Letonya Litvanya’nın izinde”. *Milliyet* (5 Mayıs 1990), 4.
- Başlamış, Cenk. “Rusya’dan yumuşama”. *Milliyet* (17 Aralık 1994).

- Başlamış, Cenk-Karakuş, Abdullah. “Aliyev’e sevgi seli protokolü eziyordu”. *Milliyet* (16 Aralık 2003).
- Batur, Nur. “Mutallibov istifa etti” *Milliyet* (7 Mart 1992).
- Batur, Nur. “Sovyet Sınırında ‘Alarm’”, *Milliyet* (20 Ocak 1990).
- Bayar, Gözde. “Turkey among top 3 countries in world in combat drone technology”. *Anadolu Ajansı* (31 Ağustos 2021). <https://www.aa.com.tr/en/science-technology/turkey-among-top-3-countries-in-world-in-combat-drone-technology/2349922>
- BBC News Русская Служба*. “Эксперты: российские санкции почти не нанесли Турции вреда” (21 Июня 2016). https://www.bbc.com/russian/news/2016/06/160621_turkey_russia_embargo
- BBC Türkçe*. “Dağlık Karabağ: Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes başladı” (10 Ekim 2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54489408>
- BBC Türkçe*. “Erdoğan: Rus uçağı olduğunu bilseydik farklı davranırdık” (26 Kasım 2015). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151126_erdogan_rusya_suriye
- Bədəlov, Əliqismət. “Qəhrəmanlıq Tariximizin “20 Yanvar” Səhifəsi”, *Xalq Qəzeti* 05 (2014), 4.
- Benedikter, Roland. “Nagorno-Karabakh: The Endless Conflict in the Black Garden”. *E-International Relations* (14 July 2021). Erişim 21 Mayıs 2024. <https://www.e-ir.info/2021/07/14/nagorno-karabakh-the-endless-conflict-in-the-black-garden/>
- Boyajian, David. “Sleeping with Our Enemy: Russia Sells Weapons to Azerbaijan”. *The Armenian Weekly*. 2015. Erişim 03 Ağustos 2023. <https://armenianweekly.com/2015/03/05/sleeping-with-enemy>
- Brandenburger, Adam-Nalebuff, Barry. “The Rules of Co-opetition”. *Harvard Business Review* (January-February 2021). Erişim 9 Mayıs 2024. <https://hbr.org/2021/01/the-rules-of-co-opetition>
- Broers, Laurence. “Perspectives. The OSCE’s Minsk Group: A unipolar artifact in a multipolar world”. *Eurasianet* (11 May 2021). Erişim 21 Mayıs 2024. <https://eurasianet.org/perspectives-the-osces-minsk-group-a-unipolar-artifact-in-a-multipolar-world>
- Caferov, Nazim-Aslanlı, Araz. “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları* 53 (2016), 240-260.
- Cafersoy, Nazım-Aslanlı, Araz. “Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri”. *Azerbaycan Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık*. ed. C. Veliyev vd. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

- Cafersoy, Nazim. *Elçibey Döneminde Azərbaycan Dış Politikası*. Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Cafersoy, Nazim. *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azərbaycan-Türkiye İlişkileri*. Ankara: ASAM Yayınları, 2000.
- Cahangiroğlu, Əvəz. “Rusiya öz daxilində “Talış-muğan respublikası” yaratmaq istəyirsə...”, *Xalq Qəzeti* (29 Ağustos 2023).
- Cherniavskii, Stanislav. “Problems of The Caspian”, *Russian Politics and Law* 40/2 (2002), 85-94.
- Christensen, Thomas J. “China, the U.S.-Japan Alliance, and the Security Dilemma in East Asia”. *International Security* 23/4 (1999), 49-80.
- Christensen, Thomas J. *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- CNN Türk*. “Kafkas İstikrar Paktı önerisinin babası Demirel” (12 Ağustos 2008).
- Congdon, Lee. “Remembering Aleksandr Solzhenitsyn”, *Chronicles* (1 Aralık 2020). <https://chroniclesmagazine.org/web/remembering-aleksandr-solzhenitsyn/>
- Cornell, Svante E. “International Reactions to Massive Human Rights Violations: The Case of Chechnya”, *Europe-Asia Studies* 51/1 (1999), 85-100.
- Cornell, Svante E. “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, *Middle Eastern Studies* 34 (1) 1998, 51-72.
- Cornell, Svante E. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Uppsala University: Department of East European Studies, 1999.
- Cornell, Svante E. vd. “Regional Security in the South Caucasus: The Role of Nato”. The Central Asia-Caucasus Institute Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, 2004.
- Council of the European Union. “European Council conclusions on external relations” (1 October 2020). Erişim 11 Haziran 2024. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/01/european-council-conclusions-on-external-relations-1-october-2020/>
- Council of the European Union. “Nagorno-Karabakh: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union” (11 October 2020). Erişim 11 Haziran 2024. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/11/nagorno-karabakh-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/>
- CSTO, Collective Security Treaty Organisation. “Collective Security Treaty, Dated May 15, 1992” (23 April 2012). Erişim 16 Mayıs 2024. https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded

- Çaxmaqlı, Qafar “Ermənistanın Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın işğal altındakı digər rayonlarında apardığı “erməniləşdirmə” siyasəti”, *Xalq Qəzeti* 242 (2014).
- Çevikcan, Serpil. “Demirel damgası”. *Milliyet* (9 Nisan 2000).
- Dahl, Robert A. “The Concept of Power”. *Behavioral Science* 2/3 (2007), 201-215.
- Daily Sabah*. “Those who want cease-fire are sending weapons to Armenia, Aliyev says” 26 October 2020. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/those-who-want-cease-fire-are-sending-weapons-to-armenia-aliyev-says>
- Dash, P. L. “Russia’s War of Attrition in Chechnya”, *Economic and Political Weekly* 30/7/8 (1995), 369-373.
- Day.Az*. “Из России в Армению поставляются ПТУР “Корнет” и ПЗРК “Игла” - Сенсационные Подробности” (10 Октября 2020). <https://news.day.az/politics/1278534.html>
- Delanoë, Igor. “Israel–Azerbaijan: an alliance in search of renewal”. *L’institut FMES* (28 July 2021). Erişim 26 Mayıs 2024. <https://fmes-france.org/israel-azerbaijan-an-alliance-in-search-of-renewal/>
- Demirağ, Yelda. “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye–Gürcistan İlişkileri”. *Uluslararası İlişkiler* 2/7 (2005), 125-155.
- Demokrat*. “Rəhim Qaziyev’i mən nazir təyin etdim, amma... Qara qüvvələr Əliyevlə görüşümə imkân vermədilər” (26 Mayıs 2019). <https://demokrat.az/az/news/13413/rehim-qaziyevi-men-nazir-teyin-etdim-amma-qara-quvveler-eliyevle-gorusume-imkan-vermediler>
- Dessler, David. “What’s at Stake in the Agent-Structure Debate?”. *International Organization* 43/3 (1989), 441-473.
- Detsch, Jack. “The U.S. Army Goes to School on Nagorno-Karabakh Conflict”. *Foreign Policy* (30 March 2021). Erişim 4 Haziran 2024. <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/>
- Dmitrieva, Elena. “Azerbaijan-Turkey Relations And Their Influence On The Geopolitical Situation in The South Caucasus”. *Russia and the Moslem World* 2/312 (2021), 52-64.
- Dudnik, Alexander. “The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) Railroad Project in the Geopolitics of the Central Caucasian Countries, Turkey, And Russia”, *The Caucasus&Globalization* 7/1-2 (2013), 65-73.
- Dünya Gazetesi*. “Azerbaycan’la yüksek düzeyli stratejik ortaklık” (15 Eylül 2010). <https://www.dunya.com/gundem/azerbaycan039la-yuksek-duzeyli-stratejik-ortaklik-haberi-125737>

- EC, European Commission. “Eastern Partnership”. *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)*. Erişim 18 Mayıs 2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/eastern-partnership_en
- EC, European Commission. “President Barroso and the President of Azerbaijan sign a Memorandum of Understanding on energy partnership” IP/06/1516 (2007).
- Edwards, Matthew. “The New Great Game and the new great gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”. *Central Asian Survey* 22/1 (2003), 83-102.
- Əhmədov, Elçin. *Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü: Etnik Təmizləmə, Soyqırımı, Terror, İşğal II Kitab*. Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2015.
- Eliş, Burhan. “Sabrın sonundayız”, *Milliyet* (4 Nisan 1993).
- Əliyev, Heydər. ““SNN Türk” Televiziya Kanalının Baş Direktoru Taha Akyol’a Verdiyi Müsahibə”. *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz Üçüncü Kitab*. Bakı: Azərənəşr, 2011.
- Əliyev, Heydər. “Aparıcı Neft Şirkətlərinin və Korporasiyalarının Nümayəndələri ilə Görüşdə Çıxış. 17 Avqust 1993-cü il”. *Müstəqilliyimiz Əbədidir I Kitab*. Bakı: Azərənəşr, 1997.
- Əliyev, Heydər. “Azərbaycan Milli Televiziyası və Radiosu ilə Çıxış. 22 sentyabr 1994-cü il”, *Müstəqilliyimiz Əbədidir II Kitab*. Bakı: Azərənəşr, 1997.
- Əliyev, Heydər. *Azərbaycan XXI Əsrin və Üçüncü Minilliyin Ayrıcında*. Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, 2001.
- Embassy of The People’s Republic of China in Georgia. ““Empire of Hacking’: The U.S. Central Intelligence Agency” (4 May 2023). Erişim 14 Mayıs 2024. <http://eg.china-embassy.gov.cn/ara/zxxx/202305/P020230511553706423520.pdf>,
- Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Kingdom of Saudi Arabia. “Azerbaijan and the OIC”. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://riyadh.mfa.gov.az/en/content/59/azerbaijan-and-the-oic>
- Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Republic of Türkiye. “İkili siyasi ilişkiler”. Erişim 19 Mart 2024. <https://ankara.mfa.gov.az/tr>
- EP, European Parliament. “Joint Statement by the Chair of the Delegation, MEP Marina Kaljurand, The European Parliament’s Standing Rapporteur on Armenia, MEP Traian Băsescu And The European Parliament’s Standing Rapporteur On Azerbaijan, MEP Željana Zovko” (10 June 2020).
- Eren, Gökhan. “Karabağ’a Türk askerine hayır”. *Milliyet* (20 Ekim 1994).
- EU Presse. “Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on forthcoming “Presidential elections” in Nagornp Karabakh” 11463/02 (2002).

- Eurasia Daily*. “Пашинян: Отношения между Арменией и Россией очень важны, проблемы решаемы” (24 Апреля 2018). <https://eadaily.com/ru/news/2018/04/24/pashinyan-otnosheniya-mezhdu-armeniyey-i-rossiye-ochen-vazhny-problemy-reshaemy>
- Farrell, Theo. “Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program”. *International Studies Review* 4/1 (2002), 49-72.
- Foulon, Michiel. “Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities”. *International Studies Review* 17/4 (2015), 635-661.
- France 24*. “Iran’s Khamenei says Armenia-held land in Karabakh ‘must be returned’” (3 November 2020). <https://www.france24.com/en/live-news/20201103-iran-s-khamenei-says-armenia-held-land-in-karabakh-must-be-returned>
- France 24*. “Macron reprimands Turkey, accuses Erdogan of sending ‘jihadists’ to Azerbaijan” (2 October 2020). <https://www.france24.com/en/20201002-macron-reprimands-turkey-accusing-erdogan-of-sending-jihadists-to-azerbaijan>
- France Diplomacy*. “Armenia/Azerbaijan/incidents in Nagorno-Karabakh—Statement by the Ministry of Foreign Affairs and International Development Spokesman” (2 April 2016). Erişim 24 Mayıs 2024. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/security-disarmament-and-non-proliferation/crises-and-conflicts/article/incidents-in-nagorno-karabakh-statement-by-the-ministry-of-foreign-affairs-and>
- Friedberg, Aaron L. “Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia”. *International Security* 18/3 (1993), 5-33.
- Friedberg, Aaron. “Warring States: Theoretical Models of Asia Pacific Security”. *Harvard International Review* 18/2 (1996), 13.
- GFP, Global Firepower. “2023 Russia Military Strength”. Erişim 10 Temmuz 2023. https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=russia
- GFP, Global Firepower. “2023 Türkiye Military Strength”. Erişim 09 Temmuz 2023. https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=turkey
- GFP, Global Firepower. “Comparison of Russia and Türkiye Military Strengths 2023”. Erişim 10 Temmuz 2023. <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.php?country1=russia&country2=turkey>
- GFP, Global Firepower. “NATO Member States Military Ranking 2023”. Erişim 09 Temmuz 2023. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-nato-members.php>
- GFP, Global Firepower. “World Military Strength Rankings”. Erişim 09 Temmuz 2023. <https://www.globalfirepower.com/>

- Glaser, Charles L. "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help". *International Security* 19/3 (1994), 50-90.
- Glenn, John. "Realism versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?" *International Studies Review* 11/3 (2009), 523-551.
- Haber Global*. "AGİT Minsk Grubu ABD Eski Temsilcisi Matthew Bryza: Paşinyan Görevden Alınacak, Rusya Karışmayacak" (3 Ekim 2020). Erişim 13 Haziran 2024.
https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=fIaTdIvzGw4&ab_channel=HaberGlobal
- Habertürk*. "Aliyev, Habertürk'e konuştu: Türkiye olmadan sorun çözülemez" (14 Ekim 2020). <https://www.haberturk.com/aliyev-haberturk-e-konustu-turkiye-olmadan-sorun-cozulemez-2834875>
- Habibli, Gültekin. *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Hasanov, İlham. *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993 – 2001)*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Hasanov, Rashad. *1991-2004 Dönemi Azerbaycan Türkiye Diplomatik İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Hecht, Eado. "Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data". *Military Strategy Magazine* 7/4 (2022), 31-37.
- Hetq Investigative Journalists*. "Members of the RA-EU Parliamentary Partnership Committee Criticize 3 Members of the European Parliament for Describing Nagorno-Karabakh as "Occupied" Territory" (12 June 2020). Erişim 18 Mayıs 2024. <https://hetq.am/en/article/118258>
- "Heydar Aliyev Heritage" International Online Library, "Azerbaijan–NATO". Erişim 10 Nisan 2024. <https://lib.aliyevheritage.org/en/7198785.html>
- "Heydar Aliyev Heritage" International Online Library, "Relations between Azerbaijan and the Organization of Islamic Conference". Erişim 10 Nisan 2024. <https://lib.aliyevheritage.org/en/6958380.html>
- "Heydar Aliyev Heritage" International Online Library. "Azerbaijan-European Union" (25 November 2014). Erişim 4 Nisan 2024. <https://lib.aliyevheritage.org/en/1683675.html>
- "Heydar Aliyev Heritage" International Online Library. "Azerbaijani-United Nations relations-essay". Erişim 18 Mayıs 2024. <https://lib.aliyevheritage.org/en/9646663.html>

- Heydər Əliyev Elektron Sənədlər Toplusu. “SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini (1982-1987)”, *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 44.
- “Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyənin Ədalət və İnkişaf Partiyasının sədri Rəcəb Tayyib Ərdoğanı və onun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən söhbətindən” (7 yanvar 2003-cü il) sənədinə tarixi arayış” (11 Eylül 2008). Erişim 4 Mayıs 2024. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/7220285.html>
- Heywood, Andrew. *Global Politics*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Hoof, Paul. “Grand Strategy”. *Oxford Online Bibliographies*. (2017).
- Hunter, Shireen. Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence, *Southeast European and Black Sea Studies* 1/2, (2001), 1-16.
- Hürriyyət*. “Aliyev: Burada Türkiyə yok ama ben varım” (26 Nisan 2014). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/aliyev-burada-turkiye-yok-ama-ben-varim-26297725>
- Hüseynova, İradə. “Heydər Əliyev İrsi Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində”, *Respublika* 275 (2019).
- Hüseynova, Lale. “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Azərbaycandır!”. *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi*. 25 Ağustos 2021. Erişim 09 Temmuz 2023. <https://mod.gov.az/az/pre/37339.html>
- Ibadoglu, Gubad. “Why Azerbaijan Won”. *IWPR Institute For War&Peace Reporting* (17 November 2020). Erişim 26 Mayıs 2024. <https://iwpr.net/global-voices/why-azerbaijan-won>
- Idan, Avinoam-Shaffer, Brenda. “Israel’s Role in the Second Armenian-Azerbaijan War”. *The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future*. ed. Turan Gafarlı and Michael Arnold (TRT Research Center: 2021).
- IISS, International Institute For Strategic Studies. “War, Power, Rules: The Rationale Behind IISS research”. Erişim 09 Temmuz 2023. <https://www.iiss.org/research/war-power-rules>
- Ilodigwe, Damian. “Machiavelli and the Limits of Realism in International Relations”. *Journal of International Relations and Foreign Policy* 7/1 (2019), 20-38.
- “Interpretative Statement Under Paragraph Iv.1(A)6 Of The Rules Of Procedure Of The Organization For Security And Co-Operation in Europe”. SUM.DOC/1/10/Corr.1. *Second Day of the Astana Summit Meeting*. SUM(10) *Journal No. 2, Agenda item 4* (3 December 2010).

- Irish, John. “Fearing Turkish role, France wants international supervision in Nagorno-Karabakh”, *Reuters* (20 November 2020). <https://www.reuters.com/article/idUSKBN27Z3AZ/>
- İbrahimov, Anar. “Naxçıvan SSRİ-nin tərkibindən necə ayrıldı: 19 yanvar 1990-cı il-sonun başlanğıcı”, *Nuhçıxan* (20 Ocak 2020). <https://nuhcixan.az/news/siyaset/24816-naxcivan-ssri-nin-terkibinden-necə-ayrıldı-19-yanvar-1990-ci-il-sonun-baslangici>
- İDTİK, İsrail Devletinin Tanınmasına İlişkin Karar. *Resmî Gazete* 7171 (1 Nisan 1949), Erişim 9 Kasım 2023.
- İnat, Kemal. “İran-Azerbaycan Gerginliğı: Yanlış Giden Ne?”, *SETA* (9 Ekim 2021). Erişim 14 Haziran 2024. <https://www.setav.org/yorum/iran-azerbaycan-gerginligi-yanlis-giden-ne>
- İncekaya, Gülsüm. “Prof. Dr. Rahimov: ‘Bir millet, iki devlet’ anlayışının artık ‘Bir millet, bir devlet’ seviyesine yükselmesi gerek”. *Anadolu Ajansı* (06 Şubat 2021). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/prof-dr-rahimov-bir-millet-iki-devlet-anlayisinin-artik-bir-millet-bir-devlet-seviyesine-yukselmesi-gerek/2135837>
- İsmayılov, Şahismayıl. “Azərbaycanı Ucaldan və Müstəqilliyə Qovuşduran Rəhbər”. *National Leader Heydar Aliyev in the 100th Anniversary: Investigation in the Context of Turkey-Azerbaijan Relations*. ed. İbrahim Kazımbəyli vd. 181-194. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023.
- JAM News*. ““Neutrality of mediators encourages the party that uses force”-Pashinyan” (14 September 2023). <https://jam-news.net/pashinyan-interview-with-politico-europe-publication/>
- JAM News*. ““They shot us in foot”: Pashinyan blames former government for failed Karabakh negotiations” (26 May 2022). <https://jam-news.net/they-shot-us-in-foot-pashinyan-blames-former-government-for-failed-karabakh-negotiations/>
- Johnston, Alastair Iain. “Cultural Realism and Strategy in Maoist China”. *The Culture of National Security*. ed. Peter Katzenstein. New York: Columbia University Press, 1996.
- Kasim, Kamer. “American Policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution”. *Journal of Muslim Minority Affairs* 32/2 (2012), 230-244.
- Kasymov, Shavkat. “Statism in Russia: The Implications for US–Russian Relations”. *Journal of Eurasian Studies* 3/1 (2012), 58-68.
- Kaya, M.K.-Cornell, Svante E. “Turkey and the Georgia War: a Bungled Stability Initiative”, *The Turkey Analyst* 1/12 (2008). Erişim 5 Mayıs 2024. <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/134-turkey-and-the-georgia-war-a-bungled-stability-initiative.html>

- Kayalı, Laura-Gavin Gabriel. “France plants flag in Russia’s backyard with Armenia arms deals”. *Politico* (23 February 2024). Erişim 24 Mayıs 2024. <https://www.politico.eu/article/france-seeks-to-up-ante-in-former-soviet-union-with-new-weapons-for-armenia/>
- Kəlbizadə, Elnur vd. *Ermanistan İnan İslam Respublikasının Qafqaz Siyasətində*. Bakı: MTM Innovation MMC, 2019.
- Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of The Great Powers*. London: Unwin Hyman, 1988.
- Khairunisa, Adilah Hasna. “Identity and Foreign Policy: Turkey’s Support of Azerbaijan in The Nagorno Karabakh Conflict”. *ICONIC-RS 2022: Proceedings of the 1st International Conference on Contemporary Risk Studies*. ed. Indra Kusumawardhana vd. Jakarta: European Alliance for Innovation, 2022.
- Kılıç, Abdulkadir. *Azərbaycan’ın Bağımsızlık Sürecinin TBMM’ye Yansımaları*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Kitchen, Nicholas. “Systemic pressures and domestic ideas: a neoclassical realist model of grand strategy formation”. *Review of International Studies* 36/1 (2010), 117-143.
- Kucera, Joshua. “After peace negotiations, threats of war break out between Armenia and Azerbaijan”. *Eurasianet* (1 April 2019). Erişim 31 Mayıs 20204. <https://eurasianet.org/after-peace-negotiations-threats-of-war-break-out-between-armenia-and-azerbaijan>
- Kucera, Joshua. “The Art Of The Arms Deal”. *Eurasianet* (27 Eylül 2012). <https://eurasianet.org/the-art-of-the-arms-deal>
- Kurşun, Muhammet. “İnan: Ermenistan’a hiçbir şekilde askeri araçların geçişine izin verilmiyor”, Anadolu Ajansı (5 Ekim 2010). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/iran-ermenistana-hicbir-sekilde-askeri-araclarin-gecisine-izin-verilmiyor/1995818>
- Lake, David A. *Power, protection, and free trade: international sources of U.S. commercial strategy, 1887-1939*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1988.
- “‘Latin qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında’ Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barədə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının Qərarı”, Bakı şəhəri, 25 dekabr 1991-ci il. № 34.
- Linklater, Andrew-Burchill, Scott. *Theories of international relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Lobell, Steven. E. “Threat assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model”. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. ed. Steven E. Lobell vd. 42-74. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

- Lütem, Ömer Engin. “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”. *Ermeni Araştırmaları* 50 (2015), 261.
- Mamedov, Rustam. “International Legal Status of The Caspian Sea: Issues of Theory And Practice”, *Turkish Yearbook of International Relations* XXXII (2001).
- Markedonov, Sergey-Ulchenko, Natalya. “Turkey and Russia: An Evolving Relationship”. *Carnegie Endowment for International Peace* (19 August 2011). Erişim 9 Mayıs 2024. <https://carnegieendowment.org/2011/08/19/turkey-and-russia-evolving-relationship-pub-45383>
- Marples, David R. “Revisiting the Collapse of the USSR”. *Canadian Slavonic Papers* 53/2/4 (2011), 461-473.
- Martirosyan, Armine. “Madrid Principles: Interpretation of Pashinyan, Former Armenian Foreign Minister and Expert”, *JAM News* (8 May 2023). <https://jam-news.net/madrid-principles-and-the-status-of-nk/>
- McCormack, Sean. “U.S. Policy on Nagorno-Karabakh Conflict”. *Press Statement* (20 April 2007). Erişim 24 Mayıs 2024. <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2007/apr/83366.htm>
- Mead, Walter Russell. *Power, Terror, Peace, and War: America’s Grand Strategy in a World at Risk*. New York: Knopf, 2004.
- Mearsheimer, John J. “E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On”. *International Relations* 19/2 (2005), 139-152.
- Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power politics*. New York: Norton, 2001.
- Mediamax. “Pashinyan reacts to Karasin and Lavrov’s remarks” (19 December 2018). Erişim 15 Mayıs 2024. <https://mediamax.am/en/news/foreignpolicy/31665/>
- Mehbaliyeva, Səfiyə. “Ermənistanın Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddiaları beynəlxalq hüquq kontekstində”, *Xalq Qəzeti* 238 (2017), 3.
- Mehdiyev, Mushvig. “Armenia Used Iskander Missiles Against Azerbaijan in Karabakh War, Says Armenian Expert”. *Caspian News* (23 September 2021). Erişim 15 Haziran 2024. <https://caspiannews.com/news-detail/armenia-used-iskander-missiles-against-azerbaijan-in-karabakh-war-says-armenian-expert-2021-9-23-0/>
- Meibauer, Gustav. “Interests, ideas, and the Study of State Behaviour in neoclassical realism”. *Review of International Studies* 46/1 (2020), 20-36.
- Mekhtiev, Elkhan. “Security Policy in Azerbaijan”. *NATO -EAPC Research Fellowship 1999-2001 Project*, 45. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/mekhtiev.pdf>
- Melkonian, Markar. *My Brother’s Road: An American’s Fateful Journey to Armenia* (London and New York: I.B.Thuris, 2007).

- Memmedov, Asim-Hasanoğlu, Murteza “Hazar Denizi’nden Akdeniz’e Zengezur Koridoru”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 6/2 (2023), 334-344.
- Mghdesyan, Arshaluis. “Armenia’s CSTO Disappointment”, *Institute for War & Peace Reporting* (7 November 2016). Erişim 16 Mayıs 2024. <https://iwpr.net/global-voices/armenias-csto-disappointment>
- Milliyet*, “Demirel’den sert uyarı” (10 Mayıs 1992).
- Milliyet*. “Aliyev: “Moskova’dan izin almayız” (19 Ekim 1994).
- Milliyet*. “Ankara’da sıkı pazarlık” (25 Şubat 1995).
- Milliyet*. “Ankara’nın tutumu” (13 Mart 1990).
- Milliyet*. “Azerbaycan’da Bağımsızlık İlanı-Azerbaycan Kongresi” (28 Mayıs 1990).
- Milliyet*. “Bakü ile 8 anlaşma” (6 Mayıs 1997).
- Milliyet*. “Demirel’den Putin’e mektup” (9 Ocak 2000).
- Milliyet*. “Kafkasya’ya Demirel eli” (10 Ocak 2000).
- Milliyet*. “Kürt zirvesi hazırlığı” (20 Ekim 1994).
- Milliyet*. “Önlem düşünülüyor” (17 Ocak 1990).
- Milliyet*. “Rus çarı Putin” (28 Mart 2000).
- Milliyet*. “Şahinler-güvercinler Nahcivan’a müdahale liderleri böldü” (22 Mayıs 1992).
- Milliyet*. “Türk ortak pazarı erken” (31 Ekim 1992).
- Milliyet*. “Vaşington: Moskova karara saygı göstermeli” (13 Mart 1990).
- Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan. “President of Azerbaijan Ilham Aliyev addressed the nation” (1 December 2020). Erişim 4 Haziran 2024. <https://mod.gov.az/en/news/president-of-azerbaijan-ilham-aliyev-addressed-the-nation-video-33929.html>
- Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. “FM Zarif Asks Azerbaijan, Armenia to Cease Hostilities, Hold Talks” (28 September 2020). Erişim 14 Haziran 2024. <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/611899>
- Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. “Spokesman’s Reaction to Violation of Nagorno-Karabakh Ceasefire” (12 October 2020). Erişim 14 Haziran 2024. <https://en.mfa.ir/portal/newsview/613508>
- Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. “Spokesman Denies Claim That Arms Transferred via Iran to Armenia” (29 September 2020). Erişim 14 Haziran 2024. <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/612094>

- Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. “Spokesman Urges Armenia, Azerbaijan to Show Restraint” (27 September 2020). Erişim 14 Haziran 2024. <https://en.mfa.ir/portal/newsview/611891>
- Mitzer, Stijn vd. “A Monument Of Victory: The Bayraktar TB2 Kill List”, *Oryx* (23 February 2022). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.oryxspioenkop.com/2021/12/a-monument-of-victory-bayraktar-tb2.html>
- Mkrtychyan, Hasmik. “Russia grants \$200 million loan to Armenia to help modernise army”. *Reuters* (2 July 2015). <https://www.reuters.com/article/idUKKCN0PC1PY20150702/>
- Moldpres*. “23 June 1990. Parliament adopts Declaration on Sovereignty of Moldova” (23 Haziran 2021).
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 2. Edition, 1949.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 5. Edition, 1972.
- Musa, İsmayıl. “Azerbaycan ve Rus Kaynaklarına Göre 1921 Moskova-Kars Antlaşmaları Ve Kuzey Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğü Meseleleri”. *Bellekten* 66/246 (Ağustos 2002), 517-530.
- Musayev, Yəhya. “Hərbi-Texniki Sahədə Azərbyaycan-Türkiyə Əməkdaşlığı (1991-2011)”, *Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 İldə: Uğurlar və İmkanlar (Məqalələr Toplusu)*. Bakı: SAM və ATİB Nəşriyyatı, 2011.
- Musayeva, Yasəmən. “Böyük qayıdışın baş planı”. “*Azərbaycan*” *Rəsmi Dövlət Qəzeti* (18 Dekabr 2022). Erişim 18 Mayıs 2024. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/boyuk-qayidisin-bas-plani-1671317215>
- Nağı, Akif. *Qarabağ Müharibəsi Qısa Tarix*. Bakı, 2014.
- NATO, North Atlantic Treaty Organization. “Istanbul Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council”. *Press Release (2004)096* (28 June 2004). Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm>
- NATO, North Atlantic Treaty Organization. “Relations with Azerbaijan” (28 September 2023). Erişim 23 Mayıs 2024. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm
- Nəsirova, Afaq. “Latın Qrafikalı Əlifba”, *Azərbaycan Müəllimi Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin Orqanı* (4 Ağustos 2019), <https://muallim.edu.az/news.php?id=6892>

- News.ru*. “В Турции считают, что России не удалось урегулировать кризис в Карабахе” (21 Октября 2020). <https://news.ru/world/v-turcii-schitayut-chto-rossii-ne-udalos-uregulirovat-krizis-v-karabahe/>
- Nizamiqızı, Aygün-Arzuqızı, Pərvin. “General Bərsadlının oğlu: ‘Elçibəy atama verdiyi vədə sahib çıxmadı’”, *Modern.az* (6 Temmuz 2012). <https://modern.az/musahibe/26164/general-bersadlinin-olu-elcibey-atama-verdiyi-vede-sahib-cixmadi-msahibe/>
- NTV*. “Rusya ile krizin maliyeti en az 11 milyar dolar” (25 Ocak 2016). <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/rusya-ile-krizin-maliyeti-en-az-11-milyar-dolar,P1D2PDvuLUKiaW12bb1wqg>
- Office of Governor Tim Walz. “Azerbaijani Day” (25 February 2021). Erişim 13 Haziran 2024. <https://mn.gov/governor/newsroom/proclamations/?id=1055-470066>
- Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, United States Department of State. “*Record by the United Kingdom Delegation of a Meeting at the Moscow Conference of Foreign Ministers*”, Moscow, December 19, 1945, 740.00119 Council/12–2645, Document 239, “General: Political and Economic Matters (Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945, Volume II)”.
- Official Journal of the European Communities. “Partnership and Cooperation Agreement Between The European Communities And Their Member States, of the One Part, and the Republic of Azerbaijan, of the Other Part”. L 246 (1999).
- OIC, Organisation of Islamic Cooperation, “OIC/SUMMIT-11/2008/FC/REV.6” (13-14 March 2008).
- OIC, Organisation of Islamic Cooperation. “Eighth Session of The Islamic Summit Conference (Session of Dignity, Dialogue, Participation)” (9-11 December 1997). Erişim 23 Mayıs 2024. <https://ww1.oic-oci.org/english/conf/is/8/8th-is-summits.htm#FINAL%20%20COMMUNIQUE>
- OIC, Organisation of Islamic Cooperation. “OIC General Secretariat Condemns Armenia’s Attack On The Tovuz Region In Azerbaijan” (14 July 2020). Erişim 12 Haziran 2024. https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23655&t_ref=14098&lan=en
- Olson, Robert. “Turkish and Russian foreign policies, 1991–1997: the Kurdish and Chechnya questions”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 18/2 (1998), 209-227.
- Onea, Tudor. “Putting the ‘Classical’ in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War”, *International Relations* 26/2 (2012), 139-164.
- Oran, Baskın vd. (ed.). *Turkish Foreign Policy, 1919-2006: Facts And Analyses With Documents*. Salt Lake City: University of Utah Press, 2010.

- Organisation of Islamic Cooperation (OIC). “OIC Condemns Repeated Provocations and Aggression by Armenian Military Forces Against Azerbaijan” (28 September 2020). Erişim 12 Haziran 2024. https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23879&t_ref=14184&lan=en
- Organization of Turkic States. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: ‘Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır’”. *Youtube* (16 Şubat 2024). https://www.youtube.com/watch?v=wXz1a8wky6g&t=38s&ab_channel=OrganizationofTurkicStates
- Ortagus, Morgan. “Escalation of Violence Between Armenia and Azerbaijan”, *U.S. Department of State* (27 September 2020). Erişim 12 Haziran 2024. <https://2017-2021.state.gov/escalation-of-violence-between-armenia-and-azerbaijan/>
- OSCE Network. “Protracted Conflicts in the OSCE Area”, Hamburg, 2016.
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “ANNEX 2-Statement of the Delegation of Armenia”. DOC. S/1/96 (1996).
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Astana declaration adopted at OSCE Summit charts way forward” (2 December 2010). Erişim 22 Mayıs 2024. <https://www.osce.org/cio/74236>
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Budapest Summit marks change from CSCE to OSCE” (5 December 1994). Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.osce.org/mc/58703>
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Istanbul Summit” (18 November 1999). Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.osce.org/event/summit_1999
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Istanbul Document” (19 November 1999).
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries and the Presidents of Azerbaijan and Armenia” (30 November 2010).
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Lisbon Document”. DOC. S/1/96 (1996).
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Special meeting of OSCE Permanent Council held on situation in Nagorno-Karabakh Context” (29 September 2020). Erişim 11 Haziran 2024. <https://www.osce.org/chairmanship/465225>
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. “Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries” (10 July 2009). Erişim 21 Mayıs 2024. <https://www.osce.org/mg/51152>

- Öməröv, Vahid, “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi XX Əsrdə”, *Səs* 124 (2013), 15.
- Özlük, Erdem. “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve ‘Özür’ Meselesi”. *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi* 35 (2015).
- Özsoy, Bahar. “1918’den 2023’e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 19/46 (2023), 585-605.
- Parks, Michael. “Gorbachev Proposes Talks With Lithuania: Secession: He warns of ‘grave consequences’ of move for independence. But Landsbergis rejects the Soviet leader’s terms as ‘harsh.’”, *Los Angeles Times* (1 April 1990). <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-04-01-mn-1043-story.html>
- Prezident Kitabxanası*. “Müstəqillik ərəfəsində və müstəqillik illərində mühüm hadisələrin xronologiyası”, Erişim 14 Mart 2024. https://republic.preslib.az/az_fl.html
- Putz, Catherine. “Eurasian Economic Union Meeting Delayed and Moved to Moscow”. *The Diplomat* (08 April 2016). Erişim 16 Mayıs 2024. <https://thediplomat.com/2016/04/eurasian-economic-union-meeting-delayed-and-moved-to-moscow/>
- Qaffarov, Tahir (ed.). *Azərbaycan Tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər)*. Bakı: Elm, 2008.
- Qaraoğlu, Fazil. “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması”, *Azərbaycan Diplomatıyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, 371-373. Erişim 11 Kasım 2023. <https://files.preslib.az/projects/conflict/g11.pdf>
- Qasımlı, Musa. *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003)*. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2021.
- Qasımlı, Musa. *Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. II cild (2003-2021)*. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2021.
- Qasımlı, Musa. *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003) I Hissə*. Bakı: Mütərcim, 2015.
- Qasımlı, Musa. *Heydər Əliyev-İstiqlala Gedən Yol (1969-1987-ci illər)*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006.
- Qənizadə, Əzizağa. “Kəlbəcər Uğrunda Döyüş (1993-Cü İl 27 Mart-2 Aprel)”, *Tarix, İnsan Və Cəmiyyət* 1 (38), 2023, 104-124.
- Radio Azatutyun*. “Putin Meets Pashinian, Hopes Russian-Armenian Ties Remain Strong” (14 Mayıs 2018). <https://www.azatutyun.am/a/29225835.html>

- Radio Free Europe/Radio Liberty*. “Azerbaijan Says Shot Down Armenian Military Helicopter” (12 November 2014). <https://www.rferl.org/a/armenia-azerbaijan-karabakh-helicopter-down/26687375.html>.
- Reeker, Phillip T. “Key West Peace Talks”. Briefing by Three Co-Chairs on Armenia-Azerbaijan Peace Talks (4 April 2001). Erişim 24 Mayıs 2024. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2001/2015.htm>
- Rehimov, Ruslan. “Aliyev: Erdoğan’ın açıklamaları Azerbaycan’ın haklı davasında yalnız olmadığını gösterdi”. *Anadolu Ajansı* (3 Ekim 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliyev-erdoganin-aciklamalari-azerbaycanin-hakli-davasinda-yalniz-olmadigini-gosterdi/1994674>
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Bu anlaşma bizim şanlı zaferimizdir”, *Anadolu Ajansı* (10 Kasım 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-bu-anlasma-bizim-sanli-zaferimizdir/2037890>
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Dışarıdan bir saldırı gerçekleşirse o zaman Türk F-16’ları görecekler”. *Anadolu Ajansı* (26 Ekim 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-disaridan-bir-saldiri-gerceklesirse-o-zaman-turk-f-16lari-gorecekler/2019466>
- Rehimov, Ruslan. “Bakü’deki üçlü zirvede ekonomik ilişkiler ve güvenlik ele alındı”. *Anadolu Ajansı* (8 Ağustos 2016). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakudeki-uclu-zirvede-ekonomik-iliskiler-ve-guvenlik-ele-alindi/625005>
- Rehimov, Ruslan. “Ermenilerin saldırısında şehit olan Azerbaycanlı Tümgeneral vatanseverliğiyle hatırlanıyor”. *Anadolu Ajansı* (22 Temmuz 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenilerin-saldirisinda-sehit-olan-azerbaycanli-tumgeneral-vatanseverligiyle-hatirlaniyor/1918440#>
- Rehimov, Ruslan. “Ermenistan’ın 28 yıl işgal altında tuttuğu Laçın artık özgür”. *Anadolu Ajansı* (1 Aralık 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistanin-28-yil-isgal-altinda-tuttugu-lacin-artik-ozgur/2061425>
- Rehimov, Ruslan. “İlham Aliyev, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı kutladı”, *Anadolu Ajansı* (28 Ekim 2021). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ilham-aliyev-29-ekim-cumhuriyet-bayrami-dolayisiyla-cumhurbaskani-erdogani-kutladi/2405556>
- Report by President Nixon to the Congress, 1970. Public Papers of the Presidents of the United States: Richard Nixon, 1970.
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. “Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov in an exclusive interview with Israel Hayom” (4 April 2021). Erişim 15 Haziran 2024. <https://mfa.gov.az/en/news/azerbaijani-foreign-minister-jeyhun-bayramov-in-an-exclusive-interview-with-israel-hayom>

- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. “No:131/20 Commentary by the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the construction by Armenia of the third highway connecting the occupied territories of Azerbaijan with Armenia” (11 June 2020).
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. “Relations between Azerbaijan and OSCE”. Erişim 9 Nisan 2024. <https://mfa.gov.az/en/category/regional-organisations/relations-between-azerbaijan-and-osce#:~:text=Azerbaijan%20became%20a%20member%20of,European%20organisation%20to%20include%20Azerbaijan>
- Reuters*. “Macron criticises Turkey’s “warlike” rhetoric on Nagorno-Karabakh” (30 September 2020). <https://www.reuters.com/article/idUSKBN26L19R/>
- Reuters*. “Turkey rebuffs Russia, France and U.S. over Nagorno-Karabakh ceasefire moves” (2 October 2020). <https://www.reuters.com/article/idUSKBN26M5G1/>
- Reuters*. “Turkey says French solidarity with Armenia supports occupation in Azerbaijan” (30 September 2020). <https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey-france-int/turkey-says-french-solidarity-with-armenia-supports-occupation-in-azerbaijan-idUSKBN26L1LU/>
- Ripsman, Norrin M. “Neoclassical Realism”. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2011. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.36>
- Ripsman, Norrin M. *Peacemaking by Democracies: The Effect of State Autonomy on the Post-World War Settlements*. University Park: Penn State University Press, 2002.
- Rose, Gideon. “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics* 51/1 (1998), 144-172.
- Ruseckas, Laurent. “Turkey and Eurasia: Opportunities and Risks in the Caspian Pipeline Derby”. *Journal of International Affairs* 54/1 (2000), 217-236.
- Sadiyev Saleh, Sadi vd. “South caucasus and a ‘New Great Game’: the communication of competition in securitised international relations”. *Journal of Contemporary European Studies* 29/2 (2021), 282-294.
- Safi, Michael-Borger, Julian. “US silence on Armenia-Azerbaijan conflict reflects international disengagement”. *The Guardian* (4 October 2020). <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/04/us-armenia-azerbaijan-nagaon-karabakh>
- Sagheb, Nasser-Javadi, Masoud. “Azerbaijan’s “Contract of the Century”“, *Azerbaijan International* 2.4 (Winter 1994).
- Sanborn, Joshua A. “Russian Empire”, 1914-1918-Online. *International Encyclopedia of The First World War*, ed. Ute Daniel vd. (Berlin: Freie Universität, 2014).

- Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları: 563, 1987.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
- Savzalıyev, Vugar. *Rusya'nın Suriye İç Savaşında İsrail Politikası*. Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Schweller, Randall L. "Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in The Age of Mass Politics". *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. ed. Steven E. Lobell vd. 227-250. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Schweller, Randall L. "The Progressiveness of Neoclassical Realism". *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, ed. Colin Elman, Miriam Fendus. Massachusetts: MIT Press, 2003.
- Schweller, Randall L. "Tripolarity and the Second World War". *International Studies Quarterly* 37/1 (1993), 73-103.
- Schweller, Randall. *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Səfərov, Tural. "Naxçıvan müstəqillik və dövlətçilik uğrunda mübarizənin ön cərgəsində olmuşdur", *Xalq Qəzeti* (19 Ocak 2012).
- Shaffer, Brenda. "The Islamic Republic of Iran's Policy Toward the Nagorno-Karabakh Conflict", 107-124. Svante Cornell, (eds) *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict*. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- Shiriyev, Zaur. "The "Four-Day War": Changing Paradigms in The Nagorno-Karabakh Conflict", *Turkish Policy* 15/4 (2017).
- Shiriyev, Zaur-Davies, Celia. "The Turkey-Armenia-Azerbaijan Triangle: The Unexpected Outcomes of the Zurich Protocols". *Perceptions* XVIII /1 (2013), 185-206.
- Shlapentokh, Dmitry. "The Ideological Framework of Early Post-Soviet Russia's Relationship with Turkey: The Case of Alexander Dugin's Eurasianism". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 18/3 (2016), 263-281.
- SIPRI, Stockholm International Peace Research Institute. "About SIPRI". Erişim 09 Temmuz 2023. <https://www.sipri.org/about>
- Sirmen, Ali. "Azerbaycan'da Türk Elçisi", *Milliyet* (14 Ocak 1992).
- Smith, M.A. "Russian Foreign Policy 2000: The Near Abroad". *Conflict Studies Research Centre* (2000).

- Socor, Vladimir. "Talysh Issue, Dormant in Azerbaijan, Reopened in Armenia", *The Jamestown Foundation* (27 Mayıs 2005). https://web.archive.org/web/20070930184901/http://jamestown.org/edm/article.php?article_id=2369811
- SPUTNİK Türkiye*. "Ermenistan'ın iddiası: Elimizde Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a militan gönderdiğine dair ciddi kanıtlar var" (29 Ekim 2020). <https://anlatilaninotesi.com.tr/20201029/ermenistanin-iddiasi-elimizde-turkiyenin-suriyeden-karabaga-militan-gonderdigine-dair-ciddi-1043116951.html>
- Starr, S. Frederick – Cornell, Svante E. (ed.). *Putin's grand strategy: the Eurasian Union and its discontents*. Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program--A Joint Transatlantic Research and Policy Center, Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies (SAIS), 2014.
- Sterling-Folker, Jennifer. "Neoclassical Realism and Identity: Peril Despite Profit Across The Taiwan Strait", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 99-138.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü*. "Paşinyan: İran'ın 1990'lı Yıllarda Ermenistan'a Verdiği Destek Unutulmayacak" (15 Ekim 2021). Erişim 13 Nisan 2024. <https://www.sde.org.tr/kafkasya/pasinyan-iranin-1990li-yillarda-ermenistana-verdigi-destek-unutulmayacak-haberi-24213>
- Studia Diplomatica. "Document 6: Declaration of The State Sovereignty Of Ukraine, Adopted by The Supreme Council of The Ukrainian SSR on Monday, 16 of July, 1990". 46/3/5 (1993), 340-344.
- Süleymanov, Emil. "The Conflict over Nagorno-Karabakh". IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2004* (Baden: Baden, 2005), 203-220.
- Süleymanov, Mehman. "Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi", *Azərbaycan Diplomatiyası*. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. https://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a2_4.pdf
- Süleymanov, Mehman. *Azərbaycan Ordusunun Tarixi V Cild (1991 – 2017)*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2019.
- Şimşir, Bilal N. "Azerbaycan: Kızılordu'nun Azerbaycan'ı İşgali ve Türkiye'nin Tepkisi (Ocak 1990)", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi* (2012), 57-93.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. "AGİT İstanbul Zirvesi'nin başarıyla gerçekleştirilmesi ve Zirve sırasında Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projelerine ilişkin anlaşmaların imzalanması dolayısıyla, Başbakan Ecevit'e gönderilen mektup hk." (23 Kasım 1999). Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-suleyman-demirel/1717/3720/agit->

istanbul-zirvesinin-basariyla-gerceklestirilmesi-ve-zirve-sirasinda-baku-ceyhan-petrol-boru-ha

- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Azerbaycan” (14 Haziran 2021). Erişim 7 Haziran 2024. <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/128362/azerbaycan>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi Temel Atma Töreninde Yaptıkları Konuşma” (24 Temmuz 2008). Erişim 5 Mayıs 2024. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalari--abdullah-gul-/1724/17415/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-temel-atma-torende-yaptiklari-konusma>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Telefon Görüşmesi” (14 Ekim 2020). Erişim 3 Haziran 2024. <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/122348/rusya-devlet-baskani-vladimir-putin-ile-telefon-gorusmesi>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Turkey will support Azerbaijan to the end” (2 April 2016). Erişim 14 Mayıs 2024. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/41388/turkey-will-support-azerbaijan-to-the-end>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mütteliklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi” (15 Haziran 2021). Erişim 7 Haziran 2024. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Açıklama (9 Haziran 1993)”, *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Ekim 2011, Dış Politika Kronolojisi” (2011). Erişim 12 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/ekim__.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye Ve Azerbaycan’ın Ortak Girişimi Sonucu BM Güvenlik Konseyi’nin, Ermenilerin Azeri Topraklarına Yönelik Saldırı Ve İşgallerine Son Verilmesini Öngören Bir Başkanlık Açıklaması Yaptığına İlişkin Açıklama (19 Ağustos 1993)”, *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında 13 Kasım 2013 Tarihinde Düzenlenen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Üçüncü Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Açıklama” (13 Kasım 2013). Erişim 11 Mayıs 2024. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-13-kasim-2013-tarihinde-duzenlenen-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-ko.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Açıklama (18 Aralık 194). *Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Açıklama (6 Nisan 1993)”. *Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Açıklama 6 Aralık 1994”. *T.C. Dışışleri Bakanlığı Tarihçesi* (1994).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “AGİK’te Nagorno-Karabağ Konusunda Alınan Karara İlişkin Açıklama (2 Mart 1992)”. *Dışışleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi*. Ankara: Dışışleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Azerbaycan-Ziyaretler”. *T.C. Dışışleri Bakanlığı Tarihçesi* (1999).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye ile Ermenistan Arasında Zürih’te İmzalanan Protokollere İlişkin TRT’ye Verdiği Mülakat” (11 Ekim 2009). Erişim 8 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turkiye-ile-ermenistan-arasinda-zurih_te-imzalanan-protokollere-iliskin-degerlendirme.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Dışışleri Bakanımız Sayın Hakan Fidan’ın TBMM Genel Kurulu Bütçe Konuşması” (21 Aralık 2023). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanimiz-sayin-hakan-fidan-in-tbmm-genel-kurulu-butce-konusmasi.tr.mfa>
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 226, NATO Genel Sekreteri’nin Ülkemizi Ziyareti Hk.” (3 Ekim 2020). Erişim 4 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-226_-nato-genel-sekreteri-nin-ulkemizi-ziyareti-hk.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 228, Ermenistan’ın Azerbaycan’ın Gence Kentine Saldırıları Hk.” (4 Ekim 2020). Erişim 1 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-228_-ermenistan-in-azerbaycan-in-gence-kentine-saldirilari-hk.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 239, Azerbaycan ile Ermenistan Arasında İlan Edilen Ateşkes Hk.” (10 Ekim 2020). Erişim 1 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-239_-azerbaycan-ile-ermenistan-arasinda-ilan-edilen-ateskes-hk.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 241, Ermenistan’ın Gence’ye Saldırısı Hk.” (11 Ekim 2020). Erişim 2 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-241_-ermenistan-in-gence-ye-saldirisi-hk.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 242, İsveç Dışışleri Bakanı Ann Linde’nin Ülkemizi Ziyareti Hk.” (12 Ekim 2020). Erişim 4 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-242_-isvec-disisleri-bakani-ann-linde-nin-ulkemizi-ziyareti-hk.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 261, AGİT Zirvesi Hk.” (29 Kasım 2010). Erişim 22 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-261_-269-kasim-2010_-agit-zirvesi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. “No: 283, Kırgız Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Ruslan Kazakbaev’in Ülkemizi Ziyareti Hk.” (8 Kasım 2020). Erişim 4 Haziran 2024.

https://www.mfa.gov.tr/no_-283_-kirgiz-cumhuriyeti-db-ruslan-kazakbaev-in-ulkemizi-ziyareti-hk.tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 300, Fransa Senatosu’nun Yukarı Karabağ İhtilafına İlişkin 25 Kasım 2020 Tarihinde Kabul Ettiği Karar Hk.” (26 Kasım 2020). Erişim 13 Haziran 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-300_-fransa-senatosu-nun-yukari-karabag-ihtilafina-iliskin-karari-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 81, Türkiye-Azerbaycan-İran Dışişleri Bakanları Üçlü Üçüncü Toplantısı Hk.” (12 Mart 2014). Erişim 24 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-81_-12-mart-2014_-turkiye_azerbaycan_iran-disisleri-bakanlari-uclu-ucuncu-toplantisi-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 82, Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hk.” (2 Nisan 2016). Erişim 14 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-nisan-2016_-temas-hattinda-ve-azerbaycan-ermenistan-sinir-hattinda-devam-eden-catismalar-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “No: 86, 17 Mart 2014, Kırım’da Düzenlenen Referandum Hk.” (17 Mart 2024). Erişim 10 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/no_-86_-17-mart-2014_-kirim_da-duzenlenen-referandum-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Sayın Bakanımızın Azerbaycan’ı ziyareti” (6 Ekim 2020). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-azerbaycan-i-ziyareti-6-10-2020.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Sayın Başbakanımızın 12-13 Mayıs 2009 tarihlerinde Azerbaycan’a Yaptıkları Ziyaret Sırasında Yayınlanan Ortak Bildiri”. Erişim 8 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-12-13-mayis-2009-tarihlerinde-azerbaycan_a-yaptiklari-ziyaret-sirasinda-yayinlanan-ortak-bildiri.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “SC-94, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Ermenistan’ın Bu Sabah Azerbaycan’a Karşı Başlattığı Saldırı Hakkındaki Soruya Cevabı”, Erişim 31 Mayıs 2024. https://www.mfa.gov.tr/sc_-94_-ermenistan-in-azerbaycan-a-karsi-baslattigi-saldiri-hk-sc.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Gürcistan Ortak Bildirisi”. *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi* 1999.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)”. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri”. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri”. Erişim 10 Kasım 2023. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1994.
- T.C. İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ‘sahada ve masada güçlü Türkiye’ paylaşımı” (5 Mayıs 2023). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogandan-sahada-ve-masada-guclu-turkiye-paylasimi>
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. “Türk-Rus Ortak Merkezi’nin Kuruluşuna İlişkin Mutabakat İmzalandı” (1 Aralık 2020). Erişim 6 Haziran 2024. <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1122020-35285>
- Taliaferro, Jeffrey W. “State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State”. *Security Studies* 15/3 (ts.), 464-495.
- Taliaferro, Jeffrey W. vd. “Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy”. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. ed. Steven E. Lobell vd. 1-41. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Tang, Shiping. “Taking Stock of Neoclassical Realism”. *International Studies Review* 11/4 (2009), 799-803.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 84. Birleşim, Devre: 1. Celse. 4, 16 Ekim 1920.
- TBMM Kütüphanesi. “AK Parti Seçim Beyannamesi; Herşey Türkiye için” (2002), 92.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 11, Yasama Yılı 1, 78. Birleşim, 20 Mayıs 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 3, Yasama Yılı 1, 34. Birleşim, 11 Şubat 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 38. Birleşim, 19 Şubat 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 38. Birleşim, 11 Şubat 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 41. Birleşim, 26 Şubat 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 42. Birleşim, 27 Şubat 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 42. Birleşim, 27 Şubat 1992, 467.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 44. Birleşim, 4 Mart 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 4, Yasama Yılı 1, 44. Birleşim, 4 Mart 1992.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 48, Yasama Yılı 3, 49. Birleşim, 19 Aralık 1993.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 48, Yasama Yılı 3, 50. Birleşim, 20 Aralık 1993.

- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 74, Yasama Yılı 4, 50. Birleşim, 12 Aralık 1994.
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Türk Konseyi Genel Sekreterini ve TCCI Heyetini kabul etti” (3 Kasım 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/azerbaycan-cumhurbaskani-turk-konseyi-genel-sekreterini-ve-tcci-heyetini-kabul-etti_2102
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve Türk Konseyi Genel Sekreteri bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi” (30 Eylül 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/azerbaycan-cumhuriyeti-disisleri-bakani-ve-turk-konseyi-genel-sekreteri-bir-telefon-gorusmesi-gerceklestirdi_2077
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve Türk Konseyi Genel Sekreteri bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi” (18 Ekim 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/azerbaycan-disisleri-bakani-ve-turk-konseyi-genel-sekreteri-bir-telefon-gorusmesi-gerceklestirdi_2084
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Keneşi Genel Sekreteri Büyükelçi Ramil Hasanov’un Ermenistan Tarafından Temas Hattında Azerbaycan’a Yönelik Gerçekleştirilen Saldırlara İlişkin Mesajı” (4 Nisan 2016). Erişim 16 Mayıs 2014. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-kenesi-genel-sekreteri-buyukelci-ramil-hasanovun-ermenistan-tarafından-temas-hattında-azerbaycana-yonelik-gercekleştirilen-saldırlara-iliskin-mesaji_815
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence şehrini ziyaret etti” (22 Ekim 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/azerbaycan-disisleri-bakani-ve-turk-konseyi-genel-sekreteri-bir-telefon-gorusmesi-gerceklestirdi_2084
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Konseyi Genel Sekreteri’nin Yukarı Karabağ sorununun çözümlenmesine ilişkin beyanati” (10 Kasım 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-yukari-karabag-sorununun-cozumlenmesine-iliskin-beyanati_2107
- TDT, Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanati” (28 Eylül 2020). Erişim 9 Haziran 2024. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075
- TDT. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 1. Zirvesi Bildirisi” (2011).
- TDT. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi” (2014).
- TDT. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üçüncü Zirvesi Bildirisi” (2013).
- The Economist*. “Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead” (7 November 2019). <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead>

- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. “Statement by the Foreign Ministry” (13 July 2020). Erişim 30 Mayıs 2024. https://mid.ru/en/press_service/spokesman/official_statement/1436845/
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. “Foreign Ministry statement in connection with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan’s address to President of Russia Vladimir Putin” (31 October 2020). Erişim 2 Haziran 2024. https://mid.ru/en/press_service/spokesman/official_statement/1445841/
- The Official Site of The Prime Minister of The Russian Federation. “Russian-Armenian relations” (22 December 2010). Erişim 17 Mayıs 2024. <http://archive.premier.gov.ru/eng/visits/ru/13494/info/13498/print/>
- Tiwari, Sakshi. “Iranian Drones For Russia?”. *The Eurasian Times* (13 Temmuz 2022). <https://www.eurasiantimes.com/iranian-drones-for-russia-here-is-the-list-of-combat-uavs-that-tehran/>
- Torbakov, Igor. “Turkey-Russia: Competition and Cooperation”, *Eurasianet* (27 December 2002). Erişim 9 Mayıs 2024. <https://eurasianet.org/turkey-russia-competition-and-cooperation>
- Trenin, Dimitri. “Russia’s Security Interests and Policies in the Caucasus Region”. *Contested Borders in the Caucasus*. ed. Bruno Coppieters. Brussels: VUB University Press, 1996.
- TRT Haber*. “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev TRT Haber’e konuştu” (5 Ekim 2020). <https://www.trthaber.com/videolar/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-trt-habere-konustu-52261.html>
- TRT Haber*. “Dağlık Karabağ’da ateşkes yururluğe girdi” (10 Ekim 2020). <https://www.trthaber.com/haber/azerbaycan/daglik-karabagda-ateskes-yururluge-girdi-522372.html>
- TRT Haber*. “Darbe girişimi nasıl başladı? Nasıl bertaraf edildi?” (18 Temmuz 2016). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/darbe-girisimi-nasil-basladi-nasil-bertaraf-edildi-261585.html>
- TRT World. “An unreliable middleman: France’s role in the Karabakh conflict”. Erişim 24 Mayıs 2024. <https://www.trtworld.com/turkiye/an-unreliable-middleman-frances-role-in-the-karabakh-conflict-16190657>
- Turak, Natasha. “Killer Drones and Multi-Billion Dollar Deals: Turkey’s Rapidly-Growing Defense Industry Is Boosting Its Global Clout”. *CNBC* (28 Mart 2023). <https://www.cnbc.com/2023/03/28/killer-drones-turkeys-growing-defense-industry-is-boosting-its-global-clout.html>
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). “Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi” (12 Kasım 2021).

“Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması” (3 Ekim 2009). Nahçıvan. Madde 2.

“Türkiyə ilə Azərbaycan Arasında Strateji Əməkdaşlığa Əsaslanan İkitərəfli Münasibətlərin Daha da İnkişaf Etdirilməsi Haqqında Birgə Bəyanat”. *Müstəqilliyimiz Əbədidir Otuz Üçüncü Kitab*. Bakı: Azərənəşr, 2011.

Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, *Resmî Gazete* 22059 (22 Eylül 1994), Kanun No 4028, 102.

Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. *Resmî Gazete* 27889 (29 Mart 2011), Kanun No 6204.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun. *Resmî Gazete* 21578 (11 Mayıs 1993). Erişim 25 Kasım 2023. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf

U.S. Department of State Archive. “Armenia and Azerbaijan: Key West Peace Talks” (6 April 2001). Erişim 4 Mayıs 2024. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2001/2098.htm>

U.S. Department of State. “U.S.-Armenia-Azerbaijan Joint Statement” (27 September 2020). Erişim 12 Haziran 2024. <https://2017-2021.state.gov/u-s-armenia-azerbaijan-joint-statement/>

U.S. Embassy in Türkiye. “Statement of the presidents of the Russian Federation, the United States of America and the French Republic on Nagorno-Karabakh” (1 October 2020). Erişim 13 Haziran 2024. <https://tr.usembassy.gov/statement-of-the-presidents-of-the-russian-federation-the-united-states-of-america-and-the-french-republic-on-nagorno-karabakh/>

UN, United Nations. “Civilian Deaths ‘Totally Unacceptable’, Secretary-General Stresses, Condemning All Attacks on Populated Areas amid Conflict over Nagorno-Karabakh”. *Press Release* SG/SM/20347 (18 October 2020). Erişim 10 Haziran 2020. <https://press.un.org/en/2020/sgsm20347.doc.htm>

UN, United Nations. “Refrain from Provocative Rhetoric, Secretary-General Urges following Reported Deadly Exchanges of Fire along Armenia-Azerbaijan Border”. *Press Release* SG/SM/20175 (13 July 2020). Erişim 10 Haziran 2024. <https://press.un.org/en/2020/sgsm20175.doc.htm>

UN, United Nations. “Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on the Nagorno-Karabakh conflict” (27 September 2020). Erişim 10 Haziran 2024. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-09-27/statement->

attributable-the-spokesman-for-the-secretary-general-the-nagorno-karabakh-conflict

UN, United Nations. “UN Secretary-General’s Spokesman-on the Nagorno-Karabakh Conflict” (5 October 2020). Erişim 10 Haziran 2024. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-10-05/un-secretary-generals-spokesman-the-nagorno-karabakh-conflict>

UNGA, United Nations General Assembly. “General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity of Azerbaijan, Demanding Withdrawal of All Armenian Forces”. GA/10693 (14 March 2008).

United Nations Azerbaijan. “Milestones”. Erişim 4 Nisan 2024. <https://azerbaijan.un.org/en/about/about-the-un>

UNSC, UN Security Council. “Note by the President of the Security Council”. S/23904 (12 May 1992).

UNSC, UN Security Council. “Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th meeting”, S/RES/822 (30 April 1993).

UNSC, UN Security Council. “Resolution 853 (1993) Adopted by the Security Council at its 3259th meeting”. S/RES/853 (29 July 1993).

UNSC, UN Security Council. “Resolution 874 (1993) Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting”. S/RES/874 (14 October 1993).

UNSC, UN Security Council. “Resolution 884 (1993) Adopted by the Security Council at its 3313th meeting”. S/RES/884 (12 November 1993).

UNSC. “Letter Dated 8 April 1993 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations Adressed to the President of the Security Council”. S/25560 (8 Nisan 1993).

Vəliyev, Cavid. “Azərbaycan Qoşulmama Hərəkətində: məqsəd və gözləntilər”. *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*. Bakı: Poliart MMC, 2017.

Vəliyev, Cavid. “Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016”. *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*. Bakı: Poliart MMC, 2017.

Veliyev, Cavit. “Bölgesel Olayların Türkiyə-Azərbaycan İlişkilerine Etkisi”. *Azərbaycan Türkiyə: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık*. 23-58. ed. C. Veliyev vd. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

Vesel, Barbara. “EU fails to act on Nagorno-Karabakh conflict”, *DW* (8 October 2020). <https://www.dw.com/en/eu-fails-to-act-on-nagorno-karabakh-conflict-between-armenia-and-azerbaijan/a-55208668>

- Waal, Thomas De. *Black Garden Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York and London: New York University Press, 2003).
- Walker, Shaun. “Kazakhstan unrest: what are the protests about”, *The Guardian* (6 Ocak 2022). <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/06/kazakhstan-unrest-what-are-the-protests-about#:~:text=The%20protests%20started%20at%20the,against%20corruption%2C%20poverty%20and%20inequality>.
- Walker, Shaun. “Putin condemns western hypocrisy as he confirms annexation of Crimea”. *The Guardian* (18 March 2014). <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/18/crimea-putin-condemns-western-hypocrisy-annexation>
- Walker, Shaun. “Ukraine’s former PM rallies protesters after Yanukovich flees Kiev”, *The Guardian* (23 February 2014). <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/22/ukraine-president-yanukovich-flees-kiev>
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company, Reading, 1979.
- Welch, David A. “Why International Relations Theorists Should Stop Reading Thucydides”. *Review of International Studies* 29/3 (2003), 301-319.
- Winrow, Gareth. “Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interests”. *Chatham House* (2009).
- Xalq Cəbhəsi*. “Zəfər xronikası: 5 oktyabr 2020-ci il Prezident İlham Əliyevin Türkiyənin “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibəsi” (5 Oktyabr 2020). <https://www.xalqcebhəsi.az/news/politics/89141.html>
- Yanık, Tolga. “Dünyanın ilk SİHA gemisi TCG Anadolu hizmete girdi”. *Anadolu Ajansı* (10 Nisan 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/dunyanin-ilk-siha-gemisi-tcg-anadolu-hizmete-girdi/2868516>
- Yavuz, Turan. “ABD’den Özal’a soğuk Demirel’e sıcak bakış”. *Milliyet* (23 Mayıs 1992).
- Yenisey, Orhon. “Ebulfez Elçibey-En Yeni Tarix–Kelbecer”. *YouTube*. Yayın Tarihi 11 Nisan 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=QFPGOGK2CAA>
- Yinanç, Barçın, “Türk-Ermeni yumuşamasına tepki”. *Milliyet* (24 Şubat 1995).
- Yinanç, Barçın. “Aliyev: Karabağ’ı çözen petrolü alır”, *Milliyet* (10 Şubat 1994).
- Yinanç, Barçın. “Aliyev’e iki mesaj”. *Milliyet* (9 Şubat 1994).
- Yinanç, Barçın-Başlamış, Cenk. “Moskova ile işbirliği”. *Milliyet* (25 Ocak 1995).

- Yüce, Ahmet. “Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli”. *Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi* 1/26 (2016), 3-14.
- Yüce, Ahmet. “Bağımsızlıktan Günümüze Azərbaycan'ın Türkiye ile Askeri İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)” (8 Ocak 2020). Erişim 2 Mayıs 2024 <https://yuce.ahmet.academia.edu/papers>
- Yüce, Ahmet. “Heydər Əliyev dövrü Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığı (1993-2003)” (23 Ocak 2020). Erişim 1 Mayıs 2024. <https://yuce.ahmet.academia.edu/papers>,
- Zabala, Santiago-Gallo, Claudio. “Putin’s philosophers: Who inspired him to invade Ukraine?”. *Al Jazeera*. (30 Mart 2022). <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/30/putins-philosophers>
- Zakaria, Fareed. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role*. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Zellner, Wolfgang. “The 2010 OSCE Astana Summit: An Initial Assessment”. IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2010* (Baden: Baden 2011).
- Zubrin, Robert. “Putin’s Rasputin: Meet Aleksandr Dugin, The Mystical High Priest of Russian Fascism Who Wants to Bring About The End of The World”. *Skeptic* 20/2 (2015).
- Администрация Президента России. “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации” (10 Ноября 2020). Erişim 5 Haziran 2024. <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>
- Администрация Президента России. “Телефонный разговор с Премьер-министром Армении Николом Пашиняном” (27 Сентября 2020). 1 Haziran 2024. <http://kremlin.ru/events/president/news/64096>
- Айвазян, Анна Степановна. *Политика Европейского Союза В Странах Южного Кавказа: Фактор Нормативной Силы*. Москва: Институт Европы Российской Академии Наук, 2022.
- Березовский, Георгий. ““Парад победителей”: Эрдоган приехал в Баку”. *Газета.Ru* (09 Декабря 2020). Erişim 6 Haziran 2024. https://www.gazeta.ru/politics/2020/12/09_a_13392853.shtml?updated
- Борисов, Тимофей. “На Чьи Деньги Воюют Чеченские Боевики”, *Федеральная Служба Безопасности Российской Федерации* (16 Мая 2001). Erişim 3 Mayıs 2024. <http://www.fsb.ru/fsb/smi/overview/single.htm%21id%3D10342361%40fsbSmi.html>
- Ведомости Верховного Совета Грузинской Советской Социалистической Республики, “Постановление Верховного Совета Грузинской ССР О

Гарантиях Защиты Государственного Суверенитета Грузии”, 9 марта 1990 г. № 214-ХІ с. Тбилиси, № 3(596) Марта 1990 г, 52-53.

Ведомости. “Путин: Россия ждет от Турции шагов к примирению, но пока их нет” (28 Мая 2016). <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2016/05/28/642763-putin-rossiya-turtsii>

Гаджиев, Камалудин. “Размышления о последствиях “пятидневной войны” для геополитики Кавказа”, *Мировая экономика и международные отношения* 8 (2009), 31-43.

Дечев, Теодор. “‘Черният януари’ в Баку-1990, Карабахский конфликт и распадането на Съветския Съюз”. *Политика с игурност* III/4 (2019), 71-100.

“Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Республикой Армения”, *Дипломатический Вестник* 2-3 (1992), 19.

Дугин, Александр Г. *Основы Геополитики*. Россия: Арктогея-Центр, 1997.

Зайцев, Вадим. “Что читает Владимир Путин”. *Коммерсантъ* (20 Осак 2014). <https://www.kommersant.ru/doc/2386556>

Известия. “Алиев заявил об отсутствии у Еревана оснований просить помощи у России” (1 Ноября 2020). <https://iz.ru/1081361/2020-11-01/aliev-zaiavil-ob-otsutstvii-u-erevana-osnovanii-prosit-pomoshchi-u-rossii>

Известия. “В Кремле заявили о несоблюдении договоренностей по Карабаху” (22 Октября 2020). <https://iz.ru/1077150/2020-10-22/v-kremle-zaiavili-onesobliudeni-dogovorennostei-po-karabakhu>

Известия. “Пашинян попросил Путина начать консультации по поддержке безопасности Армении” (31 Октября 2020). <https://iz.ru/1080977/2020-10-31/pashinian-poprosil-putina-nachat-konsultacii-po-podderzhke-bezopasnosti-armenii>

Интерфакс. “Нормализация отношений” (11 октября 2009). <https://www.interfax.ru/russia/104637>

Интерфакс. “Песков заявил, что отправка турецких военных в Карабах не согласована” (10 ноября 2020). <https://www.interfax.ru/world/736398>

Интерфакс. “Путин осудил попытку насильственного свержения властей Турции” (17 Июля 2016). <https://www.interfax.ru/russia/518996>

Интерфакс. “Эрдоган оценил поддержку России после попытки госпереворота в Турции” (9 Августа 2016). <https://www.interfax.ru/russia/522750>

Коммерсантъ. “Россия с уважением воспримет любой выбор американского народа” (3 Ноября 2020).

- Коммерсантъ*. “Хроника второй чеченской войны” (30 сентября 2015). Erişim 3 Mayıs 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/2453673>
- Коньшев, Валерий. “Неоклассический реализм в теории международных отношений”. *Полис. Политические исследования* 4 (2020), 94-111.
- Кочарян, Роберт. *Жизнь и Свобода: Автобиография Экс-президента Армении и Карабаха*. Москва: Альпина Паблишер, 2019.
- Лакёр, Уолтер. *Путинизм Россия и Ее Будущее с Западом*. Нью-Йорк: Сент-Мартинс Пресс, 2015.
- Лебедев, А.А. *Константинопольская “Драма” 1853 Г. История Одной Несостоявшейся Экспедиции* (Санкт Петербург: Гангут, 2012).
- Лента.ру*. “ИТАР-ТАСС вернется к советскому названию” (18 Марта 2014). <https://lenta.ru/news/2014/03/18/tass/>, Erişim 2 Haziran 2024.
- Лента.ру*. “Российские военкоры оспорили заявление Алиева о взятии территорий в Карабахе”. Erişim 1 Haziran 2024. <https://lenta.ru/news/2020/10/09/nevzyali/>
- Макаров, Дмитрий. “Муталибов и Казиев снова сидят”, *Аргументы и Факты* (16 Апрель 1996).
- Макиенко, Константин. “Как Россия проиграла во второй карабахской войне”, *Ведомости* (10 Ноябрь 2020). <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2020/11/10/846462-rossiya-proigrala>
- Мамедзаде Натиг. *Геноцид Азербайджанцев в Карабахском Регионе Азербайджана: 1918- 1920*. Баку: Элм, 2017.
- Мехтиева, Айдын. “Сегодня Турция Признает Независимость Азербайджана”“, *Независимая Газета* (9 Ноябрь 1991).
- Министерство иностранных дел Российской Федерации. “Брифинг официального представителя МИД России М.В.Захаровой” (17 Июня 2021). Erişim 7 Haziran 2024. https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/sotrudnicestvo-po-linii-evropa-azia.-asem/1752686/#21
- Министерство Иностранных Дел Российской Федерации. “Заявление МИД России в связи с ситуацией в Турции” (16 Июля 2016). Erişim 11 Mayıs 2024. https://archive.mid.ru/ru/web/guest/press_service/spokesman/official_statement/-/asset_publisher/t2GCdmD8RNlr/content/id/2356256
- Министерство иностранных дел Российской Федерации. “Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям “Sputnik”, “Комсомольская правда” и “Говорит Москва”“ (14 Октября 2020). Erişim 3 Haziran 2024. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/problematika-prostranstva-sng/nagorno-karabahskoe-uregulirovanie/1444276/

- Морковкин, Анатолий. “История распада СССР. Предпосылки и основные шаги”, *ТАСС* (25 Aralık 2021). <https://tass.ru/info/13298931>
- Нерсисян, Леонид. “Карабахский тупик Перемирие в Карабахе закончилось, едва начавшись. Почему переговоры оказались бесполезны?”. *Лента.ру*. Erişim 1 Haziran 2024. https://lenta.ru/articles/2020/10/14/war_karabah/
- Панарин, Александр С. “Россия на Рубеже Тысячелетий”, *Россия и Мусульманский Мир* 4 (1997).
- ПР, Президент России. “Послание Федеральному Собранию Российской Федерации”. Erişim 20 Kasım 2023. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>
- Президент России. “Владимиром Путиным получено послание Президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана” (27 Июня 2016). Erişim 10 Mayıs 2024. <http://www.kremlin.ru/catalog/keywords/82/events/52282>
- “Протокол № 5 Между Российской Федерацией и Республикой Армения О Внесении Изменений в Договор Между Российской Федерацией и Республикой Армения о Российской Военной Базе на Территории Республики Армения от 16 Марта 1995 г.”. *Бюллетень Международных Договоров* (2012).
- РБК*. “Пашинян второй раз позвонил Путину из-за ситуации в Карабахе” (27 Сентября 2020). <https://www.rbc.ru/politics/29/09/2020/5f7365699a79470a73b0dcd8>
- РБК*. “Четырехдневная война: почему в Карабахе перестали стрелять” (05 Апрель 2016). Erişim 14 Mayıs 2024. <https://www.rbc.ru/politics/05/04/2016/5703d5019a794774f8ec6570>
- Ревякин, Александр В. *История Международных Отношений В Новое Время*. Москва: РОССПЭН, 2004.
- РИА Новости*. “‘Удар в спину’: заявления Владимира Путина об инциденте с Су-24” (24 ноября 2015). <https://ria.ru/20151124/1327592353.html>
- РИА Новости*. “Закрытие РЛС в Габале не повредит России, подтвердило Минобороны” (5 апреля 2013). <https://ria.ru/20130405/931108878.html>
- РИА Новости*. “МИД РФ официально подтвердил закрытие Габалинской РЛС” (11 Декабря 2012). <https://ria.ru/20121211/914375420.html>
- РИА Новости*. “Первая чеченская кампания 1994-1996 годов”. 11 Декабря 2014. <https://ria.ru/20141211/1037221201.html>, Erişim 29 Nisan 2024.
- РИА Новости*. “Путин до ЧП с Су-24 лично извинялся перед Эрдоганом за авиаинциденты” (9 декабря 2015). <https://ria.ru/20151209/1338961123.html>

- РИА Новости*. “Россия рассчитывает, что Армения найдет мужество противостоять шантажу США” (19 Декабря 2018). <https://ria.ru/20181219/1548235899.html>
- РИА Новости*. “Шойгу остался доволен боеспособностью российской базы в Армении” (29 Октября 2019). <https://ria.ru/20191029/1560358920.html>
- Российской Газета*. “Страны ОДКБ подвели итог учений “Боевое братство-2019”” (13 Декабря 2019). <https://rg.ru/2019/12/13/reg-szfo/strany-odkb-podveli-itog-uchenij-boevoe-bratstvo-2019.html>
- Солженицын, Александр. “Как нам обустроить Россию”. *Комсомольская Правда* (18 Eylül 1990), 110. <https://www.msk.kp.ru/daily/24141/359116/>
- Строкань, Сергей – Халатян, Айк. “Никол Пашинян оттолкнулся от границ”, *Коммерсантъ* (10 мая 2018). <https://www.kommersant.ru/doc/3623840>
- ТАСС*. “Война дронов. Азербайджан продемонстрировал применявшиеся в Нагорном Карабахе беспилотники” (14 декабря 2020). <https://tass.ru/armiya-i-opk/10244145>
- ТАСС*. “Алиев заявил, что Баку ждет ответа, откуда у Еревана появились ракеты ‘Искандер-М’” (12 апреля 2021). Erişim 15 Haziran 2024. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/11124199>
- ТАСС*. “Алиев заявил, что Турция не является стороной конфликта в Нагорном Карабахе” (29 Сентября 2020). <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9583467>
- ТАСС*. “В МИД Армении утверждают, что турецкие истребители F-16 продолжают полеты над Карабахом” (24 Октября 2020). <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9805335>
- ТАСС*. “Песков: всем сторонам в ситуации с Нагорным Карабахом нужна максимальная сдержанность” (28 Сентября 2020). <https://tass.ru/politika/9568723>
- ТАСС*. “СК Армении заявил, что Турция перебрасывает боевиков из Сирии гражданскими самолетами” (1 Ноября 2020). <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9886997>
- Унанянц, Владимир. “G20 – дипломатия как продолжение войны другими средствами”. *Эхо Кавказа* (8 Сентябрь 2023). Erişim 4 Haziran 2024. <https://www.ekhokavkaza.com/a/32584528.html>
- Чаладзе, Татьяна. *Карабахский Геноцид: Обреченный Ходжалы. Документальная Хроника* (Баку: Indigo, 2009).
- Шавров, Николай Николаевич. *Новая Угроза Русскому Делу в Закавказье: Предстоящая Распродажа Мугани Инорадцам*. Россия: Санкт-Петербург, 1911.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ahmet TURAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Ortadoğu Enstitüsü
Anabilim Dalı	Ortadoğu Çalışmaları
Programı	Ortadoğu Çalışmaları
Makale ve Bildiriler	
<ol style="list-style-type: none">1. Turan, Ahmet. "Two Sides of The Same Coin in The Russia-Israel Relations: Conflict And Cooperation". <i>Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi</i> 10/2 (2024), 47-59.2. Turan, Ahmet. "The Kremlin's Dilemma in the Syrian Civil War: Russia-Israel Relations As Both Security Threat And Trade Partner". <i>Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies</i> 17(101), 1-17.3. Savzalıyev, Vugar. "Rusya'nın Suriye Politikasının Tarihi, Askeri ve Ekonomik Boyutları". <i>Uluslararası 2. Sosyal Bilimler Sempozyumu</i> (2017).4. Savzalıyev, Vugar. "Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliğinin Önemi Açısından Batı Hattı ve Türk Akımı". <i>2. Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi</i> (2019).5. Savzalıyev, Vugar. "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2020". <i>Türk Dış Politikası Yılığ</i>, ed. Burhanettin Duran vd. (İstanbul: SETA, 2021), 467-491.6. Savzalıyev, Vugar. "Rusya ve Kafkasya Ülkelerinin Enerji Rezerv ve Kaynakları". <i>Dünya Enerji Trendleri</i> (Ankara: Berikan Yayınevi, 2021), 127-147.7. Savzalıyev, Vugar. "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2021". <i>Türk Dış Politikası Yılığ</i>, ed. Burhanettin Duran vd. (İstanbul: SETA, 2022), 375-404.8. Turan, Ahmet. "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikaları 2022". <i>Türk Dış Politikası Yılığ</i>, ed. Burhanettin Duran vd. (İstanbul: SETA, 2023), 327-344.	